

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja

Author: Krystyna Kleszczowa

Citation style: Kleszczowa Krystyna. (2003). Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

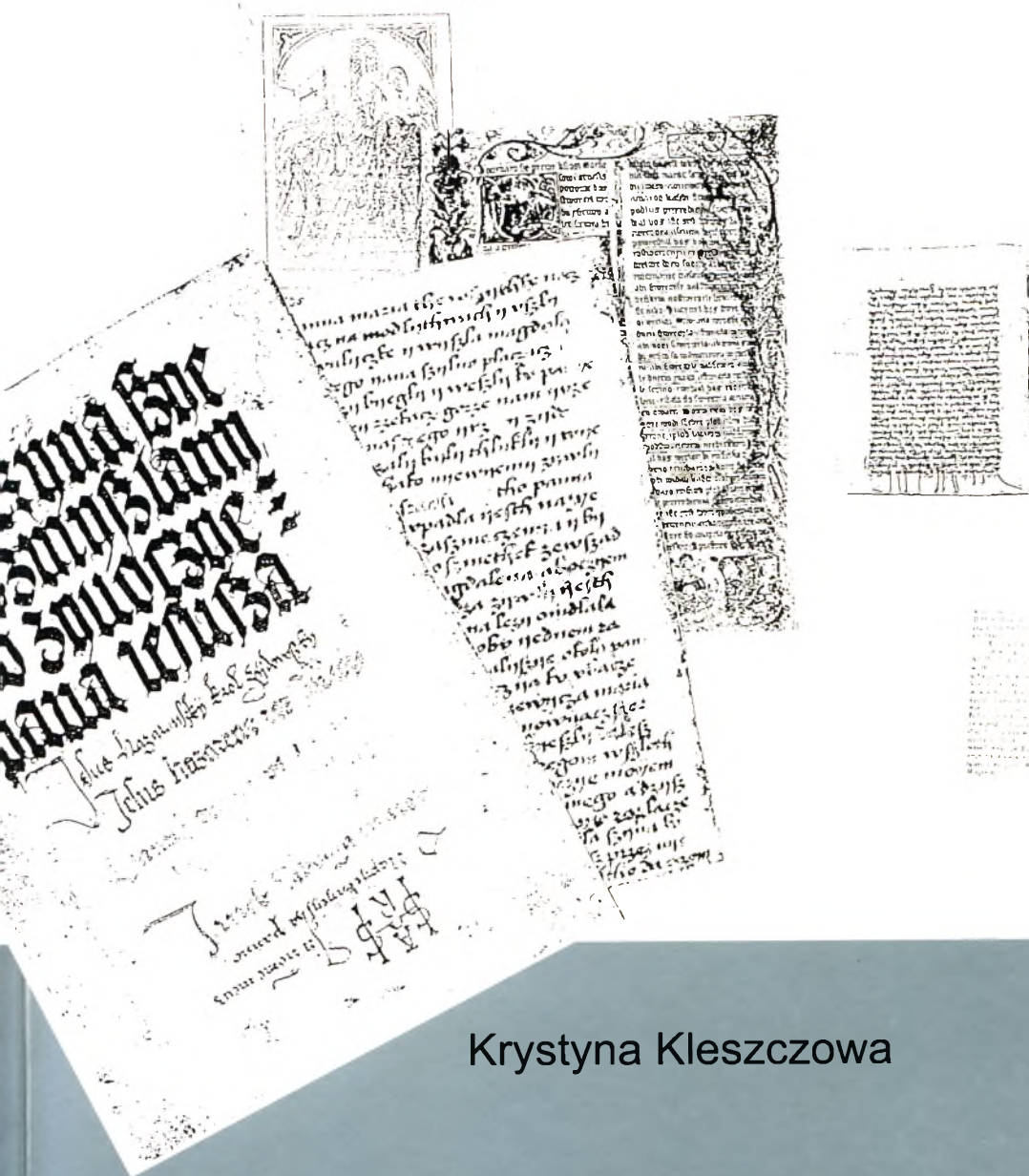
UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Krystyna Kleszczowa

Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja

**Staropolskie derywaty
przymiotnikowe
i ich perspektywiczna ewolucja**

**Prace Naukowe
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 2176**

Krystyna Kleszczowa

Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2003

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Olga Wolińska

Recenzent
Marian Kucała

Projekt okładki
Zdzisław Kleszcz

Redakcja
Katarzyna Więckowska

Redakcja techniczna
Barbara Arenhövel

Korektor
Lidia Szumigala

Copyright © 2003
by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-1284-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład 200 + 50 egz. Ark. druk. 13,25.
Ark. wyd. 14,5. Przekazano do łamania w październiku 2003 r. Podpisano do druku w grudniu 2003 r. Papier offset. kl. III, 80 g. Cena 20 zł

Czerny Marian. Firma Prywatna „GREG”
Zakład Poligraficzny
ul. Poezji 16, 44-113 Gliwice

N 286 / 2176

BG 322675

RW

Graf Co.

BGGI / 24 / 2004 / 4

Spis treści

1. Wstęp	9
1.1. Cele i zasady opisu	9
1.2. Kategoria stopnia w staropolszczyźnie	18

Część pierwsza

Przegląd formacji przymiotnikowych

1. Przymiotniki sufiksalne:	23
1.1. Przyrostek <i>-ski</i>	23
1.2. Przyrostek <i>-ni</i>	31
1.3. Przyrostek <i>-ny</i>	34
1.4. Przyrostek <i>-owny</i>	57
1.5. Przyrostek <i>-any</i>	59
1.6. Przyrostek <i>-in(i/y)</i>	62
1.7. Przyrostek <i>-awy</i>	64
1.8. Przyrostek <i>-iwy (-ywy)</i>	66
1.9. Przyrostek <i>-liwy</i>	69
1.10. Przyrostek <i>-ow(y)/-ew(y)</i>	75
1.11. Przyrostek <i>-aty</i>	86
1.12. Przyrostek <i>-owaty</i>	88
1.13. Przyrostek <i>-(ow)ity (-yty)</i>	91
1.14. Przyrostek <i>-asty</i>	93
1.15. Przyrostek <i>-isty (-ysty)</i>	95
1.16. Formanty reliktowe	98
1.16.1. Formant <i>-ki</i>	98
1.16.2. Formant <i>-oki (-eki)</i>	99
1.16.3. Formant <i>-szy</i>	100

1.17. Zapowiedzi nowych formantów	101
1.17.1. Przyrostek <i>-czy</i> (<i>-niczy</i> , <i>-iczny</i>)	101
1.17.2. Przyrostki ekspresywne	102
2. Zadiektywizowane imiesłowy	103
2.1. Dawne imiesłowy na <i>-ący</i>	104
2.2. Dawne imiesłowy na <i>-(a)ny</i> , <i>-ony</i> , <i>-ty</i>	107
2.3. Dawne imiesłowy na <i>~my</i>	109
2.4. Dawne imiesłowy na <i>-ły</i>	111
3. Przymiotniki prefiksalne	114
3.1. Przedrostek <i>na-</i>	114
3.2. Przedrostek <i>nie-</i>	115
3.3. Przedrostek <i>prze-</i>	117
4. Przymiotniki paradygmatyczne	121
5. Przymiotniki od wyrażen przyimkowych	129
6. Kompozycje	136
7. Zrosty	142

Część druga

Derywaty przymiotnikowe w staropolszczyźnie (synteza)

1. Wstęp	145
2. Relacje ilościowe między formantami	146
3. Charakterystyka podstaw słowotwórczych	148
4. Znaczenia kategorialne	150
5. Derywaty paralelne	152
6. Obciążenie frekwencyjne	153
7. Funkcje składniowe	154

Część trzecia

Ewolucja perspektywiczna derywacji przymiotników

1. Dziedzictwo staropolskie we współczesnej polszczyźnie	159
2. Kierunki rozwojowe słowotwórstwa polskich przymiotników	162
2.1. Zmiany w zasobie formantów	163
2.2. Zmiany produktywności formantów	165

2.3. Zmiany wartości znaczeniowych niesionych przez formanty	166
2.3.1. Specjalizacja i zatura specjalizacji formantów	166
2.3.2. Nowe sensy	167
3. Morfemowe wykładniki sygnalizujące osłabienie cechy	168
4. Wartościowanie na poziomie morfologicznym	170
Zakończenie	172
Wykaz skrótów	175
Bibliografia	179
Indeks staropolskich derywatów przymiotnikowych	185
Summary	211
Резюме	212

1. Wstęp

1.1. Cele i zasady opisu

Niniejsza monografia to dalszy ciąg rozpoczętych przed laty zespołowych badań nad słowotwórstwem historycznym¹. W pierwszym etapie poddano obserwacji derywaty rzeczownikowe. Jego efektem była praca zbiorowa *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*² oraz autorska monografia stanowiąca syntezę poprzedniej publikacji³. W następnej kolejności zespół przebadął słowotwórstwo dalszych części mowy, przy czym przymiotniki zostały przeanalizowane przez autorkę tej monografii, zarazem kierownika projektu badawczego⁴.

Celem opracowania jest opis staropolskich derywatów przymiotnikowych, co ostatecznie ma dać obraz systemu słowotwórczego pierwszych wieków polszczyzny pisanej. Ma to być opis podobny do tych, które tworzone są dla współczesnej polszczyzny, opis zatem synchroniczny, oczywiście, z wszel-

¹ Temat finansowany przez Komitet Badań Naukowych. Projekt badawczy pt. „Słowotwórstwo historyczne” granty KBN nr 1P10405003 oraz 1H01D 00917.

² *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Red. K. Kleszczowa. Katowice 1996.

³ K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998.

⁴ Nad słowotwórstwem czasowników pracowały: Aleksandra Janowska i Magdalena Pastuchowa (monografia jest na etapie przygotowywania do druku), opracowanie słowotwórstwa zaimków przypadło Urszuli Burzywodzie, liczebników – Mirosławie Siuciak, przysłówków – kierownikowi zespołu, Krystynie Kleszczowej (także te części będą publikowane, choć na razie autorki nie są zdecydowane, w jakiej postaci – książkowej czy w formie osobnych artykułów).

kimi zastrzeżeniami dla tzw. płaszczyzny synchronicznej⁵. Zakłada się, że porównanie dwóch odległych czasowo płaszczyzn – staropolskiej i XX-wiecznej – umożliwi uchwycenie zasadniczych kierunków rozwojowych polskiego słowotwórstwa. Chodzi o ukazanie **ewolucji staropolskich derywatów z perspektywy współczesnego języka polskiego**, stąd zawarty w tytule monografii termin „perspektywiczna ewolucja”⁶. Jest to zasadniczy cel, któremu mają służyć analizy szczegółowe.

Aby osiągnąć nadrzędny cel, należało przyjąć wzorzec opisu, dający szansę na porównywanie modeli słowotwórczych w staropolszczyźnie, także na zestawianie staropolszczyzny ze stanem dzisiejszym. Przyjęty opis zawiera się w kilku punktach: dane ilościowe; charakterystyka podstaw słowotwórczych; znaczenia kategoriałne derywatów; współfunkcjonowanie z innymi formantami; frekwencja; funkcje składniowe; odniesienie do współczesności; prezentacja materiału.

Każdy z zaproponowanych punktów opisu zostanie omówiony w dalszej części *Wstępu*. Warto jednak wpierw wyjaśnić odmiennność (w porównaniu z opisem rzeczowników) zarówno w prezentowaniu stanu staropolskich derywatów przymiotników, jak i ich analizy.

Najłatwiej wyjaśnić powody ściągnięcia opracowania do jednej publikacji książkowej – w porównaniu z rzeczownikami przymiotniki to obszar niewielki, łatwo całość ująć w jednej książce. Różnice jednak są głębsze, ich podstawę stanowi odmiennność opisywanych części mowy. Przymiotnik to człon zależny grupy imiennej, czego efektem jest modyfikowanie znaczenia w zależności od semantyki rzeczownika, członu głównego grupy. Nie można zatem mówić o znaczeniu derywatu przymiotnikowego bez zwracania uwagi na określany rzeczownik, a ponieważ nie dysponujemy wszelkimi możliwymi połączeniami, nawet dla współczesnego języka, nie można w sposób pewny orzekać o znaczeniu słownikowym przymiotnika, a w związku z tym – przypisywać mu za każdym razem znaczenia kategoriałnego tak, jak to robiono w prezentacji derywatów-rzeczowników⁷. Dlatego też zdecydowano się na połączenie prezentacji z szerszym omówieniem derywatów, w czym mieści się również refleksja nad znaczeniem kategoriałnym⁸.

Przejdźmy teraz do omówienia wyszczególnionych wcześniej punktów opisu klas przymiotnikowych derywatów.

⁵ Na temat „płaszczyzny staropolskiej” zob. *Wstęp do: Słowotwórstwo języka doby staropolskiej...*, s. 12. Wychodzi się z założenia, że tempo życia uległo w ostatnich czasach tak znacznemu przyspieszeniu, że kilkudziesięcioletnia płaszczyzna synchroniczna współczesnej polszczyzny odpowiada kilkowiekowej płaszczyźnie staropolskiej (XII–XV w.).

⁶ Termin ten został użyty już w tytule poprzedniej monografii mojego autorstwa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze...*

⁷ Mam na myśli *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej...*

⁸ Analogicznie do: K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze...*

Dane ilościowe

Jest oczywiste, że opis materiału historycznego musi informować Czytelnika o danych ilościowych, choć wiadomo, że podawane cyfry mają wartość orientacyjną, z różnych zresztą powodów. Przede wszystkim z powodu fragmentaryczności bazy materiałowej, przy czym jest to niedogodność o naturze stopnia, a nie specyficzna właściwość materiału staropolskiego. To prawda, że niewiele zachowało się zabytków staropolskich, ale też prawdą jest, że w wypadku żadnej epoki nie dysponujemy pełnym materiałem, również w wypadku języka współczesnego. Można wprawdzie mówić o kompetencji językowej, ale ta ma wartość przy ocenie poprawności, ale nie jest użyteczna przy ustalaniu zasobu jednostek języka.

Semiotyczna natura derywatu – to drugi powód orientacyjnego charakteru liczb. Jest oczywiste, że znak to sens zespolony z formą. Kłopot w tym, że immanentną właściwość leksemów stanowi polisemiczność. Decyzja o podziale na znaczenia ma charakter arbitralny, a wachlarz znaczeń w zależności od postawy metodologicznej może być bardzo różny – strukturaliści mieli skłonność do wydzielania osobnych znaków o tej samej formie ($L_1, L_2, L_3 \dots L_n$), kognitywiści widzą jedność znaku w dużej rozciągłości znaczeniowej.

Trzeci powód to natura opisywanych leksemów. Analizie poddane są leksemy przymiotnikowe, te zaś modyfikują znaczenia w zależności od towarzyszącego im rzeczownika. Chwiejność owa prowadzi często do leksykalizacji, co jest dodatkowym utrudnieniem podczas opisu słowotwórstwa przymiotników.

Zdarza się, że w informacjach o danych ilościowych znajdują się hipotetyczne jednostki leksykalne mające dane znamię formalne, zawsze opatrzone gwiazdkami, sygnalizującymi, że to rekonstrukcje. Chodzi o słowoformy wprawdzie nie odnotowane, ale o których istnieniu można wnioskować na podstawie śladów w innych leksemach, dla których stanowiły podstawy słowotwórcze. W moim przekonaniu, uwikłanie w gniazdo słowotwórcze ma czasami większą wartość dokumentacyjną niż jednokrotne poświadczenie w postaci glosy. Wykorzystano kilka dróg wnioskowania. Przyjmując w miarę jednolity charakter prefiksu *nie-* (zaprzeczenie cechy wskazanej w podstawie słowotwórczej), można było z klasy leksemów prefiksalnych wydobyć takie, które pojawiły się tylko z *nie-* (por. *nieodłożliwy, nieplodliwy*). Innym źródłem były kategoriale formacje innych niż przymiotniki części mowy. Mam na myśli rzeczownikowe nazwy cech (por. *brzydliwość, tresliwość*) oraz odprzymiotnikowe przysłówki z sufiksami *-e* oraz *-o* (por. *prze-listnie, przewiele*). Oczywiście, zabiegi rekonstruowania jednostek słowotwórczych stosowano tylko wówczas, gdy materiał staropolski był ilościowo skromny.

Zgromadzony materiał nie obejmuje przymiotników występujących w roli elementów wyrażeń-terminów botanicznych, np. *jelenie jęczyczki, wołowe jęczyczki, paradyżowe drzewo, kozia broda, kozia mądka, włoska kapusta, ja-*

skółcze ziele, krowi mlecz. Ustalanie relacji między rzeczownikiem określającym przez przymiotnik a rzeczownikiem bazowym derywatu w przypadku terminów botanicznych wymaga zbyt specjalistycznej wiedzy, trudnej do zgłębienia w pracy poświęconej derywacji przymiotników języka ogólnego.

Charakterystyka podstaw słowotwórczych

W charakterystyce podstaw słowotwórczych przede wszystkim zwraca się uwagę na część mowy. Kłopot w tym, że ocena części mowy nie zawsze jest oczywista, przy czym trudności mają kilka przyczyn.

1. Podczas analizy współczesnych derywatów posiłkujemy się definicją zaproponowaną przez leksykografa, a także własną intuicją językową. Jeśli wziąć pod uwagę fakt, że leksykograf zazwyczaj opiera definicję na intuicji językowej, w praktyce zestawiamy przynajmniej dwie kompetencje językowe, możliwe do zweryfikowania metodą ankietową. Jeśli chodzi o derywaty staropolskie, dysponujemy tylko definicją słownikową. Mimo olbrzymiego szacunku dla leksykografów Pracowni Słownika Staropolskiego dopuszczam inne możliwości definiowania, w związku z czym proponowane w tym opracowaniu podstawy mogą być odmienne od tych, które pojawiają się w definicjach słownikowych. Inna sprawa, że definicje nie były konstruowane na potrzeby badacza słowotwórcy, nawet gdy mają charakter strukturalny.

2. Współczesne słowotwórstwo odstępuje już od dogmatu dwudzielnej analizy słowotwórczej⁹, włączając na szeroką skalę wielomotywowość, dopatrując się motywacji nawet wtedy, gdy nie można wskazać konkretnej podstawy słowotwórczej. Odstępowanie od dwudzielnej fundacji może być szczególnie korzystne dla analiz historycznosłowotwórczych, bo właśnie chwiejność motywacji jest zazwyczaj źródłem nowych typów słowotwórczych.

3. W odniesieniu do staropolszczyzny nie można wskazywać w sposób pewny fundujących leksemów, opierając się na zarejestrowanym słownictwie; nieodnotowanie leksemu może wynikać ze skromnego korpusu tekstów, a nie z jego nieobecności w danym czasie. Nie można także odwoływać się za

⁹ Por. artykuły w tomach z corocznych konferencji Komisji Słowotwórstwa przy MKS: *Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung. 2. Tagung der Internationalen Kommission für slavische Wortbildung, Magdeburg, 9.–11.10.97*. Hrsg. R. Belentschikow Frankfurt am Main 1999; *Wortbildung interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand. / Словообразование в его отношениях к другим сферам языка. Materialien der 3. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee, Innsbruck, 27.9.–22.10.1999*. Hrsg. I. Ohnheiser. Innsbruck 2000; *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Katowice 27–29 września 2000 r.* Red. K. Kleszczowa, L. Selimski. Katowice 2000; *Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik. (Materialien der 5. Internationale Konferenz der Kommission für slavische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee. Lutherstadt Wittenberg, 20.–25. September 2001)*. Hrsg. S. Mengel. Münster–Hamburg–Berlin–London 2002.

każdym razem do częściowych analiz słowotwórczych rozsianych w literaturze historycznojęzykowej, dużo ich też w słownikach etymologicznych. Nie można, bo naszym zadaniem jest odtworzenie **systemu** słowotwórczego pierwszych wieków polszczyzny pisanej. Pragniemy uchwycić regularności, wnikać w sposób funkcjonowania klas derywatów, a nie pojedynczych okazów, które przecież podlegają procesom reinterpretacji, derywacji semantycznej, także leksykalizacji, zacierając tym samym proste odniesienie z punktu wyjścia: wyraz fundowany < wyraz fundujący. Żłudne jest mniemanie, jakoby częściowe, niejednokrotnie bardzo interesujące, historie poszczególnych leksemów dały ostatecznie obraz ewolucji systemu słowotwórczego. Nie można zbudować takiego wizerunku bez przyjęcia pewnych uproszczeń i niedomówień.

Dotąd mowa była jedynie o podstawach słowotwórczych w aspekcie części mowy. Zdarza się, że na tym opis się kończy. Jednak w miarę możliwości starano się precyzować charakter semantyczny podstaw, biorąc pod uwagę ich konkretny czy abstrakcyjny charakter (to przy podstawach rzeczownikowych), uwzględniając w miarę możliwości inne cechy znaczeniowe.

Znaczenia kategoriałne derywatów

Jednym z trudniejszych zadań jest opis znaczeń przymiotnikowych derywatów. Mamy wprowadzić różne propozycje opisów¹⁰, ale – to chciałabym mocno podkreślić – żadna nie przystaje do założonych w monografii celów. Problem jest szczególnie trudny w wypadku przymiotników odrzeczownikowych, bo derywat może zmieniać znaczenie w zależności od tego, z jakim łączy się rzeczownikiem. Autorce niniejszego tekstu bliska jest koncepcja A. Heinza, oparta na wspólnej dla form przypadkowych i przymiotników funkcji ustosunkowania, różnej tylko pod względem zakresu i konkretnej treści¹¹. W związku z tym szczegółowe opisywanie odnotowanych w tekstach staropolskich połączeń rzeczownikowo-przymiotnikowych wydawało się zadaniem nieefektywnym. Nieefektywność zwiększa się, jeśli wziąć pod uwagę fakt, że wiele przymiotników ma postać glos. Gdyby zatem przyjąć szczegółowe opisywanie, mielibyśmy opisy hybrydycznych połączeń z rzeczownikami łacińskimi. Z powodu ubogich kontekstów niejednokrotnie definicje są ogólne, typu: ‘dotyczący czegoś’, ‘odnoszący się do czegoś’, ‘związany

¹⁰ H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław 1954; R. Grzegorzczkova: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa 1979; *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Łaskowski, R. Grzegorzczkova, H. Wróbel. Warszawa 1998; З.А. Харитончик: *Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка*. Минск 1986, s. 44–60; Е.Ю. Лизунова: *Семантика транспонированных (относительных) прилагательных в разноструктурных языках (на материале французского и русского языков)*. [Автореферат диссертации на соискание учебной степени кандидата наук]. Москва 2002.

¹¹ A. Heinz: *Funkcja egzocentryczna rzeczownika*. Wrocław 1957, s. 58–152.

z czymś' itd. Ważniejszy jest jednak inny powód – słabo poświadczony przymiotnik, nawet jeśli kontekst umożliwił sprecyzowanie znaczenia, mógł mieć jeszcze inne połączenia, a tych – bez intuicji językowej – nie jesteśmy w stanie odtworzyć.

Szczegółowy opis znaczeń kategoryalnych, w przekonaniu autorki niniejszego opracowania, mija się z celem, ponieważ założenia teoretyczne słowotwórstwa, pomieszczone w tzw. gramatyce akademickiej¹² (oparte na rolach semantycznych), sprawiają, że wyodrębniane sensy mają charakter składniowo-semantyczny, w niewielkim stopniu oddający specyfikę słowotwórczą. Ilość i jakość ról semantycznych to konstrukty teoretyczne, rozbieżne z tym, co pokazuje materiał słowotwórczy. Można zatem korzystać z nich w celach klasyfikacyjnych, ale „wkładanie” autentycznego materiału w takie ramy wydaje się zajęciem niewiele wnoszącym do opisu słowotwórczego, zwłaszcza historycznego.

Nie można było jednak całkowicie zrezygnować z propozycji współczesnej lingwistyki, choćby ze względu na potrzebę porównywania stanu staropolskiego ze stanem współczesnym; wszak celem nadrzędnym jest wskazanie kierunków, w jakich ewoluuje słowotwórstwo. W rezultacie przyjęto znaczenia kategoryalne przymiotników odrzeczownikowych, za K. Kallas, ale wyakcentowano te klasy, które są specyfikowane odpowiednimi formantami. Zdarza się zatem, że wspominam o „kategoriach” typu: użycia instrumentalne (typ: *roboty ręczne, zamach bombowy*), użycia genetyczne (typ: *mięso wołowe, kość słoniowa*), użycia wskazujące na element zbioru (typ: *bór sosnowy*) czy użycia wskazujące na całość w relacji do części (typ: *rybia łuska*), ale nacisk położony jest na klasy ważne dla słowotwórstwa, np. przymiotniki materiałowe, przymiotniki dzierżawcze, przymiotniki skłonnościowe.

Współfunkcjonowanie z innymi formantami

Objęcie pełnego materiału źródłowego dało szansę na pokazanie, jak współfunkcjonują różne modele derywacyjne. Mowa o wariantach słowotwórczych (w literaturze wspomina się też o synonimach słowotwórczych, o dubletach słowotwórczych, a także o derywatach paralelnych). Trudno w tej chwili ocenić, jak bardzo przytoczone dane będą przydatne w dalszych analizach, wszak rywalizacja między typami słowotwórczymi to tylko jeden z czynników mających wpływ na przemiany systemu słowotwórczego. Niewątpliwie o współfunkcjonowaniu modeli słowotwórczych w odniesieniu do współczesnego języka polskiego mówi się niewiele, co nie dziwi, bo jest to zagadnienie natury diachronicznej. Wątpliwości są sygnałem, że zadanie należy wykonać, z takiego założenia wyszła autorka niniejszego opracowania. Czas pokaże, czy ten trud będzie przydatny.

Frekwencja

Informacje o frekwencji tekstowej opisywanych derywatów mogą dać podstawy do badań nad rolą częstości użycia słowoformy w kształtowaniu się modeli słowotwórczych. Jest oczywiste, że frekwencja leksemy wynika z typu tekstu, w związku z czym częste użycie będą miały leksemy pojawiające się w tekstach o charakterze religijnym i prawniczym. Z tego powodu podawane są nie tylko dane liczbowe, ale przytaczane są konkretne leksemy; niech czytelnik sam oceni czy to sprawa częstotliwości wynikającej z typu tekstu, czy też częstotliwość może mieć inne podstawy.

Nie wydawało się konieczne podawanie dokładnych informacji o frekwencji, mają one przecież charakter orientacyjny. Zazwyczaj tworzą trzy bloki:

- 1) wyrazy o wysokiej frekwencji (więcej niż 1/3 kolumny słownikowej);
- 2) wyrazy o średnim stopniu wykorzystania (3 i więcej poświadczeń);
- 3) derywaty o poświadczeniach jedno- i dwukrotnych.

Derywaty ostatniej klasy ujawniają nie tyle zasób derywatów w okresie staropolskim, ile dokumentują produktywność niektórych modeli słowotwórczych (najczęściej są to leksemy pojawiające się jako glosy; były to zatem słowa tworzone w danej chwili, „na żywo”).

Funkcje składniowe

Trudno powiedzieć, w jakim stopniu funkcje składniowe zespolone są z poziomem słowotwórczym. Być może zbieżność leży tylko w sferze semantyki¹³, ale przecież system słowotwórczy produkuje jednostki znaczeniowe. Daje to podstawy do rozpatrywania roli derywatów w zdaniu.

W opisie funkcji składniowych staropolskich derywatów zwracano uwagę na łączliwość opisywanych przymiotników z odpowiednimi typami rzeczowników, co oczywiście zespolone jest z kategoryalnym znaczeniem formantu (zob. punkt *Znaczenia kategoryalne derywatów*). Istotna wydawała się również funkcja orzecznikowa derywatów, co starano się udokumentować odpowiednimi cytataми.

Odmiernym problemem była skłonność do substantywizacji derywatów naznaczonych konkretnym formantem. Piszę, iż to „problem odmienny”, gdyż we wspomnianym wypadku przymiotnik przestaje być przymiotnikiem. W niniejszej pracy mowa będzie o **substantywizowaniu się**, a nie o **substantywizacjach**, te bowiem opisane zostały już na pierwszym etapie prac nad słowotwórstwem historycznym (twory takie traktowano jako rzeczowniki¹⁴).

Specyfika materiału staropolskiego sprawia, że funkcje składniowe opisywanych derywatów określone będą z grubsza. Można bowiem pokazać tylko

¹³ A. Nagórko: *Zagadnienia derywacji przymiotników*. Warszawa 1987, s. 30–51 (tam podana bogata literatura).

¹⁴ *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej...*, s. 343–351.

to, co zachowało się w tekstach, gdy tymczasem ciekawsze w derywatach przymiotnikowych jest to, czego czynić nie można (blokady w użyciu).

Odniesienie do współczesności

Odniesienie do współczesności realizowane jest dwójako. Po pierwsze, brana jest pod uwagę ciągłość historyczna poddanych analizie staropolskich jednostek derywacyjnych. Ważniejszy jednak wydaje się drugi aspekt. Mam na myśli zestawianie modelu słowotwórczego w staropolszczyźnie z analogicznym we współczesnej polszczyźnie, przy czym chodzi nie tylko o różnice ilościowe, choć i te są ważne, ale przede wszystkim – jakościowe. Niestety, nie można było przeprowadzić takiej analizy porównawczej, jak uczyniono to dla rzeczowników, brak bowiem w literaturze pracy analogicznej do monografii R. Grzegorzczukowej i J. Puzyniny¹⁵. Starano się jednak – w miarę możliwości – zestawiać typ staropolski z typem współczesnym, wykazując tym samym podobieństwa i różnice.

Prezentacja materiału

Do dobrej tradycji opracowań historycznojęzykowych należy prezentowanie bazy materiałowej, co nie tylko uwiarygodnia analizę, nie tylko umożliwia weryfikację, ale przede wszystkim otwiera możliwość odmiennej interpretacji, a tym samym – zachęca do dyskursu naukowego. Autorka niniejszej książki ma nadzieję, że pokazany materiał, mimo że trudny, bo staropolski, będzie służył innym historykom języka.

Negatywną stroną prezentacji całego materiału jest obciążanie tekstu nużącymi partiami, zajmującymi nieraz kilka stron. Pamiętajmy jednak, że gdyby zrezygnować z prezentacji materiału, przytaczane w tekście autorskim derywaty należałoby podawać z definicjami, bo nawet jeżeli brzmiałyby swojsko dla współczesnego Polaka, znaczyć mogą co innego. Wtedy tekst właściwy byłby obciążony definicjami, a to z pewnością nie sprzyjałoby jego odbiorowi.

Przytaczany materiał czerpany był ze *Słownika staropolskiego*¹⁶, czasami tylko uzupełniany innymi źródłami, ale to za każdym razem sygnalizowane jest w przypisie. Nie włączano derywatów, które mieści kartoteka do przygotowywanego w Pracowni Słownika Staropolskiego suplementu. Zakłada się, że materiał ten nie zmieniłby w istotny sposób obrazu derywacji staropolskich przymiotników¹⁷.

¹⁵ R. Grzegorzczukowa, J. Puzynina: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979.

¹⁶ *Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. 1–11. Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–2002 (w dalszym ciągu stosuję skrót *SSłp*). Materiał z ostatniego, nie publikowanego jeszcze w trakcie prac nad monografią, zeszytu *SSłp* został mi udostępniony przez obecnego kierownika Pracowni Słownika Staropolskiego, Pana Profesora Wacława Twardzika, za co Mu w tym miejscu gorąco dziękuję.

¹⁷ Inna sprawa, że zawsze znajdzie się nowy zabytek i gdyby stawiać maksymalistyczne wymagania, eksцерpowanie bazy materiałowej nie miałoby końca.

Derywat prezentowany jest wraz z wariantami fonetycznymi (np. CZERWONY¹⁸, *czyrwiony*, *czyrwony*, *czyrzwiony*, *czyrzwony*). W wypadku gdy wariant **może być** interpretowany jako morfologiczny (por. *~ny* i *~ni*), wyrazy analizowane są w osobnych klasach, nawet jeśli oba typy nie różnią się funkcjami. Na obecnym etapie nie wszystko jest widoczne, lepiej zatem zachować ostrożność w ocenach typu wariantowości.

Po derywacji podawane są znaczenia leksykalne, tak czyniono również w prezentacji derywatów rzeczownikowych¹⁹. Definicje przytaczane są za *SStp*, ale ograniczono się do polskiej części definicji, korzystając z łacińskiej tylko wtedy, gdy autor hasła z jakichś powodów zrezygnował z definiowania po polsku.

Ze względów oszczędnościowych zrezygnowano z przytaczania tych derywatów, których jest bardzo dużo, a do których łatwo dotrzeć, korzystając z alfabetycznego układu słownika (mam na myśli derywaty na *nie-*). Zrezygnowano także z przytaczania wszystkich zadiektywizowanych imiesłów, przede wszystkim dlatego że wyodrębnianie ich jako osobnych haseł słownikowych nie zawsze wydawało się umotywowane. Owszem, podana została liczba dawnych imiesłów, ale w tekście zaprezentowano tylko te, które z jakichś powodów są interesujące (dlatego np. prezentowane są w całości dawne imiesłowy na *~my*).

Również ze względu na rozmiary publikacji zrezygnowano z przytaczania s frazeologizowanych połączeń (np. *morowe powietrze* 'mór, zaraza', *grzech uczynkowy* 'czyn grzeszny, grzech uczynkowy, aktualny', *panieńska całość* 'nienaruszalność', *sam od siebie dostateczny* 'samowystarczalny', *winowat w głowie* 'winny zabójstwa'). Zgromadzony już materiał zamierzam wykorzystać w studiach nad frazeologią historyczną, czego „jaskółką” jest opublikowany artykuł *Staropolskie wyrażenia przymiotnikowo-rzeczownikowe*²⁰. Wprawdzie zdarza się, że w części prezentującej materiał pojawiają się s frazeologizowane połączenia, ale tylko wtedy, gdy brak innych, por. (*ormiański*)²¹ *ormieński* *~sól ormieńska* 'chlorek amonu', (*oświęcimski*) *oświęciemski* *~bałwan oświęciemski* 'bałwan solny określonej wagi'. W takich wypadkach przed wyrażeniem pojawia się tylda.

*

* *

Omówiony schemat jest w opisach niektórych klas uchylany. Powody odstępowania od modelowego opisu mogły być różne, np. mała ilość przy-

¹⁸ Wariant podstawowy hasła podawany jest wersalikami. Jeżeli postać dzisiejsza hasła została ujęta w nawias, znaczy to, że nie jest poświadczona w przykładach.

¹⁹ *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej...*

²⁰ *Staropolskie wyrażenia przymiotnikowo-rzeczownikowe*. „Prace Filologiczne” 2001, R. XLVI, s. 301–309.

²¹ W nawiasach umieszczone są przymiotniki, których dzisiejsza postać fonetyczna nie została odnotowana w staropolszczyźnie (taką praktykę przyjął za *SStp*).

kładów na dany formant (por. *-szy*), wysoki stopień leksykalizacji całej klasy (por. *-oki*), wątpliwy status formantu (por. *-czy*). Od pełnego opisu odstępowano też wówczas, gdy w ciągu całej historii polszczyzny typ słowotwórczy trwał w zasadzie bez zmian i szczegółowe opisywanie byłoby zajęciem bezsensownym (por. analizę przedrostka *nie-*, w którym interesujące wydawały się tylko *necesitywa*).

1.2. Kategoria stopnia w staropolszczyźnie

Kwestia statusu kategorii stopnia w polszczyźnie jest wciąż otwarta. Tradycyjnie stopniowanie traktowane było jako problem natury fleksyjnej. W okresie rozkwitu strukturalizmu w Polsce, a więc w drugiej połowie XX stulecia, językoznawcy opowiadali się za słowotwórczym charakterem form typu *lepsz*, *najlepsz*²². Warto jednak podkreślić, że stanowisko to nie miało „przełożenia” na praktykę leksykograficzną. W słownikach jako osobne hasła pojawiały się formy stopnia wyższego, w przypadku gdy miało ono charakter supletywny (typ: *zły*, *gorszy*). Do wyjątków należą lingwiści, którzy woleliby widzieć stopniowanie jako zagadnienie natury fleksyjnej. Tu warto przytoczyć argumenty Alicji Nagórko, która w swej gramatyce pisze, że nie ma potrzeby mnożenia słownika – to argument o charakterze pragmatycznym, pokazuje też, że upatrywanie dla typu *wyższy* podstawy słowotwórczej *wysoki* rodzi konflikt między złożonością formalną a semantyczną derywatu, gdyż stopień wyższy jest semantycznie prostszy od stopnia równego – to argument merytoryczny²³.

Autorzy *SStp* formy stopnia przymiotnika prezentują w części fleksyjnej, tuż po wykazie odnotowanych w tekstach form deklinacyjnych stopnia równego, przy czym osobno podają *comparativus*, osobo zaś *superlativus* (oczywiście pokazując, w jakich postaciach fleksyjnych pojawiły się formy stopnia wyższego i najwyższego). Trudno powiedzieć, czy taka procedura to przejaw stanowiska wobec statusu kategorii stopnia, czy też postępowanie zgodne z europejską praktyką leksykograficzną. Jeżeli wziąć pod uwagę fakt, iż prace nad *SStp* mają już ponad stuletnią historię, należy założyć, że praktyka leksykograficzna jest tu w zgodzie ze stanowiskiem teoretycznym, czyli kategoria stopnia to dla redaktorów *SStp* gramatyczny środek intensyfikowania cechy. Autorka niniejszej publikacji również traktuje stopień jako kategorię gramatyczną, ale inną niż we współczesnej polszczyźnie.

²² W dziale słowotwórstwa w tzw. gramatyce akademickiej (*Gramatyka współczesnego języka polskiego...*, s. 502–506) pomieszczono stopniowanie.

²³ A. Nagórko: *Zagadnienia derywacji...*, s. 66–67.

W staropolszczyźnie zarówno przyrostek *-szy*, jak i przedrostek *na-* miały przede wszystkim wartość elatywną²⁴. Świadczy o tym częste wykorzystywanie formacji z tymi afiksami w funkcji przydawki, por.:

*O panno cicha, (...) o zorza **światlejsza** (...).* (ca 1420 R XXV 277)

*Proszę ciebie, **przemilszy** Jezu Kryste (...).* (Naw 105)

*A wierzę ja, iż jest twe więcej zmiłowanie i miłosierdzie, **niż** me **cięższe** zgrzeszenie (...).* (Naw 93)

*(...) i psalmy pisać będę jimienu gospodnowemu **najwyższemu** (...).* (Puł 12,6²⁵)
*Raduj się na wieki w bodze, wasza wielmożna wysokość (...) **nachwalebniejsi** apostołowie, **mniejszy** Jakubie (...) i Jakubie **wiekszy** (...).* (MW 53b).

W pierwszym okresie polszczyzny pisanej odnotowano przykłady przymiotników, w których formant *na-* pojawia się jako morfem niezwiązany z przyrostkiem *-szy*; miał wtedy wyraźnie intensyfikującą funkcję (*nadostojny*, *naprzykry*, *nasilny* itd., zob. 3.3.1.). O elatywnej funkcji afiksów *-szy* i *na-* świadczą też liczne substantywizacje. Oto kilka przykładów:

*Nie pożąday żony twojego **bliższego** (...).* (Dek I 3.7)

*Dziewica Maryja, słysząc napominanie swych **starszych**, miłościwie posłuchana była i miłowała, i chowała wszystko przykazanie oćca swego (...).* (Rozm 14)
*Którąz to (sc. ziemię) sobie rozdzielicie losem, **wiecszym** dajcie szyrsze, a **mniejszym** węższe (...).* (BZ Num 33,54²⁶).

Zmiany funkcji przymiotników z przyrostkiem *-szy* zespolone są z ograniczeniami formalnymi²⁷. Rzadkie są dziś formy *na -szy* od imiesłówów, nie urabia się raczej form *na -szy* od przymiotników zaprzeczonych²⁸.

Brak w staropolszczyźnie typowych dla współczesnej polszczyzny układów składniowych, towarzyszących przymiotnikom z sufiksem *-szy* i prefiksem *na-*: *x jest starszy od y / niż y*; *x jest najstraszy z / spośród* np. *braci*. Funkcjonowały inne struktury porównawcze, co oczywiście nie jest jeszcze argumentem przemawiającym za niefleksyjnym charakterem omawianych struktur morfemowych. Ważniejsze jest to, że te inne konstrukcje porównawcze nie były związane z morfologiczną postacią przy-

²⁴ Szczegółowe omówienie i bogatą literaturę na ten temat odnajdziemy w: A. Fałowski: *Kształtowanie się kategorii superlatywu przymiotników w tekstach staroruskich i starorusyjskich XI–XVII w.* Wrocław 1984.

²⁵ Odpowiedni fragment z *Psalterza floriańskiego* brzmi: *Pisać będę imieniu gospodnowemu barzo wysokiemu.*

²⁶ Por. też: *urodzeńszy* 'starsi, przełożeni rodów', *podlejszy* o człowieku 'niżej urodzony, gorszego stanu, nieszlacheckiego urodzenia', *wielebniejszy*, *grzeszny*, *mocniejszy*, *równiejszy*.

²⁷ O ograniczeniach w stopniowaniu prostym zob.: J.H. Dick: *Stopniowanie przymiotników i przysłówków we współczesnej polszczyźnie*. W: *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*. Red. H. Orzechowska. T. 1. Warszawa 1976, s. 43–53.

²⁸ Tymczasem odnotowano w staropolszczyźnie: *niepodobniejszy*, *niesromieźliwszy*.

miotnika, mogły również wiązać przymiotnik bez przyrostka -szy. Oto przykłady:

Rzekł Dawid o niem: nadobniejszy w postawie nad syny ludzkie (...). (ca 1418 Wiśł nr 2151)

obok:

Nad nieprzyjacioły mojimi mądra jeś mię uczynił (...). (Fl 118, 98)
Mów ze mną wszech niewiast smętniejszą. (Rozm 734)

obok:

Toć słysz, wszech prześliczna pani, żeć memu siercu ciężkość czyni (...). (XV ex. Zab 444)
Przełoż kto jest więcszy we cnotach miedzy wami. (Rozm 558)

obok:

Abiszaj (...) był miedzy trzemi drugi wyborny a książę jich (...). (BZ I Par 11,12).

W syntaktyczną strukturę porównawczą najczęściej wchodziły formy na ~szy, przy czym często miały znaczenie superlatywne, a to z powodu semantyki stojącego po korelacji gradacyjnym argumentu, por.: *Syn twój był krasny aniołów, a ten jest **wszech ludzi niepodobniejszy*** (...). (Rozm 841).

Klasyczny *comparativus* tworzą konstrukcje porównawcze z wyznaczonym *x* i *y*²⁹. Ciekawe, że przykładów na takie konstrukcje jest w tekstach staropolskich niewiele. Odnotowałam zaledwie 6 przykładów typu: *Ale brat jego młodszy będzie **więcszy jego*** (...). (BZ Gen 48, 19); (...) *Dzierżek jest krwią **bliższy** ku Klonowcu i ku Żakowu **niż** Ramsz ani jego stryj* (...). (RWłkp., t. III, s. 155).

Obserwacja materiału językowego z początkowych wieków polszczyzny pisanej pozwala na przyjęcie stanowiska, że w staropolszczyźnie były dwa stopnie – **stopień równy** i **stopień porównawczy**, tworzony na bazie przymiotnika z formantem -szy w powiązaniu z konstrukcją porównawczą – jeżeli spełniała ona odpowiednie warunki syntaktyczno-znaczeniowe, miała znaczenie superlatywne (to częstsze) bądź komparatywne (rzadko)³⁰. *Comparativus* jest historycznie późniejszy niż *superlativus* (mam na myśli zespolenie środków morfologicznych ze środkami składniowymi, czyli gramatyzację).

²⁹ Na fakt ten zwracano uwagę już dawno, por. С.В. Бромлей: *Образование несогласуемой формы и история членных форм сравнительной степени в русском языке XI–XVII вв.* В: *Материалы и исследования по истории русского языка*. Москва 1960, s. 181–182.

³⁰ Niniejszy fragment to skrócona wersja artykułu: K. K l e s z c z o w a: *Kategoria stopnia staropolskich przymiotników* [w druku].

Część pierwsza

Przegląd formacji przymiotnikowych

1. Przymiotniki sufiksalne

1.1. Przyrostek **-ski**

1. W *SStp* odnotowano 195 przymiotników z formantem *-ski*. Spółgłoskowy nagłos był przyczyną wielu uproszczeń na styku bazy i przyrostka, czego efektem jest różnorodna postać formantu, więc: *bednar+ski*, *konwenc+ki* lub *konwen+cki* (od *konwent*), *sędz+ki* (od *sędzia*). Bardzo często odnotowane w staropolszczyźnie leksemy mają chwiejną postać: *dziezdzicki*, *dziezdziski*; *francki*, *francski*; *grodzki*, *grodzski*; *jednacki*, *jednackski* itd. Chwiejność wynika nie tylko ze zjawisk fonetycznych występujących na styku bazy i formantu. Jak w żadnej innej klasie właśnie tu dochodzi do częstych uproszczeń postaci fonetycznej nazwy bazowej, np. *akski* obok *eski*, *brucski* obok *bruselski*, *tryceński* obok *trycki*, *trycki*. Także w derywacji *proszowski* (od *Proszowice*) widać częste w staropolszczyźnie zjawisko ucięć podstaw będących nazwami miejscowości.

W opisywanej klasie dostrzec można wiele elementów konektywnych. Najczęściej między pniem a przyrostkiem występuje morfem *-ow-/-ew-*: *doktorowski*, *kmiociowski*, *królewski*, *kupcowski*, *lwowski*, *łotrowski*, *ministrowski*, *mistrzowski*, *popowski*, *synowski*, *wójtowski*, *żydowski*. Źródłem tego rozszerzenia jest najprawdopodobniej dublowanie przyrostków przymiotnikowych. Z innych elementów konektywnych wyszczególnić można (wyróżnione tekstem półgrubym) morfemy: *człowieczeński*, *dzieciński*, *siostrzyński*, *katedralski*, *oliwecki*. Zdarza się, że derywatom na *-ski* można przypisać podwójną motywację, zwłaszcza gdy u podstaw leży nazwa wykonawcy czynności utworzona na bazie czasownika – jeżeli przyjmiemy motywację czasownikową, przyrostkowy morfem nazwy wykonawcy czynności staje się elementem rozszerzającym przyrostek *-ski*, np. *pasterski*, *piekar-ski*, *pisarski*.

2. Na tle innych formantów *-ski* jest sufiksem wyjątkowym. Stanowi „pomost” między klasą nazw pospolitych a klasą nazw własnych topograficznych. U podstaw przymiotników na *-ski* aż w 54 przypadkach stoi nazwa własna miejscowa: *lerski* od *Lierre*, *limski* od *Limburg Limoges*, *lionński* od *Lyon*, *luński*, *lindzki* od *Londyn*, *machelski* od *Malines* (Mechelen w Belgii), *majdborski*, *majdburski*, *marborski*, *mejdburski* od *Magdeburg* itd. Zdarzają się też pospolite nazwy miejsc, ale rzadziej, por. *akademski*, *grodzki*, *katedralski*, *miejski*, *rajski*, *polski* (od *pole*), *wietnicki* (od *wietnica*). Jeszcze częściej, w prawie 100 przykładach, u podstaw przymiotników na *-ski* stoją nazwy osób: *apostolski*, *bracki*, *cesarski*, *kapłański* itd.; też zbiory ludzi: *konwencki* od *konwent*, *ludzki* od *ludzie*, *radzki* od *rada*, *senacki* od *senat*. Są to z reguły nazwy pospolite. Wprowadzie w *Indeksie a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych* znak a. (*adiectivum*) ma 11 nazw¹, ale jeśli wziąć pod uwagę fakt, że nazw nieadiektywnych na *-ski* jest ponad 7 tysięcy, użycia przymiotnikowe stanowią nikły procent. Do wyjątków należą podstawy słowotwórcze będące nazwami zwierząt: *koński*, *lwowski*, *skocki*, *skomroski*². Zdarzają się też inne podstawy, ale to margines klasy na *~ski*, trudno połączyć je w większe grupy, por. *poselski* (*poselska* słowa ‘słowa lekkomyślne, żartobliwe’ (od *posłać*?)), *wojeński* od *wojna*, *łoński* od przysłówka *łoni* ‘zeszłego roku’.

3. Przejrzyści podstaw towarzyszy przejrzyść funkcji. Ponieważ liczna jest klasa przymiotników, u podstaw których stały rzeczowniki będące nazwami miejsc, wiele w ekscerpowanym materiale użyć lokatywnych. Bardzo często chodzi o miejsce, w którym wyrabiany jest jakiś produkt; w ten sposób określane były gatunki sukna, np. *augsburski*, *baruski*, *biecki*, *brucki*, *brukselski*, *cwikowski*, *górski*.

Drugą klasę tworzą przymiotniki powstałe na bazie nazw osobowych. Tu pojawia się spora grupa nazw dzierzawczych, np. *kasztelańska obora*, *kmiecka puścina*, *kupcowska rola*, *ojcowskie imienie*.

Wskazane funkcje nie wyczerpują wszelkich możliwości, co normalne w przypadku derywacji odrzeczownikowej. Zdarza się, że jeden przymiotnik w zależności od połączenia realizuje kilka funkcji, por.: *królewska klątwa*, *królewskie przyjechanie* (użycia subiektywne), *lud królewski* (użycie posesywne), *cześć królewska* (użycie charakterystyczne) itd.

4. Nie zdarzyło się, aby jakiś derywat na *-ski*, utworzony od nazwy topograficznej, wszedł w relację synonimii słowotwórczej; można jedynie wskazać wariantywne postaci przymiotników w ramach klasy na *-ski*, np.: *akski* – *eski*, *brucki* – *brukselski*, *tryceński* – *trycki*.

W relację synonimii słowotwórczej weszło natomiast ponad 50 innych przymiotników z formantem *-ski*. Szczególnie dużą wariantywność odnotowano wśród przymiotników pochodnych od nazw osób (35 przykładów);

¹ Są to: *Drobniański*, *Goniębic(s)ki*, *Hynkowski*, *Jakłowski*, *Malsztynowski*, *Piotrowski*, *Pomianowski*, *Stanisławski*, *Święszkowski*, *Więcoszczyński*, *Wilamowski*.

² *Skomrodz* ‘niedźwiedź’, rutenizm.

wiele szeregów ma więcej niż dwa elementy, por.: *dzieciński* – *dziecięcy* – *dziecinny* – *dziecki*, *dziedzicki* – *dziezdicowy* – *dziezdiczny*³, *kapłański* – *kapłani* – *kapłanowy*, *kmiecki* – *kmieciowy* – *kmieciowski* – *kmiecy*, *księski* – *książęcy* – *księży*, *kupiecki* – *kupcowski* – *kupcowy* – *kupczy* – *kupny*, *męski* – *mężny* – *mężowy*, *mistrzowski* – *mistrzowny* – *mistrowny*, *nieprzyjacielski* – *nieprzyjacielny* – *nieprzyjacielowy*, *ojcowski* – *ojcowy* – *ojczysty* – *ojczyzny*, *pański* – *panowski* – *panowy*, *popowski* – *popowy* – *popowiecki*, *siostrzyński* – *siostrzyny* – *siostrny* – *siostrzany*, *szlachecki* – *szlachcicowy* – *szlachciwy* – *szlachetny*.

Najczęściej postaci przymiotnika z przyrostkiem *-ski* towarzyszy odpowiednik na *-owy*, np. *cesarski* – *cesarzowy*, *diabelski* – *diabłowy*, *koński* – *koniowy*, *kowalski* – *kowalów*, *królewski* – *królowy*, *lwowski* – *lwowy*, *olbrzymi* – *olbrzymowy*, *oliwiecki* – *oliwowy*, *pasterski* – *pasterzowy*, *pisarski* – *pisarzowy*, *prorocki* – *prorokowy*, *sołtyski* – *sołtysowy*, *szatański* – *szatanowy*, *tkacki* – *tkaczowy*, *wójtowski* – *wójtowy*. Problem to o tyle istotny, że w wielu przymiotnikach formant *-ski* występuje po morfemie *-ow-*, obserwujemy zatem nakładanie się formantów przymiotnikowych, por. *kupcowski*, *lwowski*, *mistrzowski*, *ojcowski*, *panowski*, *popowski*.

W 16 innych przypadkach pojawia się odpowiednik z formantem na *-ny*, np.: *czarnoksięski* – *czarnoksiężny*, *górski* – *górny*, *męczyński* – *męczyzenny*, *młyński* – *młynny*, *oliwiecki* – *oliwetny*, *polski* – *polny*, *poselski* – *poselny*, *rękojemski* – *rękojemny*, *skomroski* – *skomroszny*, *towarzyski* – *towarzyszny*, *wojeński* – *wojenny*, *ziemski* – *ziemny*.

Z innych formantów rywalizujących z *-ski* warto wymienić derywację paradygmatyczną: *bliski* – *blizi*, *człowiecki* – *człowieczy*, *kapłański* – *kapłani*, *kupcowski* – *kupczy*, *licemiernicki* – *licemierniczy*, *niewiescki* – *niewieści*, *wdowski* – *wdowi*; tu również można umieścić przykłady: *dzieciński* – *dziecięcy*, *księski* – *książęcy* – *księży*, *skocki* – *skocięcy*.

5. Niektóre derywaty na *-ski* mają bardzo wysoką frekwencję tekstową, w *SSp* zajmują więcej niż kolumnę, tak w przypadku: *boski*, *chrześcijański*, *kapłański*, *królewski*, *ludzki*, *małżeński*, *męski*, *miejski*, *morski*, *niebieski*, *pański*, *pogański*, *świecki*, *ziemski*, *żeński*, *żydowski*. Mniej poświadczeń, choć jak na specyfikę staropolską też dużo (więcej niż 1/3 kolumny), mamy dla przymiotników: *anielski*, *apostolski*, *bałwański*, *bracki*, *cesarski*, *grodzki*, *koński*, *leński*, *murzyński*, *niewiescki*, *ojcowski*, *panieński*, *papieski*, *rajski*, *ratajski*, *rękojemski*, *rzymski*, *słowiański*, *sołtyski*, *węgierski*, *wójtowski*. Rzecz ciekawa, typowe dla omawianej klasy derywaty przymiotnikowe od nazw topograficznych mają na ogół niską frekwencję, jedynie po kilka przykładów odnotowano dla: *amsterdamski*, *angielski*, *łuński*, *magdeburgski*, *praski*, *sredzki*, *trycki*.

³ Są jeszcze bliskie znaczeniowo: *dziezdzinny*, *dziezdziny*, ale relacje słowotwórcze są odmienne.

6. Staropolskie przymiotniki na *-ski* z reguły pełnią funkcję określeń rzeczowników konkretnych, co oczywiście wiąże się z funkcjami semantycznymi formantu. Połączeń z rzeczownikami abstrakcyjnymi jest mniej, ale i takie się zdarzają, np. *apostolskie kazanie, boskie miłosierdzie, brackie zabicie, cesarskie prawo, gospodarska moc, jednackie ujednanie, końska siła, królewska łaska, księskie poświęcenie, ludzkie myślenie, miejska tajemnica, żeński obyczaj, żydowska okrutność*.

Użycia orzecznikowe są rzadsze, udało się odnotować:

Dziecię, co z nim miała, nie jest małżeńskie, ale jest wyleganiec (...). (OtrBr Rp 85,1)

Wspłodzisz plód, siemię twe i będzie czyste a męskie w mocy (...). (BZ Gen 16,10)
Które odzienie nicować abo futrem podszyc (...) byłoby przyniesiono, albo jedwabne rzeczy, to nie jest towarzyskie, ale *mistrzowskie* (...). (RKJŁ)

Jako dom nie był pański, ale ji kupił u swego namiastka (...). (1399 StPPP VIII nr 8927).

Przymiotniki na *-ski* nie miały skłonności do substantywizowania się, zjawisko to odnotowano jedynie dla przymiotników: *bracki, mniski, pański*, np. *Jako Grzegorz nie żądał prawa u Hanki na pańskie* (1393 Pozn nr 163), a także *pogański, świecki*.

7. Gdy przyrzeć się odnotowanym w staropolszczyźnie derywatom na *-ski*, okaże się, że większość przetrwała do dzisiaj, por.: *anielski, apostolski, aptekarski, boski, cesarski, chełmiński, chrześcijański, czeski, diabelski*. Wypadnięcie derywatu wiąże się z reguły z krótszym żywotem podstawy słowotwórczej, por. *knapski, koleński, kołtryski, ratajski*. Przemiany w rzeczywistości pozajęzykowej zdeterminowały też wypadanie innych przymiotników; zrezygnowaliśmy zatem z: *bałwański, bednarski, brukselski, ciesielski, garbarski, grodzki, oracki*.

Jak sygnalizują badacze polszczyzny XX-wiecznej, formant *-ski* należy obecnie do produktywnych. Widać więc, że aktywność tego środka nazewniczego ma tradycję ciągłą.

8. *AKADEMSKI* 'akademicki'; *AKSKI* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Akwizgranie'; (*AMSTERDAMSKI*) *ostrodamski, ostrodomski* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Amsterdamie'; (*ANGIELSKI*) *anjelski* 'angielski'; (*ANIELSKI*) *anjelski* 'angelorum, angelicus'; (*APOSTOLSKI*) 'apostolorum, apostolicus'; (*APTEKARSKI*) *apotekarski* 'pigmentarius'; (*ARCHANIELSKI*) *archanjelski* 'archangelorum'; (*AUGSBURSKI*) *hauszperski* (?) (o gatunku barchanu) 'wyrabiany w Augsburgu'; *BAŁWAŃSKI* 'bałwochwalczy'; *BARUSKI* (?) 'określenie gatunku sukna'; *BEDNARSKI* 'ad dolia conficienda aptus'; (*BIECKI*) *bieczski* (o suknie) 'wyrabiany w Bieczu'; *BOSKI, bożski* 'boży'; *BRACKI, bracski* 'należący do brata: krewnego, bliźniego, zakonnego', 'należący do bractwa', 'braterski'; (*BRUCKI*) *brucski* (o gatunku sukna) 'wyrabiany w Brukseli'; (*BRUKSELSKI*) *bruselski* (o gatunku sukna) 'wyrabiany w Brukseli'; (*BYDGOSKI*) *budgostski*

(o piwie) 'wyrabiany w Bydgoszczy'; *CESARSKI* 'imperialis, imperatoris'; (*CHEŁMIŃSKI*) *chałmieński, chełmieński* 'z Chełmna się wywodzący'; *CHRZEŚCIJAŃSKI*, *krześcijański, krześcijiński* 'chrześcijański'; *CIESIELSKI* 'ad opus tignarium pertinens'; *CWIKOWSKI* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Zwickau w Saksonii'; *CZESKI* 'bohemicus' (w określeniu gatunku różnych wytworów); *CZŁOWIECKI* 'ludzki'; *CZŁOWIECZEŃSKI* 'godny człowieka (uczciwego)'; *DIABELSKI*, *dyjabelski* 'diaboli (gen.), diabolikus'; *DOKTOROWSKI* 'daktorski'; *DZIECIŃSKI* 'dziecku właściwy'; (*DZIECKI*) *dziecski* 'należący do dziecka'; (*DZIECKI*) *dziecski* 'wzięty w zastaw, zajęty'; (*DZIEDZICKI*) *diedziciski, dziedziski* 'objęty prawem dziedziczenia, z dziedziczeniem w pewien sposób związany'; *DZIEDZICKI*, *diedziciski* 'na podstawie praw dziedzica'; *ESKI* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Akwizgranie'; *FLOREŃSKI* 'florencki, określenie gatunku sukna wyrabianego we Florencji'; *FRANCKI*, *francski* ~*franc(s)ki* *łan* 'łan frankoński, zwany także francuskim'; *GARBARSKI* 'coriarius'; *GARNCARSKI*, *garnczarski* 'do garncarza należący'; *GORLICKI*, *gorlicski* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Gorlicach (czy Zgorzelcu?)'; *GOSPODARSKI* 'dotyczący lub przynależny do pana domu lub ziemi', 'rządowy, książęcy'; *GÓRSKI* 'określenie gatunku sukna (wyrabianego w jednym z miast śląskich o nazwie Góra)'; *GRECKI* 'Graecus'; *GRODZKI*, *grodzki* 'związany z grodem jako siedzibą sądu'; *HAUSZPERSKI* por. *augsburski*; (*HISZPAŃSKI*) *huspański, uspański* 'pochodzący z Hiszpanii, wyrabiany w Hiszpanii'; *IPRSKI* 'pochodzący z Ypres, wyrabiany w Ypres'; *JEDNACKI*, *jednaczki* 'pochodzący od rozjemcy, rozjemczy, polubowny', 'należący do rozjemcy'; *JEGOJSKI* 'należący do kogoś, odpowiedni, stosowny'; *JEZDECKI* 'jezdny, jadący konno'; *KALCERSKI* 'nazwa obuwia'; *KAPŁAŃSKI* 'sacerdotalis, qui sacerdotis est, qui ad sacerdotem pertinet'; *KARCZMARSKI* 'do karczemnika należący'; *KASZTELAŃSKI* 'związany z kasztelanem'; *KATEDRALSKI* 'związany z siedzibą biskupa, katedralny'; *KATOWSKI* 'przynależny do kata'; *KAZNODZIEJSKI* 'właściwy kaznodziei'; (*KMIECKI*) *kmiecki* 'dotyczący kmiecia, związany z kmieciem'; *KMIOTOWSKI* 'dotyczący kmiecia, związany z kmieciem'; *KNAPSKI* 'knapa (tkacza) dotyczący, tkacki'; *KOLEŃSKI* 'koloński, określenie gatunku sukna wyrabianego w Kolonii nad Renem'; *KOŁTRYSKI* 'będący w związku z kołtrysem'; *KONWENCKI*, *konwencski* 'należący do konwentu (zakonników)'; *KOŃSKI* 'mający styczność z koniem, konia dotyczący, z koniem związany'; *KOPACKI*, *kopacski* 'z kopaniem związany', 'dotyczący kopaczy'; *KOWALSKI* 'związany z kowalem'; *KRAKOWSKI* 'z Krakowem związany, Krakowowi właściwy'; *KRAMARSKI* 'dotyczący kramarza, będący w związku z kramarzem'; *KRAWIECKI*, *krawiecki* 'przynależny do krawca, właściwy krawcowi'; *KRÓLEWSKI* 'będący w związku z królem, z godnością królewską, dotyczący króla, należący do króla'; *KSIĘSKI* 'należący do księcia, związany z księciem, książęcy', 'odnoszący się do kapłana, kapłański'; *KUPCOWSKI* 'należący do kupca'; *KUPIECKI*, *kupiecki* 'związany z kupcem,

należący do kupca, właściwy kupcowi, handlowy'; *LAICKI* 'nie mający święceń, świecki, właściwy świeckim'; *LEDZKI* '(...) wyrabiany w Ledzie'; *LEGACKI* 'należący do legata, należny legatowi'; *LEKARSKI* 'będący w związku z lekarzem'; *LENSKI*, *liński* 'dotyczący lenna, z lennem związany, odnoszący się do lenna'; *LERSKI* 'pochodzący z Lierre, wyrabiany w Lierre'; (*LEWICKI*) *lewicki* 'przynależny do lewity, dotyczący lewity'; (*LICEMIERNICKI*) *licemiernicki* 'związany z licemiernikiem, należący do licemiernika'; *LIMSKI* 'określenie gatunku sukna wyrabianego może w Limburgu lub w Limoges'; *LIOŃSKI* 'zrobiony z tkaniny wytwarzanej w Lyonie'; *LUDZKI* 'dotyczący ludzi, będący w związku z ludźmi, należący do ludzi, pochodzący od ludzi, ludziom właściwy', 'dotyczący poddanych, im przynależny, właściwy', 'dobry, życzliwy, właściwy ludziom dobrym'; *LUNSKI*, *lindzki* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Londynie'; *LWOWSKI* 'należący do lwa, lwi'; *ŁACIŃSKI* 'Latinus'; *ŁOŃSKI* 'zesztoroczny'; *ŁOTROWSKI* 'z łotrostwem związany, zbójcecki, złodziejski'; (*ŁOWIECKI*) *łowiecki* 'nadający się do łowienia, łowny'; *MACHELSKI* 'określenie gatunku sukna wyrabianego w Malines (Mechelen, w Belgii), określenie wyrobów z tego sukna'; (*MAGDEBURSKI*) *majdborski*, *majdburski*, *marborski*, *mejdburski* 'magdeburski, z Magdeburga pochodzący'; *MAŁŻEŃSKI*, *mażelski* 'dotyczący małżeństwa, odnoszący się do małżeństwa'; *MĘŻCZYŃSKI* 'męski, będący mężczyzną'; *MĘSKI* 'dotyczący mężczyzny (płci męskiej), z mężczyzną związany, do mężczyzny należący, przeznaczony dla mężczyzny, z mężczyzną się składający', 'właściwy dzielnemu mężczyźnie, mężny, odważny, dzielny'; (*MIEJSKI*) *miejscki*, *miescki*, *miescki*, *mieski* 'należący do miasta, związany z miastem, z jego prawem, odnoszący się do miasta'; *MILSKI* czy *mylski* 'związany z młynem, młyński'; *MINISTROWSKI* 'pozostający w związku z ministrem (...)'; *MISTRZOWSKI* 'związany z mistrzem, właściwy mistrzowi, pochodzący od mistrza (tu: w odniesieniu do mistrza cechowego)'; *MISTRZSKI* 'odnoszący się do mistrza, właściwy mistrzowi (tu: w odniesieniu do żydowskich biegłych w Piśmie Świętym)'; *MŁYŃSKI* 'mający związek z młynem, dotyczący młyna'; *MNISKI* 'właściwy mnichom, mnichów dotyczący, mniszy, zakonny'; *MORSKI* 'będący w związku z morzem, dotyczący morza'; *MURARSKI* 'używany przez murarzy'; *MURZYŃSKI* 'związany z ciemnoskórymi mieszkańcami Afryki'; *NIEBIESKI* 'odnoszący się do nieba (...)', 'odnoszący się do nieba jako domniemanej siedziby boga, aniołów, miejsca wiecznej szczęśliwości (...)'; *NIEMIECKI*, *niemiecki* 'Niemcom właściwy, dla Niemców charakterystyczny', 'napisany w języku niemieckim', 'z Niemiec pochodzący'; *NIEPRZYJACIELSKI* 'będący własnością, należący do nieprzyjaciela'; *NIEWIESCKI*, *niewieski* 'dotyczący kobiety, z kobietą związany, przeznaczony dla kobiety, kobiecy, niewieści'; *OBELNISKI* 'bartniczy'; *OJCOWSKI*, *ocowski*, *oćcowski*, *otcewski* 'dotyczący ojca, związany z ojcem, należący do ojca, pochodzący od ojca', 'związany z patriarchami, odnoszący się do patriarchów', 'związany z rodzicami, należący do rodziców'; (*OLBRZYMSKI*),

abrzymski, obrzymski ‘mający związek z olbrzymem’; *OLIWECKI* ‘oliwny, oliwowy’ (tylko w nazwie miejscowej); *ORACKI* ‘będący w związku z oraczem’; (*ORMIAŃSKI*) *ormieński* ~*sól oramieńska* ‘chlerek amonu’; (*OSTROŹNICKI*) *ostrożniczy* ‘należący do ostrożnika, będący własnością ostrożnika, czyli rzemieślnika wyrabiającego ostrogi’; (*OŚWIĘCIMSKI*) *oświęcieński* ~*bałwan oświęcieński* ‘bałwan solny określonej wagi’; *PANIENSKI, pannieński* ‘pozostający w związku z pannami, przynależny pannom, dziewicom, im właściwy’, ‘właściwy, charakterystyczny dla pań, tj. kobiet; kobiece, niewieści’; *PANOWSKI* ‘pański, należący się panu’; *PAN-SKI* ‘mający związek z osobą, którą nazwano panem’, ‘będący jego pana, należący do pana’, ‘należący do pana, przysługujący panu, składany na rzecz pana’, ‘dokonany przez pana, wywodzący się od pana, którego pan był źródłem, przyczyną, sprawcą’, ‘taki jak posiadany przez pana, jaki przystoi panu’, ‘związany z osobą kasztelana, kasztelański’, ‘związany z panami, tj. osobami zasiadającymi w sądzie ziemskim, wiecowym’, ‘pozostający w związku z panem bogiem’; *PAPIESKI* ‘związany z papieżem, pochodzący od papieża’; *PASTERSKI, pastyrski* ‘należący do pasterzy’, ‘związany z duszpasterzem, biskupem’; *PIEKARSKI* ‘służący do pieczenia chleba’; *PISARSKI* ‘dotyczący pisarza, związany z pisarzem’; *PLEBAŃSKI* ‘należący do plebana’; *POGAŃSKI* ‘dotyczący, właściwy, przynależny poganinowi’; *POLSKI* ‘polny, rosnący dziko na polach’, ‘używany w Polsce, Polsce właściwy’⁴; (*POPOWIECKI*) *popowiecki* ‘pochodzący od popa’; *POPOWSKI* ‘związany z popem, należący do popa’; *POSELSKI* ~*poselska* *słowa* ‘słowa lekkomyślne, żartobliwe’; (*PRAŁACKI*) *prałacki* ‘z prałatem związany, do prałata należący’; *PRASKI* ‘z Pragą, stolicą Czech związany’; *PROROCKI, prorocski, proroczski* ‘pochodzący od proroka, związany z prorokiem’, ‘związany ze śpiewem’; *PROSZOWSKI* ‘związany z Proszowicami’; *PRUSKI* ‘związany z Prusami (państwem krzyżackim), Prusom właściwy’; *PRZYJACIELSKI* ‘dotyczący przyjaciela’; *RADZIECKI* ‘z funkcją radcy miejskiego związany’; *RADZKI* ‘z radą miejską związany’; *RAJSKI* ‘odnoszący się do biblijnego raj, ogrodu (...)’, ‘odnoszący się do nieba jako domniemanej siedziby boga (...)’; *RAKUSKI* ‘austracki’; *RATAJSKI, ratejski, retajski* ‘będący w związku z ratajem’; (*REŃSKI*) *ryński* ‘pochodzący od Renu’; *RĘKOJEMSKI* ‘związany z rękojemstwem’; *RUSKI* ‘właściwy Rusi’; *RYCERSKI, rycerski* ‘związany z rycerzem, dotyczący lub cechujący rycerza, należący do rycerza’; *RZYMSKI* ‘związany z Rzymem (...), znajdujący się w Rzymie, pochodzący z Rzymu’; *SAREMSKI, seremski* ‘związany z Sremem’; *SASKI* ‘z Sasią, czyli Saksonią, związany’; *SĄDECKI* ‘wyrabiany w Sączu’; *SĄSIEDZKI, sąsiedzki* ‘związany z sąsiadem, pochodzący od sąsiada’; *SENACKI* ‘związany z senatem’; *SĘDZKI* czy *sądzki* ‘związany z sędzią’ (bohemizm); *SIOSTRZYŃSKI* ‘związany z siostrą zakonną’; (*SKO-*

⁴ Przyjmuje, że wyrazem motywującym był rzeczownik *Polanin* (tak podaje A. Brückner: *Dzieje języka polskiego*. Wyd. 4. Wrocław–Kraków 1960, s. 65).

CKI) *skocski* ‘bydlęcy, z bydła się składający’; *SKOMROSKI* (o koniu) ‘swawolny, narowisty’; *SŁOWACKI*, *słowacki* ‘używany przez Słowian’, ‘zamieszkały przez Słowian’; *SŁOWIAŃSKI*, *słowieński* ‘używany przez Słowian, Słowianinowi właściwy’; *SMOLEŃSKI* ~ *bielizny smoleńskie* ‘skórki wiewiórce przywożone ze Smoleńska’; (*SOŁECKI*) *sołecki* czy *szołecki* ‘należący do sołtysa, związany z funkcją sołtysa’; *SOŁTYSKI*, *szołtyski* ‘należący do sołtysa, związany z funkcją sołtysa’; *STAROSCKI* czy *staroścki* ‘związany ze starostą, pochodzący od starosty’; *SYNOWSKI* ‘właściwy synowi, cechujący syna’; *SZATAŃSKI* ‘mający związek z szatanem, diabelski, z szatanów się składający’; (*SZEWSKI*) *szwiecki* ~ *szwieckie kopyto* ‘drewniany przyrząd, model, na którym szewc robi obuwie’; (*SZLACHECKI*) *ślachacski*, *ślachecki*, *ślachecski*, *ślachetcki* ‘związany ze szlachcicem, dotyczący szlachty, odnoszący się do szlachty’, ‘oznaczający wysoką godność’; *SZPIGLARSKI* czy *śpiglarski* (o ulicy w Krakowie) ‘związany ze szpiglarzami, tj. rzemieślnikami wytwarzającymi lustra i inne przedmioty ze szkła’; *SZROTARSKI* (o wozie miejskim) ‘służący do transportu piwa lub wina’; *SZWABSKI* (o gatunku sukna) ‘wyrabiany w Szwabii’; (*ŚLUSARSKI*) *śłosarski* ‘używany do pracy wykonywanej przez ślusarza’; *ŚREDZKI*, *średski*, *średzski*, *śrzedzski* ‘ze Środy Śląskiej pochodzący’; *ŚWIECKI*, *świecki*, *świetski* ‘dotyczący świata, istniejący na świecie (ziemi)’, ‘związany z doczesnym, ziemskim życiem (w przeciwieństwie do niebieskiego, wiecznego, mający małą wartość duchową)’, ‘nie należący do stanu duchownego, nie związany ze stanem duchownym’; *TATARSKI* ‘pochodzący od Tatarów, sprzedawany przez Tatarów’, ‘związany z Tatarami’; (*TKACKI*) *tkacski* ‘związany z tkaczem i jego pracą’; *TOWARZYSKI* ‘będący w związku z towarzyszami-czeladnikami, wchodzący w zakres ich obowiązków i uprawnień’; *TRAGARSKI* ‘związany z tragarzem, używany przez tragarzy’; *TRYCENSKI* ‘określenie gatunku sukna’; *TRYCKI*, *trycki* ‘określenie gatunku sukna’; *TURECKI*, *turecki* ‘pochodzący z Turcji lub zrobiony na wzór, na modłę pochodzącego z Turcji’, ‘związany z Turcją’; *WARDESKI* ‘należący do wardeźnia’; *WARDEŻENSKI* ‘należący do wardeźnia’; *WARHELSKI* ‘pochodzący od kupca’; *WDOWSKI* ‘wdowi, związany z wdową, właściwy wdowie, przynależny do wdowy’; *WĘGIERSKI* ‘z Węgrami związany’; *WIETNICKI* ‘z wietnicą związany’; *WIZERSKI* ‘prawdopodobnie określenie gatunku płótna pochodzące od nazwy miejscowości’; *WŁOSKI* ‘pochodzący z Włoch’; *WOJEŃSKI* ‘mający związek z wojskiem, wojskowy’; (*WOŁOSKI*) *wałaski* ‘dotyczący Wołochów’; *WÓJTOWSKI* ‘związany z wójtem, jego funkcją, urzędem, też należący do uposażenia wójta’, ‘należący do wójta, będący własnością wójta’; (*WYCIĘSKI*) *wicięski* ~ *prawo wicięskie* ‘prawo przysługujące temu, kto odniósł zwycięstwo w walce’; *ZIEMIAŃSKI* ‘należący do właściciela majątku ziemskiego’; *ZIEMSKI* ‘dotyczący ziemi, to jest świata, istniejący na świecie’, ‘dotyczący gleby, gruntu’, ‘dotyczący ładu’, ‘dotyczący kraju, też krainy, dzielnicy’, ‘dotyczący średniowiecznego prawa polskiego’; *ZŁODZIEJSKI*, *złodziński* ‘dotyczący

złodzieja, złodziejowi służący'; *ŻEŃCZYŃSKI* 'niewieści, kobiecy'; *ŻEŃSKI* 'dotyczący niewiasty, kobiety, charakterystyczny, typowy dla niej, z niewiastą, kobietą związany, do niej należący, przeznaczony dla niej, z niewiast, z kobiet się składający, niewieści, kobiecy'; *ŻYDOWSKI*, *żydoski* 'związany z Judeą, Izraelem, znajdujący się w Judei, Izraelu, pochodzący z Judei, Izraela', 'dotyczący Żydów, związany z Żydami, przyjęty, używany przez Żydów', 'cechujący Żydów, właściwy charakterowi Żydów', 'będący własnością Żydów, należący do Żyda, będący w dyspozycji Żyda'.

1.2. Przyrostek *-ni*

1. W materiale staropolskim wyodrębniono 89 derywatów z przyrostkiem *-ni*. W kilku przykładach mamy do czynienia z rozszerzeniem formantu, przy czym wynika to albo z wahań co do przyjęcia możliwych podstaw, por. *dziecinni* (*dziecina* lub *dziecie*), albo niewyjaśnionych do końca nieregularności, por. *cielestni*, *dostaczn*, *pitelni* (bohemizm), *przeklętni*, *stawetni*, *zbytlni*. Jak widać, fakty to jednostkowe, nie mają większego znaczenia dla opisu słowotwórstwa języka doby staropolskiej.

Fonetycznie miękka postać formantu sprawiła, że w zebranych materiale wiele przymiotników, które w części bazowej nie mają przegłosu: *dzielni*, *kwietni*, *leśni*, *kościelni*, *odpowiedni*, *przedni*, *rozdzielni*, *sąsiedni*, *średni*. Jedynie obok postaci *rzeszetni* pojawia się *rzeszotni*. Natomiast dla postaci *namiotni* brak odpowiednika bez przegłosu. Należy przypuszczać, że zarówno przymiotnik *rzeszotni*, jak i *namiotni* to późniejsze słowoformy, stąd odstępstwa od prawa głosowego.

2. W większości podstawami słowotwórczymi omawianej klasy derywatów są rzeczowniki konkretne, por. *bratni*, *kadzidlni*, *kościelni*, *osetni*. Predykatywny charakter podstawy przejawia się w 1/3 materiału i, jak zwykle w takich wypadkach, nie zawsze można być pewnym, czy u podstaw stoi czasownik, czy też rzeczownik odczasownikowy, por.: *dzielni* (*dzielić* lub *dział*), *odpowiedni* (*odpowiedzieć* lub *odpowieść*), *rozdzielni* (*rozdzielić* lub *rozdział*).

Ciekawe w omawianej klasie są podstawy, w których semantyce zawarta jest wskazówka co do przestrzennego usytuowania: *miedzni*, *okolni*, *otrzedni*, *przedni*, *spodni*, *średni*, *wierzchni*, *zadni*. W niektórych przypadkach można dopatrywać się podstaw przyimkowych (5 pierwszych przykładów), co niespotykane w opisach słowotwórstwa. Wydaje się jednak, że problem wart jest uwagi. W przykładach *pospólni*, *spólni* można widzieć podstawy przysłówkowe.

3. W semantyce derywatów na *-ni* trudno dopatrzeć się czegoś znamienego, czegoś, co różniłoby te derywaty od przymiotników z zakończeniem *-ny*. Ponieważ większość z nich ma postaci wariantywne z *-ny*, analizy semantyczne znajdują się w innym miejscu (wśród derywatów z formantem *-ny*, por. podrozdział 1.1.3.). Interesujące są tylko derywaty oparte na leksemach wskazujących na usytuowanie przestrzenne (użycia lokatywne⁵), czyli np. *okolni* (*okolnia granica*), *przedni* (*słup, mur, przednia prawa noga (konia)*); *przednie* (*zęby, płuco*⁶), *spodni* (*spodni pas*), *średni* (*palec*), *wierzchni* (*niebo, skała, próg*), *zadni* (*plech* (o części zbroi) ‘osłaniający plecy’), choć i tu zdarzają się skomplikowane relacje semantyczne, por. *Miedźnie (...) krzywdy o budowanie*. (OrtMac 126).

4. Tylko 25 przymiotników ma postać jedyną z przyrostkiem *-ni*. Dla reszty autorzy *SStp* wskazują dwie postaci – z *-ni* oraz z *-ny*. W związku z tym relacja synonimii z innymi formantami omówiona będzie w części poświęconej formantowi *-ny*. Tu skupimy uwagę na derywatach, które w staropolszczyźnie odnotowane są **tylko** w postaci *~ni*⁷. W dwóch przykładach spotykamy typowe dublety słowotwórcze: *jęczmienni* – *jęczmieni* (derywat paradygmatyczny), *topolni* – *topolowy*. Wprawdzie w trzech przypadkach mamy przymiotniki od identycznych podstaw, ale odmienność znaczeniowa nie pozwala uznać je za typowe warianty słowotwórcze: *przeklętni* (znaczenie aktywne) – *przeklęty* (znaczenie pasywne), *przychodni* ‘obcy’ – *przychodniow(y)* ‘dotyczący przychodnia, przybysza’, *sąsiedni* ‘(...), sąsiadujący’ – *sąsiedzki, sąsiedzski* ‘związany z sąsiadem, pochodzący od sąsiada’. Jak widać, jeśli pominąć synonimiczność z odpowiednikami na *-ny*, derywaty z formantem *-ni* rzadko wchodziły w relację synonimii słowotwórczej.

5. Wysoką frekwencję tekstową (od 1/2 kolumny wzwyż) miały przymiotniki: *cieleśtni, cześni, dzielni, dziwni, graniczni, ganiebni, istni, jawni, konieczni, leśni, letni, lubieżni, ostatni, pokojni, poprzeczni, pospólni, potrzebni, przedni, rozkoszni, sławetni, szlachetni, ważni, wdzięczni, wieczni, wirzchni, zapisni, zupełni*. Dużo ich, ale pamiętajmy, że nie zawsze jasna jest relacja między klasą formacji na *-ni* a klasą przymiotników z przyrostkiem *-ny*, trudno z całą pewnością zatem orzec, czy faktycznie frekwencja omawianych tu przymiotników była wysoka. Do średnio obciążonych przymiotników (odnotowanych więcej niż 2 razy) należą: *bratni, bytni, jedwabni, jutrzenni, karmni, kadzidlni, kwietni, roczni, spodni, średni, ustawni, wyżni, zadni, zapalni, zimni, żądni*. Jak wynika z przytoczonych danych,

⁵ Jak wynika z ustaleń M. Kucaty, wskazywanie na położenie w przestrzeni i czasie to pierwotna funkcja przyrostka *-ni*. Zob. M. Kuc a ł a: *Znaczenie i zasięg przymiotników na -ni* (*przedni, letni*). „Język Polski” 1955, z. 1, s. 8–26.

⁶ Por. *Item wałach gniady, ma na przednim płucu bliźnę* (1497 GórsPiech Rp 205).

⁷ Pamiętajmy jednak, że nieodnotowanie postaci wariantywnej nie jest dowodem na jej brak w języku staropolskim.

ponad 50% przymiotników to jedno- bądź dwukrotne użycia, być może są to twory powstałe na użytek chwili (okazjonalizmy).

6. Występowanie w roli orzecznika odnotowano w wypadku przymiotników: *dzielni, groźni, ganiebni, jawni, lubieżni, potrzebni, rozkoszni, sławetni, szlachetni, ustawni, wdzięczni, wieczni, zimni*, np.

Ty groźni ieś, a kto przeciwi sie tobie? (Fl 75,7)

Też im ciało (...) miłego Jezusakrysta było rozkoszniejsze i wielebniejsze, tem boleść jego była gorzniejsza i przykrsza (...). (Rozm 823)

Uczyliem tobie imię wielkie, jako jenego z wielikich, již są sławetni (...). (BZ I Par 17,8).

Rzecz ciekawa – wszystkie przymiotniki użyte w funkcji orzecznika mają odpowiedniki z *-ny* i na ogół w funkcji orzecznika pojawia się właśnie taki wariant. Zacytowane przykłady można interpretować dwojako. Właściwą rolę orzecznikową przypisać można przymiotnikowi na *-ni* w następującym zdaniu:

W tej to trójcy (...) wszyscy trzy personsy pospołu wiecznie sobie są i pospołu równe (...). (MW 111b).

Użycia substancjalne odnotowano tylko dla przymiotników: *bratni, wirzchni, wyżni*. Reszta to połączenia z rzeczownikami konkretnymi, np. *bratni wół, dzielnia owca, jęczmiennie krupy, osetnie łąki, palecznie koło, piaseczni piec, powłócznia niewiasta, topolnie pąkowie, witnia łąka, zapalnia ofiara*, także połączenia z rzeczownikami abstrakcyjnymi (o wiele rzadziej): *dostatecznie rękojemstwo, wiecznia chwała, kolnie skrzypanie, wiecznie radości, wirzchnie prawo, zapadnia strona*.

7. Jeśli przyjrzeć się współczesnym przymiotnikom z formantem *-ni*, a jest ich około 30, okaże się, że większość to kontynuacje z czasów staropolskich (por. *dostatni, letni, odpowiedni, ostatni, przedni, sąsiedni, średni, uprzedni, zachodni*). Fakt, iż w materiale staropolskim nie wszystkie znane nam dziś przymiotniki zostały odnotowane (np. *dobry, przechodni, przygodni*), nie świadczy o produktywności modelu po roku 1500, wszak mogły tylko nie być odnotowane⁸. Jeśli dodatkowo porównamy liczby (ponad 70 w staropolszczyźnie, dziś około 30), konkluzja, iż mamy do czynienia z wygasłym modelem słowotwórczym, wydaje się w pełni uzasadniona. Dodatkowym argumentem jest obserwacja ciągłości historycznej przymiotników, dla których odnotowano postać z *-ni* i z *-ny*. Zaledwie 5 z takich przymiotników utrzymało wariant z miękkim wygłosem: *bratni, letni, ostatni, wierzchni, zachodni*; reszta przetrwała w postaci *-ny*, por. *dolny, dziecinny, dzielny, godny*.

8. Aby nie obciążać tekstu powtórzeniami, zaprezentowane będą tylko te przymiotniki, które w *SSłp* mają postać z przyrostkiem *-ni* jako jedyną.

⁸ Według M. Kucały, proces stabilizacji klasy na *-ni* dokonał się wcześniej, bo do XVI w. Zob. Idem: *Znaczenie i zasięg przymiotników...*, s. 23.

Derywaty o postaci *-ni* obok *-ny* podane będą w części poświęconej formantowi *-ny* (postać z miękkim wygłosem sygnalizuje tam czcionka półgruba). Oto materiał: *DOŁOŻNI* ‘pełny, nie uszczuplony, wolny od braków, doskonały’; *DOSTACZNI* ‘dostateczny’; *GWEŚNI* ‘pewny, umocniony’; *JĘCZMIENNI* (czy też *jęczmieni*) ‘z jęczmienia zrobiony’; *KOLNI* ‘będący w związku z kołami’; *NAMIOTNI* (?) ‘gwałtowny, nagły, szybki’; *ODPOWIEDNI*, *odpowiedni* ‘związany ze sprzeciwem, oporem’; *OSETNI* ‘mający związek z ostem’; *OTRZEDNI*⁹ ‘kolejny’; *OWIEŚNI* ‘składający się z owsa’; *PIERŚNI* ‘związany z pierściami’; *PODSTATNI* ‘dotyczący istoty rzeczy, podstawowy, istotny’; *POWŁÓCZNI* ‘wałęsający się’; *PRZEDNI* ‘pierwszy, stojący na czele szeregu, znajdujący się na przedzie, bliższy punktu będącego podstawą orientacji’, ‘znakomity, doskonałej jakości’; *PRZEKŁĘTNI* ‘przeklinający, potępiający’; *PRZEWODNI* *~przewodnia niedziela* ‘pierwsza niedziela po Wielkanocy’, *~przewodni poniedziałek* ‘poniedziałek po przewodniej niedzieli’; *PRZYCHODNI* ‘obcy, nowy’; *RZESZOTNI*, *rzeszetni* ‘związany z rzeszotem’; *SĄSIEDNI* ‘znajdujący się obok, blisko, sąsiadujący’; *SPODNI* ‘leżący pod spodem, leżący na czymś’; *ŚREDNI*, *strzedni*, *śrzedni* ‘położony pośrodku, znajdujący się w połowie czegoś, między czymś’, ‘pośredni, przeciętny pod jakimś względem’; *TOPOLNI* ‘z topolą związany, topolowy’; *UWROTNI* ‘posiadający zdolność zwracania się ku czemuś, np. myślą’; *WITNI* ‘odznaczający się obecnością wikliny’; *ZADNI* ‘znajdujący się z tyłu czegoś, w części obiektu najdalszej od punktu orientacyjnego’, (o części zbroi) ‘osłaniający plecy’.

1.3. Przyrostek *-ny*

1. Derywaty z formantem *-ny* stanowią klasę największą wśród przymiotników staropolskich, liczącą 723 przykłady (cyfra oddaje tylko liczbę form, bez uwzględnienia znaczeń, tych jest czasami kilka przy jednej słowoformie). Stopień pochodności jest bardzo różny: od całkiem przejrzystych pod względem budowy i znaczenia, do zleksykalizowanych w znacznym stopniu (*odporny* ‘uparty’, *przyjemny*, *wyborny*, *zamętny*), przy czym skala ta dotyczy nieraz tej samej postaci przymiotnika, np. *dworny* ‘dotyczący dworu’ wobec *dworny* ‘piękny’ czy ‘ciekawý, wzbudzający zainteresowanie’.

W materiale pojawiają się czasami rozszerzenia sufiksu *-ny*, np. *dzierzętny*, *umiejętny*, *godziętny*, *sławętny*, *fraternalny*, *parochinny*, *udatny*, *oliwet-*

ny, *śmiertelny*, *włosienny*. Szczególnie często pojawiają się derywaty z rozszerzeniem *-ow-*, co było powodem wyłączenia tych formacji i omówienia ich osobno (podrozdział 1.1.4.).

W całej historii polszczyzny, także dzisiaj, sufix *-ny* stanowił wygodny środek włączający pożyczony leksem do klasy adiektiwów (jak *-k-* do klasy rzeczowników¹⁰, a *-owa-* do czasowników¹¹). Przykłady na taką funkcję odnajdujemy już w staropolszczyźnie, por. *krnąbrny*, *personny*, *picny*, *wasężny*.

2. Klasa derywatów na *-ny* jest obszerna, wykazuje też dużą różnorodność, jeśli chodzi o dobór podstaw słotwórczych. Oczywiście najliczniej prezentuje się grupa derywatów odrzeczownikowych, przy czym mieszczą się tu zarówno podstawy substancjalne, jak i predykatywne, a te ciążą w kierunku derywatów odczasownikowych. Często się zdarza, że rozstrzyganie czy to podstawa czasownikowa, czy rzeczownikowa (nazwa czynności) jest niemożliwe i... niepotrzebne. To właśnie chwiejność w tym zakresie stanowi jedno ze źródeł przewartościowań w systemie słotwórczym; narzucanie rygorów fundacyjnych nie wydaje się procedurą właściwą w interpretacji diachronicznej. Mamy więc w materiale przykłady, w wypadku których należy upatrywać podstawy tylko czasownikowej (por. *bujny*, *czujny*, *dojny*, *kwapny*, *łączny*, *mylny*, *obfitny*), mamy takie przymiotniki, których struktura formalna każe dopatrywać się w podstawie nazwy czynności (np. *drapieżny*, *lesny*¹², *lubieżny*, *robotny*, *sromotny*), ale zdecydowana większość dopuszcza obie możliwości: *chlubny*, *gniewny*, *grzeszny*, *guślny*, *mierny*, *obietny*, *omowny*, *parny*, *potrzebny*, *pocieszny*, *pogrzebny*, *pomienny*. O sile formantu świadczy dobitnie fakt, że zdarzają się synonimiczne pary powstałe za pomocą *-ny* raz od czasownika, innym razem – od nazwy czynności, por. *chwalny* i *chwalebny*, *żałowny* i *żałobny*.

Warto nadmienić, że w analizowanej klasie stosunkowo rzadko u podstaw stoją rzeczowniki osobowe, przykładowo: *czeladny*, *drużny*, *dziecinny*, *fraternalny*, *mężczyzenny*, *mężny*, *personny*, *prokuratorny*, *przeoryszny*, *sierotny*, *siostrny*, *stryjny*, *szlachetny*, *towarzyszny* (od *towarzysz* lub *towarzyszyć*), *zbójny*. Rzadko też mamy do czynienia z podstawami oznaczającymi zwierzęta (*cielętny*, *cielny*, *kapłonny*, *kobylny*, *popieliczny*, *skotny*). Wpływa to oczywiście na funkcję formantu, ale o tym będzie mowa w następnym punkcie.

W niektórych wypadkach można dopatrywać się podstaw przymiotnikowych (np. *mnożny* od *mnogi*, *obfitny* od *obfity*, *tajemny* od *tajemy*, *truchlen* od *truchły*), przysłówkowych: *daremny* od *darmo*, *okolny* od *około*, *opodalny* od *opodal*, *zewnątrzny* od *zewnu* 'z wierzchu, z zewnątrz (...)', *poprzeczny*

¹⁰ K. Kleszczowa: *Staropolskie pogranicza fleksji i derywacji*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.] 2: *Fleksja historyczna*. Red. M. Kucała, W.R. Rzepka. Kraków 1996, s. 23–30.

¹¹ M. Pastuchowa: *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych w polszczyźnie*. Katowice 2000, s. 102–115.

¹² Od *leść* 'obłuda'.

od *poprzek(i)*, *pospólny* od *pospołu*, *przeciwny* od *przeciwo*, a nawet liczebnikowych: *pierwny* od *pierwy*, też zaimkowych: *inacny* od *inak(i)*.

3. Szeroki jest wachlarz funkcji przyrostka *-ny*. Wśród derywatów odpredykatywnych spotykamy znaczenia aktywne: *czynny*, *mylny*, *obowiązny*, *rodny*, *smętny*, *ucieszny*, *uporny*, *wierny*, przy czym niektóre definicje wręcz wskazują na odpowiedniość z imiesłowami czynnymi (znaczenia aktualne), por.: *czujny* ‘czuwający’, *łączny* ‘łąkający’, *pocieszny* ‘pocieszający’, *pomocny* ‘pomagający’, *skarny* ‘karcący’. Częściej jednak derywaty na *-ny* mają znaczenia bierne (wymienić można: *dzielny*, *mierzny*, *mnożny*, *najemny*, *nakładny* (wóz), *objawny*, *obpłatny*, *odmierny*, *pomienny*, *poświętny*, *potępna* (dusza), *przekupny*, *przyprawny*, *rozdzielny*, *rozwodny*, *sławetny*, *sławny*, *sporny*, *tajemny*, *tajny*, *upokojny*, *wypisny*, *wypowiedny*, *zamienny*, *zapowiedny*, *zmowny*, *zwadny*). Zdarza się, że ten sam derywat ma jednocześnie znaczenie czynne i bierne, por. *chwalny*, *pamiętny*.

Sporo mamy przykładów na znaczenie skłonnościowe, np.: *chlubny*, *grzeszny*, *odporny*, *podtulny*, *robotny*, *straszny*, *zawistny*, *zdradny*, *zgodny*, *zmyślny*, *żarłoczny*; sens zdolności do wykonywania czynności odnajdujemy w przykładach: *mowny*, *rozmowny*, *rozumny*, *uwrotni*; możliwość sygnalizują definicje przymiotników: *jestny* ‘jadalny’, *mierny*, *połomny*, *szczepny*, *upokojny*, *zamienny*. Jako przymiotniki kauzatywne traktują: *rozkoszny*, *straszny*, *śmiertny*, *ucieszny*, *zawrotny*.

Wśród przymiotników powstałych na bazie rzeczowników konkretnych przeważają takie, których podstawa w relacji do określanego rzeczownika stanowi **materiał**, np.: *aksamitny* (czepiec), *blotny*, *mosiężny*, *srebrny* (sąd ‘naczynie’), *jęczmienny* (chleb), *kamienny* (ołtarz), *plóciennie* (odzienie), *stalna* (zbroja). Często spotykamy też użycia wskazujące na **przeznaczenie**: *blotne* (taczki), *chlebny* (zaczyn), *chustna* (grzęda), *cielne* (lekarstwo), *jarzynne* (pole), *najemny* (dom), *obietny* (wół), *odziewne* (rzeczy), *pitelne* (sądy ‘naczynia’), *poselny* (list), *spuszczadlny* (sąd ‘naczynie’). Były to największe klasy, ale na tym nie kończy się lista potencji semantycznej derywatów na *-ny*. Mamy zatem użycia genetyczne: *gorczyczne* (ziarno), *gronna* (jagoda), *jajeczna* (skorupa), *łasiczny* (łupież ‘skórka’), *siostrny* (syn ‘siostrzeniec’), *soczewiczna* (karmia); użycia dzierżawcze: *bratny* (wół), *czeladna* (rzecz), *kapitulna* (grobla); obiektowe: *mięsna* (jatka), partytywne: *ciemniczna* (sień), *kościelny* (ganek), *wieżna* (strzecha); użycia wskazujące na element zbioru: *bydlna* (załoga), *kobyłne* (stado); użycia zakresowe: *cerkiewna* (jedność); charakterystyczne: *trzciny* (dół), *ugorne* (pole), *wierszne* (wypisanie), *wodny* (las), *zbójny* (obyczaj); symilatywne: *obłoczny*; lokatywne: *czelni* (panowie), *ogrodne* (użytki), *okoliczni* (ludzie), *plucna* (żyła), *piaseczne* (skarby), *zapustne* (drzewo); temporalne: *niedzielny* (psalm), *nieszporna* (godzina), *zaranne* (powietrze) itd. W wielu przykładach brak kontekstu kazał leksykografom przytoczyć ogólną definicję typu: ‘dotyczący czegoś (obiektu wskazanego w podstawie słowotwórczej)’, por. *łatny*, *łezny*, *meszny* ‘z mszą związany’.

4. Długa jest lista przymiotników na *-ny* (ponad 150), które miały w staropolszczyźnie warianty słowotwórcze. Przy czym zdarzają się szeregi trój-elementowe: *bratny – bratni – bracki*, *dziecinny – dziecięcy – dzieciński*, *diedziczny – dziedzicowy – dziedzicki*, *faleszny – fałszowny – fałszywy*, *gniewny – gniewiwy – gniewliwy*, *godny – godliwy – godziętny*, *gorczyczny – gorczycowaty – gorczyczasty*, *górnny – górowaty – górski*, *gwałtowny – gwałciwy – gwałtowy*, *jableczny – jableczany – jabłkowity*, *mężny – mężowy – męski*, *miesięczny – miesięczny – miesięczany*, *miłosierny – miłosierdy – miłosierdziwy*, *ogienny – ogniowy – ognisty*, *rozliczny – rozliczysty – rozliczyty*, *sądny – sądowy – sądowy*, *straszny – straszliwy – straszowy*, *szczytny – szczytowny – szczytowy*, *szlachetny – szlachecki – szlachciwy*, *żądny – żądliwy – żądni*, a nawet czteroelementowe: *łączny – łakniący – łączący – łakomy* oraz *wieczny – wieczysty – wiekui – wiekuisty*.

Najczęściej derywaty na *-ny* tworzą dublety z derywatami na *-owy* (*grzeszny – grzechowy*, *kościelny – kościółowy*, *meszny – mchowy*, *opoczny – opokowy* itd., w sumie odnotowano 40 tego typu przykładów). Często też w relacje synonimii słowotwórczej wchodzi przymiotniki na *-ny* i *-(l)iw*/*-ywy*: *bojaźny – bojaźliwy*, *drapieżny – drapieżliwy*, *faleszny – fałszywy*, *gwałtowny – gwałciwy*, *żądny – żądliwy*, *żmudny – żmudliwy* itd., w sumie 35 przykładów. Przymiotniki na *-ski* wchodzi w relację synonimii słowotwórczej z derywatami na *-ny* 13 razy: *bratny – bracki*, *górnny – górski*, *mężny – męski*, *kramny – kramarski*, *polny – polski* itd. W 11 wypadkach mamy pary z formantami *-(ow)aty*, *-asty*, *-ity* i *-isty* (*-ysty*), np. *czynny – czynowaty*, *górnny – górowaty*, *jableczny – jabłkowity*, *mierzny – mierzaty*, *ogienny – ognisty*, *ilny – iłowaty*, *korzenny – korzenisty*.

Nieco mniej jest dubletów z derywatami powstałymi poprzez zmiany paradygmatu (w sumie 10): *cielęcy – cielętny*, *jęczmieni – jęczmienny*, *kamienny – kamienny*, *kupczy – kupowny*, *miłosierdy – miłosierny*, *owieczny – owczy*, *popieliczy – popieliczny*, *prawy – prawny*, *przaśniczy – przasniczny*, *rybny – rybi*. W 5 przypadkach w parze z derywatem na *-ny* pojawia się przymiotnik z przyrostkiem *-any*: *cegielny – ceglany*, *jableczny – jableczany*, *siedliczny – siedliczany*, *siostrny – siostrzany*, *trzcinnny – trzciany*. Zdarzają się dublety z innym formantami, ale to już fakty mniej ważne, bo nieliczne.

5. Pod względem frekwencyjnym jest to klasa bardzo różnorodna. Mamy przymiotniki o wysokiej frekwencji, np. *dostojny*, *jawny*, *mocny*, *podobny*, mamy też jednokrotne użycia, często w postaci glos (por. *przepastny*, *przeszywny*, *przystępny*, *rozmnożny*).

6. Podobnie rzecz ma się z funkcjami składniowymi. Znajdą się w omawianej klasie wszelkie połączenia, bo i funkcje formantów są bardzo różnorodne.

7. Dużo odnotowanych w staropolszczyźnie przymiotników na *-ny* przetrwało do dnia dzisiejszego (mniej więcej 1/3). W literaturze często mówi się o rywalizacji formantu *-ny* z *-owy*, przy czym podkreśla się tendencję do

rozszerzania zakresu *-owy* na niekorzyść *-ny*. Jeśli wziąć pod uwagę 2/3 zanikłych derywatów z *-ny*, przytoczony sąd nie wydaje się prawdziwy. Rzadko się zdarza, aby przyczyną wycofania derywatu na *-ny* była rywalizacja z *-owy*. Są takie przykłady: *biedrny* – *biodrowy*, *miodny* – *miodowy*, *ogrodny* – *ogrodowy* itd., ale tyleż samo można wskazać przykładów na rywalizację z innym przyrostkami, np. z *-ski*: *dworny* – *dworski*, *górnny* – *górski*, *mężny* ‘należący do męża’ – *męski*, *młynny* – *młyński*.

Zdarza się, że derywat zanika, bo brak już podstawy słowotwórczej, np. *dziakielny*, *fortelny*, *iścinnny*, *kalanny*, *komudny*, *korzecznny*, *łaziebny*. Najczęściej jednak przyczyną zaniku derywatu na *-ny* była rezygnacja z nominacji, por. *bojaźny* (mówimy *strachliwy*), *chlebnny* (mówimy *urodzajny*), *drogostny* (dziś *cenny*), *družny* (dziś *dzielny*, *mężny*) itd. Podane przykłady ilustrują rezygnację z nominacji na rzecz innego synonimicznego przymiotnika. Bardzo wiele jest też przykładów na rezygnację bez przymiotnikowego „zastępnika”, por. *trąbnny* *dźwięk* – *dźwięk trąby*, *wodny* *wytek* – *wyciek wody*, *winne* *beczki* – *beczki na wino*. Należy jednak mocno podkreślić, że generalnie jest to sprawa frekwencji, a nie zastąpienia nominacji jednego typu drugim, bo przecież drugi typ w staropolszczyźnie także funkcjonował, por. *Porte fluuiorum*, *uliczki rzek*, *rzeczne*, *aperte sunt* ((Nah 2,6) 1361–7 Serm 417 r.).

8. *AKSAMITNY*, *eksamitny* ‘holosericus’; *BARŁOŻNY* ‘?’; *BARTNY* ‘zawierający barć’, ‘dotyczący barci’; *BIEDRNY* ‘biodrowy’; *BŁAWATNY* ‘niebieski’; *BŁĘDNY* ‘błąkający się, ukazujący się tu i tam’, ‘zabłąkany’, ‘(o drogach) wprowadzający w błąd, mylny’, ‘fałszywy’, ‘grzeszny’, ‘obłąkany’; *BŁĘKITNY* ‘caeruleus’; *BŁOTNY* ‘błotnisty’, ‘gliniany’; *BOJAŻNY*¹³ ‘lękliwy’; *BOLESNY*, *bolestny* ‘dolorem efficiens’; *BRATNY*¹⁴ ‘należący do brata (krewnego, bliźniego)’; *BRONNY* ‘zbrojny’, ‘służący do obrony’; *BRUDNY* ‘sordidus’; *BRUNATNY*, *bronatny* ‘szkarłatny’; *BRZEMIENNY* ~ *brzemienna* ‘ciężarna’; *BRZEŻNY* ‘położony na brzegu’; *BUJNY* ‘przekraczający pewną miarę, zuchwały, pyszny’; *BYDLNY* ‘odnoszący się do bydła, bydłocy’; *BYTNY* ‘istniejący, istotny’; *CEGIELNY* ‘ad lateres pertinens’; *CELNY* ‘dotyczący cła’; (*CERKIEWNY*) *cerekwny*, *cyrkiwny*, *cyrkwny* ‘kościelny’; *CHĄSIEBNY*, *chądziebny*, *chąziebny* (tylko w stałych połączeniach) ~ *kara chąsiebna* ‘kara, grzywna za kradzież’, ~ *chąsiebną rzecz* ‘po złodziejsku’; *CHĘTNY* ‘miły, przyjemny’; *CHLEBNY* ‘urodzajny’, ‘chlebowy’, (o pachołku) ‘noszący chleb’; *CHLUBNY*, *chlubny* ‘chełpliwy’; *CHORĄGIEWNY* ~ *chorągiewne* *dobro* ‘dobro lenne nadawane z użyciem symbolu chorągwi’; *CHORĄŻNY* ~ *chorążny* *pan* ‘rotmistrz’; (*CHRZESTNY*) *krzesny*, *krzestny* ‘baptismi’; *CHUSTNY* ~ *grzęda chustna* ‘żerdź do wieszania odzieży’; *CHWALEBNY*, *falebny* ‘godny chwały’, ‘sławny, chlubny’; *CHWALNY*

¹³ Możliwe też przyjęcie derywacji paradygmatycznej.

¹⁴ Tekst półgruby w wypadku niektórych przykładów sygnalizuje, że derywat ma wariant z zakończeniem *-ni*, ewentualnie postać z *-ni* czy *-ny* jest problematyczna.

‘chwalebny, godzien chwały’, ‘zalecony’, ‘zalecający’; **CIĄŻEBNY** ‘wzięty w zastaw’; **CIELESNY**, *cielestny* ‘z ciała utworzony’, ‘materialny’, ‘od ciała wychodzący’, ‘ciała dotyczący’, ‘ciału służący’; **CIEŁĘTNY** (o krowie) *cielętna* ‘brzemienna’; **CIELNY** (o krowie) *cielna* ‘brzemienna’; **CIELNY** ‘z ciała utworzony’, ‘od ciała wychodzący’; **CIEMNICZNY** ‘należący do ciemnicy, więzienia’; **CIEMNY** ‘tenebrosus, caliginosus’; **CIĘŻNY**¹⁵ ‘dotyczący ciąży, czyli zastawu’; **CUDNY**, *czudny* ‘piękny’, ‘doskonały, wyborny’; **CZELADNY** ‘dotyczący społeczności domowej’; **CZELNY** ‘będący na czele, przedni’; **CZESNY**, *czasny, czaśny, cześny* ‘doczesny, ziemski’, ‘przemijający, nietrwały’, ‘periodyczny’, ‘wczesny’, ‘dojrzały’, ‘zależny od czasu’; **CZESNY**, *czestny* ‘cnotliwy’, ‘czcigodny, dobrze urodzony’, ‘przedni, wyborny’; **CZĘSTNY**¹⁶ ~*roki częstne* ‘roki małe, odbywające się co miesiąc’; **CZUJNY** ‘czuwający, nie śpiący’, ‘czujny, baczący’; **CZYNNY** ‘czyniący’; **ĆWIKIELNY** ‘buraczany’; **DAREMNY** ‘inanis, sine fructu’; **DĄBROWNY** ~*dąb dąbrowny* ‘dąb rosnący w dąbrowie (...)’; **DŁUŻNY**, *dłużeń* ‘zobowiązany do zwrotu długu’, ‘zobowiązany do wykonania pewnej powinności’, ‘należący się komu’, ‘dotyczący długu’; **DOJNY** ‘lacteus’; **DOLNY** ‘inferior’; **DOMYŚLNY** ‘przemysłny, przebiegły, chytry’; **DORADNY** ‘umiejący radzić, przekonywający’; **DOSTATECZNY** ‘wystarczający, należyty, przepisowy’, ‘skuteczny’, ‘niezniszczalny, nie więdnący, nie słabnący’; **DOSTOJNY** ‘godzien czegoś, zasługujący na coś, winien czegoś’, ‘sprawiedliwy, prawy, cnotliwy’, ‘odpowiedni, stosowny, należyty’; **DOTYCZNY** ‘dotknięty’; **DOWODNY** ‘?’; **DRAPIEŻNY** ‘dopuszczający się grabieży’, ‘drapieżny, mięsożerny’; **DROBNY** ‘z drobnych cząsteczek złożony, małych rozmiarów’; **DROGOSTNY** ‘bardzo drogi’; **DRUŻNY** ‘mężny, dzielny’; **DRZEWNY**, *drewny* ‘drzewa dotyczący, pozostający w związku z drzewem’; **DUSZNY** ‘dotyczący duszy, ducha’; **DWORNY** ‘należący do dworu’, ‘piękny’, ‘ciekawym, wzbudzający zainteresowanie’; **DZIAKIELNY** ‘należący tytułem daniny zwanej dziakło’; **DZIECINNY** ‘do dziecka należący’, ‘dziecku właściwy, odpowiedni dla dziecka’, ‘od dzieci pochodzący’, ‘złożony z dzieci’; **DZIEDZICZNY** ‘objęty prawem dziedziczenia, z dziedziczeniem w pewien sposób związany’; **DZIEDZINNY** ‘objęty prawem dziedziczenia, z dziedziczeniem w pewien sposób związany’, (o ludziach) ‘będący kimś na zasadzie albo z prawem dziedziczenia’, (o przedmiotach, majątku, funkcjach) ‘przynależny z prawa dziedziczenia, stanowiący przedmiot dziedziczenia’, (o prawie, dokumentach i czynnościach prawnych) ‘dotyczący posiadania dziedzicznego’; **DZIEDŹNY** (?) ‘przynależny z prawa dziedziczenia’; **DZIELNY** ‘taki, który z rodziną nie żyje we wspólnocie majątkowej, któremu wydzielono część ze wspólnego majątku’, ‘podlegający kiedykolwiek podziałowi’; **DZIENNY** ‘za dnia będący, dzienny’, ‘obliczany według dni,

¹⁵ W *SStp* mamy: *czesny* (?) ‘osobisty’. Podana postać i znaczenie pochodzą od Pana Profesora Wacława Twardzika (poprawka będzie uwzględniona w suplemencie do *SStp*).

¹⁶ *Częstny* pochodzi od *część*.

dniońkowy'; (*DZIERŻĘTNY*) *dzirżętny* 'prawomocny, obowiązujący'; *DZIESIĘCINNY* 'dotyczący dziesięciny, związany z dziesięciną', *pieniądze dziesięcinne* 'zebrane z dziesięcin'; *DZIWNY* 'cudowny', 'niezwykły, osobliwy', 'godny widzenia'; (*DŹWIĘCZNY*) *źwięczny* ~*dzień źwięczny* 'dzień pełen dźwięków śpiewów i muzyki, tu żydowskie święto Trąbek'; *FAŁESZNY* 'nieprawdziwy, pozorny, oszukańczy', 'obłudny, nieszczerzy, nieprzyjazny'; (*FORTELNY*) *fortylny* 'używający wybiegów, wykrętów'; *FRATERNALNY* 'bracki, należący do bractwa kościelnego'; *GAJNY* (o rokach sądowych) 'prawidłowo otwarty według prawa niemieckiego w Polsce'; *GĘDZIEBNY* ~*gędziebny* *dźwięk* 'zgodny z brzmieniem dźwięków'; *GŁODNY* 'odczuwający głód, zgłodniały'; *GŁOŚNY* 'wydający głos, głośny, dający się słyszeć, brzącający, dźwięczny'; *GŁÓWNY* 'pozostający w związku z głową', 'przypadający na głowę, tj. osobę', 'najważniejszy, podstawowy, naczelny', 'dotyczący głowy, tj. zabójstwa'; *GNIĘWNY* 'rozgniewany'; *GNOJNY* 'mający styczność z gnojem, gnojowy'; *GNUŚNY* 'leniwy, opieszale'; *GODNY* 'odpowiedni, sposobny ku czemuś', 'należny, zasłużony'; *GODNY* 'z godami, tj. świętami związany'; *GODZIĘTNY* 'mający moc, pełną wartość'; *GO-DZINNY* 'należący do godzin kanonicznych, czyli modlitw przepisanych na poszczególne pory dnia'; *GONNY* 'z gonieniem, łowieniem związany'; *GORCZYCZNY* 'pochodzący od gorczycy'; *GOŚCINNY*¹⁷ 'dotyczący przybysza, wędrowca, obcego', 'przybyły, wędrowny, obcy'; *GÓRNY* 'pozostający w związku z górami, górski, wyniosły, wysoki', 'leżący powyżej'; *GRANICZNY* 'dotyczący granicy', 'stanowiący granicę, granicą biegnący', 'o znakach wytyczających granicę'; *GRONNY* 'porośnięty, otoczony winoroślą'; *GROŹNY* 'budzący grozę, straszliwy, surowy, srogi'; *GRZESZNY* 'pozostający w związku z grzechem, dotyczący grzechu, obciążony grzechami, skłonny do grzechu'; *GUMIENNY* 'pozostający w związku z gumnem'; *GUŚLNY* 'wróżbiarski, umiejący wróżyć'; (*GWARNY*) *gwarzny, gworzny* 'gadatliwy'; *GWIAZDNY* 'gwiazdzysty'; (*HANIEBNY*) *ganiebny* 'budzący odrazę, podły, godny nagany, potępienia', '(...), postępowanie budzące odrazę, wstręt, obrzydliwy czyn', 'upokarzający, obraźliwy, hańbiący'; *ILNY* 'iłowaty, iłowy'; *INACZNY* 'inny'; *ISTNY*¹⁸, *isny* 'wspomniany, rzeczony, wiadomy (tylko w połączeniu z zaimkami wskazującymi, np. *ci istni*)', 'główny, podstawowy', 'zgodny z rzeczywistością'; *IŚCINNY*, *hiścinny*¹⁹ 'główny, podstawowy'; *IŚCNOŚCNY*²⁰ 'główny, podstawowy'; *JABŁECZNY* 'pozostający w związku z jabłkiem'; *JAGIELNY* 'jaglany'; *JAJECZNY* 'należący do jajka'; *JARNY, jerny* (o zbożu) 'siany na wiosnę, jary', (o polu) 'przeznaczony pod wiosenny zasiew zboża'; *JARZNY* (o polu) 'przeznaczony

¹⁷ Obok postaci *gościny, gościni*.

¹⁸ Postać z nie rozszerzonym sufiksem -*t-* reprezentuje przymiotnik *isty* por. H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław 1954, s. 25.

¹⁹ Przyjmuję motywację od *iścina*.

²⁰ Od *istność, isność* 'to, co w bycie istotne, główne, także sam byt'.

ny pod wiosenny zasiew zboża'; **JARZYNNY** (o polu) 'przeznaczony pod wiosenny zasiew zboża'; **JATECZNY** 'dotyczący kramu'; **JAWNY**, *jewny* 'nie skrywany, nie tajny, widoczny, (...)'; 'mający urzędowy charakter, publiczny', 'wszystkim dostępny, dla wszystkich otwarty'; **JEDNY** 'dużo i chętnie jedzący, żarłoczny'; **JEDWABNY**, *jedbawny* 'zrobiony z jedwabiu'; **JEMIELNY** 'związany z jemiołą'; **JESIENNY** 'autumnalis'; **JESTNY** 'dający się jeść, jadalny'; **JĘCZMIENNY** 'z jęczmienia zrobiony, jęczmienia dotyczący, jęczmienny'; **JĘDRNY** 'silny, pełen siły'; **JĘZYCZNY** 'wiele i źle mówiący'; **JUTRZENNY** 'poranny', 'dotyczący nabożeństwa zwanego jutrznią'; **JUTRZNY** 'poranny'; **KACERNY** 'bezbożny, występny'; **KADZIDLNY** 'mający związek z kadzidłem'; **KALANNY**, *kalenny* 'należący do królewskiej ludności służebnej zamieszkałej w kilkunastu wsiach ziemi haliskiej i lwowskiej'; **KAMIENNY**, *kamionny* 'zrobiony z kamienia', 'kamieniom właściwy, twardy jak kamień', 'dotyczący kamienia'; **KAPITULNY** 'należący do kapituły'; (**KAPŁONNY**) *kapłunny* 'dotyczący kapłona'; **KAPUSTNY** 'zawierający kapustę (lub inne zieleniny)'; **KARCZEMNY** 'do karczmy się odnoszący, karczmy dotyczący'; **KARMNY** 'utuczony, upasiony, tłusty'; (**KĄTNY**) *kętny* ~ *kętne jelito* 'ślepa kiszka albo odbytnica'; **KLASZTORNY** 'należący do klasztoru'; **KLĄTEWNY** 'związany z klątwą'; **KLEJNOTNY** 'herbowy, rodowy, w imieniu rodu występujący'; **KLESZCZNY** '?'; **KŁOPOTNY** 'gwałtowny, niespokojny', 'szkodliwy'; **KOBYLNY** 'składający się z kobył'; **KOŁOWROTNY** 'związany z kołowrotem, tj. rogatką na drodze'; **KOMPLETNY** 'dotyczący nabożeństwa zwanego komplecią'; **KOMUDNY** 'pochmurny'; **KONIECZNY** 'będący na końcu o czasie i miejscu', 'nieodwołalny', 'pełny, całkowity', 'najwyższy, w najwyższym stopniu się dziejący', 'związany z jakimś celem'; **KONOPNY** 'składający się z konopi, będący w związku z konopiami'; **KORZECZNY** (o kole młyńskim) 'zaopatrzony w skrzyneczki czy korytka na obwodzie, na które z góry spada woda, nasiębierny', (o młynie) 'zaopatrzony w koło z takimi skrzyneczkami'; **KORZENNY** 'mający związek z korzeniami, pochodzący i wyrabiany z korzeni', 'dotyczący samego początku, pierwszego założenia (np. na pustce)'; **KORZYSTNY**, *korzysny* 'chciwy cudzego, zamierzony na nieuczciwy zysk'; **KOSTECZNY** 'dotyczący kostek do gry'; **KOSTNY** 'dotyczący kości, odnoszący się do kości'; **KOŚCIELNY** 'dotyczący kościoła, (...)'; **KOTNY** (o owcy) ~ *kotno być* 'być kotną, brzemienną, (...)'; **KRADZIEBNY** 'dotyczący kradzieży, odnoszący się do kradzieży'; **KRAJNY** 'skrajny, na końcu będący, ostatni'; **KRAMNY** 'dotyczący kramu, będący w związku z kramem'; **KRASNY** 'czerwony', 'ładny, śliczny, piękny, urodziwy, wspaniały', 'dobry, wyborny, znakomity'; **KREWNY** 'mający w żyłach tę samą krew, (...)'; 'związany z krwią, krwawy, skrwawiony'; **KRNĄBRNY**, *knąbrny*, *krąbrny*, *krnąbrny* 'nieposłuszny, oporny, buntujący się, zuchwały, bezczelny, hardy'; **KROKIEWNY** 'krokwi dotyczący, z krokwią związany'; **KRWAOWNY** 'cehujący się obecnością krwi, powodujący wpływ krwi'; **KRZEMIENNY** 'z krzemienia zrobiony'; **KUPNY** 'dotyczący kupna, związany z kupnem', 'naby-

ty, kupiony', 'będący do kupienia (sprzedania)'; *KWAPNY* (o błocie) 'fermentujący, rozkisły'; *KWAŚNY* 'mający cierpki smak, charakterystyczny dla niedojrzałych owoców'; *KWIETNY*, *kwiatny* 'związany z kwiatami, dotyczący kwiatów'; *LATOROŚLNY*, *latorośny* 'pokryty jednorocznymi gałązkami, taki jak latorośl'; *LESNY* 'obłudny, podstępny, kłamliwy, fałszywy'; *LESZCZNY* 'związany z laską, leszczyną'; *LEŚNY* 'znajdujący się w lesie, związany z lasem, odnoszący się do lasu'; *LETNY* 'dotyczący lata (jako pory roku), w lecie odbywający się', 'dotyczący jednego roku, 'dotyczący kilku lat (jako rachuby czasu)'; *LICHOTNY* 'niesprawiedliwy, krzywdzący, niegodziwy, zły'; (*LICHWNY*) *lifny* 'związany z lichwą'; *LICZNY* 'związany z licem, twarzą, znajdujący się na licu'; (*LITOŚNY*) *lutośny* 'budzący litość, żalony'; (*LOGICZNY*) *loiczny* 'odpowiadający wymogom logiki, konsekwentny, rozumny'; (*LUBIEŻNY*), *libiezny*, *lubiezny* 'miły, przyjemny, rozkoszny', 'godny miłości', 'pogodny, nie zachmurzony gniewem', 'zmysłowy, rozpustny, sprzedajny'; *ŁACZNY* 'łaknący, głodny, też w sensie przenośnym'; *ŁAGODNY* 'wyrozumiały, niesurowy, pobłażliwy', 'miły, przyjemny', 'cichy, spokojny'; *ŁAKOTNY* 'łakomy, żarłoczny'; *ŁASICZNY* 'łasiczy, z łasic'; *ŁATNY* 'mający związek z łąką'; *ŁAWECZNY* 'mający związek z ławą, który ma ławę, kładkę przez wodę'; *ŁAWNICZNY* 'mający związek z ławnikiem, należny ławnikowi'; *ŁAWNY* 'mający związek z ławą, sprzętem do siedzenia'; *ŁAZIEBNY* 'dotyczący łaźni, używany w łaźni'; (*ŁEZNY*) *słезny* 'łzami wypełniony, pełen łez'; *ŁODNY* 'dotyczący, przynależny, odnoszący się do łodzi, na łodzi się znajdujący'; *ŁOKIETNY* 'dotyczący łokcia (miary długości), wielkości łokcia'; *ŁOŻNY* 'dotyczący, przynależny do łóża'; *ŁUŻNY* 'z ługiem (gajem świętym) związany, w ługu się znajdujący'; *MACICZNY* 'dotyczący winnej macicy'; *MARCIELNY* (?) 'śmiertelny'; *MAŚLNY* 'związany z masłem, maślany'; *MESZNY* 'z mchem związany, mchem pokryty'; *MESZNY* 'z mszą związany'; *MĘŻCZYNNY*²¹ 'męski, dotyczący mężczyzn, składający się z mężczyzn'; *MĘŻNY* 'należący do męża, małżonka, mężowy, męża, małżonka dotyczący', 'odważny, dzielny, męski'; *MIEDZNY* 'graniczny'; *MIERNY*, *mierzny* 'służący do mierzenia, używany przy mierzeniu', 'dający się zmierzyć, ograniczony, nieduży', 'wymierzony', 'odnoszący się do miary jako opłaty od mielenia zboża'; (*MIERZNY*) *mirzny* 'pohańbiony, wzgardzony'; *MIESIĘCZNY* (o świetle) 'od księżyca pochodzący'; *MIĘSNY* czy *mięśny* 'przyrządzony z mięsa, mięso zawierający', 'mięsisty, obfitujący w mięso', 'związany z handlem i przyrządzaniem mięsa'; *MIĘSOPUSTNY* 'z mięsopustami związany, zapustny'; *MIŁOSIERNY*, *miłosierdny* 'czyniący miłosierdzie, kierujący się miłosierdziem, litościwy'; *MIŁOSNY*, *miłostny* 'drogi, kochany, miły, umiłowany', 'kochający, szczerze oddany', 'wy wpływający z miłości, pełen miłości', 'związany z życzliwością, łaską'; (*MIODNY*) *miedny* 'obfitujący w miód'; *MIRNY* 'spokojny, bezpieczny, nie atakowany', 'zachowujący się spokojnie,

nienapastliwy'; *MISNY* 'odnoszący się do misy'; *MŁODZIWNY* ~*młodziwna żona* 'kobieta po raz pierwszy rodząca'; *MŁYNNY* 'mający związek z młynem, dotyczący młyna'; *MNOŻNY* 'pomnożony, powiększony ilościowo, liczny'; *MOCNY* 'odznaczający się dużą siłą albo sprawnością fizyczną, polityczną, bogactwem itp., krzepki, dzielny, potężny', 'dobrej jakości, solidny, odporny na łamanie, zniszczenie', przenośnie: 'trwały, niewzruszony, niezawodny', 'silnie oddziałujący, skuteczny, też wzmacniający, pokrzepiający', 'zdolny do czegoś, władający czymś', 'mający prawne znaczenie, prawomocny, obowiązujący', 'uprawniony, upoważniony', 'wielki, duży'; *MODLEBNY* 'związany z kultem słowiańskiego bóstwa'; *MODLITEBNY* 'związany z kultem słowiańskiego bóstwa'; *MOSIĘŻNY* 'zrobiony z mosiądzu'; *MOWNY* 'mówiący dużo i łatwo, wymowny', 'zasobny w słowa'; *MURNY* 'związany z murem'; *MYLNY* 'błędny, fałszywy, wprowadzający w błąd'; *MYTNY* 'biorący opłatę wbrew obowiązującym przepisom'; *NAJEMNY*, *najamny* 'wzięty w najem, wynajęty, też przeznaczony do wynajmowania', 'przekupiony, zaprzędany komuś'; *NAKŁADNY* (o rodzaju wozu) 'służący do przewożenia ciężarów'; *NAŁOŻNY* 'dokładający starań'; *NAMACNY* 'pewny, nieomylny' (błędnie z czeskiego); *NAPORNY* 'bezczelny, obraźliwy, obelżywy', 'uparty, natrętny'; *NAPRAWNY* 'dotyczący narzędzia czy też dokumentu prawnego'; *NASILNY* 'gwałtowny, uciążliwy, dokuczliwy, niezdolny'; *NAWAŁNY* czy *nawalny* 'gwałtowny, nagły, burzliwy'; *NĘDZNY* 'cierpiący nędzę, niedostatek, ubóstwo, bardzo biedny, ubogi, nieszczęśliwy, utrapiony', 'małej wartości, marny, mizerny, niewystarczający, też godny pożałowania, żałosny', 'niecny, niegodziwy, nikczemny, podły'; *NIEDZIELNY* 'związany z niedzielą, przypadający na niedzielę'; *NIESZPORNY*, *mieszporny* 'dotyczący niesporów'; *NISZCZOTNY*²² 'biedny, nędzny'; *NIŻNY* 'dolny, leżący niżej, poniżej (czegoś)', 'ziemski, związany z ziemią, ziemski właściwy'; *NOCNY* 'właściwy nocy, w nocy będący, zdarzający się w nocy'; *NOGAWICZNY* 'przynależny do nogawicy, będący częścią nogawicy'; *NOŻNY* 'pozostający w związku z nogą'; *OBFITNY* 'obfity, bogaty, nieprzebrany, liczny'; *OBIETNY*, *obiatny* 'przeznaczony na ofiarę, składany na ofiarę, ofiarny', 'używany do składania ofiar, taki, na który się składa ofiary'; *OBJAWNY* 'objawiony, ujawniony, uzewnętrzniający'; *OBLICZNY*, *hobliczny* 'związany z obliczem (twarzą), znajdujący się na obliczu', 'obecny', 'osobisty'; *OBŁĘDNY* 'pozorny, złudny, zwodniczy'; *OBŁOCZNY* 'podobny do obłoku, przypominający obłok, mający kształt obłoku'; *OBŁUDNY* 'pozorny, złudny, urojony, nierzeczywisty', 'fałszywy, nieszczerzy, kłamliwy, podstępny, chytry, przebiegły', 'zwodniczy, mamiący', 'dający wiarę rzeczom, pojęciom złudnym, nieprawdziwym, wierzący we wróżby, przesady itp.'; *OBPŁATNY* 'wynagrodzony, obdarowany'; *OBWIĄZNY* 'absorbujący, zajmujący, wymagający dużego wysiłku'; *OBYCZAJNY* 'właściwy, należyty, przyjęty, zgodny z panującymi zwyczajami, przepisami, normami', 'zwy-

²² Od *niszczota* 'biedna, nędza'.

kły, normalny, najczęściej spotykany', 'dla wszystkich dostępny', (o interpretacji tekstów biblijnych) 'ukazujący skryte, głębsze znaczenie'; *OCHOPNY* 'ochotny, ochoczy, chętny', 'wesoły, radosny'; *OCHOTNY* 'życzliwy, przyjazny, łaskawy, uprzejmy'; *ODMIENNY*, *otmienny* 'kolejny, wzajemny'; *ODMIERNY* 'napchany, dobrze wymierzony, wypełniony do wierzchu'; *ODPŁATNY* 'przekupny'; *ODPORNY* 'krnąbrny, uparty'; *ODZIEWNY* 'służący do ubierania się, odziewania się'; *OFERTORZNY* 'ofiarny, złożony na ofiarę, poświęcony bogu'; (*OFIARNY*) *ofierny* 'złożony na ofiarę poświęconą bogu', 'służący do składania ofiar'; *OGIENNY* 'ogniowy, związany z ogniem, pełen ognia', 'do ognia podobny, pełen energii, żaru, płomienny'; *OGRODNY* 'ogrodowy, związany z ogrodem'; *OKOLICZNY* 'znajdujący się w pobliżu, w okolicy, sąsiedni'; *OKOLNY* 'znajdujący się niedaleko, bliski, sąsiedni'; *OKROPNY*, *hokropny* 'straszny, budzący przerażenie, bezlitosny, okrutny', 'odznaczający się wielkim natężeniem swoich cech, bardzo intensywny'; *OKRUTNY*²³ 'lubiący się znęcać, zadawać cierpienie, nie znający litości', 'bardzo bolesny, budzący grozę', 'gniewny, wściekły', 'wielki'; *OLI-WETNY* 'oliwny, oliwowy'; *OŁOWNY* 'z ołowiu zrobiony, ołowiany'; *OŁ-TARZNY* 'z ołtarzem związany, przynależny do ołtarza'; *OMOWNY* 'oszczerczy, ubliżający, uwłaczający'; *OMYLNy* ~ *omylne roki* 'roki sądowe, na których nie może zapaść wyrok', ~ *omylna вина* 'opłata za niedotrzymanie umowy przez kmiecia, który się wycofał ze zobowiązania (...)'; *OPATRZ-NY*, *opatrny* 'rozważny, przezorny, roztropny, ostrożny', 'tytuł grzesznościowy używany w stosunku do mieszczan, zwłaszcza piastujących urzędy i godności'; *OPIEKADLNY* 'dbały, troszczący się, mający o coś staranie'; *OPOCZNY* 'z opoką związany, skalny, kamienny'; *OPODALNY* 'odległy'; *OPOLNY* 'związany z opolem, (...) *opole* 'jednostka organizacji terytorialnej'; *OSIERDNY* 'zapalczywy'; *OSOBNY* 'wydzielony, odrębny, znajdujący się osobno', 'samotny, ustronny', 'odmienny, wyróżniający się, wyjątkowy, niezwykły', 'tylko do określonego celu przeznaczony', 'osobisty, własny, będący osobistą własnością', 'właściwy jednostce, niepowszechny, indywidualny'; *OSTATECZNY* 'ostatni, końcowy, najdalszy', 'pozostały, będący resztą, pozostałą częścią czegoś'; *OSTATNY* 'końcowy, taki, po którym już nie ma następnego', 'pozostający, będący resztą, pozostałą częścią czegoś', 'inny'; *OSTAWNY* ~ *list ostawny* 'wyrok sądowy przysadzający, utrzymujący przy prawie'; *OSTROŻNY* 'przebiegły, sprytny'; *OTOCZ-NY* 'dotyczący otoku' (*otok* 'siniak'), (o maści) 'służący do gojenia, leczenia otoku'; *OWIECZNY* 'mający związek z owcą'; *OWOCNY* 'wydający, rodzący jadalne owoce'; *PALECZNY* 'palczasty, mający jakieś elementy

²³ Według A. Brücknera od *kruty* 'srogi, gwałtowny'. (Zob. Idem: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1927 (dalej posługiwać się będę skrótem SB), rdzeń jak *kręty*; zdaniem A. Bańkowskiego jest to bohemizm o takim rdzeniu, jaki mamy w czasowniku *okręcić*. Zob. Idem: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1–2: A–P. Warszawa 2000 (dalej stosować będę skrót ESB).

podobne do palców'; *PAMIĘTNY* 'taki, który pamięta, pamiętający', 'przechowujący pamięć czegoś', 'taki, o którym się pamięta'; *PARNY* 'parujący, wydzielający opary'; *PAROCHINNY* (?) 'dotyczący parochii, parafialny'; *PAZROČNY* 'poświęcony rozmyślaniom, medytacjom, badający, rozmyślający'; *PERSONNY* 'dotyczący osoby, tj. jednostki, osobisty, prywatny'; *PEWNY*²⁴ 'określony, wyznaczony', 'wzbudzający zaufanie, dobry, wypróbowany', 'skuteczny', 'ustalony, stały, trwały, mocny, niewzruszony', 'wolny od niebezpieczeństw, bezpieczny'; *PIASECZNY* 'piaszczysty, obfity w piasek', 'znajdujący się w piasku'; *PICNY* (o wozie) 'służący do dostaw żywności'; *PIEKIELNY*, *pieklny* 'związany z piekłem, dotyczący piekła, właściwy piekłu, znajdujący się w piekle'; *PIENIĘŻNY* 'dotyczący pieniędzy, z pieniędzmi związany'; (*PIEPRZNY*) *pierzny* 'z pieprzem związany'; (*PIERWNY*), *pirwny*, *pirzwny* 'pierwszy, najbliższy'; *PIERZYNNY* 'dotyczący pierzyny, przynależny pierzynie'; *PIĘTNY* 'odnoszący się do pięty'; *PILNY*, *pilen* 'nagły, wymagający szybkiego wykonania', 'gorliwy, troskliwy, dbały, dokładny, pracowity'; *PITELNY* 'służący do picia' (bohemizm); *PIWNICZNY* 'związany z piwnicą'; *PIWNY* 'związany z piwem, dotyczący piwa'; *PŁASNY* czy *plaśny* 'równinny, położony na równinie'; *PŁATNY* 'należny z racji płatu (tj. czynszu lub odsetek)', 'taki, od którego płaci się płat (tj. czynsz)'; *PŁODNY* 'posiadający potomstwo, też brzemienisty', 'dający obfity plon, urodzajny'; *PŁOMIENNY* 'złożony z płomieni'; *PŁONNY*²⁵ 'nieurodzajny, jałowy, nieuprawny, dziki', (o drzewach) 'nie szczepiony, dziki'; *PŁOTNY* 'płotowy, z płotem związany'; *PŁÓCIENNY* 'zrobiony z płótna'; *PŁUCNY* 'związany z płucami, znajdujący się w płucach'; *PŁUŻNY* 'do pługa przynależny'; *POCHMURNY* 'zachmurzony, mroczny'; *POCHOPNY* 'skłonny do czegoś'; *POCIESZNY* 'pocieszający, rozweselający'; *POCZESNY* 'czcigodny, otaczany szacunkiem, poważny', 'skromny, budzący szacunek swą skromnością', 'nieskazitelny, czysty, dziewiczy', 'stosowny, należyty, powinny', 'prawowity, legalny'; *POCZMURNY* 'ciemny, mroczny'; *POCZYNADLNY* 'pierwszy'; *PODKOWNY* 'mający związek z podkową'; *PODŁOŻNY* 'podłogowy'; *PODOBNY*, *podowny* 'przypominający kogoś, mający wspólne cechy z innym', 'stosowny, właściwy, odpowiedni', 'kształtny, harmonijny, mogący się podobać, ładny', 'możliwy, prawdopodobny', 'dający się ośwoić', (o interpretacji tekstów biblijnych) 'ukazujący przenośne, alegoryczne znaczenie tekstu'; *PODOLNY* 'godziwy, słuszny' (może zam. *podobny*); *PODROSNY*²⁶ 'dorastający'; *PODRÓŻNY* 'mający związek z podróżą, dotyczący podróży', (o ludziach) 'będący w podróży, też wyruszający w podróż'; *PODSTAWNY* 'dotyczący istoty rzeczy, podstawowy, istotny'; *PODTULNY* 'pokorny, posłuszny, łagodny'; *PODWORZYZCZNY* ~(*człowiek*) *podworzyczny* 'chłop na Rusi Czerwonej, siedzący na go-

²⁴ Rdzeń jak w *ufać*, por. stp. *pwać*, *pwa* 'ufność'.

²⁵ Obok formy *płony*.

²⁶ Być może w grę wchodzi tu derywacja paradygmatyczna.

spodarstwie zwanym podworzycze'; *PODWORZYSZCZNY* ~człowiek podworzyszczy 'chłop na Rusi Czerwonej, (...)'; *PODZIELNY* 'graniczny, oddzielający coś od czegoś'; *POGRZEBNY* 'związany z pogrzebem, tj. grobem'; *POKOJNY* 'pokojowy, nienapastliwy, przyjazny, łagodny', 'spokojny, bezpieczny'; *POKORNY* 'odznaczający się pokorą, uległy, potulny, skromny, cichy'; *POKUPNY* 'mający związek z zakupem bądź kupką²⁷'; *POLNY* (o roślinach i zwierzętach) 'dziki, dziko rosnący, dziko żyjący, niehodowlany, nieuprawiany', (o człowieku) 'dziki, nieokrzesany, nieucywilizowany', 'równinny, na otwartej przestrzeni leżący', 'z uprawnymi polami związany'; *POŁOMNY* 'dający się nagiąć, tu do posłuszeństwa'; *POŁUDZIENNY* 'mający związek ze stroną świata zwaną południe, skierowany ku południowi, południowy'; *POMIENNY* 'nabyty drogą zamiany'; *POMIERNY* 'zbyt wielki, nadmierny'; *POMOCNY* 'udzielający wsparcia, pomocy, współdziałający z kimś', 'pożyteczny, przydatny', 'skuteczny'; *POPIELICZNY* 'z popielicą związany'; *POPIELNY* 'popiołowy, będący popiołem'; *POPRZECZNY* 'przecinający się z podstawowym kierunkiem'; *PORADLNY* 'dotyczący daniny zwanej poradnie, mający z nią związek'; *POSAŻNY* 'związany z posagiem, stanowiący posąg'; *POSELNY* 'przeznaczony do wysłania'; *POSŁUSZNY* 'wypełniający czyjąś wolę, rozkaz, powolny komuś, uległy, przestrzegający czegoś'; *POSŁUŻEBNY* 'uległy, ustępliwy'; *POSPÓLNY* 'wspólny, będący wspólną własnością', 'wszystkich dotyczący, wszystkim dostępny, ogółowi służący, ogólny, publiczny', 'miejski, należący do tzw. pospółstwa', 'powszechnie przyjęty, uznany, obowiązujący', 'zwyczajny, nie wyróżniający się', 'wzajemny', (o kościele chrześcijańskim) 'powszechny, wszystkich skupiający'; *POSROMNY* 'wstydlivy'; *POSTAWNY* 'silnej budowy ciała, rosły'; *POŚCIELNY* 'mający związek z pościelą, należący do pościeli'; *POŚLUTNY* (?) 'żałosny'; *POŚWIĘTNY* czy *poświętny* 'napętniony łaską bożą, pobłogosławiony, uświęcony', 'oczyszczony rytualnie, przysposobiony do obrzędów religijnych, przeznaczony tylko do czynności religijnych', 'ofiarny, będący ofiarą, darem dla boga', 'kościelny, parafialny, do kościoła należący'; *POTAJEMNY* 'niejawny, przeznaczony tylko dla wybranych'; *POTĘPNY* 'zasługujący na potępienie', 'obraźliwy, bluźnierczy'; *POTRZEBIZNNY* 'ubogi, cierpiący niedostatek'; *POTRZEBNY* 'taki jaki jest wymagany, pożądaný, konieczny, taki jak potrzeba, przydatny', 'dogodny, odpowiedni', 'ubogi, cierpiący niedostatek'; *POTULNY* 'pokorny, posłuszny'; *POWAŻNY* 'pełen powagi, dostojny'; *POWIETRZNY* 'związany z powietrzem'; *POŻARNY* 'z pożarem związany'; *POŻEŻNY* 'mający związek z pożogą'; *POŻYTNY* 'nadający się do użytku, użytkowy'; *PÓŁNOCNY*, *połunocny* 'dziejący się w środku nocy, o północy', 'dotyczący strony świata zwanej północą'; *PRAWICZNY* 'pozostający w zależności prawnej'; *PRAWNY* 'związany z prawem albo sądem, z sądu się wywodzący'; *PROKURATORNY* 'związany z prokuratorem'; *PROSIĘTNY* (o świni)

prosiętna ‘ciężarna’; *PROSTNY* ‘zły, gorszący’; *PROSZNY* ‘składający się z prochu, pyłu, kurzu’ (bohemizm); (*PRZAŚNICZNY*) *prześniczny* ‘związany z praśnicami’; *PRZEBYTECZNY* ~*ziemia przebyteczna* ‘kraina nadająca się do zamieszkania’; *PRZECIWNY* ‘wrogi, nieprzyjazny, niepomyślny, nie sprzyjający’, ‘sprzeczny, odmienny, różny, odwrotny w stosunku do czegoś’, ‘przykry, nieprzyjemny, wstrętny’, ‘uwłaczający, hańbiący, obelżywy’, ‘sprzeciwiający się, nie zgadzający się na coś, buntownik’, ‘usilny, natarczywy’, ‘poruszający się w kierunku odwrotnym do kierunku jazdy lub marszu’, ‘łączący przeciwstawne zdania lub części zdania’; **PRZECZNY** ‘poprzeczny, w poprzek biegnący, przecinający się prostopadłe’, ‘sprzeciwiający się, oporny, swawolny’; *PRZEDAJNY* ‘do sprzedania, przeznaczony na sprzedaż’; *PRZEKUPNY* ‘dający się przekupić, sprzedajny’; *PRZEMIENNY* ‘zmienny, przemijający, nietrwały’, ‘wielobarwny, pstry’, ‘zmieniający naświetlenie, urwany’; *PRZEORYSZNY* ‘przynależny przeoryszy’; *PRZEPACZNY* corruptum pro *przepastny* ‘głęboki, bezdenny, otchłanny’; *PRZEPASTNY* ‘przezorny, roztropny’; *PRZEPATRZNY* ‘przewidujący, przezorny’; *PRZERADNY* ‘taki, który zdradził, zdradziecki’; *PRZERODNY* ‘zrodzony z tej samej matki, ale innego ojca’; *PRZESŁUSZNY* ~*wina przesłuszna* może też *przesłuszne* ‘kara nakładana na kmieci za nieprzestrzeganie układu ziemskiego’; *PRZESTĘPNY* ‘związany z przestępstwem’; *PRZESTWORNY* ‘szeroki, szeroko otwarty (tu przenośnie)’; *PRZESZYWNY* ‘odnoszący się do wyszywania, hafciarstwa’; *PRZEWROTNY* ‘odznaczający się chytrą, obłądą, wykrętną, przebiegłą’, ‘zły, niewłaściwy’; *PRZEZLIŚNY*²⁸ ‘zbyt, nadmierny, przesadny’ (bohemizm); *PRZEZORNY* ‘przejrzysty, przezroczysty’; *PRZYCHYLNÝ* ‘skłonny do czegoś, chętny, życzliwy’; *PRZYGANNY* ‘mający związek z przyganą’; *PRZYGODNY* ‘przypadkowy, przez los zrządzony’, ‘warunkowy’; *PRZYJEMNY* ‘miły, wdzięczny, wywołujący zadowolenie’, ‘ubłagalny, pojednawczy’, ‘pojemny, szeroki, obszerny’, ‘dotykalny, dający się dotknąć, czy też miły, dający zadowolenie’; *PRZYKŁADNY* ‘godny naśladowania, mogący być przykładem dla innych’, ‘obrazowy, przenośny, alegoryczny’, (o wykładzie Pisma Świętego) ‘ukazujący przenośne, alegoryczne znaczenie tekstu’; *PRZYMIERNY* ‘zbyt wielki, nadmierny’; *PRZYMOWNY* ‘uprzejmy, układny’, ‘uszczypliwy, obraźliwy’, ‘szeroko znany’; *PRZYPOWIEŚTNÝ*, *przypowiesny* ~*pozew przypowieśtny* ‘pozew wzywający do zadośćuczynienia wyrokowi skazującemu’, ~*rok przypowieśtny*, *przypowiesny* ‘termin sądowy wyznaczony dla zadośćuczynienia wyrokowi skazującemu’; *PRZYPRAWNÝ* ‘gotowy do użycia, wcześniej przygotowany’; *PRZYRODNY* ‘zrodzony z tej samej matki, ale innego ojca lub innej matki, ale tego samego ojca’, ‘należący do tej samej rodziny’, ‘zgodny z naturą, naturalny’; *PRZYSADNY* ‘związany z wyrokiem, orzeczeniem sądowym’; *PRZYSIĘŻNY* ‘zaprzysiężony, zasiadający w sądach prawa niemieckiego lub pełniący inne funkcje urzędowe’, ‘związany z ławą sądową, tj. przysięgły-

²⁸ Od *przezlisz* ‘nazbyt, za bardzo’ (ESB).

mi zasiadającymi w sądach prawa niemieckiego', 'związany z przysięgą'; *PRZYSTĘPNY* 'stosowny, odpowiedni, właściwy'; *PRZYTN* 'przychylny'; *PRZYTULNY* 'łagodny'; *PRZYWILEJNY* 'związany z przywilejem'; *PSOTNY* 'zły, występny, godny potępienia', 'rozpustny', 'dokuczliwy, przykry, ciężki do zniesienia', 'nędzny, lichy, marny'; (*PSZCZELNY*) *pczelny* 'związany z pszczołami'; *PSZENICZNY* 'związany z pszenicą'; (*PULCHNY*) *puchlny* (o ziemi) 'świeżo przekopany, wzruszony, miękki'; *PUSZCZNY* 'lesisty', (o morzu zwanym Morzem Martwym) 'sąsiadujący z pustynią, pustynny'; *PUSZECZNY* 'związany z puszką, bronią palną'; *PUŚCINNY* 'będący przedmiotem spadku'; *PYSZNY* 'dumny, wyniosły, zarozumiały'; *RADNY* 'roztropny, mądry, rozważny'; (*RADOSNY*) *radostny* 'cieszący się, zadowolony', 'będący wyrazem radości'; *RANNY*, *renny* 'związany z ranami, dotyczący ran'; *RĘCZNY* 'mający związek z ręką'; *RĘKOJEMNY* 'związany z rękojemstwem'; *ROBOTNY* 'skłonny do pracy, zajęty pracą, czynny, pilny', 'pańszczyźniany, zobowiązany do pańszczyzny', 'wymagający wysiłku, służebny, niewolniczy', (o kobyle) 'przyuczona do pracy, używana do pracy'; *ROCZNY* 'trwający rok', (o czynszu, daninie, zapłacie) 'przypadający na okres jednego roku', 'mający jeden rok życia', 'powtarzający się co roku', 'związany z rokami, tj. terminem sądowym'; *RODNY* 'owocujący, dający płody, płodny', 'urodzony'; *RODZAJNY* 'owocujący, dający płody, płodny'; *ROLNY* 'dotyczący roli, związany z uprawą roli'; *ROZBÓJNY* 'zbójcki'; *ROZDZIELNY* 'dotyczący podziału majątkowego', 'graniczny', 'różny, rozmaity', 'oddzielony, oddzielny'; *ROZKOSZNY* 'sprawiający rozkosz, miły, przyjemny, też piękny, powabny', 'delikatny, subtelny, młody, wypieszczony', 'przywykły do wygod, zniewieściały', 'wyszukany', 'lubiący rozkosz'; *ROZLICZNY* 'rozmaity, różnorodny, wieloraki, różnego gatunku'; *ROZMNOŻNY* 'szeroko się rozciągający, rozległy, może sławny, znany'; *ROZMOWNY* 'wymowny, mówiący ze swadą'; *ROZPACZNY* 'pozbawiony nadziei, zrozpaczony'; *ROZPRAWNY* 'przystępny, łagodny'; *ROZPUSTNY* 'prowadzący do grzechu', 'grzeszny, dopuszczający się grzechu', 'leniwy, niedbały, lekkomyślny', 'niezdyscyplinowany, niezdolny'; *ROZTROPNY* 'umiejący podejmować słuszną decyzję, rozważny, rozsądny, przeczorny', 'będący wyrazem rozsądku, rozważi, przezorności', 'słuszny'; *ROZTRWOŻNY*²⁹ 'trwoniący mienie, marnotrawny, rozrzutny'; *ROZUMNY* 'mający rozum, myślący, mądry, zdolny do myślenia', 'będący wyrazem rozumu, zgodny z rozumem, właściwy'; *ROZWODNY* 'dotyczący rozwodu', 'rozwódziony'; *RUDNY* 'mający związek z rudą'; *RUSZYCHNY*³⁰ ~*ruszyczna kara* 'kara płacona królowej za zabicie kobiety'; *RYBNY* 'związany z rybami, dotyczący ryb'; *RZĄDNY* 'taki jak należy, należyty', 'zgodny z prawem, prawem przepisany', 'wynajęty do pracy', 'określony umową';

²⁹ Od *roztrwożyć* 'zmarnować, roztrwonić, (...)'. Autor hasła w *SSłp* sygnalizuje, że możliwe jest odczytanie *roztrnożny*.

³⁰ Od *ruszyca* 'chustka na głowę'.

RZECZNY ‘wstawiający się za kimś, orędujący, pośredniczący’, ‘słowny, ustny’, ‘wymowny’; *RZECZNY* ‘z rzeką związany, do rzeki należący’; *RZEMIENNY* ‘zrobiony z rzemienia albo ze skóry wyprawionej’; *RZEPNY* ‘pochodzący od rzepy’; *RZETELNY* corruptum pro *rzewliwy* ‘płaczący, jęczący, brzęący żałością’; *SADLNY* ‘związany z sadłem’; *SĄDNY* ‘związany z sądem, dotyczący sądu’; *SĄDOWNY* ‘związany z sądem’; *SĄPIERZNY* ‘związany z sąpierzem’; *SEPNY* ‘dotyczący daniny zwanej sep’; *SERDECZNY*, *sierdeczny* ‘związany z sercem, duchowny, wewnętrzny’, ‘kochany, drogi, bliski’, ‘pełen przyjaznych uczuć’, ‘wypływający z głębi serca, szczerzy’; (*SERNY*) *serzny* ‘związany z serem’; *SIEDLICZNY* ‘taki, na którym znajduje się siedlisko, należący do siedliska, tj. gospodarstwa kmieckiego z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarskimi’; *SIENNY* ‘związany z sianem’; *SIEROTNY*, *sierotny* ‘dotyczący sieroty’, ‘osierocony, pozbawiony najbliższych krewnych’; *SILNY* ‘odznaczający się energią fizyczną albo duchową, zdolny do działania, mocny, potężny’, ‘wielki, duży, ogromny, gwałtowny’, ‘silnie oddziaływający’; *SIODELNY*, *siedelny* ‘związany z siodłem’; (*SIOSTRNY*) *siestrny* ‘pochodzący od siostry’ *siestrny syn* ‘siostrzeniec’; *SKARBNY* ‘związany ze skarbem, dotyczący skarbu’; *SKARNY* ‘karcący’; *SKŁADNY* ‘wymyślny, tu o kroku: taneczny’; *SKŁONNY* ‘chętny do czegoś, przychylny’; *SKOMROSZNY* ‘swawolny, lekkomyślny, nierozważny’, ‘rozpustny, nieskromny’; *SKOTNY* ‘bydlęcy, odnoszący się do bydła’; *SKRAJNY* ‘znajdujący się na skraju, na końcu’; *SKROMNY* ‘odznaczający się niewygórowanym mniemaniem o sobie, niezrozumiały, pokorny’, ‘świadczący o braku pychy, o pokorze’, ‘cierpliwy’; *SKRONNY* ‘znajdujący się na skroni’; *SKRZĘTNY* ‘zaczepny, swarliwy’; *SKRZYNNY* ‘związany ze skrzynią, przechowywany w skrzyni’; *SKUTE CZNY* ‘przynoszący skutek’; *SKWARNY* ‘upalny, gorący’; *SŁAWETNY*, *sławętny*, *sławiętny* ‘szeroko znany, głośny, podziwiany’, (o ludziach) ‘godny czci, szacunku, cieszący się uznaniem, dobrą opinią’, ‘jako tytuł grzecznościowy’, ‘zażywający złej sławy’, ‘uroczysty, odświętny, obchodzony uroczystością’, ‘podniosły, dostojny’; *SŁAWNY* ‘szeroko znany, głośny, podziwiany’, ‘uroczysty, odświętny, obchodzony uroczystością, ze czcią’, ‘podniosły, dostojny’; *SŁONECZNY*, *słoneczny*, *słuneczny* ‘dotyczący słońca jako ciała niebieskiego, jego ciepła, światła itp.’; *SŁONNY* ‘?’; *SŁOWNY* ‘wyrażony słowami, mową’; *SŁUSZNY* ‘stosowny, właściwy, odpowiedni, taki jak należy, jak przystoi, prawidłowy’, ‘należny, taki, który się komuś należy’, ‘dozwolony, zgodny z prawem, ważny’, ‘korzystny, pożyteczny’; *SŁUŻEBNY* ‘związany ze służbą, pełnieniem służby, posługujący’; *SMACZNY* ‘mający dobry smak, smakowity’, ‘dotyczący zmysłu smaku’; *SMĘTNY* ‘przygnębiony, strapiiony’, ‘pobudzający do smutku, żalu, opłakany, żałosny’; *SMOLNY* ‘dotyczący smoły’; *SMUTNY* ‘przygnębiony, strapiiony’; *SNADNY*³¹ ‘łatwy, prosty’; *SNAŻNY* ‘gorliwy, gotowy, skłonny’ (bohemizm, od *snać się*); *SOBOTNY* ‘związa-

³¹ Od *snad* ‘przypadkiem, może, zapewne’ (por. też *snadzić*, *osnadzić*).

ny z sobotą, (...); *SOCZEWICZNY* czy *szczewiczny* ‘zrobiony z soczewicy’; *SOCZEWNY* czy *szczewny* ‘zrobiony z soczewicy’; *SOLNY* ‘związany z solą, zawierający sól’, ‘związany z żupą solną’; *SPASNY* prawdopodobnie corruptum pro *jasny* ‘lśniący biały’; *SPORNY* ‘będący przedmiotem sporu’; *SPOSOBNY* ‘stosowny, odpowiedni, właściwy’; *SPOLNY* ‘wzajemny, obustronny’; *SPRAWIEDLNY*, *sprawiedny* ‘zgodny z przepisami prawnymi, taki jak prawo wymaga’, ‘słuszny, oparty na bezstronnym sądzie’; (*SPROŚNY*) *sprośny*, *sprostny* ‘tani, bez wartości albo małej wartości, lichy, marny’, ‘niecny, niegodziwy, nikczemny’, ‘niemoralny, nieprzyzwoity’, ‘obraźliwy’, ‘wzbudzający wstręt, odrazę, również wzgardę’, ‘skromny, niewyszukany’, ‘prosty, ubogi’, (o płótnie) ‘surowy, gruby’; *SPUSZCZADLNY* ‘destylacyjny, służący do destylacji’; (*SREBRNY*) *siebrny*, *strzebrny*, *śrebrny*, *śrebrny*, *śrzebrny*, *śrzebrny*, *śrzebrny* ‘zrobiony ze srebra, dotyczący srebra’; *SROMOTNY* ‘poniżający, hańbiący’, ‘przynoszący ujmę, godny nagany’, ‘wrażliwy na zhańbienie’, ‘obraźliwy, znieważający’, ‘wstydlivy, którego trzeba się wstydzić’, ‘lichy’; *STACIWNY*³² ~ *żyła staciwna* ‘żyła zgrubiała, rozęta, żyłak’; *STADNY* ‘ze stadem zwierząt związany’, (o koniach) ‘pasący się w stadzie’; *STAJENNY* ‘zatrudniony w stajni’; *STALNY* ‘zrobiony ze stali’; (*STARCZNY*) *staczny* ‘obfity’; *STATECZNY* ‘roztropny, rozważny, sprawny w działaniu’, ‘stały w uczuciach, niezmienny’, ‘właściwy, dobry’; *STAWNICZNY* może ‘związany ze stawnicą, (...)’³³; *STAWNY* ~ *stawne łukno* ‘naczynie na miód bliżej nie znanej objętości’; *STĘPNY* ~ *stępny bój* ‘walka otwarta, zaczepna’; *STOLECZNY* ~ *stołeczny pan* ‘dostojnik świecki lub duchowny zasiadający w radzie królewskiej’; *STRADNY* ‘nieszczęśliwy, znajdujący się w ciężkim położeniu’, ‘ubogi’; *STRASZNY* ‘budzący grozę, przerażenie, wywołujący lęk’, ‘lękliwy, bojaźliwy, tchórzliwy’; *STRAWNY* ‘odnoszący się do strawy, tj. kosztów’, ‘rozrzutny, marnotrawny’; *STRÓŻNY* ‘związany ze stróżą, tj. zasadzką’; *STRYJECZNY*³⁴, *stryczny* ‘będący dzieckiem stryja, ze stryjem związany’; *STRYJNY*, *stryny* ‘będący dzieckiem stryja, ze stryjem związany’, ‘spokrewniony w linii męskiej, od strony ojca’; *STRZESZNY* ‘mający związek ze strzechą, tj. dachem’; *STUDNICZNY* ‘mający związek ze studnią’; (*STUDZIENNY*) *studzionny*³⁵ ‘mający związek ze studnią’; *STYPNY* ‘uczestniczący w stypie’; *SUKIENNY* ‘zrobiony z sukna’, ‘dotyczący sukna’; *SWADZIEBNY* ‘związany ze swadzbą, tj. ślubem, zawarciem małżeństwa’; *SZAFRANNY* ‘związany z szafranem’; *SZARADNY*, *szaredny*, *szarzedny*, *szerzedny* ‘brzydki, wstrętny, budzący odrazę fizyczną lub moralną’, ‘uwłaczający czci, obraźliwy’; *SZARŁATNY* ‘zrobiony z kosztownej tkaniny zwanej szarłat’, ‘związany z rośliną zwaną szarłat’;

³² Chyba od *staciwa* ‘nawój tkacki, wał w warsztacie tkackim, na który nawija się osnowę’ (na zasadzie podobieństwa).

³³ Od *stawnica* ‘beczka bliżej nie znanej objętości’.

³⁴ Od *stryjec* albo *stryjek*.

³⁵ Postać *studzieny* pojawi się wśród derywatów paradygmatycznych.

SZCZEGIELNY ‘sam jeden, samotny’; *SZCZEPNY* ‘dający się łatwo szczepać, łupać’; *SZCZĘSNY*, *szczesny*, *szczęstny*, *szczęstny* ‘doznający szczęścia, mający szczęście, powodzenie, uszczęśliwiony’, ‘przynoszący szczęście, darzący szczęściem, pomyślny, udany’, ‘zależny od losu, trafu, przypadku (szczęśliwego lub nieszczęśliwego)’; *SZCZYTNY*³⁶ ‘należący do tego samego rodu’; *SZEŚCIÓRNY* ‘sześć jednostek w sobie zawierający’; (*SZKARADNY*) *skaradny* ‘brzydki, wstrętny, budzący odrazę fizyczną lub moralną’, ‘prostacki, nieokrzesany’; (*SZKLANNY*) *sklanny* ‘zrobiony ze szkła’; *SZKODNY* ‘przynoszący szkodę’, ‘dotknięty szkodą, poszkodowany’, ‘dotyczący szkody’; *SZKOLNY* ‘pozostający w związku ze szkołą’; (*SZLACHETNY*) *ślachatny*, *ślachetny*, *ślechatny*, *ślechetny* ‘związany ze szlachcicem, odnoszący się do szlachty, pochodzący ze szlachty’, ‘tytuł grzesznościowy stosowany do osób pochodzenia szlacheckiego’, ‘postępujący chwalebnie, prawy, godny uznania, czcigodny’, ‘związany ze szlachcicem (szlachcicem), odnoszący się do szlachty, pochodzący ze szlachty’; (*SZPETNY*) *szpatny* ‘bardzo brzydki’; *SZPITALNY* czy *śpitalny* (o ulicy w Krakowie) ‘mający związek ze szpitalem, tj. przytułkiem dla ubogich chorych’; *SZTUCZNY* (o tkaninie) ‘pochodzący ze zwoju zwanego sztuką, wyrabiany z tkaniny pochodzącej ze zwoju’; *ŚCIENNY* ‘dotyczący ściany budynku’, ‘dotyczący zagrodzenia, płotu’; *ŚCIEŻEJNY* ‘główny, podstawowy’; *ŚLUBNY* ‘pozostający w prawnie uznanym związku małżeńskim’; *ŚMIERNY* ‘odznaczający się łagodnością i pokorą, cierpliwy, cichy’, ‘umiarkowany w jedzeniu i piciu’, ‘będący wyrazem czyjejś pokory i łagodności’, ‘czyniący pokój’; *ŚMIERTELNY*, *śmirtelny* ‘odnoszący się do śmierci, towarzyszący śmierci’, ‘powodujący, przynoszący śmierć, śmiertcionośny, zabójczy’, ‘podlegający śmierci, taki, który musi kiedyś umrzeć’; *ŚMIERTNY*, *śmirtny* ‘odnoszący się do śmierci, towarzyszący śmierci’, ‘powodujący, przynoszący śmierć, śmiertcionośny, zabójczy’, ‘niebezpieczny, szkodliwy’; *ŚMIESZNY* ‘służący do zabawy’; *ŚNIADNY* ‘nadaający się do jedzenia’; *ŚNIEŻNY* ‘związany ze śniegiem, obfitujący w śnieg’; *SPIESZNY* ‘pomyślny, szczęśliwy’; (*ŚRODNY*) *śrzodny* ‘związany ze środą, środowy’; *ŚWIADECZNY*, *świedzieczny* ~ *świadeczny*, *świedzieczny list* ‘dokument stanowiący świadectwo, pisemne potwierdzenie czyichś uprawnień’, ‘znany komuś, wiadomy’, ‘zaprzyjaźniony’; *ŚWIĄTECZNY* ‘będący świętem, związany ze świętem’; *ŚWIEBODNY* ‘wolny, nie skrupowany, niezależny’, ‘szczodry, hojny, szczerobliwy’, ‘rozzutny, marnotrawny’; (*ŚWIETNY*) *światny* ‘błyszczący, jaśniejący’; *ŚWIĘTNY* czy *świątny* ‘związany ze świętym miejscem, ze świątynią, świątynny’, ‘uroczysty, świąteczny’, ‘radosny, weselny’, ‘należący do duchownego’; *ŚWIĘTOSTNY* czy *świątostny* ‘związany ze świętym miejscem, ze świątynią, świątynny’; *TAJEMNY* ‘nieдоступny, ukryty’, ‘ukryty, niejawny’, ‘nieдоступny dla rozumu ludzkiego, nadprzyrodzony, mistyczny’, ‘taki, który powinien być zachowany w tajemnicy, zastrzeżony dla

³⁶ Od *szczyt* ‘tarcza, herb’.

wybranych', 'dopuszczony do tajemnicy, wtajemniczony'; *TAJNY* 'ukryty, niejawny', 'taki, który powinien być zachowany w tajemnicy, zastrzeżony dla wybranych'; *TANECZNY* 'stosowny do tańca'; *TELEŻNY* 'z telegą, wozem gospodarczym na Rusi związany'; *TŁUŚCINNY* 'zgrzebny, z grubych nici utkany'; *TOCZNY* 'okrągły, kolisty'; *TOWARZYSZNY* 'wspólnie z innymi biorący w czymś udział'; *TRAWNY* 'podstępny, przebiegły, fałszywy'; *TRĄBNY* 'związany z trąbą'; *TRUCHLEN* 'smutny, przygnębiony, strapiiony' (bohemizm); *TRUDNY* 'wymagający wysiłku, pokonywania przeszkód, niełatwy', 'dokuczliwy, zadający ból, uciążliwy', (o chlebie) 'wydzielany w małej ilości', 'chory, cierpiący'; *TRZCINNY*, *trścienny* 'dotyczący trzciny, związany z trzcina', 'porośnięty trzcina'; *TRZEWNY* 'dotyczący trzewi, wnętrzości'; *TUCZNY* 'tłusty, utuczony', 'składający się z rzeczy tłustych', 'urodzajny'; *TWAROŻNY* 'związany z serem, dotyczący sera'; *UBŁUDNY* 'zmyślony, fałszywy, nieszczerzy, kłamliwy, podstępny, obłudny'; *UCIESZNY* 'sprawiający radość, przyjemność, przyjemny, miły'; *UCIĘŻNY* 'surowy, uciążliwy'; (*UCZESTNY*) *uczęsny*, *uczęstny* 'biorący udział, uczestniczący w czymś', 'wyróżniony, nadzwyczajny'; *UCZYNNY* ~*grzech uczynny* 'czyn grzeszny, grzech uczynkowy, aktualny'; *UDATNY* 'silny fizycznie i duchowo, potężny, waleczny' (bohemizm); *UDOŚPIESZNY* 'mający na coś wolny czas, gotów oddania się czemuś'; *UGORNY*, *hugorny*, *ugorzny* (o roli) 'będący ugorem'; *UKRUTNY* 'lubiący się znęcać, zadawać cierpienie, nie znający litości, okrutny', 'surowy w sądzeniu', 'bardzo bolesny', 'bardzo wielki, bardzo obfity'; *ULICZNY* 'związany z ulicą'; *ULNY* 'służący jako ul'; *UMIEJĘTNY* 'posiadający wiedzę, wykształcony, nauczony'; *UMIERNY*, *humierny* (o ludziach) 'powściągliwy, skromny, opanowany', (o rzeczach, właściwościach, uczuciach) 'umiarkowany, nie za wielki ani nie za mały, skromny, nie wyróżniający się'; *UMOWNY* 'płynnie mówiący, mający łatwość ładnego, przekonującego mówienia', 'łagodny, łaskawy'; *UMYŚLNY* 'przeznaczony na ofiarę'; *UPEWNY* 'bezpieczny, pewny, nie stwarzający zagrożenia'; *UPOKOJNY* 'łatwo dający się przebłagać, dobrotliwy, łagodny'; *UPORNY* 'uparty, nieposłuszny, nieustępliwy, zuchwały'; *URĘPNY*, *urupny* (?³⁷) 'urodziwy, piękny'; *URODNY* 'dający obfity plon, urodzajny'; *URZĘDNY* 'taki jak należy, zgodny z prawem', 'wynajęty do pracy, będący w służbie'; *USILNY* 'bardzo silny, skuteczny w działaniu', 'bardzo nasilony, niepohamowany', 'gwałtowny, dokonany przy użyciu siły, przemocy'; *USTAWICZNY* 'nie dający się przerwać, nieprzerwany, niezmienny', 'o niezmiennych przekonaniach, stały, stateczny, zrównoważony', 'wytrwały, gorliwy, pilny', 'liczny', 'mocny, nie słabnący', 'ustanowiony, naznaczony'; *USTAWNY* 'stały, ciągle, nieustanny', 'uparty, zacięty, nieustępliwy', 'ustanowiony, naznaczony', 'zgony z przepisami (...)'; *USTNY* 'związany z ustami', 'znajdujący się w ustach', 'ustami wykonywany'; *USZNY* 'z uchem związany'; *USMIERNY* 'powściągający, poskramiający'; *UTULNY* 'łagod-

ny, pokorny, cierpliwy'; *UWŁÓCZNY* 'obelżywy, oszczerczy'; *UŻYTECZNY* 'przynoszący dobry skutek, korzystny, potrzebny, przydatny', (o ludziach) 'czyniący dobro, spełniający pożyteczną rolę'; *WADNY* (?) 'wadliwy, mający wady, tu może szkodliwy, występny'; *WALECZNY* 'związany z walką, wojną'; *WALNY* 'wielki, gwałtowny', 'powszechny, ogólny, wielki'; *WAPIENICZNY* 'związany z wapiennicą, tj. piecem do wypalania wapna (...)'; *WAPIENNY* 'związany z wapnem, dotyczący wapna'; *WASEŻNY* ~wóz waseżny 'lekki wóz z wyplatany bokami'; *WAŻNY* 'mający duże znaczenie, wartościowy, cenny', 'pełen powagi, dostojny', 'mający moc prawną', 'rozważany, przemyślany'; *WĄGRODNY* 'związany z ogrodzeniem wokół wsi'; (wągroda 'ogodzenie'); *WCIPNY*³⁸ 'pięknie zbudowany, kształtny'; *WDZIĘCZNY* 'pełen wdzięku, ujmujący, piękny', 'przyjemny, dobrze, mile widziany', (o ofiarach) 'zasługujący na przyjęcie', 'będący wyrazem życzliwości'; *WEŁNNY* 'taki jak wełna, tj. fala, gwałtowny, burzliwy'; *WĘGIELNY* 'znajdujący się na rogu, narożny'; *WIECNY* 'dotyczący wiecu, z wiecem związany'; *WIECZNY* 'nieprzemijający w czasie, trwający bez końca, wiekuisty, nieskończony, też nieustanny, ciągły', (jako cecha boga oraz poszczególnych osób trójcy św. i ich atrybutów) 'nie mający początku ani końca'; *WIECZORNY*, *wieczerny*, *wieczerny* 'związany z wieczorem, dziejący się wieczór'; *WIEJADLNY* 'służący do wiania, tj. czyszczenia ziarna, (...)'; *WIELEBNY* (o bogu i ludziach) 'godny czci, szacunku, zasługujący na podziw, pochwały', (jako tytuł dostojnika kościelnego), (o przedmiotach, działaniach, przeżyciach, właściwościach itp.) 'godny czci, szacunku ze względu na związek z bogiem lub człowiekiem, którego się czci, podziwia, chwali', 'wspaniały, piękny, niezwykły, wyróżniający się dodatnio', 'uroczysty, odświętny, uroczyste obchodzony, świętowany', 'wychwalający, sławiący nad miarę'; *WIENNY*, *wianny* 'związany z wianem, dotyczący wiana'; *WIERNY* 'prawdziwy, niefałszywy, rzeczywiście istniejący', 'wierzący, gorliwy wyznawca jakiejś religii (tu religii chrześcijańskiej)', 'gorliwy, pilny', 'godny zaufania, rzetelny, niezawodny, dochowujący wiary', 'sprawiedliwy, bezstronny', (w zwrocie grzecznościowym) 'szanowny', 'szczerzy, prawdomówny', 'zgodny z prawem, mający moc prawną, prawnie posiadany'; *WIERSZNY* 'napisany wierszem, wierszowany'; *WIEŚNY* 'wiejski, odnoszący się do wsi'; *WIETNY* ~*wietny dzień* 'dzień rozprawy sądowej w sądzie wiejskim'; *WIETRZNY*, *wietrny* 'związany z wiatrem, wywołany przez wiatr', 'poruszany siłą wiatru'; *WIEŻNY* 'z wieżą związany, częścią wieży będący'; *WINNY* 'taki, który przekracza prawo świeckie, który nie stosuje się do nakazów i zakazów religijnych'; *WINNY* 'związany z winem, tj. napojem z winogron', 'taki, którego istotą jest wino', 'używający wina', 'przeznaczony na wino', 'związany z winoroślą'; *WIRZCHNY* 'znajdujący

³⁸ Spolszczenie czeskiego *vtipný*, jedyny zapis w postaci glosy. Więcej na temat tej pożyczki zob. J. Reczek: *Bohemizmy leksykalne w języku polskim końca XV wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 77.

się wyżej, górny, najwyższy', 'pochodzący z góry', 'nadrzędny, najwyższy w hierarchii, najważniejszy', 'zewnętrzny'; *WŁADNY*, *włodny* 'mający władzę, przełożony', 'mający prawo do czegoś'; *WŁASNY*, *włosny*, *włostny* 'w jakiś sposób związany, bezpośrednio zależny od osoby (wyjątkowo od rzeczy), o której mowa, swój', (o obiektach nie będących osobami) 'należący do kogoś, przynależny do kogoś, stanowiący czyjąś część', (o osobach) 'związany pokrewieństwem lub innymi więzami społecznymi', (o abstraktach) 'przynależny do tego, o kim (o czym) jest mowa, będący jego cechą lub integralną częścią, pochodzący od niego, będący wynikiem jego działania', 'obowiązujący jako prawo, będący prawem'; *WŁOSIENNY* 'zrobiony z włosia, z sierści'; *WŁÓCZNY* 'związany z włóką, (...)'; *WODNY* 'związany z ciekim wodnym, potokiem, rzeką lub zbiornikiem wody stojącej, stawem, jeziorem', 'poruszany siłą płynącej wody', 'związany z przewozem i przejazdem wodnym', 'z wodą – cieczą związany, będący wodą', 'właściwy, charakterystyczny dla wody', 'zrobiony przy użyciu wody'; *WOJENNY* 'dotyczący wojska, wojskowy', 'mający związek z wojną'; *WOLNY* 'swobodny, niezależny, nieograniczony', (o ludziach) 'nie związany ślubem małżeńskim, nie poślubiony', 'nieopanowany, zdrożny', 'ani ciepły, ani zimny, letni', 'taki, z którego ktoś może swobodnie korzystać', 'posiadający wolność osobistą', (o chłopach) 'nie przywiązany do ziemi', 'taki, który może coś uczynić, mający uprawnienia do określonego działania', 'zdolny do działań prawnych, do czynności procesowych', (o chłopach) 'siedzący na tzw. wolniźnie, zwolniony na pewien czas ze świadczeń na rzecz właściciela', 'nie ograniczony prawami osób trzecich', 'użytkowany przez chłopą, który na pewien czas zwolniony jest z wszelkich świadczeń na rzecz dworu', 'dobrowolny, nieprzymuszony', 'samotny, opuszczony, odosobniony'; *WONNY* 'wydzielający przyjemny zapach, pachnący'; *WOŹNY* 'dotyczący wozu, przynależny do wozu'; *WRĘBNY* 'dotyczący prawa wyrębu drzewa w lesie dworskim, dawany za prawo wyrębu lasu'; *WROTNY* 'z wrotami związany, pilnujący wejścia'; *WRZEDNY* zapewne zniekształcony wyraz czeski *obvržen* 'otynkowany'; *WRZEMIENNY*, *brzemienny* 'doczesny'; *WSPACZNY* 'idący wstecz, wracający, powrotny'; *WSPORNY* 'będący przedmiotem sporu, sporny', 'zuchwały, dokuczliwy'; *WSTECZNY* 'związany z wsteczą'; *WSTĘPNY* (o dniach tygodnia) 'przypadający w pierwszym tygodniu wielkiego postu'; *WUJECZNY*, *ujeczny* 'będący dzieckiem wuja, związany z wujem'; *WYBORNY* 'przewyższający innych pod jakimś względem, wybrany spośród najlepszych, znakomity, świetny, sławny, przedni'; *WYCHOPNY* 'szybki, porywczy, zuchwały' (bohemizm); *WYCIĘŻNY*, *wiciężny* 'związany ze zwycięstwem, dotyczący zwycięstwa', 'zawsze zwyciężający, niezwyciężony'; *WYŁOŻNY* 'ustalony'; *WYMOWNY* 'posiadający umiejętność pięknego przemawiania, mający łatwość przekonującego mówienia' 'uprzejmy, przyjazny, łaskawy, życzliwy'; *WYPISNY* 'spisany, zapisany'; *WYPOWIEDNY* 'wygnany'; *WYPRAWNY* ~*list wyprawny* 'dokument zawierający jakieś zobowiązanie', ~*jimienie wyprawne* 'dobra ruchome

stanowiące wyprawę kobiety wychodzącej za mąż'; **WYRZĄDNY** 'określony umową'; **WYSŁOWNY** 'wyraźny, jasny, dokładny'; **WYSTĘPNY** 'niegodny, karygodny'; (**WYŻNY**) *wyszny, wyszni* 'wysoko położony', 'najwyższy, zwierzchnik'; **WZAJEMNY** 'świadczony sobie, okazywany w obie strony, obustronny'; **WZDAWNY** (o dokumencie) 'związany z przekazywaniem sądowym nieruchomości lub innych rzeczy'; **WZDZIĘCZNY** (?) 'miły'; **WZNĘTRZNY** ~*wznętrzny grzech* 'grzech pierworodny'; **ZABOBONNY** 'związany z zabobonem'; **ZACHODNY** 'mający związek ze stroną świata zwaną zachodem, skierowany ku zachodowi, leżący na zachodzie'; **ZAGAJNY** 'wyłączony ze wspólnego użytkowania'; **ZAGUBNY** 'niosący zgubę, zagładę, niszczycielski' (bohemizm); **ZAJEMNY** 'świadczony sobie, okazywany w obie strony, obustronny, wzajemny'; **ZAKŁADNY** 'związany z podstawą, z podwalinami', 'zastawny, stanowiący zastaw', 'stanowiący pożyczkę zwrotną udzielaną przez pana kmieciowi na zagospodarowanie się'; **ZAKONNY** 'dotyczący zakonu, właściwy zakonowi, tj. grupie osób związanych ślubami i określonym trybem życia', 'prawomocny, legalny, zgodny z prawem', (w Starym Testamencie) 'związany z prawem, zgodny z prawem, (...)'; **ZAKUPNY** (o gruncie, gospodarstwie) 'dzierżawiony prawem lepszym, tj. zabezpieczającym chłopą przed odebraniem gospodarstwa jako własności podległej', (o kmieciu) 'taki, który dzierży grunt, gospodarstwo prawem lepszym, tj. zabezpieczającym chłopą przed odebraniem gospodarstwa jako własności podległej'; **ZAŁOŻNY** 'dany przez pana feudalnego kmieciowi w charakterze pożyczki na zagospodarowanie się'; **ZAMĘTNY** 'odepchnięty, opuszczony', 'pogrążony w smutku, tu może rozdarty'; **ZAMIENNY**, *zamianny* 'taki, który został otrzymany za coś innego, zamieniony', (o sposobie podziału majątku) 'dopuszczający możliwość zamiany, pozwalający na zamianę'; **ZAMYŚLNY** 'rozmyślny, tu użyteczny'; **ZAPADNY** ~*zapadn(i)a strona, strona zapadnia* 'zachodnia strona świata, zachód' (bohemizm); **ZAPALNY** (w Biblii) 'przeznaczony do spalenia tu rytualnego'; **ZAPISNY** 'związany z zapisem, dotyczący zapisu'; **ZAPOWIEDNY**, *zapowiadny* 'zakazany, zabroniony', 'objęty zakazem korzystania, używania', 'zajęty na zabezpieczenie pretensji'; **ZAPUSTNY** (o drzewie) 'rosnący w zapusty'; **ZARANNY** 'właściwy porankowi, poranny'; **ZASŁUŻNY** 'zasługujący na nagrodę, uznanie'; **ZASTAWNY** 'dotyczący zastawu, związany z zastawem', 'znajdujący się w zastawie, zastawiony'; **ZASZKODNY** 'zniszczony, zepsuty', (o koniu chorym lub padłym) 'taki, który przynosi szkodę, stratę', 'dotyczący szkody'; **ZAWISTNY**, *zawisny* 'odczuwający zawiść, kierujący się zawiścią, zazdrosny'; **ZAWITNY** 'ostateczny, nieodwołalny'; **ZAWROTNY** 'wzajemny, zwrotny', 'powodujący zawrót, tj. uczucie utraty równowagi, świadomości'; (**ZBAWIENNY**) *zbawieny* 'potrzebny, służący do zbawienia'; **ZBAWNY** 'usuwający zło, przynoszący poprawę'; **ZBIEŻNY** 'wspólnie działający, biorący wspólnie udział'; **ZBORNÝ** 'odnoszący się do zboru jako gromady, wspólnoty'; **ZBÓJNY** 'właściwy zbójcy'; **ZBROJNY** 'zaopatrzone w broń, uzbrojony'; **ZBYTLNY** (?) 'nadmierny, zbyt wielki czy niepotrzeb-

ny, zbyteczny'; **ZBYTNY** 'niepotrzebny, zbędny, zbyteczny', 'nieumiarkowany, nadmierny', 'istniejący nadal po zniknięciu czegoś, pozostały', (o śmiechu) 'niepohamowany, swawolny'; **ZDAWNY**³⁹ (o dokumencie) 'związany z sądowym przekazaniem czegoś'; **ZDRADNY** 'oszukańczy, kłamliwy, obłudny, podstępny, przewrotny, występny', 'knujący zdradę, zdradziecki', 'fałszywy, pozorny', 'zwodniczy, mamiący'; **ZEWNĘTRZNY**, *zwnętrzny* 'widoczny na zewnątrz, na powierzchni', 'odnoszący się do spraw materialnych (w przeciwstawieniu do spraw duchowych)'; **ZGODNY** 'zgadzający się, skłonny do zgody, żyjący w zgodzie, bez kłótni i swarów', 'jednomyślny', 'odpowiedni, należyty, właściwy'; **ZGONNY** ~*zgonna toń* 'toń, przy której kończy się połów siecią'; **ZGROMADNY**, *zgrumadny* 'razem zebrany'; **ZGUBNY** 'podległy zniszczeniu, nietrwały, przemijający'; **ZIEMNY** 'dotyczący ziemi, tj. świata', 'dotyczący powierzchni czy wierzchniej warstwy ziemi', 'zrobiony z ziemi', 'dotyczący ładu'; **ZIMNY** 'chłodny', (w średnio-wiecznej filozofii przyrody) 'jedna z istotnych cech tzw. czterech żywiołów', 'zimowy, taki jak w zimie'; **ZJAWNY** 'widoczny, nie skrywany, jawny', 'powszechny, publiczny'; **ZŁOSNY**, *złostny* 'popołniający przestępstwo, nieuczciwość, grzech, czyniący zło', 'niegodziwy, niesprawiedliwy'; **ZMOWNY** 'ustalony w wyniku umowy, umówiony'; **ZMYŚLNY** 'spowodowany przez zmysły, tj. przez zdolność do odbierania wrażeń, bodźców', 'rozważny, rozsądny, rozumny, przezorny', 'dokładny, staranny'; **ZUPEŁNY** 'taki, któremu nic nie brakuje, nie wymagający uzupełnienia, nie uszczuplony, kompletny, cały', (o wierze) 'mocna, silna, niezachwiana', 'zawierający coś w wielkiej obfitości'; **ZWADNY** 'sporny, będący przedmiotem sporu'; (**ZWIERZCHNY**) *zwirzchny* 'górny, nad czymś leżący, położony w górnej części czegoś'; **ZWYCZAJNY**⁴⁰ 'posiadający biegłość, doświadczenie, wykształcony'; **ŻAŁOBNY** 'pełen bólu, żalu, smutku'; **ŻAŁOSNY**, *żałostny* 'wyrażający smutek, pełen bólu, żalu', 'trudny do zniesienia, dokuczliwy', 'zaniepokojony, zatroskany'; **ŻARŁOCZNY** (o dzikich zwierzętach) 'drapieżny', 'jedzący ponad miarę, objadający się, obżartuch'; **ŻADNY** 'taki, którego się pragnie, pożądaný, upragniony', 'przyciągający uwagę', 'pragnący, pożądaný czegoś', 'usilny, wytrwały, gorliwy', 'kochany, drogi'; **ŻELAZNY**, *zielazny* 'zrobiony z żelaza, związany z żelazem'; (**ŻMUDNY**) *zmudny* 'nie troszczący się o nic, niedbały', 'ociągający się, zwlekający z czymś'; **ŻOŁDNY** 'sprawujący urząd za wynagrodzeniem'; **ŻOŁĘDNY** 'rodzący żołądź'; **ŻYTNY** 'składający się ze zboża, związany ze zbożem, dotyczący zboża, zbożowy'; **ŻYWIOŁNY** 'obdarzony życiem, żyjący, żywy'; **ŻYWNY** ~*dusza żywna* 'istota żywa, żyjąca (tu tylko o zwierzętach)'; **ŻYWOTNY** ~*dusza żywotna* 'istota żywa, żyjąca (tu tylko o zwierzętach)'; **ŻYZNY** (o glebie) 'urodzajny'.

³⁹ Od *zdawać*.

⁴⁰ Od *zwykać*, *zwyknąć* 'mieć zwyczaj'.

1.4. Przyrostek -owny

1. Lista wielosegmentowych formantów z końcowym *-ny* jest w dzisiejszej polszczyźnie dość długa: *-uchny*, *-achny*, *-aśny*, *-owny*, *-alny*, *-arny*, *-iwny/-ywny*, *-iczny/-yczny*⁴¹, ale tylko dla *-owny* można przyjąć ciągłość historyczną od czasów staropolskich⁴². Inne rozszerzenia (zob. punkt 1. podrozdziału 1.1.3.) miały charakter na tyle marginalny, że zostały omówione razem z podstawowym morfemem *-ny*.

Odnotowano 24 przykłady na *-owny*, łącznie z oboczną postacią formantu, tzn. *-ewny*. W niektórych przykładach morfem *-ow/-ew-* można interpretować jako część bazy słowotwórczej (mam na myśli przyrostek tematyczny czasownika).

2. Jeśli wziąć pod uwagę podstawy słowotwórcze, staropolskie przymiotniki na *-owny* rozpadają się na trzy klasy. Najliczniejszą grupę stanowią te formacje, dla których da się wskazać zarówno motywację czasownikową, jak i rzeczownikową (nazwę czynności); tak dla: *bojowny*, *czarowny*, *falszowny*, *fryjowny* (od *fryjować* lub *fryj*), *gwałtowny* (od *gwałtować* lub *gwałt*), *hołdowny*, *kosztowny*, *kupowny* (*kupować* lub od *kup*). Niewiele jest formacji, dla których można wskazać tylko fundację czasownikową: *zlitowny*, *zmiłowny*. Jako derywat odczasownikowy można interpretować też *gotowny*, możliwa jest jednak motywacja odprzymiotnikowa: od *gotowy*. Również za efekt nałożenia dwóch morfemów przymiotnikowych uznać można przymiotniki: *domowny*, *duchowny*, *gruntowny*, *mistrowny*, *rudowny*, *sitowny*, *szczytowny* – u źródeł tych przymiotników stoi rzeczownik konkretny. Za podzielny formalnie, choć semantycznie słabo motywowany, należy uznać przymiotnik *obyczajny*. Jak widać, klasa derywatów z formantem *-owny* była w staropolszczyźnie niejednolita fundacyjnie, wiele przykładów ma motywację podwójną. Fakt ten nie powinien dziwić, wszak właśnie rozchwianie motywacji było przyczyną narodzenia się dwumorfemowego formantu.

3. Niejednorodności podstaw słowotwórczych towarzyszy rozchwianie semantyczne. Wiele w materiale znaczeń ogólnych typu: 'związany z...', tak dla: *domowny*, *duchowny*, *gruntowny*, *mistrowny*, *szczytowny*. Jeśli chodzi o relacje bardziej sprecyzowane, to stosunkowo dużo jest znaczeń biernych (*falszowny*, *gotowny*, *hołdowny*, *kosztowny*, *kupowny*), ale są także przymiotniki agentywne (*fryjowny*, *zlitowny*, *zmiłowny*), w *bojowny* można dopatrzeć się relacji przeznaczenia (*bojowne odzienie*), również znaczenia zdolności

⁴¹ M. Urban: *Uwagi na temat typologii formantów wielosegmentowych (na przykładzie przymiotników zakończonych sufiksem -ny)*. W: „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska. T. 50. Toruń 1998, s. 153–158.

⁴² Na temat genezy formantu *-owny* zob. H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza...*, s. 24.

(*bojowny mąż*), derywatowi *czarowny* należy przypisać sens 'możliwość', w *rudowny* mamy relację przeznaczenia, jako przymiotnik materiałowy należy traktować formację *oprzasnkowy* (*chleb*) itd. Śmiało można powiedzieć, że staropolski formant *-owny* nie był związany z jakimś specyficznym znaczeniem.

4. Derywaty na *-owny* najczęściej wchodzą w relację synonimii słowotwórczej z formacjami na *-owy* oraz *-ny*, co jest argumentem przemawiającym za dublowaniem przymiotnikowych przyrostków *-owy* oraz *-ny*: *bojowny* – *bojowy*, *domowny* – *domowy*, *gotowny* – *gotowy*, *gwałtowny* – *gwałtowy*, *hołdowny* – *hołdowy*, *oprzasnkowny* – *oprzasnkowy*, *sądowny* – *sądowy*, *szczytowny* – *szczytowy*, *duchowny* – *duszny*, *falszowny* – *faleszny*, *kupowny* – *kupny*, *obyczewny* – *obyczajny*, *rudowny* – *rudny*, *sądowny* – *sądny*, *szczytowny* – *szczytny*. Nie brak jednak innych wariantów słowotwórczych, tak różnych że najlepiej wymienić przykłady: *falszowny* – *falszywy*, *gwałtowny* – *gwałciwy*, *mistrowny* – *mistrzowski* – *mistrzski*, *obyczewny* – *obykły*, *rudowny* – *rudawy*, *zlitowny* – *zlitościwy*.

5. Do przymiotników o większym obciążeniu tekstowym zaliczyć można jedynie: *bojowny*, *duchowny*, *gwałtowny* oraz *mistrowny*. Reszta to derywaty o jedno-, dwukrotnym poświadczeniu.

6. Funkcje składniowe analizowanych derywatów są bardzo różne. Obok połączeń z rzeczownikami konkretnymi (por. *duchowny ociec*, *gwałtowny mąż*, *sądowny stolec*) pojawiają się w materiale połączenia z rzeczownikami niekonkretnymi, np. *umienie czarowne*, *wiesiele duchowne*, *nagabanie gwałtowne*, *swadźba kosztowna*. Przykładów na orzeczniki niewiele, ale i takie się zdarzają:

Ustawiamy, aby żona (...) tylko przy tem oprawieniu, czso jest domowne albo w rzeczach zależy w domownych, ostała (...). (Sul 75)
Wtore narodzenie boże jeść duchowne (...), naradza się przez miłosierdzie (...). (XIV ex. Pocz 232)

Użycie substantywne odnotowano tylko dla derywatu *duchowny*.

7. We współczesnym języku polskim jest ponad 30 derywatów na *-owny*. Jeśli kierować się liczbami, powiedzieć można, że przyrostek *-owny* nie wykazał się produktywnością. A jednak badacze współczesnej polszczyzny zaliczają *-owny* do formantów produktywnych. Sprawa wygląda inaczej, jeśli weźmie się pod uwagę ciągłość historyczną odnotowanych w *SStp* leksemów na *-owny*. Zaledwie 4 z nich dochowały się do dnia dzisiejszego: *duchowny*, *gruntowny*, *gwałtowny*, *kosztowny*. Warto zwrócić uwagę na etymologię rdzeni trzech ostatnich leksemów, bo te ujawniają, że już wtedy przyrostek *-owny* był wygodnym środkiem w tworzeniu przymiotników od zapożyczeń (te z reguły są rzeczownikami). Łatwo wskazać współczesne przykłady: *efektowny*, *gustowny*, *instynktowny*, *interesowny*, *klarowny*, *nonsensowny*, *rentowny*, *ryzykowny* itd.

8. *BOJOWNY* ‘zdatny do boju, bitny, waleczny’; *CZAROWNY* ‘czarodziejski’; *DOMOWNY* ‘domowy’; *DUCHOWNY* ‘dotyczący duszy, ducha, im właściwy, mistyczny’, ‘związany ze stanem duchownym, jemu właściwy’, ‘religijny, kultowy’; *FAŁSZOWNY* ‘podrobiony, sfałszowany’; *FRYJOWNY*, *frejowny* ‘zalatny, kokietujący’; *GOTOWNY* ‘gotowy, przygotowany, przysposobiony’; *GRUNTOWNY* ‘pierwotny, podstawowy’; *GWAŁTOWNY* ‘o znacznym natężeniu, bardzo silny, niepohamowany’, ‘pozostający w związku z gwałtem, przemocą, bezprawiem’, ‘raptowny, działający na oślep’, ‘nagły, nadzwyczajny’, ‘posiadający władzę’; *HOŁDOWNY* ‘mający związek z hołdem’; *KOSZTOWNY* ‘wiele kosztujący, wymagający kosztów, drogi, cenny, zbytorny’; (*KSZTAŁTOWNY*) *kształtowny* ‘ładny, zgrabny, wytworny’; *KUPOWNY* ‘będący do kupowania (sprzedawania)’; *MISTROWNY* ‘po mistrzowsku wykonany, mistrzowski, wyszukany’, ‘zręczny, szybki, ruchliwy’; *MISTRZOWNY* ‘ładnie, dobrze wykonany, zrobiony ręką biegłego rzemieślnika czy artysty, mistrzowski’; *OBYCZEWNY* ‘ukazujący skryte, głębsze znaczenie tekstu, słów’; (*OPRZASNKOWNY*) *oprzastkowy*⁴³ ~ *chleb oprzastkowy* ‘chleb z mąki nie poddanej fermentacji’; *RUDOWNY* ‘czerwony z odcieniem brązowym’; *SĄDOWNY* ‘związany z sądem’; *SITOWNY* ‘porośnięty sitowiem’; *SZCZYTOWNY* ‘związany ze szczytem, tj. tarczą’; (*ZLITOWNY*) *zlutowny* ‘miłosierny, litościwy’; *ZMIŁOWNY* ‘miłosierny, litościwy’ (bohemizm); *ŻAŁOWNY* zapewne corruptum pro *szalony* ‘pozbawiony rozumu, głupi’.

1.5. Przyrostek *-any*

1. W materiale staropolskim odnotowano 39 derywatów z przyrostkiem *-any*. W liczbie tej mieści się również przymiotnik *rumiany*, wyraz o wyrazistym przyrostku, choć słabo motywowany znaczeniowo⁴⁴.

2. Klasa derywatów na *-any* jest bardzo wyrazista ze względu na budowę formalną – wszystkie derywaty pochodzą od rzeczowników konkretnych.

3. Najczęściej rzeczownik bazowy w stosunku do rzeczownika określonego przez przymiotnik wskazuje na **materiał**: *drzewiany*, *gliniany*, *irszany*, *kitajczany* (25 takich przykładów). Jednolite pod względem znaczeniowym są derywaty: *ciotczany*, *siostrzany*, *wujczany*, w których mieści się relacja

⁴³ Od *oprzasnek* ‘chleb z mąki nie poddanej fermentacji’.

⁴⁴ Według A. Brücknera (*SB*) u źródeł stoi rzeczownik: **ru(d)men*. M. Brodawska-Honowska umieszcza derywat *ruměň* wśród formacji o znaczeniu materiałowym. Zob. Eadem: *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*. Kraków–Wrocław–Warszawa 1960, s. 136.

dzierżawczości wskazująca na stosunki pokrewieństwa⁴⁵. Inne znaczenia są rozproszone: mamy przykłady na użycia genetyczne (*ołowiany*, *różany*), mamy przymiotniki charakterystyczne (*różdzany*, *trzciany*), w przypadku przymiotnika *jabłczany* można mówić o użyciu zakresowym, w *drzwiany*, *siedliczany* – o relacji przeznaczenia. Oczywiście, jak zwykle w przypadku nie selekcjonowanego materiału językowego niektóre przymiotniki znajdują się poza przyjętą w gramatykach klasyfikacją.

4. Połowa omawianych tu derywatów staropolskich wchodziła w relację synonimii słowotwórczej, zdarzały się szeregi nie tylko dwu-, ale też trój-elementowe (*drewniany*, *drzewiany* – *drzewny* – *drzewowy*, *gliniany* – *glinny* – *gliniasty*, *miesięczany* – *miesięczny* – *miesięcowy*, *pawłoczany* – *pawłoczysty* – *pawłokowy*), a nawet – czteroelementowe (*jabłczany* – *jabłeczny* – *jabłkowy* – *jabłkowity*). Aż w 10 przykładach derywaty na *-any* mają warianty słowotwórcze naznaczone przyrostkiem *-owy*: *cyniany* – *cynowy*, *drewniany*, *drzewiany* – *drzewowy*, *jabłczany* – *jabłkowy*, *kitajczany* – *kitajkowy*, *miesięczany* – *miesięcowy*, *parciany* – *partowy*, *pawłoczany* – *pawłokowy*, *perlany* – *perłowy*, *woszczany* – *woskowy*, także w 10 przykładach mamy odpowiedniki na *-ny*: *ceglany* – *cegielny*, *drewniany* – *drzewny*, *gliniany* – *glinny*, *jabłczany* – *jabłeczny*, *miesięczany* – *miesięczny*, *ołowiany* – *ołowny*, *siedliszczany* – *siedliczny*, *siostrzany* – *siostrny*, *trzciany* – *trzciny*, *włosiany* – *włosienny*. Dublety z innymi formantami pojawiają się sporadycznie: *gliniany* – *gliniasty*, *jabłczany* – *jabłkowity*, *pawłoczany* – *pawłoczysty*.

5. Żaden ze staropolskich przymiotników na *-any* nie miał wysokiej frekwencji. Można co najwyżej wskazać przymiotniki mające kilka poświadczeń, takie jak: *drzewiany*, *gliniany*, *miedziany*, *różany*, *rumiany*, *skórzany*, *tafciany*, *tatańczany*, *włosiany*. Reszta to użycia jednostkowe.

6. Analizowane w tej części pracy derywaty pełniły prawie zawsze funkcję określnika rzeczownika konkretnego, np.: *ceglany mur*, *drzewiane sądy* ('naczynia'), *kożana suknia*, *ołowiany proch*, *różany olej*, *siedliszczana niwa*, *skórzany miech*, *trzciana laska*, *włosiane gźło*. Funkcje orzecznikową spotykamy jedynie w przymiotnikach:

Ten to dom był drzewiany i zgorzał (...). (OrtVrtel 117)

Wargi miał silnie słodkie, słowa (pro słowie) nie były ciężkie (...), ale były nadobnie rumiane (...). (Rozm 151)

Jako Mikołaj był Dzierżkowi ciotczany rodzony, a Dzierżek Mikołajewi wujczany rodzony (...). (1429 RtGn nr 300).

7. Dużo staropolskich formacji przetrwało do dziś, por. *ceglany*, *drewniany*, *gliniany*, *miedziany*, *ołowiany*, *różany*, *rumiany*, *siarczany*, *siostrzany*, *tatańczany*, *wełniany*, *włosiany*. Warto podkreślić, że niezachowanie formacji często związane było z wypadnięciem podstawy słowotwórczej, tak

60 ⁴⁵ O rozszerzeniu pojęcia dzierżawczości do przynależności członków rodziny por. S. Szlifarsztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*. Wrocław 1960, s. 29–32.

w przypadku: *kitajczany, kolebczany, pawłoczany, różdżany, rżany, siedliszczany, stągwiany*. Mimo to można mówić o utracie specyfiki formacji na *-any*. Jak pokazywano wcześniej, był to formant tworzący przede wszystkim przymiotniki materiałowe. Właściwość tę przejął z epoki praslówiańskiej, skoro wysoki stopień specjalizacji analogicznego przyrostka *-ēnъ* odnotowała również M. Brodowska-Honowska dla języka starocerkiewnego⁴⁶. Zdolność tworzenia przymiotników materiałowych zachował formant *-any* do dnia dzisiejszego, ale nie stanowi to już jego specyfiki, bo za pomocą *-any* można sygnalizować użycie subiektywne (*zapach różany*), relację dzierżawczą (*siostrzana chustka*), symilatywną (*słomiany zapach*), użycie lokatywne (*cieplarniana roślina*) itd.

8. *CEGLANY* 'latericius'; *CIOTCZANY*, *cietczony*, *ciotczeny*, *ciotczony* 'cioteczny'; (*CYNIANY*) *ceniany* 'cynowy'; *DREWNIANY* 'ligneus'; *DRZEWIANY* 'drewniany, zrobiony z drzewa'; *DRZWIANY* 'drzwi dotyczący, używany do drzwi'; *GLINIANY* 'wykonany z gliny'; *IRSZANY* 'irchowy, zamśowy'; *JABŁCZANY* 'pozostający w związku z jabłkiem'; *KITAJCZANY* 'zrobiony z kitajki'; *KOLEBCZANY* '(o koniu) zaprzęgany do kolebki'; *KOŻANY* 'skórzany'; *LNIANY*, *ilniany*, *lnianny*, *lnieny* 'ze lnem związany, zrobiony z włókien lub nasion lnu, też wykonany z płótna lnianego'; *ŁASZCZANY* 'z łasicami związany, z ich skórek zrobiony'; *MIEDZIANY* 'miedziany, zrobiony z miedzi, związany z miedzią'; *MIESIĄCZANY* ~*gody miesięczne* 'pierwszy dzień miesiąca obchodzony przez Żydów jako święto'; *OŁOWIANY* ~*ołowiany proch* 'biel ołowiana'; *PARCIANY* 'lniany, płócienny'; *PAWŁOCZANY* 'z powłoki zrobiony'; (*PERLANY*) *pierlany* 'ozdobiony perłami, zawierający perły'; *PILŚNIANY* 'zrobiony z pilśni'; *RÓŻANY* 'należący do róży, pochodzący z róży'; *RÓŻDŻANY* 'rozgałęziony, mający dużo gałęzi, młodych pędów'; *RUMIANY*, *rumieny*, *rumiony* 'mający rumieńce, zarumieniony, zaczerwieniony, czerwony'; *RŻANY* 'żytni, zrobiony z żyta'; (*TAFCIANY*) *tawciany*, *tawcieny* 'uszyty z tafty, pokryty taftą'; *SIARCZANY* 'z siarką związany'; *SIEDLISZCZANY* (?) 'taki, na którym znajduje się siedlisko, należący do siedliska, tj. gospodarstwa kmiecego z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarskimi'; (*SIOSTRZANY*) *siostrzany* 'syn krewnej należącej do tego samego rodu'; *SKÓRZANY* 'ze skóry zwierzęcej zrobiony'; *STĄGWIANY* 'związany ze stągwią, dotyczący stągwi'; *TATARCZANY* 'związany z tatarką, tj. gryką'; *TRZCIANY*, *trciany*, *trściany* 'dotyczący trzciny, związany z trzcina', 'porośnięty trzcina'; *WEŁNIANY* 'dotyczący wełny, zrobiony z wełny'; *WIEWIÓRCZANY* 'zrobiony z wiewiórczych skórek'; *WŁOSIANY* 'zrobiony z włosów, z sierści'; *WOSZCZANY* 'dotyczący wosku'; *WUJCZANY*, *ujczany* 'będący dzieckiem wuja'⁴⁷; (*ŻERDZIANY*) *żyrdzieny* 'zrobiony z żerdzi'.

⁴⁶ M. Brodowska-Honowska: *Słowotwórstwo przymiotnika...*, s. 142–145.

⁴⁷ Tu należałoby umieścić wariant fonetyczny: *wujczony*, *ujczony* (od *wujec*, *ujec* albo *wujek*, *ujek*), nie wiadomo dlaczego traktowany przez autora *SSp* jako osobny leksem, skoro jako warianty traktowane są: *ciotczany*, *cietczony*, *ciotczeny*, *ciotczony*.

1.6. Przyrostek *-in(i/y)*

1. Formant *-in-* to w staropolszczyźnie przede wszystkim środek do budowania przymiotników na bazie osobowych nazw własnych; w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* odnotowano ich prawie 250⁴⁸. Jeśli chodzi o inne typy słowotwórcze, czyli przymiotniki notowane w *SSłp*, mamy zaledwie 15 przykładów, przy czym co do dwóch można mieć wątpliwości, czy faktycznie chodzi o formant *-in-*. Derywat *dziewczyn* da się bowiem interpretować jako paradygmatyczny od *dziewczyna*. Z kolei wyraźnie odmieniony jest derywat *jedyny, jedziny*, odmienny ze względu na podstawę (odliczebnikowy), ze względu na wariantywną postać morfemu (*-in* obok *-yn*), a także – ze względu na semantykę⁴⁹.

2. Jak pokazują dane liczbowe w poprzednim akapicie, podstawami derywatów na *-in-/-yn-* są przede wszystkim osobowe nazwy własne. Skłonność do wiązania się z rzeczownikami osobowymi widać także w klasie zbudowanej na nazwach pospolitych, ale nie zawsze, por. *jaskółczyn* czy *szałwin*. Jeśli dodać przymiotnik *jedyny* – odliczebnikowy – i wziąć pod uwagę małą liczbę przykładów, trudno mówić o wyspecjalizowanym modelu słowotwórczym. Owszem, specjalizacja była wyraźna, ale w zakresie derywatów od nazw własnych.

3. Charakter podstaw słowotwórczych determinował funkcję formantu. Z reguły chodzi o znaczenie dzierżawcze: 'należący do osoby wskazanej w podstawie' – wartość ta dotyczy przymiotników od nazw własnych osobowych oraz 12 przykładów, w których w części bazowej znajdował się rzeczownik pospolity osobowy. Ale nawet wśród tych 12 przykładów odnaleźć można przymiotniki o znaczeniu ogólnym typu 'dotyczący kogoś', jak wśród przymiotników pochodzących od rzeczowników nieosobowych obserwujemy zatem rozmycie pierwotnej dzierżawczości właściwej (pojawiają się sensy jakościowe)⁵⁰.

4. Jeśli chodzi o przymiotniki zbudowane na nazwach pospolitych, aż 8 ma swoje warianty słowotwórcze, przy czym są dość zróżnicowane. Najczęściej tworzą derywaty paralelne z formantem *-ski*: *cieślin* – *ciesielski*, *sędzin(y)* – *sędzki*, *siostrzyny* – *siostrzyński*, *starościn* – *staroscki*. Z innych dubletów wymienić należy: *dziewczyn* – *dziewczy*, *gościni*, *gościny* – *gościn-*

⁴⁸ Podaję na podstawie *Indeksu a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych*. Red. A. Cieślíkowa, M. Malec. Kraków 1993.

⁴⁹ Niektórzy językoznawcy widzą tu pożyczkę czeską. Zob. J. Reczek: *Bohemizmy leksykalne...*, s. 72, ale nie wszyscy się z tym zgadzają, por. J. Siatkowski: *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*. Cz. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 146–148; F. Sławski: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5. Kraków 1952–1982 (w dalszym ciągu stosuję skrót *SSł*).

⁵⁰ S. Szlifarsztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze...*, s. 5 i n.

ny – *gościowy*, *sierocin* – *sierotny*, *siostrzyny* – *siostrny* – *siostrzany*, *szatwin* – *szatwiowy*.

Problem formacji współpodstawowych w klasie przymiotników powstałych od nazw własnych ma charakter morfotaktyczny, a nie słowotwórczy. Dobór formantu *-in-* bądź *-ow-* uwarunkowany był typem morfologicznym rzeczownika stanowiącego podstawę⁵¹.

5. Ponieważ szczegółowym analizom poddane są jedynie przymiotniki odnotowane w *SStp*, pomijam obciążenie frekwencyjne przymiotników typu *Tomisławin*, *Kachnin*, *Żegocin* (od nazw osobowych, pomieszczonych w *Słowniku staropolskich nazw osobowych*). Nie wydaje się zresztą, aby takie analizy wniosły coś nowego do badań nad ewolucją systemu słowotwórczego. Jeśli chodzi o przymiotniki zbudowane na nazwach pospolitych, wyższą frekwencję miał przymiotnik *macierzyny* oraz te derywaty, co do których brak pewności w kwestii pochodności, np. *dziewczyn* (konwersja?), bądź są nietypowe (*jedyny*, *jedziny*). Mamy zatem do czynienia z klasą, w której frekwencja nie rekompensowała małej ilości derywatów.

6. Odnotowane w staropolszczyźnie przykłady użycia to najczęściej połączenia przymiotnika z rzeczownikiem substancjalnym: *dziewczyne dzieci*, *gościna żona*, *jaskółcze pisklę*, *sędzin(y) czeladnik*, *szatwino nasienie*, *wojewodzin(y) dwór*, *województyn* (filius), *żonine jimienie*.

Połączenia z rzeczownikami niesubstancjalnymi należą do rzadkości, por. *gościnne prawo*, *macierzynę przykazanie*, *matczyne słowa*, *sędzina skazanie*. Użycie orzecznikowe derywatu na *-in* zostało tylko raz odnotowane:

Jako Maciej był Nakielskich człowiek (...), a nie był wojewodzin (1396 Pozn nr 191).

7. Jeśli chodzi o przymiotniki na *-in-* odnotowane w *SStp*, z wyjątkiem *jedyny*, nie przetrwały do czasów nam współczesnych. Jest to zatem klasa, która wprawdzie czasami była zasilana nowymi twórcami (por. *babciny*, *ciociny*, *tatusiny*, *córczyny*, *siostrzyny*), ale przez całą historię języka polskiego stanowiła margines systemu. Wyraźne zmiany dotyczyły sporej klasy przymiotników pochodnych od nazw własnych; tu użycie formantu kurczyło się na rzecz połączeń rzeczownika z rzeczownikiem w dopełniaczu: *Zosina suknia* > *suknia Zosi*.

8. *CIEŚLIN*⁵² ‘należący do cieśli’; *DZIEWCZYN* ‘należący do córki lub niewolnicy’⁵³, *GOŚCINI*, *gościny* ‘przybyły, wędrowny, obcy’, ‘dotyczący przybysza, wędrowca, obcego’; (*JASKÓŁCZYN*) *jaskółczyn* ‘należący do jaskółki’; *JEDYNY*, *jedziny* ‘jeden, jeden jedyny, wyłącznie jeden’, ‘samotny, opuszczony’; *MACIERZYN* ‘związany z matką, do matki należący,

⁵¹ Ibidem, s. 93.

⁵² Przy prezentacji bazy materiałowej pomija się przymiotniki powstałe od nazw własnych osobowych; łatwo dotrzeć do nich dzięki *Indeksowi a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych*...

⁵³ Może jest to derywacja paradygmatyczna od *dziewczyna*.

będący własnością matki, matczyn, też otrzymany, pochodzący od matki'; *MATCZYNY* 'związany z matką, należący do matki, pochodzący od matki'; *SĘDZIN(Y)* 'należący do sędziego, pochodzący od sędziego'; (*SIEROCIN*) *sirocin* 'należący do sieroty'; (*SIOSTRZYNY*) *siestrzyn(y)* 'związany z siostrą, należący do siostry'; *STAROŚCIN* 'związany ze starostą, pochodzący od starosty, należący do starosty'; *SZAŁWIN* 'z szałwią związany'; *WOJE-WODZIN(Y)* 'związany z wojewodą, (...), pochodzący od wojewody, należący do wojewody'; *WOJEWÓDCZYN* 'pochodzący od wojewódki'; (*ŻO-NIN*) *ženin* 'należący do żony'.

1.7. Przyrostek -awy

1. Staropolskie derywaty na -awy stanowią klasę skromną, bo liczącą zaledwie 29 formacji. Jest to klasa o dużym rozproszeniu strukturalnym i semantycznym. W dwóch przypadkach autorzy haseł sygnalizują, że mamy do czynienia z bohemizmami: *klecawy* oraz *kluzawy*.

2. Pisząc o różnorodności formalnej, miałam na myśli rozmaitość kategorialną podstaw słowotwórczych. Najczęstsze podstawy to przymiotniki od rzeczowników konkretnych, np. *dziura* → *dziurawy*, *krosta* → *krostawy*, *kwieć* → *kwiatowy*, *łza* → *łzawy*. Zdarzają się jednak podstawy predykatywne (czasownikowe bądź rzeczownikowe nazwy czynności), por. *fukawy*, *lękawy*, *łaskawy*, też przymiotnikowe, por. *grubawy*, *rudawy*, *szadawy*.

3. Niejednorodność podstaw słowotwórczych jest zapewne przyczyną braku specjalizacji semantycznej staropolskiego formantu -awy. Rzecz znamienna – w materiale mamy wyraźne klasy semantyczne, choć o różnej relacji między pniem a formantem. Można zatem wyodrębnić klasę leksemów odnoszących się do różnego typu schorzeń, np.: *blikawy*, *jaskrzawy*, *kiktawy*, *kilawy*, *kulawy*, *łzawy*, *krostawy* (tu też bohemizmy: *klecawy* oraz *kluzawy*), *szpotawy*. Wyrażna jest klasa nazw kolorów: *cisawy*, *krwawy*, *rdzawy*, *rudawy*, *szadawy*; synonimiczne są: *chropawy*, *skrobawy* i *skropawy*.

4. W relację synonimii słowotwórczej wchodzi 5 przymiotników. Derywat *krwawy* występuje obok wariantu słowotwórczego *krwawny*, mamy zatem do czynienia z nałożeniem drugiego morfemu przymiotnikowego. Zdublowanie przymiotnikowego przyrostka obserwujemy też w przykładach: *cisawy* – *cisowaty*, *rudawy* – *rudowny* i *wichrawy* – *wichrowaty*. Z innych wariantów słowotwórczych wymienić można: *lękawy* – *lękliwy* oraz *wichrawy* – *wichrowy*.

5. W opisywanej klasie derywatów wysoką frekwencją charakteryzują się jedynie przymiotniki *krwawy* i *łaskawy*, one też są polisemiczne. Więcej po-

świadczeń ma przymiotnik *cisawy* – 2/3 kolumny. Inne przymiotniki mają jedno- bądź dwukrotne poświadczenia, często pojawiają się w postaci glos.

6. Derywaty na *-awy* cechuje słaba dokumentacja, trudno zatem analizować dokładniej ich funkcje składniowe. Z przykładów na użycia orzecznikowe wskazać można:

(...) Jezus (...) był wszytek **krwawy** (...). (Rozm 816)

Niechaj mi prze was **łaskaw** będzie brat wasz, Jezus i jego matuchna (...). (MW 54a)

Maryja jemu (sc. Judaszowi) była bardzo **łaskawa** (...). (ca 1500 SprTNW V 11).

Derywaty na *-awy* w zdecydowanej większości łączą się z rzeczownikami konkretnymi – nieżywotnymi, por. *kędzierzawe włosy*, *krwawa rosa* ‘łzy’, żywotnymi, por. *ciasawy koń*, *łaskawy struś* ‘oswojony’, ale także osobowymi (chodzi głównie o nazwy ułomności ludzkich). O wiele mniej jest połączeń z rzeczownikami abstrakcyjnymi, przy czym pojawiają się takie w derywatach o większej frekwencji, mogą zatem być efektem derywacji semantycznej, por. *łaskawa umowa*, *łaskawe wysłuchanie*, *powitanie* czy wyrażenia stojące na granicy frazeologii: *krwawa wina* ‘kara za zabicie (...)’, *krwawa niemoc* ‘(...)’, *krwotok*. Rzecz zatem ciekawa – kategorialna różnorodność podstaw słowotwórczych jest odwrotnie proporcjonalna do typów rzeczowników wiązanych z przymiotnikami na *-awy*. Fakt ten wynika oczywiście z semantyki opisywanych przymiotników, o czym była mowa wcześniej.

7. Z 29 staropolskich jednostek na *-awy* do czasów współczesnych przetrwało 11: *chropawy*, *dziurawy*, *grubawy*, *kędzierzawy*, *krwawy*, *kulawy*, *łaskawy*, *łzawy*, *plugawy*, *rdzawy*, *rudawy*. Żadna z tych formacji nie reprezentuje charakterystycznego dziś dla formantu *-awy* znaczenia ‘słaby stopień nasilenia cechy’, np. *brudnawy*, *chłodnawy*, *chudawy*⁵⁴.

8. **BLIKAWY** ‘jednooki’; **CHROPAWY** ‘chropawy, drapiący’; **CISAWY** (tylko o maści końskiej) ‘kasztanowy (czerwonorudy)’; **DZIURAWY** ‘dziurawy, dziurkowany’, ‘pusty, próżny’; **FUKAWY** ‘hałaśliwy, gniewliwy’; **GRUBAWY** ‘dość gruby, (o szatach) niewyszukany, prosty, surowy’; **JASKRZAWY** (o oku) ‘z bielmem na rogówce’; **KĘDZIERZAWY**, *kędzierawy* (o włosach i liściach) ‘kręty, pofalowany, pomarszczony’; **KIKTAWY** ‘mający rękę (lub jej część) uciętą’; **KILAWY** ‘mający przepuklinę’; **KLECAWY** ‘kulawy’; **KLUZAWY** ‘pełzający, czołgający się (o gadach i płazach)’; **KROSTAWY** ‘pokryty krostami, mający krosty’, (o wężu) ‘pokryty łuskami (...)’; **KRWAWY**, *krawy* ‘cechujący się obecnością krwi, krwią złany, zakrwawiony’, ‘straszny, ciężki, okrutny’, ‘czerwony, krwawoczerwony’; **KULAWY** ‘chromy, utykający na nogę’; **LEGAWY** ~*pies legawy* ‘wyżeł’; **LĘKA-**

⁵⁴ A. Grochowska: *Przymiotniki z sufiksem -awy we współczesnym języku polskim*. „Język Polski” 1975, z. 5, s. 333–341; H. Jadacka: *O interpretacji derywatów odprzymiotnikowych z sufiksem -awy*. „Poradnik Językowy” 1978, nr 4, s. 146–159; B. Szyma- nek: *English and Polish adjectives. A Study in Lexicalist Word-Formation*. Lublin 1985, s. 118–130.

WY ‘bojaźliwy, lękliwy’; LUBAWY ‘chudy, wychudły’; ŁASKAWY ‘życzliwy, przychylny, przyjazny, łagodnie traktujący, łagodny’; (o zwierzętach) ‘oswojony’, ‘pełen miłości, z miłości wpływający’, ‘miłosierny’ ‘przymilny, schlebający, zgadzający się’; (ŁZAWY) *sławy* ‘cierpiący na zbyt obfite wydzielanie się łez, kaprawy’; PLUGAWY ‘obrzydlivy, budzący odrazę, brudny’; PŁOSAWY czy *płozawy* ‘?’; RDZAWY ‘mający kolor rdzy’; RUDAWY ‘czerwony z odcieniem brązowym’; SKROBAWY ‘nierówny, chropowaty’; SKROPAWY ‘nierówny, szorstki, chropawy’; SZADAWY ‘szary, popielaty, bury’; SZPOTAWY (o koniu) ‘cierpiący na chorobę zwaną szpat, kulawy’; WICHRAWY ‘taki jak wichra, silny, gwałtowny’.

1.8. Przyrostek *-iwy (-ywy)*

1. W *SStp* znalazło się 36 przymiotników z przyrostkiem *-iwy (-ywy)*. Odnotowany został też przymiotnik *nieczciwy*, co daje podstawy do przypuszczeń, że funkcjonował leksem **czciwy*, z kolei nazwa czynności *szadziwość* ‘siwizna’ pozwala na rekonstrukcję przymiotnika **szadziwy* (Linde notuje *szedziwy*). Przymiotników na *-iwy (-ywy)* było w staropolszczyźnie mniej niż podobnych do nich derywaty na *-liwy* i – jak się okaże – stanowiły one pod wieloma względami klasę dość rozproszoną.

2. Rozproszenie przejawia się już na styku: wyraz fundowany – wyraz fundujący. O kłopotach w oddzieleniu motywacji czasownikowej od motywacji przez nazwę czynności pisałam już w części wstępnej. Przykładami być mogą: *gniewiwy* od *gniew* lub *gniewać (się)*, *falszywy* od *falsz* lub *falszować*, *gwałciwy* od *gwałt* lub *gwałcić*, *igrzywy* od *igra* lub *igrać*, *strasznywy* od *strach* lub *straszyć*. Czasami skłonni jesteśmy widzieć w bazie słowotwórczej tylko rzeczownikową nazwę czynności, np. *boleściwy*, *litościwy*, też rzeczownikową nazwę jakości, por. *miłościwy*. Wskazane fakty powielają stan, jaki obserwuje się w klasie formacji na *-liwy* (por. w tej części 1.9.). Ale staropolskie przymiotniki na *-iwy (-ywy)* stwarzają jeszcze inne możliwości. Spotykamy derywaty odprzymiotnikowe: *czerniwy*, *rzewniwy*, *sprawiedlniwy*, *straszniwy*, odnaleźć można także przykłady na przymiotniki, u podstaw których stoją rzeczowniki konkretne: *pleśniwy* od *pleśń*, *ślachciwy* od *ślachcic*, *wozgrzywy* od *wozgierz* (‘śluz, (...)’). Odnaleziono też w materiale staropolskim 2 przykłady na derywaty, które fundowane są przez wyrażenia syntaktyczne: *bezmiłościwy* oraz *przezeczciwy* (zob. rozdział *Przymiotniki od wyrażen przyimkowych*). Fakty to jednostkowe, ale burzą obraz klasy jednolitej pod względem fundacyjnym.

3. Rozproszenie formalne znajduje odbicie na płaszczyźnie semantycznej. Wyraźnie daje się wydzielić grupa przymiotników o znaczeniu skłonnościowym, np.: *leniwy*, *litościwy*, *łściwy*, *łżywy*, *miłościwy*, *przyjaźniwy*, *straszywy*, *zazdrościwy*, *złitościwy*. Ale oprócz znaczenia skłonnościowego pojawiają się inne, przykładowo: znaczenie czynnościowe bez odcienia skłonnościowego (nie sygnalizują tego definicje słownikowe): *mściwy*, *myśliwy*, *żałościwy*; znaczenie kauzatywne: *straszywy*, *żałościwy*; sens ewaluatywny pojawia się w: *rodziwy* i *ślachciwy*, sens limitatywny w: *żałościwy*, znaczenie bierne odnajdujemy w: *falszywy*. Oczywiście wskazać można inne znaczenia, zwłaszcza dla przymiotników o nietypowej dla omawianej klasy motywacji (por. wyżej punkt 2.), nie chodzi tu jednak o szczegółowe dokumentowanie. Istotne jest to, że staropolskiemu formantowi *-iwy* (*-ywy*) nie da się przypisać znamiennej znaczenia strukturalnego, lepiej mówić o funkcji ogólnostrukturalnej.

4. Związek formacji z sufiksem *-iwy* (*-ywy*) z przymiotnikami na *-liwy* znajduje odzwierciedlenie w dubletach słowotwórczych, por. pary: *gniewiwy* – *gniewliwy*, *straszywy* – *straszliwy*, *uczciwy* – *uczliwy*, *zgłobiwy* – *zgłobliwy*, *rzewniwy* – *rzewliwy*, być może *pocziwy* – *poczliwy*. Z innych paralel wymienić można: *gniewiwy* – *gniewny*, *gwałciwy* – *gwałtowy*, *ślachciwy* – *ślachetny*⁵⁵, *uczciwy* – *uczczony* – *uczęstny*, *złitościwy* – *zlitowny* – *zlitujący*.

5. Jak zwykle jedno-, dwukrotnych poświadczeń derywatów na *-iwy* (*-ywy*) jest sporo, ale, jak na specyfikę staropolską, wiele w omawianej klasie derywatów o wyższej frekwencji. Najliczniejsze poświadczenia mają leksemy: *falszywy*, *miłościwy*, *prawdziwy*, liczne: *leniwy*, *litościwy*, *łściwy*, *łżywy*, *pleśniwy*, *przepaściwy*, *uczciwy*, *zazdrościwy*, *żałościwy*.

6. Derywaty na *-iwy* (*-ywy*) najczęściej wiążą się z nazwami czynności, por. *falszywa przysięga*, *gwałciwe osilstwo*, *łściwe prorocstwo*, *łżywe widzenie*, *miłościwe gadanie*, *prawdziwa bytność*, *myśliwy płacz* 'płacz udawany', *przyjaźniwe pocałowanie*, *uczciwa służba*, *zazdrościwe uwłoczenie*, *żałościwy gniew*. Wiele też w materiale połączeń z rzeczownikami osobowymi, np.: *falszywy świadek*, *leniwy człowiek*, *litościwy gospodzin*, *łżywy antykryst*, *miłościwa panna*. Ciekawe są połączenia z nazwami części ciała, funkcjonującymi w sposób metonimiczny, co wiąże je z klasą poprzednią, przykładowo: *łściwe*, *łżywe wargi*, *usta*; *straszywe serce*; *miłościwe oczy*, *oblicze*. Niektóre przymiotniki dopuszczały związki z rzeczownikami nieosobowymi: żywotnymi, np. *sedniwy*, *wozgrzywy koń*, nieżywotnymi: *falszywy miód*, *sprawiedliwy list*, *właściwe pieniądze*. Szeroką łączliwość należy oczywiście wiązać z dużym rozproszeniem funkcji formantu.

Derywaty na *-iwy* (*-ywy*) wykazywały wszystkie możliwe zdolności syntaktyczne przymiotników. Mogły zatem funkcjonować jako przydawki

⁵⁵ Bliskie jest *ślachecki*, ale nie odnotowano tego przymiotnika w funkcji tytułu grzesznościowego.

(zob. przykłady w poprzednim akapicie), mogły podlegać substantywizacji (*Każdy gniewiwy jest wściekły, uderzy, czso w ręku ma (...)*; (XV med. R XXII 237), mogły funkcjonować jako orzeczniki:

Który jest człowiek straszywy a serca straszywego, jidzi a wroci się do domu swego (...). (BZ Deut 20,8).

7. Do czasów współczesnych przetrwało zaledwie 7 staropolskich derywatów na *-iwy* (*-ywy*): *boleściwy*, *falszywy*, *leniwy*, *litościwy*, *mściwy*, *prawdziwy*, *uczciwy*. Kontynuujemy wprowadzić słowa: *myśliwy*, *poczciwy*, *właściwy*, ale o innym znaczeniu – czy nastąpiła zmiana znaczenia, czy mamy do czynienia z nowymi aktami nominacji, trudno orzec. Z innych derywatów na *-iwy* (*-ywy*) we współczesnej polszczyźnie wymienić można: *chciwy*, *godziwy*, *leciwy*, *treściwy*, *nobliwy* (francuskie *noble*), *obelżywy*, *parszywy*, *robaczywy*, książkowe *pieściwy*, potoczne *pląsiwy*, *sędziwy*, *uczciwy*, *urodziwy* (we współczesnej polszczyźnie jest około 30 derywatów z *-iwy* (*-ywy*)⁵⁶). Widać wyraźnie, że choć po okresie staropolskim zdarzały się neologizmy z sufiksem *-iwy* (*-ywy*)⁵⁷, niewiele się zmieniło – nie doszło do krystalizacji ani formalnej, ani semantycznej.

8. **BOLEŚCIWY** ‘żałosny’; (**CZCZYWY**) *tczywy* ‘niechętny, leniwy’; (**CZERNIWY**) *czyrniwy* ‘czarniawy, niger’; **GNIEWIWY** ‘skłonny do gniewu, gniewny, rozgniewany’; **FAŁSZYWY** ‘podrobiony, sfałszowany, udany’, ‘kłamliwy, świadomie mijający się z prawdą’, ‘błędny, mylny’, ‘obłudny, nieszczerzy’; **GWAŁCIWY** ‘dokonywany z użyciem gwałtu, przemocy’; **IGRZYWY** ‘oddający się zabawom, uciechom, żartom’; **LENIWY** ‘niechętny do wysiłku, gnuśny, opieszły, ociągający się, powolny’; **LITOŚCIWY**, *lutościwy* ‘miłosierny, współczujący, skłonny do wybaczenia, wyrozumiały’; **LŚCIWY**, *ilściwy*, *lciwy* ‘podstępny, oszukańczy, obłudny, kłamliwy, zdradliwy, fałszywy’; **ŁŻYWY** ‘podstępny, oszukańczy, obłudny, kłamliwy, zdradliwy, fałszywy’; **MIŁOSIERDZIWY** ‘miłosierny, litościwy, łaskawy, miłościwy’; **MIŁOŚCIWY** ‘czyniący miłosierdzie, miłosierny, odznaczający się miłosierdziem, litością, łaską, litościwy, łaskawy, wyrozumiały, współczujący, wybaczący, przychylny, życzliwy, kochający’, ‘proszący miłosierdzia, błagalny’, ‘miły, wdzięczny, piękny, godny miłości’; **MŚCIWY** ‘wymierzający karę, karzący’; **MYŚLIWY** ‘myślący, rozmyślający o czymś, skupiony, uważny’, ‘zmyślony, udany’; **PLEŚNIWY** (o maści końskiej) ‘siwy z domieszką innej barwy, mroziaty’; **PŁOŚNIWY** (?) (o maści końskiej) ‘szary z żół-

⁵⁶ L. Jochym-Kuszlikowa: *Przymiotniki z formantem -iv-, -liv-, -čiv- w języku rosyjskim w porównaniu z odpowiednimi formacjami polskimi*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 23.

⁵⁷ H. Kurkowska notuje: *chelpiwy*, *chodziwy*, *sierdziwy*, *waśniwy*. Zob. Eadem: *Budowa słowotwórcza...*, s. 49. L. Jochym-Kuszlikowa pisze, że w *Słowniku...* W. Doroszewskiego nie pojawił się ani jeden leksem z *-iwy*, którego nie odnotowały wcześniejsze leksykony. Zob. Eadem: *Przymiotniki z formantem -iv-, -liv-, -čiv-...*, s. 23.

tym odcieniem'; *POCZCIWY*, *poćciwy* 'godny czci, poważny, szanowany'; *PRAWDZIWY* 'dotrzymujący słowa, wierny, prawdomówny', 'zgodny z prawdą, niesfałszowany', 'sprawiedliwy, postępujący zgodnie z zasadami moralnymi', 'należyty, mający moc prawną'; *PRZEPAŚCIWY* 'przezorny, roztropny'; *PRZYJAŻNIWY* 'przyjacielski'; *RODZIWY* 'szlachetnie urodzony, szlachcic'; *RZEWNIWY* 'gniewny, okrutny', 'żałosny, płaczliwy'; *SEDNIWY* (o koniu) 'dotknięty sednem, mający sedno'; *SĘDZIWY* corruptum, pro *snadz* żywe; *SPRAWIEDLNIWY* 'zgodny z przepisami prawnymi, taki jak prawo wymaga'; *STRASZYWY* 'budzący strach, grozę, wywołujący lęk', 'lękliwy, bojaźliwy, tchórzliwy'; *STRASZNIWY* 'budzący strach, grozę, przerażenie, wywołujący lęk'; (*SZLACHCIWY*) *ślachciwy* 'tytuł grzecznościowy stosowany do osób pochodzenia szlacheckiego'; *UCZCIWY* czy *ućciwy* 'zgodny z zasadami prawa i moralności', (grzecznościowo o dostojnikach duchownych) 'czcigodny, wielebny', 'okazały, zaszczytny'; *WŁAŚCIWY*, *włościwy* 'własny a nie cudzy'; *WOZGRZYWY* (o koniu) 'cierpiący na wielkie upływy śluzu z nosa, (...)'; *ZAZDROŚCIWY*, *zazrościwy* 'odczuwający zazdrość, kierujący się zazdrością'; *ZGŁOBIWY* 'zły, popełniający złe uczynki, występny'; (*ZLITOŚCIWY*) *zlutościwy* 'miłosierny, litościwy'; *ZAŁOŚCIWY* 'pełen bólu, smutku, żalu', 'odczuwający żal, skrucę' 'nieprzyjazny, nieżyczliwy, dokuczliwy', 'wywołujący zazdrość, niechęć'.

1.9. Przyrostek *-liwy*

1. W *SStp* odnotowano 62 słowa z przyrostkiem *-liwy*. Jak na materiał staropolski to dużo, a przecież łatwo tę liczbę powiększyć, wykorzystując wnioskowanie pośrednie w dokumentowaniu materiału staropolskiego. Wystarczy sięgnąć do derywatów z prefiksem *nie-*, aby dodać takie formacje, jak: **odłożliwy*, **płodliwy*, **przystępliwy*, **ścierpiętlivy*, **wybadliwy*⁵⁸. Materiał przysłówkowy pozwala dorzucić: **kwapliwy*, **pierzchliwy*, **potwarzliwy*, **srogliwy*, **szczodrobliwy*, **ścierpliwy*, **zjadliwy*⁵⁹. Dawne derywaty na *-liwy*

⁵⁸ Odnotowano przymiotniki *nieodłożliwy* 'nie odwlekany, nie odkładany na potem', *niepłodliwy* 'bezpłodny', *nieprzystępliwy* 'nieosiągalny, niedostępny', *niesromięzliwy* 'bezwstydnny, lubieżny, rozpasany', (*nieścierpiętlivy*) *nieścierpiętlivy* 'trudny do wytrzymania, do zniesienia', *nieuczciwy* 'uwłaczający czci, obelżywy', 'nie mający czci, mający złą sławę', *nieuczliwy* 'niegodziwy, niewłaściwy, nieuczciwy', *niewybadliwy* 'nie dający się zbadać, poznać, niepojęty, niezrozumiały'.

⁵⁹ Odnotowano: *pierzchliwie* 'gniewnie, ze złością', *łagodliwie* 'łagodnie, łaskawie, grzecznie', *srogliwie* 'surowo, groźnie', *chwatliwie* 'prędko, porywczo', *nieuczliwie* 'nie wstydząc się, bez skrępowania (...)', *potwarzliwie* 'fałszywie, oszczerczo', *nieścierpliwie* 'nie do zniesienia, nie do wytrzymania', *kwapliwie* 'pośpiesznie', *szczodroliwie* 'hojnie, obficie', *zglobliwie* 'złośliwie, niegodziwie', *zjadliwie* '?'.

poświadczają też derywaty rzeczownikowe, zwłaszcza te natury kategorialnej, por. *brzydliwość* ‘świad’ od *brzydliwy* (poświadczone w *SXVI*), *chętliwość* od *chętliwy* (także poświadczone w *SXVI*), *treskliwość* ‘zmartwienie, strapienie, smutek’ od *treskliwy* (*SWil*), *wściekliwość* ‘brak panowania nad sobą, szaleństwo’ od *wściekliwy* (*L*), *zapamiętliwość* od *zapamiętliwy* (*L*). Wystarczyło uruchomienie tylko niektórych dróg wnioskowania, a – jak pokazano – zasób derywatów staropolskich powiększył się o kilkanaście formacji. Widać zatem, że był to w staropolszczyźnie częsty sposób budowania przymiotników, o wiele częstszy, niż się na ogół przypuszcza. Wprawdzie liczebnie formacje na *-liwy* stanowią dziś większą klasę (z obliczeń L. Jochym-Kuszlukowej wynika, że jest tych formacji około 350⁶⁰), ale jeśli uwzględni się odmienność bazy materiałowej, można przyjąć, że staropolskie przymiotniki na *-liwy* tworzyły liczebnie klasę podobną do stanu dzisiejszego.

2. Podstawami słowotwórczymi staropolskich derywatów na *-liwy* są czasowniki albo nazwy czynności, wyjątkowo nazwy jakości, przy czym postawienie granicy między tymi typami derywacji jest czasami możliwe, zwykle jednak – niemożliwe. Oczywiście derywatami powstałymi na bazie rzeczowników abstrakcyjnych są te, które mieszczą morfem wskazujący na rzeczownikowość podstawy, np. *bojaźń* > *bojaźliwy*, *cnota* > *cnotliwy*, *szużba* > *szużbliwy*, *dobroć* lub *dobrota* > *dobrotliwy*. Zdarzają się derywaty, które raczej powstały od czasownika (nie ma odnotowanej niekategorialnej nazwy czynności, por. *godliwy*). Najczęściej jednak mamy taką sytuację, że za podstawę można uznać zarówno nominalną transformację czasownika, jak i sam czasownik, por. *pamiętliwy* od *pamięć* lub *pamiętać*, *pracliwy* od *praca* lub *pracować*, *szkodliwy* od *szkoda* lub *szkodzić*, *zdradliwy* od *zdrada* lub *zdradzić* albo *zdradzać* (rzeczownikowy materiał pokazuje, iż paradygmatyczny sposób tworzenia nazw czynności był w początkach polszczyzny pisanej bardzo częsty⁶¹). Nic nie wskazuje na to, aby fakt „rzeczownikowości” czy „czasownikowości” podstawy miał jakieś znaczenie dla funkcji formantu, w związku z tym uznałam, że podział wewnętrzny na twory odczasownikowe i odrzeczownikowe jest bezzasadny; dla większości parafrazy przyjmują obie możliwości, a nie można w odniesieniu do materiału staropolskiego kierować się własnym wyczuciem językowym. Predykatywny charakter bazy derywacyjnej formantu *-liwy* potwierdza materiał zgromadzony przez L. Jochym-Kuszlukową dla całej historii polszczyzny. Odnotowała ona jedynie 4 odmienne derywaty: *jadliwy* od *jad*, *jęczyzliwy* od *język*, *trzpiotliwy* od *trzpiot* oraz *stróżliwy* od *stróż*.

Z ciekawszych rozszerzeń formantu warto wskazać: *cierpietliwy* oraz *sromieźliwy*⁶².

⁶⁰ L. Jochym-Kuszlukowa: *Przymiotniki z formantem -iv-, -liv-, -čiv-...*, s. 39.

⁶¹ K. Kleszczowa: *Staropolskie nazwy czynności*. „Prace Filologiczne” 1998, R. XLIII, s. 243–249.

⁶² Według H. Kurkowskiej, wyraz *cierpietliwy* powstał na wzór przymiotnika *smętliwy*, *sromieźliwy* – analogicznie do *drapieźliwy*. Zob. Eadem: *Budowa słowotwórcza...*, s. 48.

3. Jeżeli przymiotnik na *-liwy* wiązał się z rzeczownikiem osobowym, z reguły wyrażał cechę osobowości, a ta z definicji wnosi powtarzalność zachowań i wnioskowaną na tej podstawie skłonność⁶³: *blekotliwy*, *bojaźliwy*, *kłopotliwy* ‘kłótniowy’ itd. Zdarzają się, choć rzadko, derywaty nieskłonnościowe, są to jednak albo jednostkowe poświadczenia, np. *rządliwy* ‘kierujący’, albo twory o dużym stopniu leksykalizacji, por. *wrzodliwy* (w scs. *vrěďb* ‘szkoda, rana’, *vrěditi* ‘szkodzić’), albo bohemizmy (*truchliwy*). Ogólnostrukturalny charakter mają te przymiotniki na *-liwy*, które wnoszą dodatkową predykcję przy argumentach zdarzeniowych, np.: *dobrotliwa łaska*, *łściwe prorocstwo*, *łaskliwy* lub *pracliwy* *żywot*, *płaczliwa skarga*, *podobliwa przyczyna*.

Zależność znaczenia od charakteru rzeczownika, z którym przymiotnik jest związany, obrazują przykłady polisemii, por. *straszliwy* ‘lękliwy, bojaźliwy, tchórzliwy’ oraz ‘budzący strach, grozę, wywołujący lęk’ (*łyskanie*, *sąd*, *zwierzę*, *czyn*); *zwałliwy* ‘skłonny do kłótni, sprzeczki, kłótniowy, swarliwy’ oraz ‘charakterystyczny dla kłótni, (...)’ (*swar*).

4. W *Etymologicznym słowniku języka polskiego* przy haśle *osobliwy* pisze A. Bańkowski, że w XV–XVI w. obserwuje się tendencję do tworzenia „dubletów” przymiotnikowych na *-liwy*, które zastępowały przymiotniki na *-n-*, różnic znaczeniowych nie było. Nazywa to Bańkowski „szaleń renesansowym”, chodziło o tworzenie narodowych języków literackich różnych od języków ludowych. Potem – pisze Bańkowski – niektóre „*liwce*” zostały ze zmianą znaczenia, inne zanikły. Trudno dociec, na jakiej podstawie opiera swój sąd autor słownika, pogląd to jednak na tyle ciekawy, że wart rozpatrzenia.

Materiał staropolski dostarcza wielu dowodów na współfunkcjonowanie formacji *~liwy* z *~ny*: *bojaźliwy* obok *bojaźny*, *drapieżliwy* obok *drapieżny*, *gniewliwy* obok *gniewny*, *kłopotliwy* obok *kłopotny* (nieco inne znaczenie), *łagodliwy* – *łagodny*, *naporliwy* – *naporny*, *okropliwy* – *okropny*, *pamiętliwy* – *pamiętny*, *rządliwy* – *rządny*, *skromliwy* – *skromny*, *smętliwy* – *smętny*, *sprawiedliwy* – *sprawiedlny*, *straszliwy* – *straszny*, *szczęśliwy* – *szczęsny*, *szkodliwy* – *szkodny*, *tęskliwy* – *tęskny*, *uczliwy* – *uczestny*, *zgodliwy* – *zgodny*, *żądliwy* – *żądny*, *żmudliwy* – *żmudny*. Nie jest zatem prawdą, że renesans to okres mody na wprowadzanie „*liwców*” w miejsce formacji na *-ny*. Prawdą jest, że formacje na *-liwy* często rywalizowały z przymiotnikami na *-ny*, ale też mamy do czynienia z klasami najliczniejszymi, nic zatem dziwnego, że większość przykładów na staropolskie dublety to właśnie takie pary: *~liwy* – *~ny*. Z innych wskazać można: *cierpiętliwy* – *cierpiący*, *płaczliwy* – *płaczący*, *gniewliwy* – *gniewiwy*, *pocześliwy* – *poczcíwy*, *rzewliwy* – *rzewniwy*, *straszliwy* – *straszywy*, *uczliwy* – *uczciwy* – *uczczony*, *lękliwy* – *lękawy*, *pracliwy* – *prac(ow)ity*, *żądliwy* – *żądni*, *wrzodliwy* – *wrzodowy*, *truchliwy*

⁶³ K. Kleszczowa: *Konstrukcje opisujące cechy osobowości*. „Polonica” 1989, R. XIV, s. 9–20.

– *truchły*, *uciekliwy* – *uciekły* (inne znaczenie). Pary na *-liwy* i *-ły* zostały celowo pokazane na końcu, bo warto w tym miejscu odnieść się do sądu o imiesłowowym pochodzeniu segmentu *-l-* w omawianym w tym miejscu formancie. Spotykamy taki w opisie genezy przyrostka *-liwy* u H. Ułaszy-na: „[...] powstanie swe zawdzięcza łączeniu się sufiksu *-iwy* z imiesłowami na *-l-*, np. *biegliwy*: *biegł*, *biegły*, *bodliwy*: *bódl*, **bodły*, *pierzchliwy*: *pierzchl*, *pierzchły* itp.”⁶⁴ Sąd to nie przez wszystkich przyjęty, wątpił w niego już J. Łoś⁶⁵. Materiał staropolski nie ujawnia zależności między formacjami na *-ły* i *-liwy*, zwłaszcza że jeden z członów cytowanych wyżej dubletów to pożyczka czeska (*truchliwy*)⁶⁶.

5. Odnotowane w staropolszczyźnie derywaty na *-liwy* to najczęściej jednokrotne poświadczenia w postaci glos. Z omawianych w tym miejscu leksemów wysoką frekwencją miał przymiotnik *sprawiedliwy*, częstsze (powyżej 4 przykładów) użycia miały przymiotniki: *blekotliwy*, *bojaźliwy*, *dobrotliwy*, *gniewliwy*, *lubieżliwy*, *pamiętliwy*, *placziwy*, *sromieżliwy*, *przewrotniwy*, *straszliwy*, *wrzodliwy*, *zwadliwy*, *żałobliwy* oraz *ządliwy*.

6. Charakter skłonnościowy ma przymiotnik wtedy, gdy jest przydawką bądź orzecznikiem rzeczownika osobowego, np.: *cierpliwy człowiek*, *przewrotniwy mąż*; *Ale iżeś ty dobrotliwy, zmiłuj się nad nami (...)*. (BZ Judith 7,2). Charakter skłonnościowy mają też zsubstantywowane przymiotniki; nie dziwi to, wszak substantywizacja z reguły polega na wyzerowaniu rzeczownika osobowego.

Wiele w materiale połączeń z rzeczownikami abstrakcyjnymi (najczęściej z semantycznymi nazwami czynności), np. *pracliwy*, *łaskliwy żywot*, *przewrotniwa rada*, *sprawiedliwa przekaza*, *straszliwe łyskanie*, *zdradliwa niewiara*. Oczywiście trudno tu mówić o skłonnościowym charakterze przymiotnika, ale też trudno wskazać jakieś inne dominujące znaczenie. Najlepiej zatem przyjąć, że formant ma tu znaczenie strukturalne. Bliskie powyższym są połączenia z rzeczownikami konkretnymi użytymi w sposób metaforyczny, por. *Język jego* (sc. *Jezusa*) *umowny (...)* *nie rychły*, *nie kłokietliwy*, *nie szepietliwy ani momotliwy (...)*. (Rozm 151).

Przymiotniki na *-liwy* miały zdolność funkcjonowania jako orzeczniki i to przy wszelkich wymienionych już typach rzeczowników, czego potwierdzeniem niech będą przykłady:

Człowiek ten był sprawiedliwy a bojaźliwy (...). (EwZam 294)

Ale iżeś ty dobrotliwy, zmiłuj się nad nami (...). (BZ Judith 7,20)

Nigdy nie był (sc. *Jezus*) *lekich obyczajów, (...) też nie był gniewliwy (...)*. (Rozm 142)

⁶⁴ T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszy-n: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków 1923, s. 237.

⁶⁵ J. Łoś: *Gramatyka polska*. Cz. 2: *Słowotwórstwo*. Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. 22.

⁶⁶ Na temat genezy formantu *-liwy* zob. też: L. Jochym-Kuszlukowa: *Przymiotniki z formantem -iv-, -liv-, -čiv-...*, s. 17–19.

Groźni i straszliwi będziecie nade wszystkim stworzeniem (...). (BZ Gen 9,2)
Jej weźrzenie było bardzo ciche, dobrotliwe (...). (Rozm 20)
Spowiedź ma być (...) żalująca, płacziwa, (...). (1466 RXXV 138)
Teżci Maryje Magdaleny pokuta była*ć jest ona* barzo sromieźliwa (...). (Gn 14b)
Za bojaźń dnia sądnego, *jen* będzie barzo okrutny, straszliwy i sprawiedliwy (...).
(Puł 6 arg).

Jak już wspomniano, zdarzały się substantywne użycia omawianych przymiotników, tak dla: *cnotliwy, gniewliwy, przewrotny, sprawiedliwy, uczliwy, zgłobliwy*.

7. Do czasów współczesnych zachowało się 18 staropolskich formacji na *-liwy*, 15 bez żadnych zmian (*bojaźliwy, cierpliwy, cnotliwy, dobrotliwy, łękliwy, osobliwy, pamiętliwy, płacziwy, smrodliwy, sprawiedliwy, straszliwy, szczęśliwy, troskliwy, zdradliwy, złośliwy*). Leksem *kłopotliwy* ma dziś inne znaczenie, trudno też orzec, czy dzisiejsze *ruchliwy* kontynuuje staropolski leksem *ruszliwy*, czy też *ruchliwy* jest efektem nowej nominacji, a stare *ruszliwy* zanikło.

Odniesienia do współczesnej polszczyzny pojawiały się wprawdzie w poprzednich punktach, ale warto na zakończenie zebrać dotychczasowe spostrzeżenia. W przekonaniu autorki ukazywanie materiału współczesnego na tle historycznym ma walor interpretacyjny, w każdym razie – chroni przed pochopnymi wnioskami w kwestii prognozowania kierunków rozwojowych⁶⁷. Analizy pokazały, że już u progu polszczyzny pisanej model dewerbalnych tworów z przyrostkiem *-liwy* był często stosowany, że już wtedy sufixs ten był wykorzystywany jako formalny wykładnik sensu ‘skłonność do wykonywania danej czynności’. Funkcja ta została w polszczyźnie wzmocniona, ale dalej funkcjonuje wiele formacji na *-liwy* bez znaczenia skłonnościowego (por. *błyskotliwe światła, brzękliwy dźwięk, burkliwa odpowiedź, chodliwy towar, cikliwy film, dokuczliwy mróz*); to normalne – jednofunkcyjne formanty w zasadzie nie istnieją, chyba że tworzą zbiory liczebnie bardzo skromne.

8. *BLEKOTLIWY*, *blegotliwy* ‘gadatliwy, plotkarz’; *BOJAŻLIWY* ‘łękliwy’, ‘bogobojny’; *CHWATLIWY* ‘czepiający się, zaraźliwy’; (*CIERPIĘTLIWY*) *cirpiedliwy, cirzpiędlwy* ‘cierpliwy’; (*CIERPLIWY*) *cirpliwy* ‘patients’; *CNOTLIWY, czsnotliwy* ‘virtutibus praeditus, honestus’; *DOBROTLIWY* ‘łaskawy, pełen dobroci’; *DRAPIEŻLIWY* ‘dopuszczający się grabieży’; *GNIEWLIWY* ‘skłonny do gniewu’, ‘zły, rozwścieczony’; *GODLIWY* ‘stosowny, odpowiedni’; *KŁOKIETLIWY* ‘gadatliwy, świergotliwy’; *KŁOPOTLIWY* ‘kłótniwy, zwadliwy, skory do sprzeczki, do procesów’; *ŁĘKLIWY* ‘bojaźliwy, strwożony’; *LUBIEŻLIWY* ‘przyjazny, życzliwy, łaskawy, miły’;

⁶⁷ K. Kleszczowa: *Produktywność modelu słowotwórczego a tendencje rozwojowe słownictwa*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Michałowi Blicharskiemu*. Red. H. Fontański przy współpracy E. Straś. Katowice 2001, s. 46–54.

ŁAGODLIWY 'łagodny, łaskawy, wyrozumiały'; ŁASKLIWY 'rozwiązły, rozpustny'; MOMOTLIWY 'jąkający się'; NAPORLIWY 'lekkomyślny, nierozważny, niepoważny czy też natarczywy, natrętny'; OKROPLIWY 'straszny, przerażający, wzbudzający strach'; OSOBLIWY 'specjalny, tylko do określonego zadania przeznaczony', 'nawykły, szczególny'; PAMIĘTLIWY⁶⁸ 'taki, który pamięta, pamiętający', 'przypominający, upamiętniający'; PIECZLIWY 'zatraskany, niespokojny'; PŁACZLIWY 'płaczący, żaloszny, narzekający', 'wywołujący płacz'; POCZEŚLIWY, poczesliwy 'czcigodny, szanowany'; POCZLIWY 'zasługujący na szacunek', 'wstydlivy, przyzwolity'; PODOBLIWY 'stosowny, właściwy, należyty', 'dający się oswoić'; PRACLIWY 'pracowity, czynny'; PRZEWROTLIWY 'odznacający się chytrą, obłudą, wykrętny, przebiegły'; ROBOTLIWY 'pańszczyźniany, świadczący pańszczyznę'; RUSZLIWY 'skłonny do ruchu, ruchliwy'; RZĄDLIWY 'porządny, należyty, właściwy', 'rządzący, kierujący', 'nadużywający'; RZEWLIVY 'przepełniony żalem, współczuciem, współczujący'; SKARLIWY⁶⁹ 'narzekający, utyskujący'; SKAŻLIWY 'szkodliwy'; SKROMLIWY 'nie dbający o rozgłos, pokorny, cichy, spokojny'; SŁUŻEBLIWY zapewne w błędnym rozumieniu łac. *famellicus* 'zgłodniały' jako *familiarius* 'sługa, służący'; SMĘTLIWY 'nacechowany smutkiem, przygnębiony', 'przynoszący szkodę'; SMRODLIWY 'wydzielający przykrą woń'; SPRAWIEDLIWY 'postępujący zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami moralnymi, uczciwy, prawy', 'zgodny z przepisami prawnymi, taki jak prawo wymaga', 'bezstronny, oceniający, rozstrzygający bezstronnie, słusznie', 'oczyszczony z zarzutów, usprawiedliwiony, uwolniony od posądzeń, niewinny', 'słuszny, oparty na bezstronnym osądzie', 'należyty, właściwy, nieoszukany'; SROMIĘZLIWY 'połączony ze wstydem, przejęty wstydem', 'wstydlivy, skromny, unikający nagannego postępowania'; STRASZLIWY 'budzący strach, grozę, wywołujący lęk', 'lękliwy, bojaźliwy, tchórzliwy'; STYDLIWY 'skromny'; SWARLIWY 'kłótlivy, sprzeczący się'; SZCZĘŚLIWY, szcieszliwy 'przynoszący szczęście, darzący szczęściem, pomyślny'; SZEPIETLIWY 'wadliwie wymawiający, sepleniący'⁷⁰; SZKODLIWY 'przynoszący szkodę, zły, niepożądany, zgubny, groźny'; (TĘSKLIWY) teskliwy 'zakłopotany, niespokojny, niezadowolony'; TROSKLIWY 'gorliwy, dbały'; TRUCHLIWY 'osłabiony, bez sił'; UCHWATLIWY 'wiele w sobie mieszczący, pojemny'; UCIEKLIWY 'taki, który ucieka'; UCZLIWY 'nieposzlakowany, uczciwy, rzetelny', 'tytuł grzecznościowy używany w stosunku do mieszczan, zwłaszcza piastujących urzędy i godności'; USMĘTLIWY 'świadczący o żalobie, żalobny';

⁶⁸ Na temat postaci *pamiętliwy* w *Psalterzu floriańskim* zob. M. Cybulski: *Z badań nad słowotwórstwem „Psalterza floriańskiego”. Zagadnienie wpływów czeskich*. „Poradnik Językowy” 1994, nr 5–6, s. 38.

⁶⁹ Znaczenie derywatu każe się domyślać, że to postać leksemu **skargliwy* (po uproszczeniu grupy spółgłoskowej).

⁷⁰ Od *szeptać* 'wadliwie wymawiać'.

WRZODLIWY, wrzedliwy ‘chory, cierpiący’; *ZDRADLIWY* ‘oszukańczy, podstępny, przewrotny’, ‘zwodniczy, mamiący, mylący’; *ZGŁOBLIWY* ‘zły, popełniający złe uczynki, występny’; *ZGODLIWY* ‘jednomysłny, nie wdający się w spory’; *ZŁOŚLIWY*, złostliwy ‘niegodziwy’, ‘szkodliwy’; *ZWADLIWY* ‘skłonny do kłótni, sprzeczki, kłótniwy, swarliwy’, ‘charakterystyczny dla kłótni, głośny, hałaśliwy, wrzaskliwy, zgiełkliwy’, ‘buntujący się, wzniecający bunt, rozruchy, biorący udział w buncie’; *ŻADLIWY* ‘wywołujący odrazę, obrzydzenie’; *ŻAŁOBLIWY* ‘smutny, pełen bólu, cierpienia, płaczu’, ‘wywołujący ból, smutek, sprowadzający żalobę’; *ŻĄDLIWY* ‘usilnie, gorąco pragnący, chętny, skłonny’, ‘stanowiący przedmiot pragnień’; (*ŻMU-DLIWY*) *zmudliwy* ‘nie troszczący się o nic’.

1.10. Przyrostek -ow(y)/-ew(y)

1. W *SStp* znalazło się 360⁷¹ przymiotników z sufiksem -ow(y). Wariantywna postać przyrostka -ew(y) pojawiła się 23 razy, ale jedyną postać przymiotnika na -ewy spotykamy zaledwie w 6 wypadkach: *czyrzwiewy*, *kropierzewy*, *miesiącew*, *pancerzewy*, *wałkarzewy*, *żołędziowy*. O wiele częściej -ewy funkcjonuje obok postaci z -owy: *czyrwcowy* – *czyrwcowy*, *dnio-wy* – *dniewy*, *groszowy* – *groszowy* itd. W dalszym ciągu będziemy mówić tylko o postaci podstawowej, więc o derywatach z przyrostkiem -owy.

Powyższe dane dotyczą przymiotników, które fundowane są przez nazwy pospolite. Gdyby uwzględnić przymiotniki od nazw własnych, liczba staropolskich derywatów zbudowanych za pomocą przyrostka -ow(y)/-ew(y) powiększyłaby się o ponad 500 jednostek⁷².

2. Przyrostek -owy tworzył przymiotniki tylko od rzeczowników, przy czym do wyjątków należą przymiotniki, których podstawę stanowią rzeczowniki inne niż konkretne. Odnotowano tylko kilkanaście takich przykładów: nazwy dni tygodnia (*poniedziałek*, *wtorek*, *piątek* > *poniedziałkowy*, *wtorkowy*, *piątkowy*), nazwy związane z realiami feudalnymi: *poroczki pl. tantum* ‘roki mniejsze, zwyczajne posiedzenia sądów ziemskich’ > *poroczko-*

⁷⁰ W podanej liczbie nie uwzględniono przymiotników z -owy, które pojawiły się w materiale staropolskim jedynie jako element dwusegmentowej nazwy botanicznej, por. *wołowe jęczyczki*, *paradyżowe drzewo*, *kotowy nagietek*, *konikowy kwiat*, *smlodowy korzeń*, *kalinowa jagoda*, *szczawikowy korzeń*, *granatowe jabłko*, *hąsiorowy język*, *hadowy korzeń*, *hlizowy korzeń*, *turzowa trawa*, *lemieszowe ziele*, *mieczykowy korzeń*, *mirtowe drzewo*.

⁷¹ Tyle odnotowano przymiotników dzierżawczych od nazw własnych w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* (dane na podstawie *Indeksu a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych*...).

wy, *podwoda* ‘powinność dostarczania środków transportu panującemu i jego urzędnikom’ > *podwodowy*, *wierdunek* ‘grzywna’ > *wierdunkowy*), też parę innych: *grzech* > *grzechowy*, *gwałt* – *gwałtowy*, *oprzasnek* ‘stan bez kwasu, bycie bez kwasu’ > *oprasnkowy*, *południe* > *południowy*, *sen* > *snowy*, *targ* > *targowy*, *warunek* > *warunkowy*, *wschód* > *wschodowy*, *wybieg* > *wybiegowy*. Niektóre z wymienionych przymiotników można interpretować jako odczasownikowe (por. *grzechowy*, *targowy*, *wschodowy*, *wybiegowy*), ale to normalne w przypadku, gdy u podstaw przymiotnika stoi nazwa czynności.

Nie sposób pominąć olbrzymiej klasy przymiotników od nazw osobowych, o czym pisałam w punkcie 1. Można wręcz powiedzieć, że opisywany formant to w staropolszczyźnie przede wszystkim wykładnik adiektywny dla wyrażania relacji dzierżawczości w klasie nazw własnych.

3. Wśród staropolskich przymiotników na *-owy* spotkać można wszystkie funkcje znamienne przymiotnikom powstałym od rzeczowników pospolitych, zdarza się też często, że jeden przymiotnik, w zależności od tego, z jakim łączy się rzeczownikiem, ma kilka znaczeń, por. *chlebowy misa* (relacja przeznaczenia) i *chlebowy stół* (użycie obiektowe) czy *królowe skazanie* (użycie subiektywne), *królewa ziemia* (dzierżawczość). Jeżeli wziąć pod uwagę fragmentaryczność materiału i brak kompetencji językowej, jasne się staje, że dokładne obliczanie i wskazywanie staropolskich użyci mija się z celem. Widać jednak, że przeważają funkcje: **materiałowa**: *koldra adamaszkowa*, *stojek alabastrowy*, *suknia bieliznowa* (bielizna ‘futerko z wieściórki’), *gęśliczki bżowe*, *dom cedrowy*, *łóże eburowe*, *boty zamszowe*, **dzierżawcza**: *puszcza biskupowa*, *studnica drakowa*, *rola dworowa*, *włoka folwarczna*, *dwór kasztelanowy*, *dziedzina kapitułowa*, *dom karczemnikowy*, *żona kmieciowa*, *dzieci krukowe*, **genetyczna**: *mięso bawołowe*, *szyszka borowa*, *mięso bykowe*, *pień cisowy*, *szyszka cyprysowa*, *liść figowy*. Trzeba jednak podkreślić, że inne relacje wcale nie są tak rzadkie, a może lepiej – inne relacje pojawiają się proporcjonalnie do ich przejawów w języku, także dzisiejszym. Spotkamy zatem użycia subiektywne (*kurowe pienie*), przeznaczenia (*octowy dzban*), partytywne (*mieczowa głowica*), lokatywne (*czyścicowe męki*), symilatywne (*miodowe lice*), temporalne (*nieszpór poniedziałkowy*) itd.

Derywaty powstałe na bazie nazw własnych osobowych, por. *Stanisławow ociec*, *pisarz Piłatow*, *syn Jozefow*, *Maciejowo jimienie*, *Katarzynowa oóca krowa*⁷³ tworzą olbrzymią klasę przymiotników dzierżawczych („dzierżawczych-właściwych” lub „wąskodzierżawczych” według nomenklatury S. Szlifersztejnowej⁷⁴).

⁷³ Podaję przykłady za: S. Szlifersztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze...*, s. 86–87.

⁷⁴ Ibidem.

4. W relację synonimii słowotwórczej formacje na -owy wchodziły bardzo często, liczba przykładów przekracza 100, przy czym zdarzają się szeregi nawet czteroelementowe: *kmieciow(y) – kmieciowski – kmiecki – kmiecy; kupcowy – kupcowski – kupczy – kupny; południowy – południ – połudzienny – połudny; szlachcicowy – szlachciwy – szlachecki – szlachetny* oraz trójelementowe: *drzewowy – drzewny – drzewiany; gołąbkowy – gołębi – gołęby; gwałtowy – gwałciwy – gwałtowny; kapłanow(y) – kapłani – kapłański; kolczy – kolni – kołowy; mężowy – męski – męzny; miesięcowy – miesięczany – miesięczny; mszaty – mchowy – meszny; nieprzyjacielow(y) – nieprzyjacielny – nieprzyjacielski; ogniowy – ognienny – ognisty; oliwowy – oliwiecki – oliwetny; panow(y) – panowski – pański; pawłokowy – pawłoczany – pawłoczysty; popowy – popowiecki – popowski; sądowy – sądowy – sądny; służebnikow(y) – służebniczy – służebny; sołtysow(y) – sołtyski – sołecki; stryjow(y) – stryjny – stryjeczny; szczytowy – szczytny – szczytowny; świadkow(y) – świadeczny – świadczony; wichrowy – wichrowaty – wichrawy; wiewiórkowy – wiewiórczany – wiewierzyczny.*

Najczęściej (prawie 40 razy) -owy ma odpowiednik z formantem -ny: *ogrodowy – ogrodny; piaskowy – piaseczny; skarbowy – skarbnny* itd. Dużo też dubletów z formantem -ski: *cesarzów – cesarski, koniowy – koński, pisarzowy – pisarski* (w sumie 20). Nie dziwi to, mamy bowiem do czynienia z ilościowo silnymi formantami. Bardziej dziwi współfunkcjonowanie z formami typu: *barani, baranicy, bawoli, kapłani, kmiecy, kolczy, kupczy, kurzy*, czyli derywatami powstałymi drogą konwersji (aż 15 przykładów na rywalizację z -owy). Poza tym spotykamy po kilka par wariantów -owy i -owski⁷⁵ oraz pary z -owy i -owny⁷⁶ (nakładanie się formantów przymiotnikowych?), 8 razy -owy rywalizuje z -any. Spotykamy też jednostkowe przykłady synonimii słowotwórczej z innymi formantami, ale to pominiemy, gdyż uznajemy ów problem za nieistotny dla ogólnego obrazu.

5. Obciążenie frekwencyjne formacji na -owy nie było duże. Grupa formacji o bardzo licznych poświadczeniach (więcej niż 1/2 kolumny słownikowej) jest skromna: *bzowy, domowy, faraonowy, figowy, królowy, ogniowy, ojcowy, opatowy, panowy, stanowy, synowy, warunkowy, wójtowy, żmijowy*. Niezbyt liczne są derywaty o poświadczeniach ponad trzykrotnych, np. *adamaszkowy, atlasowy, bieliznowy, biskupowy, borowy, brzoskwiniowy, brzozowy, cedrowy* itd.; frekwencja taka sięga 25% przymiotników na -owy. Widzimy zatem, że ponad 70% analizowanych derywatów ma poświadczenia jedno- i dwukrotne.

6. Przymiotniki na -owy pełniły w tekstach staropolskich głównie funkcję przydawek i to w odniesieniu do rzeczowników konkretnych, np. *bobrowa*

⁷⁵ Są to: *kmieciow(y) – kmieciowski, królowy – królewski, kupcowy – kupcowski, lwowy – lwowski, ojcow(y) – ojcowski, panow(y) – panowski, popowy – popowski* oraz *wójtowy – wójtowski*.

⁷⁶ Chodzi o pary: *gwałtowy – gwałtowny, hołdowy – hołdowny, oprasnkowy – oprasnkowny, sądowy – sądowny, szczytowy – szczytowny*.

jata, brzoskwiniowe jądro, bżowy kwiat, cedrowe drzewo, cierniowa strzyżyna. Połączenia z rzeczownikami abstrakcyjnymi są o wiele rzadsze, choć oczywiście zdarzały się, por. *prawo bojowe, śmierć bratowa, złości domowe, przykazanie faraonowe, początek kmieciowy, obliczność królowa, męka krzyżowa, bojaźń nieprzyjacielowa, przyzwolenie wójtowe, boleść wrzodowa.*

Odnutowano zaskakująco mało użyć orzecznikowych:

Dajcie cesarzowi, co cesarzowo jest (...). (Rozm 791)

Każdać panna po ludzku rumiana, ale patrzaj, być była domowa (...). (1466 R XXV 137)

Siódmy dzień będzie wam święty, sobota, a pokój jest panow (...). (BZ Ex 35,2)
Wtorec przyrodzenie jest to wężowe (...). (Gn 172b)⁷⁷

Z obserwacji S. Szlifersztejnowej wynika, że przymiotniki dzierżawcze od nazw własnych osobowych występowały w funkcji przydawki orzeczeniowej i „właśnie ta funkcja zapewniła im w średniowieczu możliwość występowania w niezłożonej formie [chodzi o odmianę prostą przymiotnika – K.K.] w dość pokażnej liczbie przypadków [...]”⁷⁸.

Przymiotniki na *-owy* nie przejawiały skłonności do substantywizowania się.

7. Jak sygnalizowano w punkcie 1., za pomocą formantu *-owy* w pierwszych wiekach polszczyzny pisanej z reguły budowano przymiotniki na bazie rzeczowników konkretnych. Dziś mnożyć można przykłady przymiotników typu: *giełdowy, napędowy, nasadowy, objazdowy, pościgowy, składniowy, składowy, szturmowy, wyjazdowy, wypadowy, wysokościowy, zabiegowy, zjazdowy*, przymiotników zatem, u podstaw których stoją rzeczowniki nie-substancjalne, także czasowniki (np. *obrotowe drzwi, zamek zatrzaskowy, substancja wybuchowa*)⁷⁹. Wydaje się, że jest to podstawowa zmiana, jaka dokonała się na przestrzeni wieków w derywacji przymiotnikowej⁸⁰. Wprawdzie mówi się chętnie o rywalizacji *-owy* z *-ny*, ale – jak pokazałam – for-

⁷⁷ Są jeszcze przykłady użyć orzecznikowych dla przymiotnika *jałowy*, ale wyraz to już w staropolszczyźnie zleksykalizowany.

⁷⁸ S. Szlifersztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze...*, s. 89.

⁷⁹ B. Kreja: *Budowa słowotwórcza a budowa fonetyczna wyrazów*. Cz. 2: *Przymiotnikowy przyrostek -owny*. „Język Polski” 1970, z. 1, 2; Idem: *Drobiaszki słowotwórcze*. Cz. 26: *Odczasownikowe przymiotniki na -owy*. „Język Polski” 1992, z. 4–5, s. 154–156.

⁸⁰ M. Gawełko dopatruje się różnic semantycznych między przymiotnikami na *-ny* i *-owy*, zbudowanymi na bazie rzeczowników abstrakcyjnych. Píše, że „W przeciwieństwie do *-n-* przyrostek *-ow-* rzadko występuje w połączeniu z rzeczownikiem oznaczającym cechę (np. *uczuciowa dziewczyna, człowiek honorowy*). Znaczenie zwykle bywa oddane przez ‘który dotyczy’: *zaprawa futbolowa, empirowe meble [...]*”. Idem: *Sufiksy przymiotnikowe w języku polskim, niemieckim i francuskim. Studium z zakresu gramatyki kontrastywnej*. W: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr CDXXI. Prace Językoznawcze 49. Kraków 1976, s. 23. Warto jednak pamiętać, że autor ze względu na kontrastywny charakter pracy nie uwzględnił w analizie przymiotników od nazw czynności, a właśnie te adiectiva wykazują wzmogoną produktywność.

manty te rywalizują od początków polszczyzny pisanej i zdarzało się często, że wariant *-ny* pozostał, a zanikał przymiotnik na *-owy* (por. zachowane na dziś: *aksamitny, celny, dolny, drzewny, grzeszny, kościelny, mężny, mo siężny, śnieżny, użyteczny*, choć były dublety na *-owy*).

Znacznemu uszczupleniu uległy też klasy derywatów reprezentujące użycia, które dziś wyrażane są dopełniaczem, co wiąże się ze zmianami na poziomie składniowym: *dziedzina opatowa* → *ziemia opata, dzierżenie opatowe* → *władza opata, noga stołowa* → *noga stołu, ojcowia śmierć* → *śmierć ojca, okno pałacowe* → *okno pałacu, białość śniegowa* → *biel śniegu, brzuch wielorybowy* → *brzuch wieloryba*. Zakres owej zmiany jest szerszy, dotyka też użycie wyrażanych dziś za pomocą przydawki przymikowej, np. *podłoga tarcicowa* → *podłoga z tarcicy, alabastrowy słojek* → *słoik z alabastru, koralowe pacierze* → *paciorki z koralu, królowe listy* → *listy od króla*⁸¹.

W ciągu wieków wyrugowano z polszczyzny użycia typu *Maciejowe pole, dom Mikołajów* – dawna przydawka przymiotnikowa, powstała na bazie nazwy osobowej, przekształciła się w dopełniaczową, mamy więc: *pole Macieja, dom Mikołaja*. S. Szlifersztejnowa przyczynę tej zmiany syntaktyczno-słotwórczej upatruje w ewolucji znaczeniowej przymiotników dzierżawczych: „[...] dawny przymiotnik dzierżawczy obok tego, że wyrażał stosunek, wywoływał też bardzo wyraziście wyobrażenie materii, nazywał treść przedmiotową. Gdy potem w procesie rozwoju języka przymiotniki poczną tracić na swej konkretności i jednocześnie w coraz słabszym stopniu będą przywołać na myśl »właściciela«, łatwo dadzą się zastąpić przez dopełniacz posiadacza.”⁸²

8. Jak sygnalizowałam wcześniej, w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* mieści się ponad 500 przymiotników typu: *Dobrogostow, Maciejew, Markow, Piotraszew, Piotrkow, Sulisławow, Tomisławow*. Nie ma ich w naszej prezentacji dlatego, że są jednolite znaczeniowo, łatwo też dotrzeć do pełnego materiału za pomocą *Indeksu a tergo*. Ograniczamy się zatem w prezentacji przymiotników odnotowanych w *SSłp* (zgodnie z założeniami redakcyjnymi mogą pojawić się przymiotniki od nazw własnych, ale wtedy, gdy znaczenie ma charakter jakościowy, a nie tylko relacyjny⁸³): *ADAMASZKOWY* ‘de panno Damasceno’; *(AKSAMITOWY)* *aksamientowy* ‘holosericus’; *ALABASTROWY* ‘z alabastru’; *(ANTYCHRYSTOWY)* *antykrystowy* ‘należący do antychrysta’; *ATŁASOWY*, *hatłasowy* ‘z atłasu’; *BARANOWY* ‘arietis, agninus’; *BAWOŁOWY* ‘bawoli’; *BAZYLISZKOWY*, *bażyliszków* ‘o kamieniu w ciele legendarnego bażyliszka’; *BIELIZNOWY* ‘z wiewiórek’; *BISKUPOWY* ‘należący do biskupa’; *BISOWY* ‘bisiorowy, zrobiony z bisioru’; *BLUSZCZOWY* ‘hederaceus’; *BOBROWY* ‘bobra dotyczący’; *BOJOWNIKOWY* ‘dotyczący wojownika, żołnierza’; *BOJOWY* ~*prawo bojowe* ‘prawo

⁸¹ K. Pisarkowa: *Historia składni języka polskiego*. Wrocław 1984, s. 122–130.

⁸² S. Szlifersztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze...*, s. 51.

⁸³ Np. *angielskie sukno* – por. uwagi S. Urbańczyka we *Wstępie do SSłp* (s. VII).

wojenne'; *BOKOWY* 'dotyczący boku'; *BOROWY* 'sosnowy lub świerkowy'; *BRATÓW* 'należący do brata'; *BRODOWY* 'należący do brodu'; *BRZOSKWI-NIOWY*, *broskiniowy*, *brzoskiniowy* 'arboris sive mali Persici'; *BRZOZOWY* 'brzozowy'; *BUKOWY* 'fagineus'; *BUŁATOWY* 'stalowy'; *BURSZTYNOWY* 'ex elektro, elektrinus'; *BYKOWY* 'z byka'; *BZOWY*, *bezowy* 'sambuceus'; *CEDROWY* 'cedrinus'; *CESARZÓW* 'Caesaris, imperatoris'; *CHLEBOWY* 'panis (gen.)'; (*CIERNIOWY*) *cirniowy* 'spineus'; *CISOWY* 'taxeus'; *CŁO-WY* 'zobowiązany do płacenia daniny'; *CUDZOZIEMCOWY* 'należący do cudzoziemca'; *CYNDERDORTOWY*, *cynderdotowy* 'zrobiony z cynderdor-tu (rodzaj tkaniny jedwabnej)'; (*CYNOWY*) *cenowy* 'cynowy'; *CYPRYSO-WY* albo *cypryszowy* 'cupresseus'; (*CZERWCOWY*) *czyrwcewy*, *czyrwcowy*, *czyrzwcewy*, *czyrzwcowy* 'czerwony, purpurowy, szkarłatny'; (*CZERWIOWY*) *czyrzwiewy* 'robaczywy', 'szkarłatny'; *CZWARTKOWY*, *czwartkowy*, *ćwiart-kowy* 'ad hebdomadis feriam quintam pertinens'; *CZYNSZOWY* 'vectigalis'; (*CZYŚĆCOWY*) *czyscowy* 'purgatorii'; *ĆWIERCIOWY* 'mający pojemność 1 ćwierci'; *DAMASZKOWY* 'adamaszkowy'; *DESKOWY* 'z desek zrobiony'; *DĘBOWY* 'quercus'; (*DIABŁOWY*) *dyjabłow(y)*, 'przynależny do diabła'; *DŁUŻNIKÓW* 'należący do dłużnika'; *DNIOWY*, *dniewy* 'za dnia będący, dzienny', 'należący się za dzień, dzienny'; *DOŁOWY* 'znajdujący się w do-linie', 'dotyczący doliny'; *DOMOWY* 'pozostający w związku z domem, domowy'; *DRAKOWY* 'smoczy'; *DRZEWOWY* 'drzewa dotyczący'; *DWO-ROWY* 'należący do dworu'; *DYMOWY* 'z dymu utworzony albo powstały'; *DYRDYNDEJOWY* 'zrobiony z dyrdundeju'; *DZIEDZICOW(Y)* 'z dziedzicem związany'; *DŹDŻOWY* 'dżdżysty'; *EBUROWY*, *aburowy* 'zrobiony z kości słoniowej'; *FARAONOW(Y)* 'qui pharaonis est, qui ad pharaonem pertinet'; *FIGOWY*, *fikowy* 'figowy'; *FIGUŁOWY* 'garncarzowy'; *FILOZO-FOWY* 'od mędrca pochodzący'; (*FIOŁKOWY*) *fijołkowy* 'qui violarum est, e violis confectus'; *FOLWARKOWY*, *forwarkowy* 'należący do folwarku', 'należny z folwarku'; *FORSZTOSOWY* (o kruszcu) 'niezupełnie jeszcze wypłukany, oczyszczony'; *GADOWY* 'wężowy, żmijowy'; *GAGATKOWY* 'zrobiony z gagatku (odmiany bursztynu)'; *GAJOWY* 'znajdujący się w le-sie'; *GARNCOWY* 'garnkowi właściwy'; *GAWRONOW(Y)* 'kruczy, kruko-wy'; (*GIERZYNKOWY*) *girzynkowy* 'z sukna gierzynku'; *GŁOZNOWY* 'do-tyczący dolnej części nogi'; *GNOJOWY* 'dotyczący gnoju'; (*GOŁĄBKOWY*) *gołębkowy* 'właściwy gołębiowi'; *GONTOWY* 'dotyczący gontów'; *GO-SPODNOWY* 'pozostający w związku z gospodzinem-bogiem, jemu przyna-leżny, od niego zależny, boży, boski'; *GOSPODZINOW* 'należący do gospo-dzina – boga, boski'; *GOŚCIOW(Y)* 'należący do przybysza, do obcego'; *GOTOWY* 'zdecydowany, skłonny, chętny', 'przysposobiony, całkowicie przygotowany'; *GRABOWY* ~ *grabowe drzewo* 'grab'; *GRADOWY* 'burzli-wy, grożący gradem'; *GROBOWY* 'należący do grobu'; *GROMOWY* 'pocho-dzący od pioruna'; *GRONOSTAJOWY* 'z gronostajów uczyniony'; *GRONO-WY* 'z winogron uczyniony, winny'; *GROSZOWY*, *groszewy* ~ *grzywna gro-szowa* 'grzywna groszy, z groszy złożona'; (*GRZBIETOWY*) *chrzębtowy*,

chryptowy (o skórach) ‘z grzbietu pochodzący’, ‘pozostający w związku z kręgosłupem’; *GRZECHOWY* ‘pozostający w związku z grzechem, dotyczący grzechu’; *GRZYBIENIÓW* ‘pozostający w związku z lilią wodną’; *GWAŁTOWY* ‘o znacznym natężeniu, bardzo silny, niepohamowany’, ‘pozostający w związku z gwałtem, przemocą, bezprawiem’, ‘nagły, nadzwyczajny’; (*HAFTARZOWY*) *heftarzew(y)* ‘należący do haftarza’; *HARASOWY* ‘z harasu, tj. lekkiej tkaniny wełnianej’; *HARNASZOWY* ‘uzbrojony, zbrojny’; (*HIACYNTOWY*) *jacynktowy* ‘koloru niebieskiego’; *HOŁDOWY* ‘mający związek z hołdem’; *IŚĆCOWY*, *iścowy*⁸⁴ ‘należny wierzycielowi’; *JABŁKOWY* ~*kwiat jabłkowy* zapewne ‘jakaś roślina’; *JABŁONOWY* ‘pozostający w związku z jabłonią’; *JADOWY* ‘trujący’; *JAŁOWCOWY* ‘pozostający w związku z jałowcem’; *JAŁOWY* ‘niepłodny’ (o ludziach i zwierzętach), ‘nieużyteczny, nie rodzący użytecznych owoców’; *JASZCZOWY* ‘jaszczurowy (o gatunku szorstko wyprawionej skóry)’; *JAWOROWY* ‘z jaworu’; *JAZOWY* ‘służący do budowy jazu’; *JEDNOROŻCOWY* ‘należący do nosorożca’; *JESIONOWY*, *jesioniowy* ‘zrobiony z drzewa jesionu’; *JODŁOWY*, *jedłowy* ‘abiegus’; *JUCHOWY* ‘?’; *KALENDOWY* ‘związany z kalendarzami’; *KAMCHOWY* ‘zrobiony z kamchy’; *KAMIENIOWY* ‘z kamieniem związany’; *KANCLERZOW(Y)*, *kanclerzew(y)* ‘należący do kanclerza’; *KANTOROW(Y)* ‘związany z kantorem (pewnym członkiem kapituły katedralnej)’; *KAPITULEW(Y)* (?) ‘należący do kapituły’; *KAPŁANOW(Y)* ‘qui sacerdotis est’; (*KAPŁONNY*) *kapłunny* ‘dotyczący kapłona’; *KAPTUROWY* ‘mający związek z kapturem, może rzemieślnik (...)’; *KARCZEMNIKOW(Y)* ‘do karczemnika, karczemnego bywalca lub może karczmarza) należący’; *KASZTELANOW(Y)* ‘należący do kasztelana’; *KĄDZIOŁOWY* ‘zrobiony z włókien kądzieli (sc. zgrzebnych)’; *KĄTOWY* ‘narożny’; *KIJOWY* ‘będący w związku z kijem’; *KISOWY* ‘zrobiony ze skóry renifera’; *KITAJKOWY* ‘zrobiony z kitajki’; *KLONOWY* ‘dotyczący klonu (może też jesionu)’; *KŁOKOCZKOWY* ‘będący w związku z kłokoczkiem’; *KMIECIOW(Y)*, *kmieciew(y)* ‘dotyczący kmiecia, związany z kmieciem’; *KNIAZIÓW* ‘związany z kniazem’; *KOFTYROWY*, *kaftyrowy* ‘z koftyru zrobiony’; *KOKOTOWY* ‘koguci’; (*KOLENDROWY*) *kolijandrowy* ‘będący w związku z kolendrą’; *KOŁOWY* ‘związany z kołem młyńskim’; *KOŁOWY* ‘związany z kołem, kołkiem, pochodzący z kołu, kołka’; *KOMENDOROW(Y)* ‘należący do komendora’; *KOMINOWY* ‘będący w związku z kominem’; *KONIOWY*, *koniewy* ‘konia dotyczący, do konia należący, z koniem związany’; *KORALOWY* ‘zrobiony z koralu’; (*KORCZAKOWY*) *korczagowy* ‘dotyczący korczaka’; *KOŚCIOŁOW(Y)* ‘do kościoła należący, będący w związku z kościołem’; *KOTŁOWY* ‘będący w związku z kotłem, przynależny do kotła’; *KOWALÓW* ‘związany z kowalem’; (*KOZIOŁKOWY*) *koziółkowy* ‘do koziołka należący, z koziołkiem związany’; *KOZŁOWY* ‘do kozła należący, z kozłem związany’; *KREPTU-*

⁸⁴ Od *iściec* ‘dłużnik’ lub *iśćca* ‘wierzyciel’.

CHOWY ‘związany z użyciem kreptucha, tj. karmieniem zwierząt na postoju’; (*KROPIERZOWY*) *kropierzowy* (o koniu) ‘przykryty kropierzem, w kropierzu’; *KRÓLIKOW(Y)* (o futrze) ‘ze skórek króliczych zrobiony’; *KRÓLOW(Y)*, *królew(y)* ‘będący w związku z królem, z godnością królewską, dotyczący króla, należący do króla’; *KRUKOWY* ‘należący do kruka, krukowy’; *KRUSZCOWY* ~*kruszcowa sól* ‘sól twarda, zwłaszcza krystaliczna’; *KRYGOWY* ~*krygowa uzda* ‘rodzaj uzdy (z kolcami)’; *KRZYŻOWY* ‘związany z krzyżem, z przybiciem do krzyża’, ‘przecinający się, krzyżujący się’; *KUPCOWY* ‘należący do kupca’; *KUROWY* ‘koguci’; *LASKOWY* ‘odnoszący się do laski albo leszczyny, z leszczyną związany’; *LICHTARZOWY* ‘należący do lichtarza, związany z lichtarzem’; *LICOWY* ‘związany z licem, znajdujący się na licu’; (*LILIOWY*) *lilijowy* ‘z lilią związany, właściwy lilii’; *LIPOWY* ‘związany z lipą’; *LISTOWY* ‘z listem (jako dokumentem prawnym) związany, pisemnie poświadczony, pisemny’; *LOSOWY* ‘rozstrzygany drogą losową, wylosowany’; *LWOWY* ‘należący do lwa, pochodzący od lwa, lwi’; *ŁANOWY* ‘dotyczący łąnu, z łąnem będący w związku’; *ŁUBOWY* ‘z łąbu, tj. kory lipowej, zrobiony’; *ŁUGOWY* ‘z łągiem (gajem świętym) związany, w łągu się znajdujący’; *ŁUNAKOWY* ‘należący do łąnaka, właściwy łąnakowi’; *ŁUPIEŻOWY* ‘wykonany z łupieżu, tj. skórek zwierzęcych’; *MAJESTATOWY* ‘dotyczący majestatu, związany z osobą panującą’; *MAJOWY* ‘majowy, wiosenny’; (*MAŁŻOWY*) *małżowy* ‘przynależny do małży’; *MCHOWY* ‘puchowy, puchem napełniony’; *MĘTLOWY* ‘płaszczowy (o gatunku sukna, z którego szyto płaszcze)’; *MĘŻOWY* ‘dotyczący mężczyzny, z mężczyzną związany’, ‘dotyczący męża, małżonka, z małżonkiem związany’; *MIECZOWY*, *mieczowy* ‘do miecza przynależny, z mieczem związany’; (*MIESIĄCOWY*), *miesięcowy* ‘miesiąca dotyczący’; *MIGDAŁOWY* ‘z migdałów sporządzony’; *MIODOWY*, *miodowy* ‘dotyczący miodu, z miodu, w postaci miodu, miodowy’; *MODRZEJOWY* ‘z modrzewiem związany, z modrzewia pochodzący’; *MODRZEWIOWY*, *modrzewiowy* ‘z modrzewiem związany, z modrzewia pochodzący’; *MONETEROWY* ‘?’; *MOROWY* ‘mający związek z morą, tj. morwą (...), morwowy’; *MOROWY* ‘mający związek z morem’; *MOSIĄDZOWY*, *mosiǳowy* ‘zrobiony z mosiądzu, mosiężny’; *MOTYLOWY* ‘należący do motyla’; *MROKOWY* ‘związany z mrokiem, mroczny’; *MUROWY* ‘znajdujący się na murze’; *MUSZKATOWY* ‘mający związek z rośliną zwaną muszkatem’; *NARDOWY* ‘związany z nardem’; *NIEDŹWIADKOWY* ‘związany z niedźwiadkiem, tj. skorpionem, właściwy niedźwiadkowi’; *NIEPRZYJACIELOW(Y)* ‘należący do nieprzyjaciela, pochodzący od nieprzyjaciela’; (*NIETOPERZOWY*) *nietopyrzowy* ‘dotyczący nietoperza, wywodzący się od nietoperza, należący do nietoperza’; *NOWOGRÓDKOWY* ‘z nowogródkami, tj. popielicami związany’; *OBARTLOWY* ‘związany z obartlem, tj. z wypukłą środkową częścią tarczy’; *OBŁOKOWY* ‘składający się z obłoków’; *OCTOWY* ‘mający związek z octem’; *OGNIOWY*, *ogniowy* ‘dotyczący ognia, pochodzący od ognia, przez ogień utworzony, płonący, palący się’; *OGONOWY* ‘mający związek z ogo-

nem'; *OGRODOWY* 'związany z ogrodem'; *OJCOW(Y)*, *hoćcow(y)*, *ocow(y)*, *oćcew(y)*, *occow(y)*, *otcow(y)* 'dotyczący ojca, związany z ojcem, należący do ojca, pochodzący od ojca'; (*OLBRZYMOWY*) *olbrzymowy* 'mający związek z olbrzymem, właściwy olbrzymowi'; *OLEJOWY* 'mający związek z olejem (oliwą)'; *OLIWOWY* 'związany z oliwką, pochodzący od oliwki lub jej owoców'; *OLSZOWY*, *olszewy* 'mający związek z olszą, olszowy'; *OŁTARZOWY* 'z ołtarzem związany, dotyczący ołtarza, właściwy ołtarzowi, należny ołtarzowi'; *ONYCHINOWY* 'onyksowy'; *OPATOW(Y)* 'związany z opatem, należący do opata, podlegający władzy opata'; (*OPRZASNKOWY*) *oprzaskowy* ~ *chleb oprzaskowy* 'chleb z mąki nie poddanej fermentacji'; *ORŁOW(Y)* 'do orła należący, orłowi właściwy, orli'; *ORTOWY* 'ogrodowy (...), tylko w określeniu łac. *crocus* na oznaczenie szafranu polskiego'; *ORZECHOWY* 'z orzechem (owocem) związany'; *OSIKOWY* 'pochodzący z osiki, związany z osiką'; *OSŁOWY* 'związany z osłem, należący do osła'; *OSTROŻYNOWY* 'zrobiony z ciernistych pędów'; *OWOCOWY* 'mający związek z owocami, pochodzący z owoców'; *PALMOWY* 'pozostający w związku z palmą'; *PAŁACOWY* 'mający związek z pałacem, tu może z komnatą pałacową'; (*PANCERZOWY*) *pancerzewy* 'mający związek z pancerzem, stanowiący część pancerza'; *PANOW(Y)* 'pozostający w związku z osobą, którą nazwano panem, będący jego własnością, pański'; *PARTOWY* 'lniany, płócienny'; *PASCHOWY* 'związany z Paschą, tj. Wielkanocą, wielkanocny'; *PASIEKOWY* 'związany z pasieką, tj. lasem, karczowiskiem', 'związany z pasieką, tj. gajem, świętym lasem'; (*PASTERZOWY*) *pastyrzowy* 'związany z pasterzem, dotyczący pasterza'; *PAWŁOKOWY* 'z powłoki zrobiony'; *PERŁOWY*, *piertłowy* 'ozdobiony perłami, z pereł zrobiony', 'podobny do perły, koloru perły'; *PIASKOWY* 'zawierający piasek, piaszczysty'; *PIĄTKOWY* 'związany z piątkiem'; *PIEKŁOWY* 'związany z piekłem, dotyczący piekła'; *PIEPRZOWY* 'z pieprzem związany'; *PISARZOWY* 'należący do pisarza'; *PISMOWY* 'związany z pismem, piśmiennictwem'; *PIŻMOWY* 'pozostający w związku z piżmem'; *PŁASZCZOWY* 'przynależny do płaszcza'; *PŁATOWY* 'należny z racji płatu (tj. czynszu lub odsetek)'; *PŁOMIENIOWY* 'płonący'; *PŁUGOWY* 'do pługa przynależny'; *PODSĘDKOWY* 'mający związek z podsędkiem'; *PODWODOWY* 'mający związek z podwodą'; *POŁUDNIOWY*, *południowy* 'mający związek ze stroną świata zwaną południe, skierowany ku południowi, leżący na południu, z kierunku południowego'; *POMŚCICIELOWY* 'mający związek z mścicielem'; *PONIEDZIAŁKOW(Y)* 'odbywający się w poniedziałek, na poniedziałek przeznaczony'; *POPOW(Y)* 'pochodzący od popa, do popa należący'; *POROCZKOWY* 'związany z poroczkami, (...)'; *POSAGOWY* 'związany z posagiem, stanowiący posag'; *POSTAWCOWY*, *postawcewy* 'zrobiony z postawca, (...)'; *POTOKOWY* 'z potokiem związany'; *POTRĘBOWY* 'związany z dźwiękiem trąby lub innego instrumentu dętego'; *POWROZOWY* 'będący w związku z powrozem'; *PROBOSZCZOWY* 'należący do proboszcza'; *PROROKOW(Y)* 'z prorokiem związany'; *PRZYCHODNIOW(Y)* 'dotyczący przychodnia,

przybysza'; *PRZYORKOWY* 'związany z przyorkiem'; *PRYZSTRZESZKOWY* 'związany z przystrzeszem, (...)'; *PSALMOWY* 'związany z psalmem'; *PSTRĄGOW(Y)* 'związany z pstrągami'; *PUCHOWY* 'zrobiony z puchu'; (*PUKLERZOWY*) *puklerzewy* 'związany z puklerzem, będący częścią puklerza'; *RAKOWY* 'właściwy rakowi'; (*ROBAKOWY*) *chrobakowy* 'właściwy robakowi'; *ROGOWY* 'zrobiony z rogu czy też mający kształt rogu'; *ROWOWY* 'związany z rowem, tj. z miejscem przebywania zmarłych'; *RYNKOWY* 'z rynkiem związany, do rynku przylegający'; *RZECZNIKOWY* 'z rzecznikiem związany, do rzecznika należący'; (*RZEMIEŚLNIKOWY*) *rzemieślnikowy* 'rzemieślniczy, rękodzielniczy'; *SADOWY* 'pozostający w związku z sadem, rosnący w sadzie'; *SAMCOWY* 'dotyczący istoty płci męskiej'; *SAMOSTRZELNIKOWY* 'składający się z samostrzelników'; *SĄDOWY* 'związany z sądem, dotyczący sądu, pochodzący od sądu, należący do sądu'; *SAPRZOW(Y)* 'związany z sąpierzem, stroną pozwaną w procesie sądowym'; (*SIERPOWY*) *sirpowy* 'mający związek z sierpem'; *SIODLARZOWY* 'należący do siodlarza'; *SIODŁOWY* 'związany z siodłem'; *SKARBNIKOW(Y)* 'będący własnością skarbnika'; *SKARBOWY* 'dotyczący skarbu, tj. skarbcza'; *SKLEPOWY* 'podpierający sklepienie'; *SKOPOWY* 'barani'; *SŁODOWY* 'związany ze słodem'; (*SŁONIOWY*) *stuniewy*, *stun(i)owy*, *wstłonowy*, *wstłunowy* 'pochodzący ze słonia, charakterystyczny dla słonia'; *SŁUPOW(Y)* 'związany ze słupem, będący częścią słupa'; *SŁUŻEBNIKOW(Y)* 'związany ze służebnikiem'; *SMUGOWY*⁸⁵ 'ze smugiem związany'; *SNOPOWY* ~ *żyto snopowe* 'rodzaj daniny płaconej pierwotnie w snopach żyta'; *SNOWY* 'ukazujący się we śnie, senny'; *SOBOŁOWY* 'zrobiony ze skórek sobolowych'; *solony* czy *SOŁOWY* 'związany z solą'; *SOŁOWY* 'przechowywany w sole, związany z sołem'; *SOŁTYSOW(Y)* *sołtys(z)ew(y)*, *szołtysow(y)*, *szołtys(z)ew(y)* 'dotyczący sołtysa, związany z sołtysem'; *SOSNOWY* 'z sosną związany, z sosny pochodzący'; *STALOWY* 'zrobiony ze stali'; *STANKOWY* 'związany ze stankiem, świętym namiotem, w którym Izraelici przechowywali arkę przymierza'; *STANOWY* 'związany ze stanem, namiotem okrywającym biblijną arkę przymierza', 'związany ze stanem – obozem, terenem obozowiska'; *STĘPOROWY* 'związany ze stęporem'; *STOGOWY* 'związany ze stogiem'; *STOLNIKOWY* 'należący do stolnika, pochodzący od stolnika'; *STOŁOWY* 'należący do stołu, dotyczący stołu'; *STRYJOW(Y)*, *stryjew(y)* 'ze stryjem, bratem ojca związany'; *SUROWY* 'nie poddany obróbce, znajdujący się w pierwotnym stanie', 'srogi, śmiały'; *SYKOMOROWY* 'związany z sykomorem'; *SYNOW(Y)* 'dotyczący syna, związany z synem, pochodzący od syna'; *SYNOWCOW(Y)* 'należący do synowca'; *SYROWY* 'świeży, nie uschnięty', 'nie poddany uprawie'; (*SZAFIROWY*) *zafirowy* 'przypominający kolorem szafir'; (*SZAŁWIOWY*) *szałwijowy* 'z szałwią związany'; *SZATANOWY* 'związany z szatanem, pochodzący od szatana'; *SZCZĘPOWY* 'zaszczepiony, uszlachetniony szczepieniem'; *SZCZYTOWNI-*

KOWY ‘związany ze szczytownikiem, (...)’; (*SZLACHCICOWY*) *ślachcico-*
wy ‘związany ze szlachcicem, właściwy szlachcicowi’; *SZROTMISTRZOW*
‘należący do szrotmistrza, czyli mincerza’; *SZYBOWY* ~*koło szybowe* ‘koło
z osadzonymi ukośnie szprychami czy też koło przeznaczone do okucia’;
SZYPKOW(Y) ‘związany z szypkiem, owocem szypszyny, czyli róży dzikiej’;
ŚNIEGOWY ‘barwą przypominający śnieg’; *ŚWIADKOW(Y)* ‘należący do
świadka’; (*ŚWIERKOWY*) *świrkowy* ‘ze świerkiem związany, ze świerka po-
chodzący’; *TARCICOWY* ‘zrobiony z tarcic’; *TARGOWY* ‘odnoszący się do
targu’; *TARNKOWY* ‘związany z tarnką, tj. owocem tarniny’; *TARNOWY*
‘zrobiony z ciernistych gałązek’; (*TEŚCIEWY*) *ćciow(y)* ‘dotyczący teścia,
tu jakiegoś krewnego czy powinowatego’; *TKACZOW(Y)* ‘należący do tka-
cza, do jego warsztatu, tkacki’; *TOPOŁOWY* ‘z topolą związany, topolowy’;
TRZECIAKOWY ~*grzywna trzeciakowa* ‘grzywna wypłacana w trzeciakach’;
TRZEŚNIOWY ‘taki jak trześnia, podobny do trześni’; *TRZONOWY*, *czrzo-*
nowy ~*trzonowy ząb* ‘ząb osadzony w tylnej części szczęki, (...)’; *TUŁO-*
WY ‘będący częścią tułusa, to jest kołczanu’; *TYDNIOWY*, *tydniowy* ~*gody*
tydniowe, *święto tydniowe* ‘żydowskie święto (...)’; *TYMOWY* corruptum
tyinowy ‘związany z drzewem z rodziny cyprysowatych’; *UCZYNKOWY*
‘związany z uczynkiem’; *UŻYTKOWY* ~*drzewo użytkowe* ‘drzewo przyno-
szące pożytek, drzewo owocowe, tu o jabłoni’; (*WAŁKARZOWY*) *wałkarze-*
wy ‘należący do wałkarza, tj. rzemieślnika folującego sukno’; *WARUNKO-*
WY ‘spełniający określone wymagania, odpowiadający ustalonym wymaganiom
(pod względem jakości, wielkości itp.)’; *WĘŻOWY*, *wężowy* ‘związany z wę-
żem, właściwy wężowi, pochodzący od węża’; (*WIARDUNKOWY*) *wierdun-*
kowy ‘związany z wiardunkiem’; *WIATROWY* ‘związany z wiatrem, dotyczą-
cy wiatru’; (*WIĄZOWY*) *więzowy* ‘związany z wiązem, dotyczący wiazu
(...)’; *WICHROWY* ‘taki jak wichra, silny, gwałtowny’; *WIELBŁĄDOWY*
‘składający się z wielbłądów’, ‘pochodzący od wielbłąda lub od innych,
wielkich egzotycznych zwierząt’; *WIELORYBOWY* ‘będący częścią wielo-
ryba, do wieloryba należący’; (*WIERSZOWY*) *wirszowy* ‘dotyczący wiersza,
napisany wierszem’; (*WIERZBOWY*) *wirzbowy* ‘związany z wierzbą’, ‘ma-
jący styczność z wierzbami’; *WIEWIÓRKOWY* ‘zrobiony z wiewiórczych
skórek’; *WIROWY* ‘zawierający w sobie wiry’; *WIŚNIOWY* czy też *wiszniowy*
‘związany z wiśnią, złożony z drzew wiśni’; *WŁODARZÓW* ‘do włodarza
należący’; *WOŁOWY* ‘związany z wołem, pochodzący od wołu, przeznaczo-
ny dla wołu’, ‘składający się z wołów’; *WOSKOWY* ‘dotyczący wosku’;
WOZOWY ‘związany z wozem, dotyczący wozu, przynależny do wozu’;
WÓJTOW(Y) ‘związany z wójtem, z jego funkcją, urzędem’, ‘należący do
wójta, będący własnością wójta’; *WRZODOWY* ‘wywołany wrzodem, tj.
chorobą, niemocą’; *WSCHODOWY* ‘taki jak wschodzące na horyzoncie
słońce, pełen blasku, ognia’; *WTORKOWY* ‘związany z wtorkiem, tu prze-
znaczony na wtorek’; *WYBIEGOWY* (o kolistych ruchach ciał niebieskich)
‘nie mający z innym kołem wspólnego środka, niewspółśrodkowy’; *WYCHO-*
DOWY ‘używany jako wychodek, klozetowy’; (*WYDERKOWY*) *wederkowy*

‘dotyczący wyderkafu’; *ZAKONOWY* ‘związany z zakonem, tj. z prawem starotestamentowym’; *ZAMSZOW(Y)* ‘zrobiony z zamszu’; *ZAWODOWY* ~ *pieniądze zawodowe* ‘pieniądze otrzymane za zastaw czegoś’; *ZBAWICIELOWY* ‘należący do zbawiciela’; *ZDUNOWY* ‘wykonany przez zduna’; *ŻARNOWOWY* ‘mający związek z żarnowem, czyli z kamieniem do mienienia ziarna’; (*ŻEROWY*) *żyrowy* ‘mający związek z żerem, czyli pastwiskiem’; (*ŻMIJOWY*) *źmijowy*, *źmijewy* ‘właściwy żmii’, ‘złożony ze żmij, tu przenośnie: złożony z ludzi, którym się przypisuje złe cechy właściwe żmijom’; (*ŻOŁĘDZIOWY*) *żołędziowy* ‘dotyczący owocu dębu’.

1.11. Przyrostek *-aty*

1. *SSłp* mieści 28 derywatów z formantem *-aty*. Ani materiał rzeczownikowy, ani przysłówkowy nie utrwały innego derywatu niż podane w punkcie 8.

2. W zdecydowanej większości mamy do czynienia z wyrazami pochodnymi od rzeczowników konkretnych. Inaczej jest jedynie w *blaskaty* (od *blask*), *mierziaty* (od *mierzić*), *podpalaty* (od *podpalać* ewentualnie *podpalić*), *pstrokaty* (od *pstry*)⁸⁶. W przypadku *pstrokaty* dochodzi do rozszerzenia formantu o konektyw; Bańkowski pisze, że forma ta powstała na podobieństwo przymiotnika *srokaty*⁸⁷.

3. Wprowadzane przez formant znaczenia są dość zróżnicowane, co oczywiście wynika z różnorodności wyrazów fundujących. Największą klasę stanowią przymiotniki, których relację między rzeczownikiem w bazie a rzeczownikiem stojącym na zewnątrz można określić jako „charakteryzowanie”, przykładowo: *pręgate płótno*, *rogaty wół*, *rosochate jezioro*, *kosmate brwi*, przy czym zdarza się, że relacja ta jest niesprecyzowana, bo np. trudno odgadnąć, jaka jest relacja między rzeczownikami *biodro* a łac. *bove* w *bio-draty*.

Oddziaływanie czynnika semantycznego widzimy w grupie: *myszaty*, *srokaty*, *wilczaty* – wszystkie są okreśnikami maści konia, wszystkie odsyłają do znamienych cech zwierząt, których nazwy stoją u podstaw derywatów.

4. Omawiając warianty słowotwórcze formacji na *-aty*, warto wskazać przykłady odpowiedników z bliskim mu przyrostkiem *-asty*: *myszaty* – *myszasty*, *srokaty* – *sroczasty*, *srokastry*; *wilczaty* – *wilczasty*⁸⁸. Bliski jest też

⁸⁶ Też *winowaty*, jeżeli wywodzić przymiotnik od *winować*, a nie od *wina* (wyraz umieszczony w klasie na *-owaty*).

⁸⁷ Myli się, wskazując na pierwsze odnotowanie w końcu XVI w. (*ESB*).

⁸⁸ Jest też przymiotnik *wilczy*, ale ma inne znaczenie.

formant *-ity*, ale odnajdujemy tylko parę: *znamieniaty* – *znamienity*. Poza tym odnotowano warianty słowotwórcze: *mierziaty* – *mierzny*, *mszaty* – *mchowy* – *meszny*, *myszaty* – *mysi*, *podpolaty* – *podpolaty* – *podpalony*, *pstrokaty* – *pstrzony*.

5. Najwyższą frekwencję miał przymiotnik *bogaty*. Po kilka przykładów odnotowano dla: *myszaty*, *rogaty*, *rosochaty*, *srokaty* i *wilczaty*. Reszta to leksemy mające 1, czasem tylko 2 poświadczenia, często w postaci glosy.

6. Staropolskie przymiotniki z przyrostkiem *-aty* najczęściej wiążą się z rzeczownikami konkretnymi, np.: *bogaty kміeć*, *brodaty chłop*, *chocholate skrzynie*, *kończaty cierń*, *kosmate brwi*, *mężata niewiasta*, *pręgate płótno*, *rosochate jezioro*. Użycia orzecznikowe zostały odnotowane jedynie przy zleksykalizowanym przymiotniku *bogaty*, np. *Był jest wielmi bogaty w złoto* (BZ Gen 13,2).

7. Do czasów nam współczesnych przetrwały staropolskie przymiotniki: *bogaty*, *brodaty*, *garbaty*, *kosmaty*, *myszaty*, *piegaty*, *pstrokaty*, *rogaty*, *srokaty*, *włochaty*, *żonaty*. Przyznać trzeba, że jak na klasę nieliczną, przy tym słabo obciążoną frekwencyjnie, grupa to pokaźna. Dziś formacji na *-aty* jest niewiele⁸⁹, tego typu formacje tworzone są tylko od rzeczowników konkretnych. Można zatem powiedzieć, że w ciągu wieków doszło do specjalizacji formantu. Za specjalizacją formalną idzie zazwyczaj specjalizacja funkcji. W polszczyźnie współczesnej przymiotniki na *-aty* to derywaty charakterystyczne (z innych niż wskazano można wymienić przykładowo: *dzieciaty*, *dziobaty*, *jarzębaty*, *kudłaty*, *łaciaty*). Poza tym wymienić można znaczenie partytywne (*zębate koło*), symilatywne (*popielaty odcień*). Zdecydowanie wyższą frekwencję ma dzisiejszy formant *-owaty*, ale o tym będzie mowa w podrozdziale 1.12.

8. *BIODRATY* ‘łaciaty’; *BLASKATY* ‘zezowaty’⁹⁰; *BOGATY* ‘dives’; *BRODATY* ‘barbatus’; *CHŁUPATY*⁹¹ ‘kosmaty’; *CHOCHOLATY* ‘czubaty’; *CZUBATY* ‘elevatus’; *GARBATY* ‘gibber’; *KOŃCZATY* ‘ostro zakończony, spiczasty’; *KOSMATY* ‘włochaty, owłosiony’; *MĘŻATY* (tylko o kobiecie) *mężata* ‘zameżna’; (*MIERZIATY*) *mirziaty* ‘wstrętny, szkaradny, obrzydliwy’; *MSZATY* ‘pokryty mchem’; *MYSZATY* (o maści końskiej) ‘popielaty, szary, bury’; *NOSATY* ‘mający duży nos’, (o koniu) ‘chorujący na nosaciznę’; *PIEGATY* (o sierści i skórze) ‘pokryty plamami, nakrapiany’; *PODPOLATY* (o koniu) ‘mający od spodu maść jaśniejszą’; *POŁOWICZATY* ‘stanowiący połowę, połowiczny czy też skromny, niedoskonały’ (prawdopodobnie bohemizm); *PRĘGATY* ‘mający pręgi, pasy’; *PSTROKATY* ‘będący pstrej maści, srokaty’; *ROGATY* ‘mający rogi’; *ROSOCHATY* ‘rozgałęziony, mający

⁸⁹ Z. Krążyńska i W.R. Rzepka wygasanie produktywności *-aty* datują na XVI–pocz. XVII w. Zob. i idem: *O przymiotnikach z sufiksami: -ity, -isty, -aty, -asty w polszczyźnie XVI i początku XVII wieku*. „Slavia Occidentalis” 1971, T. 28–29, s. 99–129.

⁹⁰ Pomijam znaczenie: ‘błakający się’ (*corruptum*).

⁹¹ Pisz A. Bańkowski, że to „zielarskie zapożyczenie z czes. *chlupaty*, od *chlup* ‘włos(ek)’” (ESB).

odnogi, rozwidlony'; *SROKATY*, *strakaty* (o maści końskiej) 'w białe i ciemne plamy, pstry, łaciaty'; *WILCZATY* (o maści końskiej) 'żółtawy z ciemną grzywą, ogonem i pręgą na grzbiecie'; *WŁOCHATY* 'pokryty włosami, kosmaty, tu obrośnięty puchem'; *ZIERNATY*, *zarnaty* ~*jabłko ziarn(i)ate*, *ziern(i)ate jabłko* 'owoc granatowca'; *ZNAMIENIATY* 'zwracający uwagę czy też wyróżniający się, odznaczający się'; *ŻONATY* 'taki, który poślubił kobietę, mający żonę'.

1.12. Przyrostek -owaty

1. Derywatów z przyrostkiem *-owaty* odnotowano w materiale staropolskim 25, co stanowi prawie połowę derywatów o zakończeniu na *~aty*, w związku z czym zostały one umieszczone w osobnej klasie (inaczej niż w przypadku *-(ow)ity* (*-yty*)). Do umieszczonych w tej grupie derywatów dodać można jeszcze **łękowaty*, odnotowany jest bowiem przymiotnik *przyłękowaty* (o koniu) 'mający wklęsły grzbiet'⁹².

2. Mamy tu do czynienia przede wszystkim z derywatami odrzeczownikowymi i to powstałymi na bazie rzeczowników konkretnych. Inne należą do wyjątków, jak: *czynowaty* od *czyn*, *trędowaty* od *trąd*, *winowaty* od *wina*. Ciekawy jest derywat *podługowaty* powstały prawdopodobnie na bazie przysłowka *po długu*⁹³; podstawę przymiotnikową mamy w *rusowaty*⁹⁴.

3. Jednolitość kategorialna podstaw słowotwórczych idzie w parze z jednolitością funkcji. Najczęściej mamy do czynienia z użyciami charakterystycznymi (por. *garbowaty*, *trędowaty*, *pucółowaty*), także z bliskimi im użyciami symilatywnymi (np. *cisowaty*, *gorczycowaty*, *modzelowaty*, *tarantowaty*⁹⁵). Inne funkcje formantu zdarzają się sporadycznie, co przecież normalne w zbiorze rzeczywistych, a nie specjalnie dobranych derywatów, przykładowo: znaczenie skłonnościowe mamy w *czynowaty*, znaczenie obiektowe – w *listowaty*.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na nazwy maści koni: *cisowaty*, *gorczycowaty*, *szronowaty*, *tarantowaty*. Ilustruje to częste w słowotwórstwie

⁹² F. Sławski (SSł) podaje prapostać **ląkovatъ* (: **ląkatъ*) od **ląkъ* 'łęk'. Derywat *łękowaty* przytacza Linde w swoim *Słowniku...*, dokumentując go cytatem z XVIII w.

⁹³ Tak twierdzi A. Bańkowski (ESB); odnotowano w materiale staropolskim podobne przysłowki: *po lekku*, *po gotowu*.

⁹⁴ O kłopotach w ustalaniu podstaw słowotwórczych derywatów na *-owaty* zob. Z. Krążyńska, W.R. Rzepka: *O przymiotnikach z sufiksami: -ity, -isty, -aty, -asty* ..., s. 108, 113.

⁹⁵ Według A. Brücknera, wyraz oparty na niemieckiej pożyczce *Tharant*; *tarant* to stara nazwa renifera (SB).

przejawy tworzenia serii derywatów według wzoru leksykalnego, czego licznych przykładów dostarczył w swoich studiach Bogusław Kreja. Warto dodać, że mamy też kilka przykładów na nazwy maści koni w pokrewnej klasie derywatów, z formantem *-aty*.

4. Występowanie wariantywności słowotwórczej w 8 przypadkach na 23 świadczy o rozchwianiu formalnym opisywanych derywatów, zwłaszcza że w 3 przypadkach mamy szeregi trójczłonowe: *cisowaty* – *ciasawy* – *cisowy*, *cynowaty* – *cyniany* – *cynowy*, *gorzycowaty* – *gorzyczasty* – *gorzyczny*⁹⁶. Z punktu widzenia genezy formantu *-owaty* istotne wydaje się współfunkcjonowanie z przymiotnikami na *-owy* (*cisowaty* – *cisowy*, *cynowaty* – *cynowy*, *wichrowaty* – *wichrowy*). Ale są i inne pokrewne formanty, przykładowo: *garbowaty* – *garbaty*, *gorzycowaty* – *gorzyczasty*, *wągrowaty* – *wągrzysty*, *winowaty* – *winowity*. Z innych dubletów słowotwórczych wskazać można: *czynowaty* – *czynny*, *górowaty* – *górnny*, *iłowaty* – *ilny*, *winowaty* – *winny*.

5. W analizowanej klasie jedynie leksem *winowaty* ma bogate poświadczenia tekstowe; dość licznie poświadczone są też: *trędowaty*, *szronowaty*, *wirzchowaty* oraz *wągrowaty*. Reszta ma jednokrotne użycia.

6. Przymiotniki na *-owaty* w większości wiążą się z rzeczownikami konkretnymi w charakterze ich określników, czyli: *różgowate drzewo*, *tarantowata gęba (konia)*, *trędowaty mąż*. Użyć orzecznikowych jest mniej, ale i te zdarzają się (najwięcej dla przymiotnika *winowaty*):

Palce miał (...) długie (...), członki od żadne krosty nie były dołkowaty (...). (Rozm 153)

Poraził bog króla a był trędowat (...). (BZ IV Reg 15,5)

Czsom kupił soltystwo u Szczepana, tom mu wszytko zapłacił i nie winowatem mu go niczs (...). (1414 Kościan nr 508).

Jeśli chodzi o substantywizacje, spotykamy je tylko w przypadku przymiotników *trędowaty* oraz *winowaty*.

7. Staropolskich derywatów na *-owaty* zachowało się niewiele. Wymienić można jedynie: *iłowaty*, *podługowaty*, *pucółowaty*, *trędowaty*, *wągrowaty*. Jest to jeszcze jeden dowód na to, że klasy produktywne niekoniecznie kontynuują swe jednostki z okresów wcześniejszych, że życie leksemów derywowanych w małym stopniu związane jest z produktywnością modelu słowotwórczego⁹⁷. Píše H. Satkiewicz, że produktywność *-owaty* dotyczy głównie ekspresywów – chodzi o charakterystykę desygnatu poprzez wskazanie podobnego obiektu (*pałkowate nogi*, *beczulkowata postać*)⁹⁸. Przymiotniki na *-owaty* traktuje się jako deminutiva przymiotnikowe, wyraża-

⁹⁶ Trochę inne znaczenie.

⁹⁷ K. Kleszczowa: *Gasnące słowa*. „Prace Filologiczne” 2000, R. XLV, s. 265–274.

⁹⁸ Wydaje się, że ekspresywność niosą elementy podstaw, a nie formant.

jące zatem cechę osłabioną⁹⁹. Produktowność przejawia formant *-owaty* także w innej klasie, mianowicie w słownictwie terminologicznym typu: *kunowata* (rodzina zwierząt), *młotowata* (rodzina ryb). Jeśli chodzi o typ pierwszy, można tu widzieć podobieństwo do staropolskich nazw symilatywnych. Typ drugi jest niewątpliwie nowością w polszczyźnie.

Warto też wspomnieć o formacjach, które „przegrały” rywalizację ze słabszym typem. Tak stało się z przymiotnikiem *garbowaty*, który ustąpił leksemowi *garbaty*; przymiotnik *listowaty* ustąpił pola wyrazowi *liściasty*, *podługowaty* – *podłużny*, *parchowaty* – *parchaty* i *parszywy*.

8. *CISOWATY* (tylko o maści końskiej) ‘kasztanowaty o nieco jaśniejszym odcieniu niż cisawy’; *CYNOWATY* (o płótnie) ‘tkany w kostkę’¹⁰⁰; *CZYNOWATY* ‘bitny’; *DOŁKOWATY* ‘dziobaty, ospowaty’; *GARBOWATY* ‘garbaty’; *GORCZYCOWATY* (o maści końskiej) ‘pokryty ciemnymi plamkami (na jasnym tle)’; *GÓROWATY* ‘pagórkowaty, nierówny, chropowaty’; *IŁOWATY* ‘zawierający ił lub mający konsystencję łu’; *LISTOWATY* ‘liśćmi okryty’; (*MODZELOWATY*) *modzelewaty* ‘pokryty modzelami czy też do modzela podobny, stwardniały’; *PARCHOWATY* ‘mający parchy, wyłysiały w powodu parchów’; *PODŁUGOWATY* ‘dłuższy niż szerszy, podłużny’; *PUCOŁOWATY* ‘mający wydatne, tłuste policzki, pyzaty’; *RÓZGOWATY* ‘rozgałęziony, mający dużo gałęzi, młodych pędów’; *RUSOWATY* ‘rudawożółty w czarne plamy’; *SŁOJERZOWATY*¹⁰¹ (o koniu) ‘mający łysinę, tj. dużą białą plamę na czole’; *SZCZUDŁOWATY* ‘mający drewnianą nogę’; (*SZRONOWATY*) *śronowaty*, *śrzonowaty* (o maści końskiej) ‘siwy’; *TARANTOWATY* (o maści końskiej) ‘siwy w ciemne plamy’; *TRĘDOWATY* ‘dotknięty trądem, chory na trąd’; (*WĄGROWATY*), *węgrowaty* (o mięsie) ‘zakażony wągrami (...)’; *WICHROWATY* (o ludziach) ‘niespokojny, zmienny, lekkomyślny’; (*WIERZCHOWATY*) *wirchowaty*, *wirzchowaty* (w odniesieniu do miar ciał sypkich) ‘nasypany z czubkiem, z nadwyżką, czubaty, kopiasty’; *WINOWATY*¹⁰² ‘winien, taki, który popełnił występki, nie dopełnił obowiązku’, ‘taki, który jest komuś dłużny, winien pieniądze, który ma spłacić dług lub inne zobowiązanie (pieniężne lub rzeczowe)’, ‘zobowiązany do czegoś, powinien’, ‘taki, który popełnił przestępstwo, grzech, winien, też oskarżony’, ‘należny prawnie’; *WOŁOWATY* ‘mający wolę, tj. powiększony gruczoł tarczycowy’.

⁹⁹ H. Satkiewicz: *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego*. Warszawa 1969, s. 148–149. Produktowność tych struktur w ostatnim półwieczu polszczyzny zaświadcza H. Jadaćka w monografii *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa 2001, s. 60–62.

¹⁰⁰ Píše A. Bańkowski, że to wyraz pochodny od *czyn*, *cyn* w specjalnym znaczeniu tkackim (ESB).

¹⁰¹ Od *słojerz* ‘rodzaj czepca’.

¹⁰² Derywat może być też interpretowany jako odczasownikowy, wtedy formantem byłby przyrostek *-aty*. O umieszczeniu go wśród derywatów na *-owaty* zdecydowały względy semantyczne.

1.13. Przyrostek *-(ow)ity (-yty)*

1. Derywatów z formantem *-(ow)ity (-yty)* jest zaledwie 15, czyli prawie połowa zasobu formacji z przyrostkiem *-isty (-ysty)*. Wśród formacji z prefiksem *nie-* znalazł się wyraz *nieprzeliczyty* 'niezliczony, bardzo liczny', można więc wnioskować, że w staropolszczyźnie funkcjonowała postać **przeliczyty*. Materiał przysłówkowy zdradza tylko jeden przymiotnik, ale jest to wyraz o niejasnej budowie w części rdzennej: *sposomalice* 'razem, wspólnie'.

2. Podobnie jak w klasie formacji na *-isty (-ysty)*, także tu podstawy słowotwórcze są kategorialnie różne, ale najczęściej chodzi o twory odczasownikowe, np.: *obfity, odmienity, pracowity, rozliczyty, rozmaity, sowity, winowity*. Do przymiotników odrzeczownikowych zaliczyć można: *jabłkowity, jadowity, naroczyty, zamszyty*; przysłówkową podstawę mamy w *pospolity*, liczebnikową w *dwoity*.

Sygnalizowane w nagłówku rozszerzenie formantu *-ity* przez morfem *-ow-* pojawia się w przymiotnikach: *jabłkowity, jadowity* oraz *pracowity* i *winowity*. W przypadku derywatów *pracowity* i *winowity* możliwe jest interpretowanie *-ow-* jako elementu bazy czasownikowej, także dla *jabłkowity* i *jadowity* można wskazać podstawy z morfemem *-ow-*, bo w *SSłp* odnotowano przymiotniki *jadowy* oraz *jabłkowy*. Jeśli przyjąć podstawy *jabłkowy, jadowy* (dodać można *znamy* dla *znamienity*), mielibyśmy także grupę derywatów odprzymiotnikowych¹⁰³.

3. Staropolski formant *-(ow)ity (-yty)* nie tworzył klasy jednolitej pod względem semantycznym. Rozrzut funkcji był duży. Mamy zatem użycia obiektowe (*wąż jadowity*), materiałowe (*zamszyty*), symilatywne (*jabłkowity*). Nie sposób wskazać również jakiegoś znamiennego rysu znaczeniowego dla innych, nierzeczownikowych formacji, zwłaszcza że niektóre znaczenia z pewnością wynikają z procesów o podłożu semantycznym, a nie słowotwórczym (tak dla obciążonych frekwencyjnie przymiotników: *pospolity, rozmaity, znamienity*).

Gdyby przyjąć pochodność przymiotników *jabłkowity, jadowity* oraz *znamienity* od *jabłkowy, jadowy* i *znamy* (por. punkt 2.), należałoby konsekwentnie interpretować funkcję formantu *-ity* jako strukturalną.

4. Większość przymiotników omawianej klasy ma warianty słowotwórcze, w 5 wypadkach formacje na *-(ow)ity (-yty)* wchodziły w szeregi większe niż dwuelementowe: *jabłkowity – jabłczany – jabłeczny – jabłkowy*

¹⁰³ Rozszerzona postać formantu *-owity* powstała już na gruncie prasłowiańskim i występuje na całej słowiańszczyźnie. Por. I. Winkler-Leszczyńska: *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty, -aty, -asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 13, przypis 2.

(in. zn.); *naroczyty* – *naroczysty* – *naroczy*; *pospolity* – *pospolisty* – *pospólny*; *pracowity* – *praciłwy* – *pracujący*; *rozliczyty* – *rozliczny* – *rozliczony* – *rozliczysty*, *znamienity* – *znamieniaty* – *znamienisty* – *znamy*. W szeregi dwuelementowe wchodziły: *jadowity* – *jadowy*, *obfity* – *obfitny*, *odmienity* – *odmienisty*, *sowity* – *sowisty*, *winowity* – *winowaty*. Jak widać w podanych przykładach, formant *-isty* wchodził w relację synonimii z różnymi przyrostkami, najczęściej z *-isty* (*-ysty*) i *-ny*.

5. Dużą frekwencję przejawiają tylko przymiotniki: *obfity*, *pospolity*, *rozmaity* oraz *znamienity*. Po kilka użyć odnotowano dla: *jadowity*, *naroczyty*, *jabłkowity*, *sowity*. Reszta ma po 1, 2 poświadczenia.

6. Jedynie 4 przymiotniki w omawianej klasie mają poświadczone możliwości pełnienia różnych funkcji składniowych, mianowicie *obfity*, *pospolity*, *rozmaity* oraz *znamienity*. Mamy zatem połączenia z rzeczownikami konkretnymi (*opłwite wody*, *pospolity pastewnik*, *rozmaity pokarm*, *znamienity kopiec*), z abstrakcyjnymi (*obfita pomsta*, *pospolita modlitwa*, *rozmaite widzenie*, *znamienity uczynek*), mamy też użycia orzecznikowe:

*Usta twoja **opłwita** była zgłoby, a język twój śpiewał jest leść (...).* (Fl 49,20)
*Niesprawna rzecz jest **rozmaita** (...).* (Ort Ossol 95).

Użycie substantywne odnotowano jedynie dla przymiotnika *opłwity*: *Owa oni grzeszni i **opłwici** na świecie odzierzeli są bogactwa* (Fl 72,12).

7. Do czasów nam współczesnych przetrwały przymiotniki frekwencyjnie ugruntowane już w staropolszczyźnie: *obfity*, *pospolity*, *rozmaity*, *sowity* oraz *znamienity*. Ale nie tylko, bo nadal funkcjonują: *jabłkowity*, *jadowity* i *pracowity*. Rzecz znamienna, z omawianej, skromnej przecież klasy aż połowa formacji przetrwała do dnia dzisiejszego. Choć klasa ta w ciągu rozwoju polszczyzny wzbogaciła się o inne leksemy (por. *przywoity*, *znakomity*), traktowana jest jako nieproduktywna. Silniejsze okazały się formacje z rozszerzonym formantem *-owity*: *chorowity*, *pieczołowity*, *prawowity*, *słabowity*, *smakowity*, ale trudno mówić o klasie jednolitej pod względem formalnym czy semantycznym; jest to formant we współczesnej polszczyźnie nieproduktywny¹⁰⁴.

8. *DWOITY* ‘podwójny, rozdwojony’; *JABŁKOWITY*, *jabłkobity* (o koniu) ‘mający na maści siwej większe, ciemne plamy’; *JADOWITY* ‘venenatus’, przenośnie: ‘zły, grzeszny, prowadzący do grzechu’; *NAROCZYTY* ‘uroczysty, świąteczny’; *OBFITY*, *opłwity* ‘występujący w dużej ilości, w znacznym nasileniu, liczny, wielki, pełny, nadmierny’, ‘opływający w coś, obfitujący, bogaty, przepełniony czymś’, ‘płodny, dużo rodzący, urodzajny’; (*ODMIENITY*) *otmienity* ‘zamieniony, wymieniony’; *POSPOLITY* ‘wspólny, będący wspólną własnością’, ‘wyjątkowy’, ‘wszystkich dotyczący, wszystkim dostępny, ogółowi służący, ogólny, publiczny’, ‘miejski, należą-

cy do tzw. pospólstwa', 'powszechnie przyjęty, uznany, obowiązujący', 'zwyczajny, nie wyróżniający się', (o kościele chrześcijańskim) 'powszechny, wszystkich skupiający', 'poszczególne, każdy z osobna', 'istotny'; *PRACOWITY* 'wypełniony pracą'; *ROZLICZITY* 'rozmaity, wieloraki, tu: różnobarwny, piękny', 'różnorodny, odmienny'; *ROZMAITY* 'odmienny co do postaci, ilości, różny, różnorodny, różnych rodzajów, rozliczny'; *SOWITY*¹⁰⁵ 'podwójny', 'szeroki, fałdzisty'; *SPOLITY* może corruptum pro *spopolity* 'zwyczajny, nie wyróżniający się'; *WINOWITY* (?) 'winien, taki, który popełnił występki, nie dopełnił obowiązku'; *ZAMSZYTY* 'zrobiony z zamachu'; *ZNAMIENITY* 'duży, wielki pod względem rozmiarów, natężenia', 'mający duże znaczenie, ważny, doniosły, niezwykły, niecodzienny, szczególnie, wyjątkowy (także w sensie negatywnym)', 'bez wady, doskonały', 'uroczysty, świąteczny', 'upamiętniający', (o ludziach) 'wybijający się ponad otoczenie, bardzo się wyróżniający, znakomity, wybitny, nieprzeciętny (także w sensie negatywnym)', 'taki, o którym się wie, wiadomy, znany', 'dający się dostrzec, widoczny', 'znający się na czymś, doświadczony'.

1.14. Przyrostek *-asty*

1. Klasa staropolskich derywatów z formantem *-asty* liczy tylko 14 jednostek, przy czym jeśli wziąć pod uwagę podobieństwa między niektórymi (*dupiasty* i *dupniasty*¹⁰⁶, *popielasty* i *popieliczasty*, *srakasty* i *sroczasty*), można mówić o klasie ledwie jedenastoelementowej.

2. Wszystkie derywaty to twory pochodne od rzeczowników, chyba że za odprzymiotnikowy, o strukturalnej funkcji formantu, uznać postać leksemu *dupniasty* (przymiotnik *dupny* odnotowany jako składnik wyrażenia *dupny korzeń*). W przypadku pary *popielasty* i *popieliczasty* można dopatrywać się dwóch podstaw: *popiół* i *popielica*.

3. Pod względem semantycznym jest to klasa jednolita – aż w 8 wypadkach autorzy *SSłp* posługują się definicją zakresową, ograniczając użycia do sygnalizowania maści konia. Do łacińskiego *bos*, *bovis* ograniczona jest też łączliwość przymiotnika *pierzasty* w drugim znaczeniu, można zatem mówić, że przymiotniki na *-asty* to przede wszystkim leksemy używane wtedy, gdy mowa była o maści zwierząt, przy czym z punktu widzenia słowotwórczego można mówić o funkcji symulatywnej. Nieco odmienną strukturę

¹⁰⁵ Od *sować*, *sunąć* (motywacja słaba).

¹⁰⁶ Z. Krążyńska i W.R. Rzepka różnicę upatrują w odmiennych procesach derywacyjnych: *dupiasty* od rzeczownika, *dupniasty* od czasownika lub przymiotnika. Zob. *Idem*: *O przymiotnikach z sufiksami: -ity, -isty, -aty, -asty...*, s. 112, przypis 48).

semantyczną mają przymiotniki *dupiasty* i *dupniasty*, *pierzasty*, *strzępczasty*, *żyłasty* (przymiotniki charakterystyczne).

4. Mimo ubóstwa klasy na *-asty* wariantywność słowotwórcza jest duża, dotyczy aż 6 jednostek¹⁰⁷. Dziwi to tym bardziej, że w 4 przypadkach warianty słowotwórcze mają identyczne znaczenie i identyczny zakres (odnoszą się do maści koni): *gorczyczasty* – *gorczycowaty*, *myszasty* – *myszaty* – *mysi*, *sroczasty* – *srokaty*, *wilczasty* – *wilczaty*. Identyczne pod względem funkcji są też: *pierzasty* – *pierzony*.

5. Niewiele można powiedzieć o frekwencji w opisywanej klasie słowotwórczej. Jedynie *myszasty*, *pierzasty* i *wilczasty* mają po kilka poświadczeń, dwa poświadczenia ma *gliniasty*, reszta – po jednym (często są to glosy).

6. Funkcje syntaktyczne zachowanych w tekstach staropolskich derywatów na *-asty* są mało urozmaicone. Przymiotniki te stanowią określniki rzeczowników konkretnych, z reguły nazw zwierząt, zwłaszcza zaś koni, np.: *wilczasty koń*, *wałach*, *wałaszek*.

7. Dla współczesnego Polaka koń nie jest już zwierzęciem, z którym styka się na co dzień, nic zatem dziwnego, że nie funkcjonują w jego słownictwie, oczywiście poza kręgiem ludzi uprawiających hippikę, wyrazy określające odcienie maści koni. Z opisywanej klasy zachowały się derywaty: *pierzasty*, *żyłasty*, też przymiotnik *gliniasty*, choć w innym znaczeniu: *gliniasty chleb*, *cera* ‘przypominający glinę’. Nie znaczy to oczywiście, że brak w polszczyźnie derywatów z formantem *-asty*. Sufiks ten tworzy przymiotniki odrzeczownikowe, por. *trawiasty*, *iglasty*, *kolczasty*, *ceglasty*, *żyłasty*, *głębisty*. Pisze I. Winkler-Leszczyńska, że „Jest to formacja żywa, według której można doraźnie tworzyć przymiotniki.”¹⁰⁸

8. *DUPIASTY* ‘wydrażony, pusty, próżny’; *DUPNIASTY* ‘wydrażony, pusty, próżny’; *GLINIASTY* (o maści końskiej) ‘koloru gliny, gliniasty’; *GORCZYZASTY* (o maści końskiej) ‘pokryty ciemnymi plamkami na jasnym tle’; *KŁOBUCZKOWASTY* czy *kłobuczkwisty* ‘przypominający czymś kłobuczek, czyli hełm’; *MYSZASTY* (o maści końskiej) ‘myszaty, popielaty, szary, bury’; *PIERZASTY* ‘pokryty pierzem’, ‘pstrokaty, niejednolitej maści’; *POPIELASTY* (o maści końskiej) ‘siwy z odcieniem popielatym’; *POPIELICZASTY* (o maści końskiej) ‘siwy o odcieniu popielatym’; *SRAKASTY* (o maści końskiej) ‘w białe i ciemne plamy, pstry, łaciaty’; *SROCZASTY* (o maści końskiej) ‘w białe i ciemne plamy’; *STRZĘPCZASTY* ‘zakończony frędzlami’; *WILCZASTY* (o maści końskiej) ‘żółtawy z ciemną grzywą, ogonem i pręgą na grzbiecie’; *ŻYLASTY* ‘mający związek z żyłą czy ze ścięgnem’.

¹⁰⁷ Nie liczę bliskich do *gliniasty* – *gliniany* ‘wykonany z gliny’ i *glinny* ‘zawierający glinę’, też w relacji do *wilczasty* – *wilczy* ‘związany z wilkiem, dotyczący wilka’.

¹⁰⁸ I. Winkler-Leszczyńska: *Sufiksy przymiotnikowe...*, s. 26.

1.15. Przyrostek *-isty (-ysty)*

1. W *SSłp* odnotowano 33 formacje z przyrostkiem *-isty (-ysty)*. Można jeszcze dodać hipotetyczne derywaty: **próchnisty* oraz **ufalisty*, stojące u podstaw innych derywatów¹⁰⁹.

2. Najczęściej podstawami słowotwórczymi są rzeczowniki konkretne, jak w derywatach *kamienisty*, *kępisty*, *macierzysty*, *mięsisty* (w sumie 15), rzadziej rzeczowniki nieprzedmiotowe, tak w *uroczysty*, *naroczysty*, *wieczysty*, być może też w *płodzysty*, choć derywat ten można interpretować jako pochodny od czasownika, takich zaś jest w materiale sporo (*iścisty*, *otworzysty*, *przezroczysty*, *rozliczysty*, *rozporzysty*, *sierdzisty*, *sowisty*¹¹⁰, *stoczysty*, *zamczysty*, *zawiesisty*). Derywat *pospolisty* powstał na bazie przysłowka *pospołu*, *dwoisty* – liczebnika. Pewien kłopot sprawia derywat *wiekuisty*, funkcjonujący obok *wieczysty* (wyrazy w relacji bliskoznaczności), powstały prawdopodobnie przez zdublowanie morfemu przymiotnikowego (na bazie przymiotnika *wiekui*). Podobną sytuację mamy w przypadku derywatu *znamienisty* (na bazie przymiotnika odimiesłowowego *znamy*) oraz *przeźroczysty* (na bazie *przeźroczy*¹¹¹).

3. Odnotowane staropolskie derywaty na *-isty (-ysty)* nie grupują się wokół jednej wyraźnej funkcji. W klasie przymiotników odrzeczownikowych spotykamy przede wszystkim użycia charakterystyczne, np.: *gałęzisty*, *opoczysty*, *mięsisty*, *włosisty*, *sierchlisty*, *ognisty*, *kamienisty*, *kępisty*, choć wskazać można także inne typy, np. przymiotniki dzierżawcze (*macierzysty*, *ojczysty*), materiałowe (*pawłoczysty*), subiektywne (*wągrzysty*), a nawet o bardzo skomplikowanej strukturze semantycznej, por. *korzenisty* ‘legitymujący się dobrymi przodkami’. Rozrzut znaczeniowy obserwujemy także wśród derywatów odczasownikowych. Spotykamy znaczenia bierne (*otworzysty*, *rozporzysty*, *zamczysty*), derywaty wskazujące na przeznaczenie (*odmienisty*), na skłonność (*sierdzisty*), na zdolność (*płodzysty*), reszta zaś ma sensy trudne do klasyfikowania w ramach przyjętych kategorii.

4. Gdy mowa o współfunkcjonowaniu z innymi derywatami w klasie z formantem *-isty (-ysty)*, uwaga kieruje się przede wszystkim na związany z nim genetycznie formant *-ity (-yty)*¹¹². Należy tu wymienić pary: *naroczysty* – *naroczyty*, *odmienisty* – *odmienity*, *pospolisty* – *pospolity*, *rozliczysty* – *rozliczyty*, *sowisty* – *sowity*, *znamienisty* – *znamienity*. Rzecz znamienna, w prezentowanych wariantach słowotwórczych brak typowych dla rzeczow-

¹⁰⁹ Odnotowano leksem *niepróchnisty* o drzewie ‘nienadpsuty, niezbutwiały, zdrowy’ oraz przysłówek *ufaliście* ‘z wzajemnym zaufaniem’.

¹¹⁰ Zdaniem A. Brücknera, wyraz pochodny od **sować*; rdzeń jak w *sunąć* (SB).

¹¹¹ Tak według J. Łosia (*Gramatyka polska*. Cz. 2: *Słowotwórstwo...*, s. 54).

¹¹² I. Winkler-Leszczynska: *Sufiksy przymiotnikowe...*, s. 7–12.

ników na *-isty* (*-ysty*) tworów pochodnych od rzeczowników konkretnych; wariantowość dotyczy zatem peryferii klasy na *-isty* (*-ysty*).

Ale obok derywatów paralelnych z przyrostkami *-isty* (*-ysty*) – *-ity* (*-yty*) mamy bogactwo innych wariantów słowotwórczych, ich pasma obejmują nieraz 3, 4 elementy (nie licząc tych na *-ity* (*-yty*)), przykładowo: *iścisty* – *istny* – *iścowy* – *iściny*, *kamienisty* – *kamieniowy* (in. zn.) – *kamienny* (in. zn.) – *kamieny* (in. zn.), *macierzysty* – *macierzy* – *macierzyny* – *macierzyny*, *ognisty* – *ogniowy* – *ogienny*, *ojczysty* – *ojczyzny* – *ojcowy* – *ojcowski*, *pawłoczysty* – *pawłoczany* – *pawłokowy*, *pospolisty* – *pospólny* – *pospólni*, *włosisty* – *włochaty* – *włosiany* (in. zn.) – *włosienny* (in. zn.). Tylko w postaci dubletów występują: *korzenisty* – *korzenny*, *mięsisty* – *mięsny*, *odmienisty* – *odmienny*, *otworzysty* – *otworzony*, *płodzysty* – *płodny*, *rozliczysty* – *rozliczny*, *wągrzysty* – *wągrowaty*, *wieczysty* – *wieczny*, *wiekuisty* – *wiekui*, *znamienisty* – *znamieniasty*. Łatwo zauważyć, że repertuar środków formalnych derywatów paralelnych jest szeroki, mimo iż, jak zwykle, najczęściej pojawia się formant *-ny*.

5. Obciążenie frekwencyjne analizowanych formacji jest nierównomierne. Zdecydowana większość pojawia się okazjonalnie, mamy 1, 2 poświadczenia. Nieco więcej (po kilka) poświadczeń mają: *pawłoczysty*, *wieczysty*, *macierzysty*, *ojczysty*. Natomiast bardzo dużo użyć odnotowano dla *wiekuisty*, co oczywiście wiąże się z religijnym charakterem zachowanych tekstów.

6. Derywaty na *-isty* (*-ysty*) najczęściej łączyły się z rzeczownikami konkretnymi, przykładowo: *wągrzyste mięso*, *wieczysty dział*, *macierzysty grosz*, *ojczyste pieniądze*, *mięsiste wargi*, *sowisty płaszcz*. Połączenia z rzeczownikami abstrakcyjnymi ilustrują przykłady: *uroczyste święta*, *naroczysty dzień*, *wiekuisty mir*, *ognista światłość*. Jedynie w trzech przypadkach omawiane przymiotniki funkcjonowały jako orzeczniki:

(...) *dziedzina jest dzieci Andrzejowych macierzysta* (...). (1398 StPPP VIII nr 7604)

(...) *i jedna moneta ma być imiana, jaż by była wiekuista* (...). (Dział 63)
Eże czso Piotr zaorał (...), *są prawie pospoliste* (...). (1402 JA VI 205).

Substantywizacji nie odnotowano.

7. Do czasów nam współczesnych zachowało się 11 formacji (ale nie wszystkie znaczenia), więc 1/3 odnotowanych w staropolszczyźnie: *ojczysty*, *ościsty*, *gałęzisty*, *kamienisty*, *macierzysty*, *mięsisty*, *ognisty*, *przezroczysty*, *uroczysty*, *wieczysty*, *wiekuisty*.

Wśród dzisiejszych funkcji odrzeczownikowych derywatów na *-isty* (*-ysty*) wskazuje się użycia charakterystyczne oraz symilatywne, przyznać trzeba, że przykładów jest dość dużo¹¹³. Zwraca się też uwagę na ograni-

¹¹³ Ibidem, s. 13–20; H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza...*, s. 26, 92. Na temat wahań produktywności formantu *-isty* (*-ysty*) w historii polszczyzny zob. Z. Krążyńska, W.R. Rzepka: *O przymiotnikach z sufiksami: -ity, -isty, -aty, -asty...*

czanie za pomocą formantu *-isty* (*-ysty*) zakresu znaczeniowego przymiotnika. Pisze H. Kurkowska: „Dziś przyrostek *-ist-* nadaje przymiotnikom od rzeczownikowym zwykle jeden tylko odcień znaczeniowy. Tak np. obok ogólnikowego *leśny* ‘mający związek z lasem’ (np. »robotnik leśny«, »jagody leśne«; »prawo leśne« L.) mamy przymiotnik *lesisty* o węższym zakresie semantycznym: ‘który jest z lasem (np. »okolica lesista«)’, obok *kostnego* – *kościsty* [...]»¹¹⁴

8. *DWOISTY* ‘podwójny, rozdwojony’; *GAŁĘZISTY* ‘rozgałęziony, o wielu gałęziach’; *IŚCISTY* ‘główny, podstawowy’; *KAMIENISTY* ‘pełen kamieni’; *KĘPISTY* ‘pokryty kępami’; *KORZENISTY* ‘legitymujący się dobrymi przodkami’; *MACIERZYSTY* ‘do matki należący, będący własnością matki, też otrzymany, pochodzący od matki’; *MIĘSISTY* ‘obfitujący w mięso, w ciało, tłusty, gruby’; *NAROCZYSTY* ‘uroczysty, świąteczny’; *ODMIENISTY*, *otmienisty* ~ *odmieniste rucho*, *odzienie* ‘szata na zmianę, uroczysta’; *OGNISTY* ‘pełen ognia, płomienny’; (*OJCZYSTY*) *oćczysty*, *oczysty* ‘dotyczący ojca, należący do ojca, pochodzący od ojca’; *OPOCZYSTY* ‘skalisty, kamienisty’; *OŚCISTY* ‘mający kolce’; *OTWORZYSTY* ‘otwarty, nie zamknięty’; *PAWŁOCZYSTY* ‘z powłoki zrobiony’; *PŁODZISTY* ‘dający obfity plon, urodzajny’; *POSPOLISTY* ‘wspólny’; *PRZEZROCZYSTY* ‘przejrzysty, jasny’, ‘przenikliwy, bystry’; *ROZLICZYSTY* ‘różnorodny, odmienny’; *ROZPORZYSTY* ‘rozcięty’; (*SIERCHLISTY*) *sirzechlisty* ‘pokryty sierścią, włochaty’; (*SIERDZISTY*) *sirdzisty* ‘skłonny do gniewu, wybuchowy’; *SOWISTY* ‘szeroki, fałdzisty’; *STOCZYSTY* ~ *stoczyste wrota* ‘wrota wspierające się i toczące się na przytwierdzonych do nich u dołu kółkach’; *UROCZYSTY* ‘doroczny, raz w roku przypadający’, ‘świąteczny’; (*WĄGRZYSTY*) *węgrzysty* (o mięsie) ‘zakażony wągami (...)’; *WIECZYSTY* (o ziemi, dobrach) ‘stały, trwałe, nieograniczony terminem, na zawsze obowiązujący’, ‘wiecznie, na wieki, zawsze’; *WIEKUISTY* ‘nieprzemijający w czasie, trwający bez końca, wieczny, nieskończony, też nieustanny, ciągły’, (jako cecha boga oraz poszczególnych osób Trójcy Świętej i ich atrybutów) ‘nie mający początku ani końca’, ‘istniejący od wieków, odwieczny’, ‘stały, trwałe, niezmienny’, (o ziemi, dobrach) ‘związany z prawem dziedziczenia, nie ograniczony terminem, na zawsze obowiązujący’; *WŁOSISTY* ‘obficie owłosiony, włochaty’; *ZAMCZYSTY* ‘zamknięty, niedostępny, tu nietknięty’; *ZAWIESISTY* ‘ostateczny, nieodwołalny’; *ZNAMIENISTY* ‘uznany za słuszny’, ‘uznany za słuszny’.

¹¹⁴ H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza...*, s. 92.

1.16. Formanty reliktowe

Odmienność staropolskiego słowotwórstwa najłatwiej pokazać, wyszczególniając typy nieproduktywne dziś, stawiając je obok modeli licznie reprezentowanych w dzisiejszej polszczyźnie, przy tym obrazując to przykładami. Procedura taka sprawia, że, choć w sposób niezamierzony, buduje się fałszywy obraz. Wygasłe typy słowotwórcze z reguły były wyjątkami już w dawnej polszczyźnie, stanowiły margines systemu słowotwórczego, a nawet w ogóle nie były motywowane, np. derywaty z praindoeuropejskim *-ro-* (np. *bystry, dobry, modry, pstry, szary*)¹¹⁵. Trzeba bowiem mocno podkreślić, że jeśli chodzi o słowotwórstwo, porównanie stanu z pierwszych wieków polszczyzny pisanej z teraźniejszością każe przyjąć, że podobieństw jest zdecydowanie więcej niż różnic. Różnice zazwyczaj wynikają z odmienności jednostek leksykalnych, a nie w odmienności modeli słowotwórczych.

Aby uniknąć budowania fałszywego obrazu, postanowiłam w jednym miejscu umieścić typy reprezentowane jako marginalne od początków polszczyzny – niektóre formacje przetrwały wprawdzie do dnia dzisiejszego, ale to nie za sprawą mechanizmów słowotwórczych. Dla ciągłości historycznej leksemu motywacja słowotwórcza odgrywa nikłą rolę¹¹⁶; nawet jeśli zaniknie podstawa słowotwórcza, nic nie stoi na przeszkodzie, aby wyraz dalej trwał jako twór zleksykalizowany.

1.16.1. Formant *-ki*

W materiale staropolskim da się wyodrębnić 21 formacji z sufiksem *-ki*, przy czym nie w każdym wypadku można mówić o żywotnej motywacji (por. *cienki, dziarski* od *darznąć*, *prędkie* od *prądać się* ‘rwać się’, *wartki* od *wartać się*¹¹⁷, *lekki, płaski*). W niektórych wypadkach trudno orzec, czy mamy do czynienia z motywacją przez czasownik, czy też przez rzeczownik, por. *chutki* od *chuć* albo *chucić*. Klasę tę cechuje nie tylko niejednorodność formalna, ale też semantyczna. Widać zatem, że mamy do czynienia z grupą derywatów przejętych z prasłowiańszczyzny, którą u progu polszczyzny pisanej należy traktować jako relikտ przeszłości; przyznać trzeba, że relikտ

¹¹⁵ W. Doroszewski: *Monografie słowotwórcze*. Cz. 3: *Formacje z podstawowym „-r-” w części sufiksalfnej*. „Prace Filologiczne” 1931, R. XV, cz. 2, s. 282–285.

¹¹⁶ K. Kleszczowa: *Zanik derywatów a produktywność formantów*. W: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”. Z. 49. Warszawa 1993, s. 69–76; Eadem: *Gasnące słowa...*, s. 265–274.

¹¹⁷ H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza...*, s. 34, 35.

całkiem nieźle zachowany do dnia dzisiejszego. Jest to jeden z bardziej wyrazistych przykładów na niezależność życia leksemu od żywotności modelu słowotwórczego.

Prezentacja materiału:

*BLISKI*¹¹⁸ ‘niedaleki (o miejscu i czasie)’; *CHUTKI* ‘skory, prędkie’; *CIENKI* ‘cienki’, ‘delikatny’; (*CIERPKI*) *cirpki*, *cirzпки* ‘acerbus’; *CIEŻKI* ‘ciężki’, ‘wielki a przykry’, ‘poważny lud, przysięga, sprawa (sądowa)’, ‘smutny’, ‘dokuczliwy, przykry’; (*DZIARSKI*) *darski* ‘śmiały, zapalczywy’; *GŁADKI* ‘równy, wygładzony, niechropowaty’; *GORZKI*, *gorki*, *gorski* ‘gorzki, o piekącym smaku’, ‘bolesny, dojmujący, sprawiający ból, przykrość’; *KRÓTKI* ‘zawierający niewiele jednostek wymiaru linearnego, czasowego i in., niedługi’, ‘zwięzły’; *KRUCHKI* ‘kruchy, łamliwy’; *KRZEPKI* ‘twardy, sztywny’; (*LEPKI*) *lipki* ‘lepiący się, klejący się, przylepiający się’; *MIAŁKI* ‘drobny, drobno pokruszony, drobno zmielony’, ‘płytki, niegłębocki (o rzece)’; *MIĘKKI*, *mięki* ‘nietwardy, poddający się przy ucisku, też puszysty, delikatny’; *NISKI* ‘niewysoko położony, znajdujący się poniżej poziomu otoczenia’, ‘niewysoki, mało się wznoszący ponad podstawę’, ‘w hierarchii wartości mało znaczący, mało ważny, pośledni, należący do mało cenionej klasy, warstwy społecznej’, ‘skłonny do czegoś, podatny’, (o tekście pisanym) ‘poniższy, następujący’; *PŁASKI* czy *ploski* ‘nie pękaty, wypukły’¹¹⁹; *PRĘDKI* ‘szybki, gwałtowny’; *RZADKI* ‘mający małą gęstość, niegęsty’, ‘płynny’, ‘nie ścisły, niezbity’, ‘rozproszony, rzadko rosnący’, ‘nieliczny’; *SŁODKI* ‘mający słodki smak, nie gorzki ani kwaśny’, ‘dobry, łagodny, życzliwy’, ‘sprawiający przyjemność, wywołujący uczucie szczęścia’; *WARTKI* ‘szybki, prędkie’, (o chodzie) ‘szybki, żwawy, sprężysty’; (*WIOTKI*) *wiotchy* ‘stary, dawny’.

1.16.2. Formant *-oki (-eki)*

Formantu *-oki* można by się doszukiwać w leksemach: *daleki*, *dziwoki* ‘dziki, na polach chowany’, *głęboki*, *szeroki* i *wysoki*. Omawiając przymiotnik *daleki*, pisze F. Sławski, że „Przyr. *-ek* ≤ **-oko-* nowszy i wtórny (bez niego jeszcze stopień wyższy *dal-szy*, przysł. *dal-ej* od XIV w.) charakterystyczny dla przym. oznaczających coś wielkiego rozmiarami (*szer-oki*, *głęb-oki*, *wys-oki*) w przeciwieństwie do pierwotnie zdrobniałego przyr. *-ькѣ*, pol. *-ki* używanego z reguły u przymiotników oznaczających coś drobnego i przyjemnego” (SSł, s. 137). Do pierwotnego znaczenia trudno jednak „dopasować” przymiotnik *dziwoki*. Według F. Sławskiego (SSł), jest to twór po-

¹¹⁸ Od **blizъ*, *-u* ‘bliskość, stykanie się’.

¹¹⁹ Rdzeń jak w *płoz*a (od *płozіc* ‘pełzać’) – podaję za Bańkowskim (ESB).

wstały wskutek kontaminacji *dziwy* i *dziki*, zdaniem K. Kowalikówny przymiotnik ten lepiej traktować jako bohemizm¹²⁰.

1.16.3. Formant -szy

Formant -szy to w staropolszczyźnie przede wszystkim wykładnik intensywności, czemu poświęcono osobny tekst, jako że w przekonaniu autorki stopniowanie, choć inne niż we współczesnej polszczyźnie, było w staropolszczyźnie kategorią gramatyczną (por. *Wstęp*, część zatytułowana: *Kategoria stopnia w staropolszczyźnie*). Z obliczeń wynika, że postaci na (na-)~szy ma około 100 przymiotników staropolskich. Stanowi to zaledwie 5% całości materiału¹²¹.

W tej części monografii pojawiają się tylko te formacje, które mają końcowy morfem -szy nie wnoszący informacji o natężeniu cechy. Chodzi przede wszystkim o formacje oparte na leksemie sygnalizującym relacje czasowe (przysłówki, czasami rzeczowniki), przykładowo: *drzewiejszy* od *drzewiej* 'przedtem, najpierw', *dzisiejszy* od *dzisiaj*, *jutrzejszy* od *jutro*, *jutrzniejszy* od *jutrznia*, *zajutrzejszy* od *zajutrze* 'dzień następny, po dniu dzisiejszym, dzień jutrzejszy', *zajutrzniejszy* 'związany z następnym dniem, jutrzejszy' (brak w staropolszczyźnie leksemu **zajutrzni*, ale budowa i semantyka każą ten przymiotnik umieścić właśnie tutaj).

Pewne kłopoty sprawiają przymiotniki: *miąwszy* i *podlejszy*. Wyglądają one na *comparativus*, ale brak w staropolszczyźnie form, które można by traktować jako stopień równy. Nieregularna i odosobniona jest też postać *inakszy* 'inny'. Leksem *zazszy* 'leżący w tyle za czymś' to bohemizm.

Prezentacja materiału:

DRZEWIEJSZY 'dawny, poprzedni'; *DZISIEJSZY* 'bieżącego dnia lub czasu dotyczący, dzisiejszy, teraźniejszy'; *INAKSZY* 'inny'; *JUTRZEJSZY*, *justrzejszy* 'jutrzejszy', 'dotyczący nabożeństwa zwanego jutrznią'; *JUTRZNIEJSZY* 'poranny', 'jutrzejszy'; *MIĄŻSZY*, *miąszy* 'gruby, tłusty, mięsisty'; *MIĄŻSZY*, *miąszy* 'gęsty', (o ciemnościach) 'nieprzeniknione, dotykalne', 'pełen rozwagi, namysłu, niepowierzchowny'; *NINIEJSZY*, *ninieszy* czy *nyniejszy*, *nynieszy* 'teraźniejszy, obecny, ten, który teraz jest', 'doczesny', 'ten oto, ten przedstawiony, przedłożony'; *PODLEJSZY*, *podleszy* 'nie taki dobry

¹²⁰ K. Kowalikówna: *Polskie „dziki”, „dziwy” i „dziwoki” na tle ogólnostowiańskim*. „Język Polski” 1971, z. 4, s. 270–278 (powołuje się na: J. Reczek: *Bohemizmy leksykalne...*, s. 119).

¹²¹ Nie znaczy to, że intensyfikacja cechy pojawiała się tak rzadko. Drugie tyle przymiotników ma inne środki stopniowania – morfologiczne typu: *na-*, *prze-*, *-utki*, też leksykalne: *bardzo*, *wielmi*, *silnie* + przymiotnik.

jak porównywana podstawa, ustępujący w jakości, mniej wart, o człowieku 'niżej urodzony, gorszego stanu, nieszlacheckiego urodzenia', (o zwierzętach, drzewach, przedmiotach itp.) 'w gorszym gatunku, lichy'; *WCZORAJSZY* 'związany z poprzednim dniem'; *ZAJUTRZEJSZY* 'związany z następnym dniem, jutrzejszy'; *ZAJUTRZNIEJSZY* 'związany z następnym dniem, jutrzejszy'; *ZAZSZY* 'leżący w tyle za czymś' (bohemizem), *ZWJUTRZNIEJSZY* 'poranny'.

1.17. Zapowiedzi nowych formantów

1.17.1. Przyrostek *-czy* (*-niczy*, *-iczny*)

Wyodrębnianie formantu *-czy* w okresie staropolskim jest procedurą wątpliwą, pokazującą bardziej mechanizm powstawania formantu niż jego rolę w słowotwórstwie tego czasu. Chodzi przede wszystkim o przymiotniki pochodne od rzeczowników z zakończeniem *~k* bądź *~c*. Są to częste w staropolszczyźnie wygłosy, zwłaszcza wobec rozmiaru strukturalnej funkcji morfemu *-k*¹²². Przyrostek *-czy* wyodrębnia się jako efekt reinterpretacji. Wskutek „przeskoku” jednego ogniwa derywacji przymiotniki powstałe drogą konwersji zaczynają być rozumiane jako powstałe bezpośrednio od czasownika (por. *kupczy* ← [*kupiec* ←] *kupić*), przymiotniki powstałe od rzeczowników z przyrostkami *-ek* i *-ec* pojmowane są jako powstałe od leksemów bezprzyrostkowych, np. *barańczy* ← [*baraniec* ←] *baran*.

Wyodrębniono z materiału staropolskiego 12 jednostek, w których można dopatrzeć się przyrostka *-czy*: *barańczy*, *dziewczy*, *gończy*, *kolczy*, *kupczy*, *owczarczy*, *parobczy*, *popieliczy*, *potwarczy*, *strzelczy*, *wątrobczy*, *zebraczy*. Przymiotniki te umieszczono również w klasie derywatów paradygmatycznych (zob. rozdział 4.), bo i tak można je interpretować, tam też podane są ich definicje¹²³. Jedynie dla formacji *jeleńczy* 'należący do jelenia, jeleni', *koczyczy*, *koczy*, *kotczy* 'dotyczący kota' oraz *postrzelczy* (wyżeł *postrzelczy* 'wyżeł używany do tropienia postrzelonej zwierzyny') nie udało się znaleźć podstawy, która dałaby możliwość przyjęcia konwersji jako środka słowotwórczego.

¹²² Por. K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998, s. 36–52.

¹²³ Dla przejrzystości wyodrębniono przymiotniki z zakończeniem *~czy* tekstem półgrubym.

Nie tylko przyrostek *-czy* można wyodrębnić w ten sposób. Idąc tropem reinterpretacji (można również mówić o podwójnej motywacji), da się w materiale staropolskim wydzielić formanty:

-niczy: *komorniczy, kopijniczy, kopieniczy, kopienniczy, kopinicz, kopinniczy, licemierniczy, męczenniczy, niewolniczy, podkomorzniczy, prażniczy, przewoźniczy, przysiężniczy, ptaszniczy, służebniczy, spowiedniczy, woźniczy*;

-iczy/-yczy: *dziewiczy, gołębiczy, jaskółiczy, jaszczerczy, łasiczy, popieliczy, (przaśniczy) prześniczy; wiewierzycy, włastowiczy, włodyczy*.

Wymienione derywaty ilustrują również derywację paradygmatyczną, tam zostały zaprezentowane ich definicje (rozdział 4.).

1.17.2. Przyrostki ekspresywne

Ekspresywne formanty prezentowane są w staropolszczyźnie wręcz śladowo; ograniczam się do przytoczenia derywatów: *MALUCZKI* ‘bardzo niewielki’, ‘bardzo młody, niedorośły’; *MALUTKI* ‘bardzo niewielki pod względem rozmiarów’, ‘bardzo młody, niedorośły’, ‘człowiek dorosły, lecz słaby albo niewinny jak dziecko’¹²⁴; *MILUCZKI* ‘drogi, kochany’; *MILUTKI* ‘drogi, kochany’; *ZIELENIUCHNY* hipocor ‘zielony’¹²⁵. Dodać tu można derywat z przeczeniem (*NIEWIELICZKI*) *niewieliczski* ‘malutki, niewielki’.

¹²⁴ Por. *Malutki jeśm był między bracią moją i młodszy jeśm był w domu oćca mego* (Fl II Prol 1).

¹²⁵ *Ty jeś gołębiczka boża, niosąca różdkę zieleniuchną (...)*. (PieśniWład 174).

2. Zadiektywizowane imiesłowy

Umieszczenie zadiektywizowanych imiesłów w tym miejscu pracy, tzn. tuż po przymiotnikach sufiksalnych, choć nie wśród nich, wymaga wyjaśnienia.

Termin „adiektywizacja” sygnalizuje proces – historyczne zatem, a nie opisowe spojrzenie na fakty językowe. Proces ten polega na powstawaniu leksemu (jednostki systemu) na bazie jednej z form koniugacyjnych czasownika (jednostki tekstu); leksem powstaje dzięki dodawaniu sensów, przy czym procesowi temu nie towarzyszą **żadne** przekształcenia formalne. W takim ujęciu adiektywizacja imiesłów jest zjawiskiem natury semantycznej, a nie słowotwórczej i bezzasadne byłoby umieszczanie jej w opisie słowotwórczym w ogóle, a co dopiero wśród tworów sufiksalnych.

Gdyby jednak zapomnieć o bazie, na której powstawały (i powstają nadal) opisywane tu przymiotniki, koniecznością jest zestawianie ich z czasownikiem, tzn. z całą gamą jego tekstowych realizacji, mówiąc inaczej – z paradygmatem koniugacyjnym. Wtedy okazuje się, że jedność formy to przypadkowe zderzenie morfemu słowotwórczego z morfemem formotwórczym. W takim ujęciu nic nie stoi na przeszkodzie, aby mówić o derywacji sufiksальной. Są jednak argumenty, aby wyodrębnić dawne imiesłowy i utworzyć z nich osobną klasę:

1. Celowe wydaje się zgrupowanie formacji odczasownikowych powstałych w podobny sposób.

2. Adiektywizacja imiesłów ma wprawdzie charakter panchroniczny¹, ale w różnych okresach historycznych może mieć znamienne, specyficzne tylko dla danego czasu właściwości; zadiektywizowane imiesłowy pośrednio obrazują procesy dokonujące się w bazach – imiesłowach.

¹ B. Bartnicka-Dąbkowska: *Adiektywizacja imiesłów w języku polskim*. Warszawa 1970.

3. Choć zadaniem przeglądu przymiotników w niniejszej książce jest zaprezentowanie właściwego staropolszczyźnie systemu reguł derywacyjnych, chodzi zatem o ogłód synchroniczny, nadrzędnym celem jest dostrzeżenie ewoluowania systemu słowotwórczego; szansa na ukazanie zmiany językowej wydaje się ważniejsza niż dogmatyczna czystość metodologiczna.

Przypominam, że w sposób kompletny zaprezentowane będą jedynie dawne imiesłowy z przyrostkiem *-m-*. Zob. s. 17.

2.1. Dawne imiesłowy na *-ący*

1. Autorzy *SSłp* potraktowali jako osobne hasła aż 70 leksemów na *-ący*, tyle zatem imiesłowów uznali za zadiektywizowane. Przyjmuję ustalenia leksykografów, choć oczywiście mam świadomość względności rozstrzygnięć. W niektórych wypadkach przymiotnikowy charakter imiesłowu jest oczywisty, w innych – mniej oczywisty, ale na pewno uszanowanie decyzji redaktorów *SSłp* jest lepsze niż samodzielne ustalanie charakteru wyrazów na *-ący*, co zresztą wydaje się niewykonalne w krótkim czasie, skoro prace nad *SSłp* trwają już ponad 100 lat.

2. Podstawami słowotwórczymi omawianych w tym miejscu przymiotników (wcześniej imiesłowów) są zarówno czasowniki bezprefiksalne, jak i prefiksalne. I w tym być może tkwi przyczyna adiektywizacji form koniugacyjnych. Staropolszczyzna to czas perfektywizacji niektórych czasowników. Oczywiście słowotwórcy trudno orzekać o wartości aspektowej staropolskich czasowników, nie ma na ten temat zgody wśród aspektologów, natomiast z dzisiejszego punktu widzenia wiele czasowników bazowych ma aspekt dokonany, por. *należący*, *pochybujący*, *pokałający*, *powodący*, *ukojący*, *wzbudowujący*, *zaginący*.

3. Prasłowiański imiesłów na *-ący* miał charakter czynny. Dziwi zatem spora grupa przymiotników o znaczeniu biernym (25, czyli 1/3 wszystkich przykładów na *-ący*)²: *modlący*, np. *Obroci się, gospodnie (...) i modlący bądź nad sługami twoimi (...)*. (Fl 89,15); *należący*, np. *Zastawiamy dzie dziny (...) ze wszystkimi wodami (...), młynmi wodnymi (...), nalezionymi*

² Pisał W. Taszycki, że „Być może w niektórych takich wypadkach użycie formy czynnej imiesłowu zamiast biernej lub zamiast przymiotnika trzeba złożyć na karb nieudolności tłumacza. Nie wszędzie jednak, nie ulega bowiem najmniejszej wątpliwości, że form imiesłowowych czynnych w znaczeniu biernym dość chętnie używano”. Idem: *Imiesłowy czynne: terażniejszy i przeszły I w języku polskim*. W: Idem: *Rozprawy i studia polonistyczne*. T. 3: *Historia języka polskiego*. Wrocław 1965, s. 147.

i należącymi (...). (1428 PF I 481); *podkładający, pogrzebujący*, np. *bo jest ten obyczaj był ciałom pogrzebującym* (BZ Gen 50,3); *pokładający, powiodący, pożądający, przepelniający, przerzekący, ruszający, rzekący* (*melankolia tako rzekąca*), *sadzący, słyszący*, np. *Błogosławcie, poganowie, boga naszego i słyszący czynicie głos chwały jego* (Fl 65,7); *sprawujący, ścieńcący* (*głodem ścieńcący*), *tający, uczyniający* (*uczynionymi albo uczyniającymi* w relacji synonimii), *ufający, umarzający, (umiękczący) umięzczący* ‘uspokojony, ułagodzony’, *wątpiący, wierzący* ‘wiarygodny, godny zaufania’, *wodzący*, np. *Tedy Judasz uźrzał swego mistrza tako nędznie wodząc* (Rozm 758); *wpuszczający, wzbudowujący* ‘taki, który ma zostać zbudowany, wzniesiony, urządzony’, *zmywający*.

Znamienny dla prasłowiańskich imiesłowów z przyrostkiem *-nt-* był czas teraźniejszy, co stawiało te twory w opozycji do imiesłowów czasu przeszłego (z przyrostkami *-vb* i *-vši* oraz *-l-*). Warto zatem przyrzeć się kategorii czasu w zadiektywizowanych staropolskich imiesłowach na *-qcy*. Zdecydowana większość jest obojętna względem czasu, w każdym razie pomieszczone w *SSłp* definicje nie dają takich sygnałów, por. *potrzebujący* ‘ubogi, cierpiący niedostatek’, *pracujący* ‘dużo i chętnie pracujący’, *przechodzący* ‘przenikający, przenikliwy’. Są jednak i takie przymiotniki, w których definicjach pomieszczone są informacje o odstępstwie od pierwotnej wartości czasowej imiesłowów na *-qcy*. Definicje 3 czasowników wyraźnie sygnalizują czas przyszły – tak w przykładach: *będący* ‘przyszły’, *należący* ‘ten, który będzie znaleziony’, *sprawujący* ‘taki, który ma być wykonany, zbudowany’³. Czas przeszły sygnalizowany jest w większości przymiotników, które uległy przewartościowaniu pod względem strony (por. wyżej).

4. Procesy semantyczne, które dotknęły prasłowiańskie imiesłowy na *-qcy*, spowodowały, że aż w 20 wypadkach zadiektywizowane imiesłowy weszły w relację synonimii słowotwórczej, przy czym w 3 wypadkach mamy do czynienia nawet z szeregami trójczłonowymi: *łakniący* (*łączący*) – *łączny* – *łakomy*, *pracujący* – *pracliwy* – *pracowity*, *tający* – *tajemny* – *tajny*, *zlitujący* – *złitościwy* – *zlitowny*, a w 1 – aż czteroczłonowym: *ruszający* – *ruszany* – *ruszliwy* – *rychły*⁴.

Ciekawe są te dublety słowotwórcze, w których doszło do semantycznej zgodności starych imiesłowów. Mamy zatem przykłady na zrównanie pod względem czasu (*obejrzący* – *obejrzały*, *trwający* – *trwały*), a także pod względem strony (*łakniący* – *łakomy*, *oświecący* – *oświecony*, *ruszający* – *ruszany*).

Nie widać, aby jakiś formant częściej wchodził w relację synonimii z *-qcy*. Mamy co prawda 10 razy wariantywność z formantem *-ny* oraz 6 razy

³ O imiesłowie na *-qcy* w funkcji imiesłowu czasu przyszłego pisze też W. Taszycki *Imiesłowy czynne...*, s. 146–147.

⁴ Znaczenia są trochę różne, ale pamiętajmy, że precyzja w ocenie znaczenia w wypadku staropolskiego leksemu nie jest możliwa.

synonimie z *-liwy*, ale to nie powinno dziwić, bo formant *-ny* jest najczęstszy wśród staropolskich przymiotników, z kolei formant *-liwy* jest charakterystyczny dla przymiotników odczasownikowych.

5. Tylko kilka analizowanych w tym miejscu pracy formacji ma frekwencję, którą można uznać za wysoką, oczywiście jak na teksty staropolskie. Do takich trzeba zaliczyć: *będący, gorący, ruszający, rzekący, tający, wszechmogący*. Po kilka poświadczeń mają: *cierpiący, czekający* ‘cierpliwy’, *mogący* ‘mocny’, *placzący, potrzebujący, robotujący*. Reszta to leksemy jedno-, rzadziej dwukrotnie poświadczone.

6. Bardzo wiele odnotowanych w staropolszczyźnie wyrazów na *-qcy* brzmi dość swojsko dla użytkownika współczesnej polszczyzny. Ich odmienność zdradza łączliwość, niespotykaną dziś, przy czym nie chodzi o specyfikę łączenia się, ale specyfikę konkretnych przykładów. Mamy zatem połączenia z rzeczownikami konkretnymi: *Który zakadzi podkadzujące rze czy na ołtarzu (...)*. (BZ Lev 7,31); (...) *bo jest ten obyczaj był ciałom pogrzebującym (...)*. (BZ Gen 50,3), *imienie ruszające i nieruszające, sadzące drzewo, sprawujące młyny*.

Dość egzotycznie brzmią połączenia z rzeczownikami nieprzedmiotowymi, przykładowo: *placzące skruszenie, pracujące życie, przemieniające słowo* (sc. Jezusa), *radzący czas, robotujący żywot, rzucające stąpanie* (por. *Stąpanie* (sc. Jezusa)) *było lubieżne a chwalebne, śmierne, a nie rzucające takie stąpanie jego było (...)*. (Rozm 154).

Z przykładów na użycia orzecznikowe wymienić można:

Bo był (sc. Jezus) *mądry, roztropny, obźrzący (...)*. (Rozm 120)

Spowiedź ma być (...) *tajemna, rychła, placząca (...)*. (R XXV 138, 146).

7. We współczesnych słownikach odnajdujemy długą listę leksemów, których początki miały charakter imiesłowowy, a które dziś należy traktować jako przymiotniki, por. *bieżący, celujący, czarujący, frapujący, dojmujący* (ponad 100 takich jednostek). Rzecz jednak znamienita, staropolskich przymiotników na *-qcy* bardzo dziś mało. Wymienić można co najwyżej: *gorący, potrzebujący, trwający*. Widzimy zatem, że znane nam przymiotniki na *-qcy* w zasadzie nie są dziedzictwem najstarszego okresu, że procesy adiektywizowania imiesłowów mają charakter panchroniczny.

2.2. Dawne imiesłowy na *-(a)ny*, *-ony*, *-ty*

1. W materiale staropolskim zostały wyodrębnione jako osobne hasła słownikowe 124 formacje z pochodzenia imiesłowy biernie czasu przeszłego, czyli twory z zakończeniami *-(a)ny*, *-ony*, *-ty*. Cyfrę tę, mimo iż tak dokładna, należy traktować orientacyjnie, bo nawet jeśli zaufać decyzji autorów *SStp*, dylematy nie ustają. Przede wszystkim dyskusyjne jest wyłączenie z omawianej klasy dawnych imiesłowów z przeczeniem *nie~*. Bo choć zdarza się, że można wskazać bezpośrednią opozycję między zadiektywizowanymi imiesłowami z przeczeniem i bez przeczenia, postać z *nie-* nie zawsze jest prostym zaprzeczeniem treści niesionych przez przymiotniki na *-(a)ny*, *-ony*, *-ty*, por. *nieporuszony* ‘nienaruszony, nietknięty, też etycznie nieskażony, nieskalany, czysty’ czy *świadczony* ‘znany, wiadomy’ wobec (*nieświadczony*) *nieświadczony* ‘prawnie niezdolny do sporządzenia testamentu, do rozporządzania swoim mieniem’. Dyskusyjne jest także wyłączenie z analizowanej klasy złożzeń, zrostu *wniebowzięty*, także derywatów powstałych na bazie wyrażenia przymkowego.

2. Omawiając dyskusyjne problemy z tworzeniem klasy zadiektywizowanych biernych imiesłowów czasu przeszłego (punkt 1. opisu), zwracałam uwagę na różnorodność części bazowych pochodnych leksemów na *-ony*, *-(a)ny* oraz *-ty*. Tu chciałabym jedynie zwrócić uwagę na strukturę morfemową czasowników bazowych, konkretnie zaś – na występowanie lub brak morfemów prefiksalnych. W zdecydowanej większości zadiektywizowane imiesłowy biernie mają u podstaw czasowniki prefiksalne. Z nieprefiksalnych układów (mogą tu pojawić się derywaty odimienne) wymienić można: *blągostawiony*, *bogostawiony*, *jednany*, *ladrowany*, *landowany*, *lejmprykowany*, *lity*, *pasany*, *pierzony*, *pijany*, *pstrzony*, *rodzony*, *ruszany*, *stawiony*, *solony*, *stany*, *ślubiony*, *wiedziony*. Jeśli wziąć pod uwagę fakt, że prefiksy to podstawowy środek budowania par aspektowych, problem wydaje się istotny, zwłaszcza że w materiale mamy pary o identycznym znaczeniu, ale wyraźnie różniące się, z dzisiejszego punktu widzenia, wartością aspektową, por. *usłyszany* – *usłyszony* ‘taki, który ma być usłyszany, donośny’⁵.

3. Wyjściowy dla omawianych w tym miejscu przymiotników był imiesłów czasu przeszłego bierny. Analizowanie wartości czasowej derywatów nie wydaje się celowe, gdyż właśnie zneutralizowanie tej wartości w imiesłowach biernych to jedna z podstawowych zmian w zestawieniu z prasłowiańskim systemem koniugacyjnym⁶. Ciekawsze wydaje się omówienie kategorii strony.

⁵ Na temat wartości aspektowej imiesłowów biernych zob. H. Oesterreicher: *Imiesłów bierny w języku polskim*. Kraków 1926, s. 41–42.

⁶ Według H. Oesterreichera, dowodem zacierania się wartości czasowej imiesłowów przeszłych biernych był fakt, że aby oddać praeteritum, tłumacz Biblii Królowej Zofii stosował formę *był*. Idem: *Imiesłów bierny...*, s. 50.

W 32 przykładach pojawia się znaczenie strony czynnej, choć niekoniecznie „niebierność” równa się aktywności. Mam na myśli przymiotniki oparte na czasownikach procesualnych, typu: *nałysion* ‘(...)’, *przyłysiały*, *rozdepty* (tu o nosie) ‘szeroki’, *spuchlany* ‘spuchnięty, obrzękły, dotknięty puchliną wodną’, *wstoczony* (o włosach) ‘kędzierzawy, z natury falisty’, *wyrodzony* ‘mający rósć, rosnący’. Za wyrażnie czynne można uznać: *ojrzany* ‘przewidujący, ostrożny’, *otruty* ‘jadowity, trujący’, *pijany* ‘zamroczony, odurzony alkoholem’, *polecony* ‘zalecający, zachwalający’, *przyzwolony* ‘zezwalający, (...)’, *ruszany* (o umyśle) ‘ruchliwy, bystry’, *uczyniony* ‘działający, sprawczy’, *uczyszczony* ‘oczyszczający, (...)’, *umęczony* ‘sprawiający ból, wywołujący cierpienie’, *urągany* ‘uszczypliwy, złośliwy’, *odstawiony* ‘odstający, tu o wargach: wydatny’, *wymówiony* ‘uprzejmy, przyjazny’, *zapłacony* ‘ten, który płaci, płacący’, *zarażony* ‘zaraźliwy’, *zaszłapiony* (o koniu) ‘taki, który przy biegu zawadza tylnymi nogami o przednie, (...)’, *zatruty* ‘wydzielający jad, jadowity’, *zbawiony* ‘(...)’, dający zbawienie’, *zgromadzony* ‘zagarniający w jedno miejsce’. Co do reszty można mieć wątpliwości w kwestii strony (*nadprzyrodzony*, *posobiony*, *przewrócony*, *przewyższony*, *przyrodzony*, *urządzony*, *wiedziony* ‘powtarzający się, (...)’). W niektórych rozchwiecie strony jest efektem leksykalizacji.

4. W relację synonimii słowotwórczej omawiane *adiectiva* wchodziły rzadko, odnotowano zaledwie 19 szeregów: *błogosławiony* – *błogosławny*, *jarzany* – *jarzny*, *jednany* – *jednały*, *ojrzany* – *ojrzały*, *oświecony* – *oświecający*, *otworzony* – *otworzysty*, *podpalony* – *podpolały* – *podpalały*, *przeszywany* – *przeszywny*, *przewrócony* – *przewrotny* – *przewrotny*, *przyrodzony* – *przyrodny*, *rozdzielony* – *rozdzielny*, *rozliczony* – *rozliczny* – *rozliczysty* – *rozliczyty*, *rozpuszczony* – *rozpustny*, *uczczony* – *uczciwy* – *uczliwy* – *uczęstny*, *uczczony* – *uczciwy* – *uczliwy*, *utrąty* – *utrały*, *zasłużony* – *zasłużny*, *zbawiony* – *zbawienny* – *zbawny*, *zgromadzony* – *zgromadny*. Jak widać, poza *-ny* inne formanty tworzyły dublety sporadycznie.

5. Bardzo wysoką frekwencję miały leksemy: *błogosławiony*, *bogostawiony*, *nauczony*, *przeklęty*, *przyrodzony*, *rodzony*, *wybrany*. Ich obciążenie frekwencyjne wynika z charakteru zachowanych tekstów staropolskich. Więcej niż 2 odnotowania mają: *murowany*, *oświecony*, *otworzony*, *pasany*, *pijany*, *podjezany*, *powyższony*, *przeszywany*, *rozpuszczony*, *uczczony*, *urodzony*, *wrodzony*. Reszta to przymiotniki o jedno-, dwukrotnym poświadczeniu.

6. Wiele jest w materiale przykładów na funkcję orzecznikową omawianych w tym miejscu imiesłówów-przymiotników, np.

Jezus (...) był miłościwy, zlutujący, dostojny a błogosławiony (...). (Rozm 142)
(...) synowie Herodowi (...) byli podejrzeni ojcu (...). (Rozm 103)
I z wybranim wybrany będziesz, a z przewrotnym przewrócon będziesz (...). (Fl 17,29)

Dominik Piotrowo świadectwo chciał odwołać, przeto iż jest przyrodzony Kunradowi (...). (Dział 24)

108 *Nie było sierce jego zwirchowane z panem bogiem jego (...).* (BZ III Reg 15, 3).

Wiele też przykładów na substantywizację (por. *pijany, podany, przyrodzony, szalony, uciążony, zmącony*), co świadczy o silnym stopniu adiektywizacji.

7. Dużo odnotowanych w staropolszczyźnie przymiotników na *-ny, -ony, -ty* zachowało się do dziś, por. *błogosławiony, domniemany, nadprzyrodzony, przeklęty, rodzony, rozpalony, rozpieszczony, solony, szalony, wrodzony, zgromadzony*. Niektóre formy zachowały się, choć ich znaczenie różni się od tego, które odnotowali autorzy *SSp* (tak dla: *lity, polecony, rozpuszczony, urodzony, uznany, wybrany, wymówiony, wypleciony, wyrodzony*). Jednak zdecydowana większość analizowanych imiesłowów-przymiotników została zapomniana.

2.3. Dawne imiesłowy na *~my*

1. Niewiele jest w materiale staropolskim przymiotników kontynuujących prastowiański bierny imiesłów czasu teraźniejszego; odnotowano tylko: *jrzemy, łakomy, naśladowy, świadomy, wiadomy, widomy, znajomy, znamy*⁷, *zwidomy* (w sumie 9 formacji)⁸. Poza przykładami *jrzemy* i *znamy*, bohemizmami zresztą, dawny imiesłowowy przyrostek związał się z tematycznym *-o-*, możemy zatem mówić o formancie *-omy* (z postacią wariantywną *-emy*).

Wymienioną listę da się poszerzyć, uwzględniając materiał onomastyczny. W staropolszczyźnie odnotowano imiona: *Grozim, Jarzym* (od *jarzyć się*), *Skolim* (od *skolić* 'ujadać, łupić'), *Storzym* (od *storzyć się* 'wynosić się'), *Strzegom* (zachowane w nazwie miejscowej)⁹.

2. Charakter podstaw analizowanej klasy derywatów wynika z genezy formantów, dawnych imiesłowów, więc wszystkie analizowane w tym miejscu derywaty to twory dewerbalne.

3. Niektóre z opisywanych przymiotników zachowały pierwotne znaczenie bierne (por. *jrzemy, świadomy, wiadomy, widomy, znajomy, znamy*), ale odnotowane są również znaczenia czynnościowe (*łakomy, naśladowy, świadomy, wiadomy, zwidomy*). Widzimy zatem, że analizowane przymiotniki nie kontynuują bezwyjątkowo strony po imiesłowach, zdarza się nawet, że ten

⁷ Forma ściągnięta ze **znajemy*. Zob. J. Łoś: *Gramatyka polska. Cz. 2: Słowotwórstwo*. Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. 267.

⁸ Śladów tego imiesłowu można doszukiwać się w przymiotnikach: *potajemny, tajemny, znamieniaty, znamienisty, znamienity*.

⁹ Korzystam z materiału mieszczącego się w artykule: M. Małec: *Początki słowiańskich imion w formie imiesłowów biernych*. W: *Prastowiańszczyzna i jej rozpad*. Red. J. Rusek, W. Boryś. Warszawa 1998, s. 307.

sam przymiotnik wiąże obie strony, por. *świadomy*, *wiadomy*. W jednym przykładzie mamy dodatkowy element znaczeniowy, mianowicie potencjalność: *widomy* ‘taki, którego można zobaczyć’.

4. W relacje synonimii słowotwórczej wchodzi jedynie przymiotniki: *znajomy* i bohemizm *znamy* – oba mieszczą się w analizowanej klasie.

5. Frekwencja tekstowa analizowanych przymiotników nie jest duża. Jednokrotne poświadczenia mają: *naśladowy*, *znamy*, *zwidomy*, po kilka przykładów odnotowano dla *jrzemy*, *łakomy*, *świadomy*, *wiadomy*, *widomy*, *znajomy*.

6. Przymiotniki na *~my* funkcjonowały jako określniki w grupie nominalnej, zarówno dla rzeczowników konkretnych (*łakomy zdrajca*, *niewidomy pokarm*, *widomy wróg*), jak i dla abstraktów (*naśladowe słowa*, *wiadomy grzech*, *widoma śmierć*). Odnotowano przykłady na substantywizacje (*łakomy*, *niewidomy*, *znajomy*); było ich zapewne sporo, skoro przechodziły do kategorii nazw własnych (por. punkt 1.). Znamienne jest częste ich występowanie w funkcji predykatywnej, co oczywiście tłumaczy się pierwotnym imiesłowowym charakterem derywatów. Oto przykłady:

(...) *usłyszac to licemiernicy, którzy są byli łakomi* (...). (Rozm 391)
Sprawa cesarskiego jasną światłością nam świadomo jest (...). (Dział 32)
Ma-li wójt (...) *każdego światka* (...) *pytać o to*, (...) *co jemu o tym jest wiadomo* (...). (OrtOssol 98,1).

7. Choć tylko 4 przymiotniki analizowanej grupy można uznać za leksemy, które bez zmian przetrwały do czasów nam współczesnych (*łakomy*, *świadomy*, *wiadomy*, *znajomy*), w polszczyźnie funkcjonuje jeszcze 5 innych leksemów na *~my* (*rodzimy*, *ruchomy*, *kryjomy*, *rzekomy*, *znikomy*). Oczywiście relatywnie klasa to słabsza niż w staropolszczyźnie, dokumentuje jednak, po pierwsze, niekompletność staropolskiego materiału (jeśli założyć, że wyrazy kontynuują stan najstarszy), po drugie – pokazuje wyraźnie, iż o stabilizacji leksemów czynnik (nie)produktywności modelu słowotwórczego odgrywa małą rolę.

8. *JRZEMY*, *żrzemy* ‘widoczny, oczywisty’; *ŁAKOMY* ‘chciwy’; *NAŚLADOWY* ‘następujący po czymś’; *ŚWIADOMY* ‘znany komuś, wiadomy, jawny, nie skrywany, nietajny’, ‘dobrze wiedzący o czymś, wtajemniczony’, ‘zaprzyjaźniony, blisko z kimś żyjący’; *WIADOMY* ‘taki, o którym się wie, znany’, ‘wiedzący coś, znający, świadomy czegoś’; *WIDOMY* ‘taki, którego można zobaczyć, widzialny’, ‘współczesny, żyjący teraz’, ‘zrozumiały, dobrze objaśniony’; *ZNAJOMY*, *znajemy* ‘taki, którego się dobrze zna’, ‘rodzina, ród’; *ZNAMY* ‘taki, którego się dobrze zna’ (bohemizm); *ZWIDOMY* (o interpretacji tekstów biblijnych) ‘ukazujący dosłowne znaczenie tekstu’.

2.4. Dawne imiesłowy na -ły

1. W sumie odnotowano 195 przymiotników odczasownikowych o zakończeniu -ły, przy czym niektóre są już zleksykalizowane w znacznym stopniu, por. *okrągły*, *rychły* (rdzeń jak w *ruch*), *smagły* (rdzeń *smaż-*), *truchły* (rdzeń *dręch-*)¹⁰. Zleksykalizowane są także niektóre formy przejrzyste pod względem budowy, por. *dokonały* i *doszły* w znaczeniu 'doskonały' czy *ochudziały* 'biedny', *osiągły* 'surowy, wymagający'¹¹.

2. W zdecydowanej większości przymiotniki na -ły to twory od czasowników prefiksalnych. W materiale znalazło się tylko 17 derywatów od czasowników bezprzedrostkowych (*były*, *chowały*, *dręchły*, *jednały*, *jeźdzały*, *jrzały*, *kisiały*, *padły*, *pragły*, *puściły*, *rodziły*, *smagły*, *stały*, *śmiały*, *zragły*, *truchły*, *trwały*).

3. Zerwanie związku z prasłowiańskimi imiesłowami przejawia się w znaczeniu derywatów na -ły. Jak wiadomo, prasłowiańskie imiesłowy z przyrostkiem -l- to formy koniugacyjne o znaczeniu czynnościowym. Tymczasem w materiale staropolskim aż 32 przymiotniki mają znaczenie bierne¹². Sygnalizują to definicje, por. *chowały* 'zachowywany, przestrzegany', *jednały* 'najęty', *osamiały* 'opuszczony przez wszystkich, osamotniony', *podkasały* 'podkasany, opasany', *posiadły* 'zasiedlony', *spuściwały* 'bezludny, pusty, opustoszały', *ukradły* 'kradziony, ukradziony', *ukrotyły* czy *ukrótyły* 'skarcony'. Czasami znaczenie bierne imiesłowu na -ły zdradza miejsce w szeregu synonimów, por. *trzymałe prawo* 'zachowywane, przestrzegane' (też: *ustawione*, *miane*, *chowałe*); (...) *rychły a niechwalebny jest uczynek*, czasami konstrukcje składniowe, por. *diabłem posiadły* 'opętany'. Z innych przymiotników na -ły o znaczeniu biernym wymienić można: *dokonały*, *doskonały*, *odumarły*, *omierzły*, *omieszkały*, *opuszczały*, *podniosły*, *przykryły*, *przymarły*, *przymarły*, *rodziły* 'urodzony', *spuściwały*, *układały*, *ukrotyły* czy *ukrótyły*, *umiały* (*umięły*), *utrały*, *wdupniały*, *wytrzasnęły*, *wwiodły*, *wzniedoszyły*, *zapamiętały*, *zastanęły*, *zgryzły*.

4. Przymiotniki na -ły rzadko wchodziły w relację synonimii słowotwórczej. Wymienić można jedynie: *jeźdzały* – *jezdecki*, *obejrzały* – *obejrzący*,

¹⁰ Podaję za A. Brücknerem (SB). Pominęte są jednak derywaty nieodczasownikowe, np. niejasne *nagle* (zdaniem Bańkowskiego jest to przymiotnik powstały na bazie wyrażenia **lěžeti na gblē* 'leżeć na ziemi, paść, zatem szybko', ale autor nie jest pewny etymologii – ESB).

¹¹ Zdaniem W. Borysia, lepsze byłoby znaczenie 'taki, który sięgnął po to, co mu się nie należało, (...), który sobie coś przywłaszcza' (W. Boryś: *Lekcje wybranych wyrazów staropolskich i ich interpretacje etymologiczne*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]1. Red. M. Kucała i Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 123–125).

¹² Dodać można jeszcze 6 przykładów na znaczenie bierne wśród zaprzeczonych przymiotników na -ły (*niedomniemały*, *nienazdały*, *nieosiadły*, *nieosiągły*, *nieprzepiękły*, *nieścigły*).

ojrzały – ojrzany, podpołały – podpalaty, prągły – pragny, przysięgły – przysiężny, spuchły – spuchlany, truchły – truchlen – truchliwy, udały – udatny, utrały – utraty, zgubły – zgubny. Jak widać, formacje na *-ły* najczęściej tworzą parę z przymiotnikiem na *-ny*.

5. Frekwencyjnie przymiotniki na *-ły* nie były mocno obciążone. Jedyne *umarły* ma poświadczenia przekraczające 2 kolumny. Z przykładów o stosunkowo wysokiej frekwencji (od 1/2 do 1 kolumny) wymienić można: *dokonały, doskonały, minęły, obykły, okrągły, opuchły, przepadły, przeszedł, przyszedł, rychły, stały, ustały, zakamieniały, zgubły*. Więcej niż 2 poświadczenia mają: *doszedł, odpadły, obumarły, opity, opuściły, podpołały, poszedł, przeminęły, przymarły, przysięgły, truchły, uciekły, ujrzały, wąły, wściekły, zapiekły, zbiegły, zdumiały, zgniły*. Warto nadmienić, że wiele z przytoczonych przymiotników funkcjonowało jako składniki terminów prawnych, np. *obumarłe imienie, przepelzły pozew, przepadła wina, przymarłe dziedzictwo, przysięgła ławica*, stąd częstsze poświadczenia tekstowe. Reszta, prawie 120 przymiotników (około 80% wszystkich przykładów), ma jedno- lub dwukrotne poświadczenia, często w postaci glos.

6. Jeśli chodzi o funkcje składniowe analizowanych w tym miejscu przymiotników, w materiale staropolskim były to najczęściej przydawki. Orzeczników odnotowano o wiele mniej, choć oczywiście i takie zdarzały się, por.:

Aby moje serce rychłe było się ciebie bać i ciebie miłować (...). (Naw 120)
(...) rychły a niechwalebny jest uczynek (...) ku marnej chwale (...). (XV med. R XXIII)
Rzekł (sc. Jezus) ku nim: Truchła jest we mnie ma dusza (...). (1451 MacDod 104)
Syn mój już umarły (...). (1461 ZapWarsz nr 1113).

Spotykamy w materiale połączenia z rzeczownikami substancjalnymi, por. *dokonały świadek, kisiałe mleko, natyla szyja, obroste czoło, ogorzały chleb*, ale bardzo często zadiektywizowany imiesłowy na *-ły* wiązały się z rzeczownikiem abstrakcyjnym, por. *chowałe prawo, doskonała łaska, minęła złość, obykła łaska, odeszła moc, omieszkała poczesność, przepelzły pozew, przyszedł gniew, zastarzałe osierdzie, zatwardziały umysł* itd. Dużo też przykładów na substantywizację, tak w przypadku: *dokonały, dośpiały, jeździały, odezwały, odpadły, rodziły, umarły, ustały, wściekły, zapamiętały, zapiekły, zbiegły, zeschęły, zginęły, zmarły, zyskały*.

7. Do czasów nam współczesnych zachowały się bez zmian: *dorośli, doskonały, ogorzały, okrągły, oniemiały, opuchły, pochyły, podniosły, podstarzały, przebiegły, rychły*¹³, *spleśniały, spróchniały, śmiały, trwały, umarły, uschły, wąły, wściekły, zatwardziały, zbiegły, zbladły, zestarzały, zgniły, zmarły, zsiniały, zuchwały, zwiędły, żółkły*. Niektóre przymiotniki przetrwały, ale w innych znaczeniach, por. *usilny* (stp. 'bardzo silny, skuteczny w dzia-

¹³ Większość starych znaczeń przymiotnika *rychły* nie zachowała się, jedynie *rychły* 'wczesny' koresponduje ze przestarzałym już dziś przymiotnikiem, por. *Rychłym rankiem wybrał się na grzyby* (SSzym).

łaniu'), *wynikły* (stp. 'wystający nad jakąś powierzchnię, sterczący'), *wypukły* (stp. 'wyciekły z wnętrza'), *zaciekły* (stp. 'zalany (...)'), *zeszły* (stp. (o koniu) 'słaby, lichy, stary'), *zsiadły* (stp. 'skrzępły, twardy', tu przenośnie: 'skalisty').

Jeśli wziąć pod uwagę całość odnotowanych w staropolszczyźnie form na *-ły*, okaże się, że tradycję ciągłą ma zaledwie 20% przymiotników. Zdecydowana większość współczesnych imiesłowów na *-ły* (około 300) powstała zatem w okresie późniejszym, wtedy gdy krystalizowała się nowa funkcja sufiksu *-ły*. Dziś formant jest produktywny w klasie przymiotników pochodnych od czasowników procesualnych, oznacza zaś rezultat owego procesu, np.: *zeschłe liście*, *zsiadłe mleko*, *pobladła twarz*. Widzimy, że mamy do czynienia nie tylko z klasą, która w ciągu rozwoju polszczyzny uległa rozbudowie, ale też z klasą o wyspecjalizowanym formancie, tak wyspecjalizowanym, że niektórzy widzą tu formy imiesłowów przeszłych. Są to jednak imiesłowy zasadniczo odmienne od prasłowiańskich.

3. Przymiotniki prefiksalne

3.1. Przedrostek *na-*

W staropolszczyźnie prefiks *na-* występował zazwyczaj jako morfem związany z przyrostkiem *-(ej)szy* (por. *nabłogosławniejszy*, *nachwalebniejszy*, *nacześniejszy*, *naczystszy*, *nawielebniejszy*). W sumie odnotowano ponad 50 przymiotników z takim układem morfemów, czyli mniej więcej połowę przymiotników wiążących morfem *-(ej)szy* (por. 1.16.3). Przypominam, że kategorii stopnia, choć inaczej niż we współczesnej polszczyźnie, przydaje się w tej pracy status kategorii gramatycznej (por. podrozdział wstępny: *Kategoria stopnia w staropolszczyźnie*). Dla nas interesujące są użycia prefiksu *na-* **tylko** w funkcji elatywnej.

Jako morfem nie związany z przyrostkiem *~szy* przedrostek *na-* pojawił się w 6 przymiotnikach. M. Karpluk proponuje dodanie jeszcze 2 derywatów, mianowicie *namilosierny* oraz *nadobny*¹. Pierwszy został włączony do analizy, drugi – nie, mimo iż proponowana interpretacja historii derywatu *nadobny* jest przekonywająca. O tym, że przymiotnik ten już w staropolszczyźnie był w dużym stopniu zleksykalizowany, świadczą przykłady intensyfikowania cechy ‘piękny, zgrabny, kształtny, stosowny, taki jak należy’ innymi środkami niż *na-*, por. *barzo nadobny*, *wielmi nadobny*, *silno nadobny*; *Rzekł Dawid o niem: nadobniejszy w postawie nad syny ludzkie* (ca 1418 Wiśł nr 2151).

¹ W przymiotniku *nadobny* M. Karpluk widzi derywat od **dobъnъ* (ten od pierwotnego *adiectivum* **dobъ* ‘stosowny, odpowiedni’ – tak w *Słowniku prasłowiańskim*); *namilosierny* to przykład wzięty z przygotowywanego *Aneksu do SSyp* (M. Karpluk: *Intensiva przymiotnikowe typu namilosierny*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]3: *Rzecz o polskim systemie językowym*. Red. K. Rymut, W.R. Rzepka. Kraków 2000, s. 138, 143–144).

W omawianej klasie nie uwzględniono formy (*naczerwony*) *naczyrzwien* ‘czerwonawy, trochę czerwony’ ze względu na odmienność znaczenia, fakt to zresztą jednostkowy². Nie uwzględniono także zagadkowego przymiotnika *nadpełny*³. Pod względem semantycznym odmienny jest również przymiotnik *nadostojny*. O jego umieszczeniu w klasie intensywów na *na-* zdecydował przykład: *O błogosławiona dziewico, uźrę-li ja, twe lice, będą-li ja nadostojna, abych była sługa twej służi?* (Rozm 48), w którym da się interpretować *nadostojna* jako ‘bardzo dostojna’.

Jeśli chodzi o łączliwość, sprawa jest klarowna. Przymiotniki z przedrostkiem *na-* tworzą grupy nominalne z rzeczownikami konkretnymi (np.: *krusty nasilne na wszem ciełe*). Przykłady wskazują na funkcję przydawkową, ale podany w poprzednim akapicie cytat z *Rozmyślenia przemyskiego* ujawnia możliwość użycia orzecznikowego.

Frekwencja tekstowa przymiotników z *na-* była w staropolszczyźnie bardzo niska, mamy tu do czynienia z jednokrotnymi poświadczeniami. Widać zatem, że jest to model marginalny dla staropolszczyzny.

Prezentacja materiału:

NACZCZYWY ‘słaby, chory, zarażony’; *NADOSTOJNY* ‘wystarczająco godny’; *NAMIŁOSIERNY*, *NAPRZYKRY* ‘bardzo przykry’; *NASILNY* ‘gwałtowny, uciążliwy, dokuczliwy, nieznosny’; (*NASZEROKI*) *naszyroki* ‘bardzo szeroki, rozległy’; *NAWIELIKI* ‘bardzo wielki, rozległy’.

3.2. Przedrostek *nie-*

Klasa przymiotników z prefiksem *nie-* jest w staropolszczyźnie bardzo bogata, odnotowano 323 jednostki. Pod względem semantycznym przymiotniki te są dość jednolite⁴. Na uwagę zasługuje jedynie grupa derywatów, w których pojawia się wartość necesatywna. H. Oesterreicher w powszech-

² Derywat traktowany jako bohemizm, podobnie: *nadostojny*, *naszeroki* i *nawieliki* (por. M. Basaj, J. Siatkowski: *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy* (cz. VIII). W: „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 1971, T. 10, s. 14–16, 19). Przypomnijmy, że zdaniem S. Urbańczyka cała klasa z prefiksem *na-* powstała na wzór czeski (S. Urbańczyk: *Przedrostek gradacyjny na-*. W: *Studia językoznawcze poświęcone Profesorowi Doktorowi Stanisławowi Rospondowi*. Wrocław 1966, s. 79–84).

³ Brak w materiale staropolskim przedrostka przymiotnikowego *nad-* z jednej strony, z drugiej – częste mieszanie morfemów bliskich formalnie (*prze-* i *przez-*, *prze-* i *przed-* czy *na-* i *nad-*) pozwala domniemywać, że być może chodzi o prefiks *na-*, a nie *nad-*, w czym utwierdza wartość znaczeniowa derywatu.

⁴ Z tego powodu i ze względu na to fakt, że przymiotniki na *nie-* łatwo odszukać w *SSłp*, zrezygnowano z prezentacji całości materiału.

nie znanej pracy o imiesłowach biernych⁵ pisał o odcieniu znaczeniowym 'możliwości, zdolności czy konieczności' badanych form. Odcień ten przyjmowały imiesłowy w połączeniu z partykułą przeczącą, jest to właściwość jeszcze praindoeuropejska. Oesterreicher ilustruje powyższe m.in. cytatami: *y rozplódził się wieliki ród i w [mocni?] nieskonanej wielkości (...)*. (BZ Deut 26,6) (mowa o wielkości, która nigdy **nie może** się skończyć); (...) *ukażę ja tobie dziwne sądy Pańskie a nigdy nie poścignione sprawy jego*. (Rej. Żw. II 134, 35). Dziś ten sposób tworzenia necesatywów jest martwy. Ich ślady pozostały w związkach frazeologicznych typu: *niezrównana rozkosz*, również w przymiotnikach: *nieoceniony*, *niezliczony*, *niedościgły*, *niepojęty*, *nieunikniony*, *niezapomniany*, *nieślychany*, *nieużyty*.

Staropolskich przykładów na necesatywa jest sporo, przy czym pojawiają się nie tylko przy imiesłowach na *-ny*, *-ony* i *-ty*; znaczenie możliwościowe budowane było także przez połączenie morfemu *nie-* z innymi imiesłowami, pod warunkiem że miały znaczenie bierne (por. formy na *-ący* czy *-ły*)⁶.

Oto lista staropolskich necesatywów (w sumie 35): (**NIECIERPIĄCY**)⁷ *niecierpiący* 'niezdolny do cierpienia, (...)'; 'trudny do zniesienia'⁸, (**NIEDOMNIEMANY**) *niedomnimany* 'nieoceniony, nie dający się ocenić, (...) bezcenny, wielkiej wartości'; (**NIEOBEJRZANY**) *nieobeżrzany* 'taki, którego nie można zobaczyć'; (**NIEOBEJRZĄCY**) *nieobeżrący*, *nieobeżrzący* 'taki, którego nie widać, którego nie można zobaczyć, niewidoczny, niewidzialny'; **NIEDOSTATCZONY** 'prawnie niezdolny do sporządzania testamentu, do rozporządzania swoim mieniem'; **NIEMNIĄCY** (?) 'nieoceniony, nieoszacowany'; **NIENASYCONY** 'nie dający się nasycić, chciwy'; **NIEOBEŻRZANY** 'nieprzewidziany, niespodziewany'; **NIEODEZWANY** 'niemożliwy do odwołania, cofnięcia, nieodwołalny'; **NIEOGARNIONY** 'nie dający się zbadać, niemożliwy do zbadania, do poznania, niezgłębiony, niedocieczony'; **NIEPOZNANY** 'nie dający się zbadać, niemożliwy do zbadania, do poznania, niezgłębiony, niedocieczony'; **NIEPRZEBADANY** 'nie dający się rozumem pojąć, niemożliwy do zbadania i zrozumienia, niezrozumiały, niepojęty'; **NIEPRZEBRANY** 'niewyczerpalny, niezliczony, niezmierzony'; **NIEPRZEMIERNY** 'nie dający się zmierzyć, niezmierzony'; **NIEPRZEŚCIGNIO-**

⁵ H. Oesterreicher: *Imiesłów bierny w języku polskim*. Kraków 1926, s. 43–45.

⁶ Zdarza się, że omawiana wartość pojawia się również obok przymiotników na *-ny*, mających zresztą wspólny rodowód z imiesłowami biernymi, a nawet obok takich, które nie miały nic wspólnego z imiesłowami (por. *niewybadliwy*), nie wiemy jednak, czy wartość necesatywna budowana była poprzez dołączenie *nie-*, czy też może znaczenie 'możliwość, zdolność czy konieczność' wnosił przymiotnik bazowy. Do takich przymiotników zaliczyć można: *nieodkładny*, *nienabytny*, *nieopatrzny*, *niepowiedny*, *nieprawny*, *nieprzemienny*, *nieprzemierny*, *nieprzemowny*, *nieprzenośny*, *nieprzewłoczny*, *nierodny*, *nieskłonny*, *niewybadliwy*, *niewybadny*, *niewymowiący*, *niewymowny*, *niewymyślny*, *niewypowiedny*, *niewyprawny*, *niezmierny*.

⁷ Pogrubioną czcionkę stosuję wtedy, gdy derywat prezentuje typ słowotwórczy inny niż rodem z klasy imiesłowów czasu przeszłego biernych.

⁸ Przytaczam tylko definicje świadczące o wartości necesatywnej.

NY ‘nie dający się rozumem pojąć, niemożliwy do zrozumienia, niezrozumiały, niepojęty’; *NIEPRZEWŁOCZONY* ‘nie ulegający przełożeniu, nieprzekraczalny, bezzwłoczny’; *NIEPRZYRÓWNANY* ‘któremu nie można dorównać, nierównany’; *NIEROZDZIELNY* ‘(...) nie mogący ulec podziałowi lub naruszeniu’; *NIEROZDZIELONY* ‘niepodzielny, nie dający się podzielić’; *NIEROZLICZANY* ‘nie dający się policzyć, niezliczony, nieprzebrany’; *NIEROZŁĄCZONY* ‘nie dający się rozłączyć, rozdzielić, nierozłączny’; *NIEROZMIERZONY* ‘niezmierzony, nie mający granic, bezkresny’; *NIEROZWIĄZANY* ‘trudny lub niemożliwy do rozwiązania, rozstrzygnięcia, nierozwiązalny’; *NIERUSZAJĄCY* ‘nieruchomy, nie zmieniający miejsca, nie dający się poruszyć’; *NIESKRÓCONY* czy *nieukrocony* ‘nie dający się poskromić, (...)’; *NIEŚCIGŁY* ‘nie dający się rozumem pojąć, niemożliwy do zrozumienia, niezrozumiały, niepojęty’; *NIEŚCIGNIONY* ‘niemożliwy do dośnięcia, osiągnięcia, do poznania, niepoznawalny, niezbadany’; *NIEUGONIONY* ‘nie dający się rozumem pojąć, niemożliwy do zrozumienia, niezrozumiały, niepojęty’; *NIEUKRÓCONY* czy *nieukrocony* ‘nie dający się poskromić, pyszny, zuchwały’; *NIEUZDROWIONY* ‘nieuleczalny’; *NIEWYBADANY* ‘nie dający się zbadać, niemożliwy do zbadania, do poznania, niezgłębiony, niedocieczony’; *NIEWYMOŻONY* ‘nie ulegający zmęczeniu, niezmęczony, nieznudzony’; *NIEWYMÓWIONY* ‘nie dający się opowiedzieć, opisać, wielki, ogromny’; *NIEZAGASZONY* ‘niemożliwy do ugaszenia’; *NIEZAMĄCONY* ‘nie podlegający zamąceniu, zakłóceniu, naruszeniu, niezakłócony, niewzruszony’.

Warto dodać, że lista obejmuje przymiotniki, w których wartość ‘zdolność, możliwość czy konieczność’ wynika z definicji w sposób bezdyskusyjny. Gdyby osłabić rygory, klasa staropolskich necesatywów z przedrostkiem *nie-* byłaby liczniejsza.

3.3. Przedrostek *prze-*

Wobec fragmentaryczności staropolskiej leksyki dziwi liczba formacji z intensyfikującym prefiksem *prze-* (49). Nie wszystkie derywaty są oczywiście. Derywat *przeliczny* może być zatem interpretowany jako pochodny od wyrażenia przyminkowego; byłby to wariant fonetyczny właściwego derywatu *przezliczny*⁹. Bezdyskusyjnymi derywatami od wyrazów przyminko-

⁹ Brak *przeliczny* w cytowanym przez S. Urbańczyka zbiorze staropolskich derywatów z *prze-* (S. Urbańczyk: *Polskie przymiotniki typu przepiękny, przesławny*. „Język Polski” 1945, z. 3, s. 79).

wych są: *przekonieczny*, *przechwalny* oraz *przezdzięczny* (postaci: *przekonieczny*, *przezdzięczny* odnotowane są w staropolszczyźnie, **przechwalny* brak). Skoro jednak zdarza się, że morfemy *prze-* i *przez-* mieszają się, można uznać za derywat przedrostkowy wyraz *przezgrzeszny*, za czym przemawia znaczenie: ‘grzeszny, występny’, np. *O przezgrzesznym człowieku Judaszu* (Rozm 550). Być może do klasy poświadczonych przymiotników z prefiksem *prze-* należy również dołączyć wyraz *przymierny* (*przymierna groźność*), przy założeniu że to błędnie zapisana postać przedrostka *prze-*. Przemawiałaby za tym semantyka (nadmiar cechy), choć między **przymierny* a *mierny* nie ma ścisłej motywacji znaczeniowej¹⁰.

Listę staropolskich formacji z przymiotnikowym *prze-* da się poszerzyć, jeżeli uwzględnimy istnienie przymiotnika poświadczonego w derywatach rzeczownikowych: *przeważność* ‘wielka odwaga, bitność’ od *przeważny* (jest w *L*) oraz *przestarzyn* bot. (od **przestary*?). Można też wskazać derywaty przysłówkowe: *przelistnie*, *przewiele*, zaświadczające pośrednio przymiotniki: **przelistny*, **przewieli*. Dziwny jest przysłówek *przedłużnie* ‘bardzo długo’ – można by wprawdzie założyć, że istniał przymiotnik **przedłużny*, ale kłopot sprawia motywacja semantyczna.

Gdyby przyjąć proponowane pośrednie sposoby szukania staropolskich derywatów intensyfikujących z *prze-*, lista ta przekracza 50 pozycji. Przyznać trzeba, że jak na specyfikę staropolskiej bazy materiałowej, chodzi o jej ułamkowość, jest to liczba pokaźna. Daje to podstawy do ustosunkowania się do tezy o czeskim pochodzeniu formantu *prze-*. Tylko przy 3 przymiotnikach (*przemilały*, *przeszarzedny* i *przesilny*) autorzy *SSłp* sygnalizują, że to bohemizmy¹¹. Można zatem założyć, że staropolszczyzna odziedziczyła z prastłowiańszczyzny intensyfikujący w sposób bezwzględny przedrostek *pre-*¹².

Warto wspomnieć, że już w staropolszczyźnie formacje z intensyfikującym formantem *prze-* współfunkcjonowały z przysłówkowymi środkami dla zasygnalizowania natężenia cechy, przykładowo obok *przeszeroki* odnotowano *bardzo szeroki*, obok *przesłodki* było *bardzo słodki*, obok *przeświatły* – *bardzo światły* itd. Prawdopodobnie wygasanie produktywności omawianego w tym miejscu prefiksu związane jest z tendencją do peryfrastycznego sposobu wyrażania intensywności (podobnie jak w stopniowaniu względnym). Ale z drugiej strony polszczyzna wchłonęła prefiksy obcej proveniencji, takie jak *super-*, *arcy-*, *hiper-*, *ekstra-* i być może w tym zjawisku leży przyczyna wygasania produktywności *prze-*¹³.

¹⁰ Brak także przymiotnika *przymierny* w wykazie S. Urbańczyka. Zob. ibidem.

¹¹ Jako bohemizm traktowany jest też przysłówek *przelistnie*.

¹² L. Moszyński: *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa 1984, s. 236. Inaczej uważa S. Urbańczyk, dla którego czeskie pochodzenie formantu jest bezdyskusyjne – zob. Idem: *Polskie przymiotniki*...

¹³ K. Kleszczowa: *Rola pożyczek w przekształcaniu polskiego systemu słowotwórczego*. W: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice 27–29 września 2000 r.* Red. K. Kleszczowa, L. Selimski. Katowice 2000, s. 203–208.

Większość (26) odnotowanych w *SSłp* przymiotników ma jednokrotne poświadczenia: *przedługi, przegęsty, przeliczny, przeliszny, przemądry, przemilały, przemożny, przenagły, przepilny, przepłodny, przepokojny, przeprawy, przesłodki, przesłony, przesłuszny, przestarzały, przestworny, przeszarzedny, przeschodry, przescharady, prześliczny, przetłusty, przetyły, przeuczony, przeukrutny, przeznany*. Po dwa razy pojawiły się przymiotniki: *przedrogi, przeszeroki, przeschlachtetny, prześwięty*. Reszta ma większą częstotliwość, ale mieści się ona w granicach 3–5 przykładów, nie jest zatem wysoka. Można zatem powiedzieć, że staropolskich formacji intensyfikujących na *prze-* zachowało się wiele, ale nie należały one do słownictwa często używanego.

Łączliwość przymiotników na *prze-* wyznacza przede wszystkim semantyka podstaw, np.: *przedługi człowiek, przedrogi kamień, przegęsty obłok* (to związki z rzeczownikami konkretnymi), ale też *przenagły dźwięk trąby, przesiłna niemoc, przescharade ganiebności* (połączenia z abstraktami).

Jak wiadomo, we współczesnej polszczyźnie prefiks *prze-* funkcjonuje, ale rzadziej niż w pierwszych wiekach polszczyzny pisanej, co więcej, formacje te, poza leksemami *przemiały* i *prześliczny*, mają charakter książkowy. Ale nie tylko ta zmiana wydaje się znamienna dla historii słowotwórstwa. Ciekawszy jest problem wartościowania. Jak pokazują przykłady, prefiks *prze-* dołączany był zarówno do podstaw o nacechowaniu dodatnim, jak i ujemnym. Tradycję ciągłą uzyskały formacje nacechowane dodatnio, w efekcie we współczesnej polszczyźnie prefiks *prze-* odczuwany jest jako morfem wartościujący plusowo¹⁴.

Prezentacja materiału:

PRZECHARŚLY ‘osłabiony, wyczerpany’; *PRZECHEŃNY* ‘bardzo miły, bardzo przyjemny’ od *chętny* ‘miły, przyjemny’; *PRZECIEŹKI* ‘bardzo przykry, dokuczliwy’; *PRZECZYSTY* ‘bardzo czysty, najczystszy’; *PRZEDŁUGI* ‘bardzo długi’; *PRZEDOBRY* ‘najwyższej jakości, bardzo dobry’; *PRZEDROGI* ‘bardzo drogi, drogocenny’; *PRZEGĘSTY* ‘bardzo gęsty’; *PRZEGORZKI* ‘bardzo gorzki’, ‘bardzo przykry, bolesny’; *PRZEKRASNY* ‘bardzo piękny, przepiękny’, ‘bardzo dobry, najlepszy’; *PRZELICZNY*¹⁵ ‘niezliczony’; *PRZELISZNY* ‘zbytni, nadmierny, przesadny’; *PRZEMĄDRY* ‘bardzo mądry, wiele umiejący’; *PRZEMILAŁY* ‘najmilszy, ukochany’; *PRZEMIŁY*, *przemięły* ‘bardzo drogi, bardzo kochany’; *PRZEMOŹNY* ‘możny, wielmożny’; *PRZENAGŁY* ‘bardzo silny, gwałtowny’; *PRZEPILNY* ‘bardzo ważny, taki, którego trzeba przestrzegać, obowiązujący’; *PRZEPŁODNY* ‘bardzo urodzajny’; *PRZEPOKOJNY* ‘bardzo spokojny, wolny od trosk’; *PRZEPRAWY* ‘najszczerzy, doskonały’; *PRZESILNY* ‘bardzo silny,

¹⁴ K. Waszakowa: *O wartościowaniu w słowotwórstwie*. „Poradnik Językowy” 1991, nr 5–6, s. 186.

¹⁵ Przykład niepewny, być może od *przez liku*. W *SSłp* odnotowany jest jeszcze przymiotnik *przeliczny* w znaczeniu ‘nadmierny, przesadny’, ale autorzy *SSłp* widzą tu błędny przekład czes. *přelísný*.

potężny' i 'bardzo nasilony, ciężki, poważny'; *PRZESŁAWNY* 'bardzo sławny, słynny, znamienity', 'bardzo uroczysty, nadzwyczajny'; *PRZESŁODKI* 'bardzo miły, wdzięczny'; *PRZESŁONY* 'bardzo słony'; *PRZESŁUSZNY* ~ *wina przesłuszna* 'kara nakładana na kmięci za nieprzestrzeganie układu ziemskiego'; *PRZESPRAWIEDLIWY* 'najbardziej prawy, cnotliwy'; *PRZESTARZAŁY* 'bardzo stary, podeszły wiekiem'; *PRZESTRONNY*, *przeestrony* 'obszerny, rozległy, szeroki, szeroko otwarty'; *PRZESTWORNY* 'szeroki, szeroko otwarty'; *PRZESZARZEDNY* 'bardzo zły'; *PRZESZCZODRY* 'bardzo szczodry'; (*PRZESZEROKI*) *przeszyroki* 'bardzo szeroki, bardzo rozległy'; *PRZESZKARADY* 'bardzo zły'; (*PRZESZLACHETNY*) *prześlachetny* 'bardzo szanowany, bardzo znamienity'; *PRZEŚLICZNY* 'najpiękniejszy'; *PRZEŚWIATŁY* 'bardzo jasny, bardzo czysty, najczystszy', 'najdostojniejszy, najczcigodniejszy, najznamienitszy'; *PRZEŚWIĘTNY* 'najświętszy'; *PRZEŚWIĘTY* 'najświętszy' lub 'najdostojniejszy, najczcigodniejszy'; *PRZETŁUSTY* 'bardzo otyły'; *PRZETWARDY* 'bardzo twardy, odporny na łamanie', 'specjalnie umocniony, niezwykle trudny do zdobycia', 'trudny do wykonania, niezwykle trudny do zdobycia'; *PRZETYŁY* 'nadmiernie obrosły tłuszczem, spasiony'; *PRZEUCZONY* 'bardzo mądry'; *PRZEUDATNY* 'bardzo silny fizycznie i duchowo, potężny, waleczny'; *PRZEUKRUTNY* 'bardzo okrutny'; *PRZEWIELKI*, *przewieliki* 'bardzo wielki'; *PRZEWYSOKI* 'bardzo wysoki' i 'wyjątkowy, szczególny'; *PRZEZŁY* 'bardzo zły, najgorszy'; *PRZEZNANY* 'bardzo znany'.

4. Przymiotniki paradygmatyczne

1. W materiale staropolskim odnotowano 137 formacji powstałych drogą zmiany paradygmatu. Liczba ta byłaby większa, gdyby doliczyć derywaty powstałe na bazie wyrażen przyimkowych (por. *przez dny, sprawy, zdawny, zboży*) oraz kompozycje, w których derywacja paradygmatyczna pojawiała się szczególnie często (*czarnobrewy, długowielki, gębołysy, jednooki, jednoręki, krasomowy*). Tu analizę ograniczamy do formacji powstałych na bazie jednego leksemu, a mimo to ilość odnotowanych w staropolszczyźnie przykładów na konwersję wydaje się duża.

Problematyczne jest umieszczenie w analizowanej klasie derywatów *macierzynny* oraz *ojczyzny*. Można co prawda wskazać rzeczownikowe podstawy *macierzyna, ojczyzna* (były to nazwy spadków obok: *babczyzna, babizna*), ale nie motywują one użycie przymiotnikowych, np. w cytacie: *On był brat jich (...) z pokolenia jich oćczyznego i macierzynnego urodzony (...)*. (Sul 33). Mniej wątpliwości budzi potraktowanie przymiotników o zakończeniu *-ęcy* jako paradygmatycznych (typ: *cielęcy, dziecięcy, książęcy*). Przyjmuje, że derywat powstał poprzez włączenie rozszerzonej postaci tematu do paradygmatu przymiotnikowego¹.

Znamienne dla tego okresu jest włączanie przymiotnika do paradygmatu twardego: *bluźny, bojaźny, darmy, gołęby, jęczmieny, jutrzny, kamieny, mężczyzny, miłosierdy, płótny, połudny, prawy, rany, setny, sotny, spełny, studziony, szczodrob* (przykład niepewny), *śląski, tęskny, uczestny, żarnowy*. Zdarza się, że mamy do czynienia z dwoma postaciami: *gołębi* i *gołęby* (inne znaczenia), bądź też autorzy *SStp* nie mieli pewności w kwestii wartości

¹ O derywatach tego typu w ujęciu synchronicznym zob. B. Szymański: *English and Polish adjectives. A Study in Lexicalist Word-Formation*. Lublin 1985, s. 156–159, też: I. Kaproń: *Polskie przymiotniki z formantem paradygmatycznym*. W: „Acta Universitatis Nicolai Copernici.” Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska. T. 50. Toruń 1998, s. 82–83.

wygłosu, por. *jutrzny* czy *jutrzni*. Twarde wygłosy potwierdzają przymiotniki powstałe na bazie wyrażen przyimkowych (*przezdnny*, *sprawy*), potwierdzają też przymiotniki-kompozycje (*krasomowy*, *krzywogłowy*, *krzywousty*, *łysogęby*, *szadogrzywy*, *szarłooki*)².

2. Podstawami słowotwórczymi przeważającej większości poddanych analizie derywatów konwersyjnych są rzeczowniki, por. *bociani*, *dobywczy*, *wilczy*. Ciekawe jest to, że zdarzają się tu rzeczowniki nieżywotne, podczas gdy dziś „formant paradygmatyczny jest wyspecjalizowany w zakresie wyboru podstawy, mianowicie łączy się tylko z rzeczownikami żywotnymi”³. Za derywaty powstałe na bazie rzeczowników nieżywotnych uznano: *jęczmieni*, *kamieny*, *łzi*, *miłosierdy*, *plótny*, *prawy* (o ile przyjmujemy fundację przez *prawo*), *rany*, *setny*, *skrzypi* (od *skrzyp*), *sotny*; *studziony*, *szczodrob* (od *szczodroba* ‘hojność’), *śląski*⁴, *tatańczy* (od *tatarka*), *wątrobczy*, *włoszczy* (od *włość*), być może *złoty* (jeżeli uznamy za motywowany przez rzeczownik *złoto*), *żarnowy*. 8 przymiotników można traktować jako odczasownikowe derywaty paradygmatyczne: *bluźny*, *obdłuży*, *pragny*, *skąpy*, *spełny*, *tęskny*, *uczestny*, *wieszczny* (od *wieszczyć*)⁵, 4 za odprzysłówkowe (*darmy*, *dzisi*, *latosi*, *pieszy*). Jeśli wziąć pod uwagę twory powstałe na bazie wyrażen przyimkowych i kompozycje, okaże się, że repertuar podstaw słowotwórczych staropolskich derywatów konwersyjnych był bogaty, w każdym razie bogatszy niż we współczesnej polszczyźnie.

3. Jak można wnioskować na podstawie definicji słownikowych, zakres znaczeniowy omawianych przymiotników był szeroki; autorzy haseł często stosują definicję typu: ‘dotyczący czegoś’, ‘właściwy czemuś’, ‘związany z czymś’ itp. I jest to chyba najwłaściwszy sposób zdefiniowania, ilustrują to wyrażnie przymiotniki o dużym obciążeniu frekwencyjnym, np. *człowieczy* ‘do człowieka należący’ – mamy wprawdzie definicję sugerującą posesywność, ale połączenia z rzeczownikami ujawniają szerokie rozumienie czasownika „należący”, np. *człowiecze: myślenie, myśli, serce, sąmienie, oko, dusza, ręka, krew, pirworodzone, moc*. Mimo pokazanych problemów z przypisaniem formantowi znamiennej dla niego funkcji, daje się zauważyć przewagę znaczenia **posesywnego** (czasami pseudoposesywnego), por. *chłopi płot, bocianie gniazdo, biskupie jezioro, kapłani dom, księża łąka* itd. Dużo też przykładów na znaczenie **materiałowe**, choć nie we wszystkich

² O archaiczności tego typu słowotwórczego piszą: W.R. Rzepka, B. Walczak: „Jakośm... nie wypławił żrzebca szestroka...” (*Archaiczna formacja słowotwórcza w poznańskich rotach sądowych*). W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.] I. Red. M. Kucała i Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 94–96.

³ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Laskowski, R. Grzegorczykowska, H. Wróbel. Warszawa 1998, s. 497.

⁴ Być może nie od *Śląsk*, a od *Ślęza* (+ *-ski*).

⁵ Listę tę można by poszerzyć o: *łączny* oraz *podrosny*, przymiotniki umieszczone w klasie derywatów na *-ny* (możliwość dwójakiej interpretacji wynika z odmiennego traktowania roli przyrostka tematycznego *-n-*).

derywatach materiałowość jest relacją bezpośrednią. Tak więc w przypadku derywatów *kamieny most*, *złote kolce*, *jęczmienienie krupy* między rzeczownikiem mieszczącym się w strukturze derywatu a rzeczownikiem określanym przez przymiotnik mamy relację ‘zrobiony z czegoś’. Bardziej skomplikowaną sytuację mamy w: *popieliczy* ‘(...), z futra popielicy zrobiony’, *soboli* ‘zrobiony z futra sobolowego’, *słonie naczynie* ‘wykonane z tzw. kości słoniowej’. Z innych znaczeń wymienię tylko przykładowo: użycia subiektywne: *biskupia posługa*, *człecze doświadczenie*, *dziewicza miłość*, *niewieścia prośba*, *włodycze skazanie*; użycia genetyczne: *cielęca krew*, *jaskółczy gnój*, *wielorybie nasienie*, *wilczy gnat*; użycia wskazujące na element zbioru: *dobytczy ród*, *ptasi rodzaj*; użycia symilatywne: *gołęby koń*, *wrony wałach*, *jaszczeryczy rodzaj* (o ludziach), użycia zakresowe: *niewolniczy obyczaj* itd. Można zatem powiedzieć, że staropolskie przymiotniki odrzeczownikowe tworzone drogą derywacji paradygmatycznej obrazują cały wachlarz możliwych relacji między dwoma rzeczownikami (tym zawartym w strukturze derywatu i tym, który określany jest przez przymiotnik).

4. Derywaty paradygmatyczne najczęściej tworzą dublety z przymiotnikami na *-owy*, przykładowo: *biskupi* – *biskupowy*, *gołębi* – *gołębkowy*, *kamieny*, *kamiony* – *kamieniowy*, *kapłani* – *kapłanowy*, *kmiecy* – *kmieciov*, *kolczy* – *kołowy*, *kupczy* – *kupcowy*, *kurzy* – *kurowy*, (*słoni*) *wstuni* – *słoniowy*, *służebniczy* – *służebnikowy*, *soboli* – *sobolowy*, *sośni* – *sosnowy*, *wielorybi* – *wielorybowy*, *wiewiórczy* – *wiewiórkowy*, *żarnowy* – *żarnowowy* (15 dubletów). 11 formacji konwersywnych wchodzi w relację synonimii słowotwórczej z derywatami na *-ski*, czasami rozszerzonymi przez konektywy: *człowieczy* – *człowiecki* – *człowieczeński*, *dziecięcy* – *dzieciński* – *dziecki*, *kapłani* – *kapłański*, *kmiecy* – *kmiecki* – *kmieciovski*, *książęcy* – *księży* – *księski*, *kupczy* – *kupcowski* – *kupiecki*, *licemierniczy* – *licemiernicki*, *niewieści* – *niewiescki*, *niewieski*, *plebani* – *plebański*, *skocięcy* – *skocki*, *wdowi* – *wdowski*. Tyleż samo mamy synonimów słowotwórczych na *-ny*, ale jeśli wziąć pod uwagę fakt, że derywaty na *-ny* stanowią w materiale staropolskim zdecydowaną większość, fakt współwystępowania derywatów paradygmatycznych i derywatów na *-ny* nie powinien dziwić (przykłady: *cielęcy* – *cielętny*, *dziecięcy* – *dziecinny*, *jęczmienni* – *jęczmienny*, *kamieny* – *kamienny*, *kolczy* – *kolni*, *kupczy* – *kupowny*, *łasiczy* – *łasiczny*, *miłosierdy* – *miłosierny*, *owczy* – *owieczny*, *popieliczy* – *popieliczny*, *prawy* – *prawny*, *praśniczy* – *praśniczny*). Współfunkcjonowanie z innymi słowoformami jest okazjonalne, np. z derywatami na *-isty* (*-ysty*) (*kamieny*, *kamiony* – *kamienisty* ‘pełen kamieni’ (in. zn.), *macierzy* – *macierzysty*, *naroczy* – *naroczysty*). Znajdą się przykłady na współfunkcjonowanie z derywatami na *-iwy* (*-ywy*) (*miłosirdy* – *miłosierdziwy*, *prawy* – *prawdziwy*), *-asty* i *-aty* (*mysi* – *myszaty* – *myszasty*, *wilczy* – *wilczasty* – *wilczaty*), na *-izny*: *macierzy* – *macierzyzny*, *-ity* (*-yty*) (*naroczy* – *naroczyty*), *-in* (*wojewodzy* – *wojewódczyn*). Warto dodać, że niektóre formacje wchodzi w pasma 3–5 elementowych synonimów, co obrazuje duże

rozchwanie strukturalne staropolskiej derywacji przymiotnikowej: *człowieczy* – *człowiecki* – *człowieczeński*, *kolczy* – *kolni* – *kołowy*, *kapłani* – *kapłanowy* – *kapłański*, *księży* – *książęcy* – *księski*, *miłosierdy* – *miłosierdziwy* – *miłosierny*, *mysi* – *myszasty* – *myszaty*, *naroczy* – *naroczysty* – *naroczyty*, *służebniczy* – *służebnikowy* – *służebny*, *wilczy* – *wilczasty* – *wilczaty*, *dziecięcy* – *dziecinny* – *dzieciński* – *dziecki*, *kamieny* – *kamienny* – *kamieniowy* – *kamienisty*, *kmiecy* – *kmieciowy* – *kmiecki* – *kmieciowski*, *macierzy* – *macierzyny* – *macierzysty* – *macierzyny*, *kupczy* – *kupcowski* – *kupcowy* – *kupiecki* – *kupowny*, *prawy* – *prawdziwy* – *prawiczny* – *prawnny*.

5. Jak w większości staropolskich typów słowotwórczych także wśród przymiotników paradygmatycznych obserwuje się znaczne różnice we frekwencji. Jako obciążone liczebnie uznać można derywaty: *biskupi*, *boży*, *człowieczy*, *kmiecy*, *książęcy*, *księży*, *kurwi*, *niewieści*, *prawy*, *ptasi*, *rybi*, *wieszczcy*, *wrony*, *złoty*. Odnotowane więcej niż 2 razy są: *dziecięcy*, *dziśi*, *dziewczy*, *dziewiczy*, *jeleni*, *jutrny*, *kamieny*, *kęsy*, *kopijniczy*, *kozi*, *kuni*, *latosi*, *łasiczy*, *niedźwiedzi*, *owczy*, *pieszy*, *przysiężniczy*, *psi*, *rany*, *skąpy*, *służebniczy*, *sośni*, *spełny*, *srog*, *strzelczy*, *świni*, *turzy*, *uczesny*, *wdowi*, *wiewierzycy*, *wstany*. Reszta przymiotników ma 1, 2 poświadczenia, można zatem przyjąć, że w niektórych przypadkach mamy do czynienia z okazjonalizmami.

6. Rzadko się zdarza, aby omawiane w tej części pracy przymiotniki pełniły funkcję orzeczników, co więcej – często odnotowane przykłady dotyczą przymiotników marginalnych dla tej klasy bądź wątpliwych. Oto kilka przykładów:

Boża jest ziemia (...). (Fl 23,1)

(...), *iz jich prawo nie jest jim spełny jako innym ludziom* (...). (OrtOssol 31,1)

To wino jest latosie (...). (XV ex. PF III 180)

Wszystka słowa, jażeś mowiła, prawa są (...). (BZ Judith 8,28)

Sobiem był szczodr, bogu skąpy, com kiedy bogu poślubił, tegom nigdy nie uczynił (...). (SkargaPłoc w. 38)

(...) *i tesny był we mie duch moj, we mne zamącone jest sierce moje* (...). (Fl 142,4)

Byli *uczęstni* tego grzechu włodarze i starosty (...). (BZ II Esdr 8,71).

Rzadko się też zdarza użycie substantywne i, podobnie jak przy funkcji orzecznikowej, odnotowane przykłady dotyczą często formacji nietypowych: *pieszy*, *wieszczcy*. Warto jednak w tym miejscu wspomnieć, że niektóre zsubstantywowane przymiotniki omawianej klasy mogły się znaleźć wśród rzeczowników (chodzi o typ *przysiężniczy*, *podkomorzniczy*).

Tak więc staropolskie przymiotniki utworzone za pomocą zmiany paradygmatu to w głównej mierze przydawki i, warto podkreślić, przede wszystkim określenia rzeczowników konkretnych, np.: *księża ziemia*, *gołębicze odzienie*, *parobcze myto*. Nie znaczy to oczywiście, że relacje między rzeczownikiem mieszczącym się w przymiotniku a rzeczownikiem określanym przez przymiotnik są proste. Była o tym mowa wcześniej (zob. punkt 3.).

Dowodem na to jest duża liczba wyrażen rzeczownikowo-przymiotnikowych o tak wysokim stopniu zespolenia, że można je uznać za połączenia frazeologiczne, por. *rodzaj dziewczyny* 'dziewczyna, panna', *pismo kamione* 'napis na kamieniu', *persona niewieścia*, *niewieścia twarz* 'kobieta', *ptasze siemię* 'nasiona konopi', *wdowie stadło*, *stadło wdowie* 'wdowieństwo', *wdowi stolec*, *stolec wdowi* 'dobra posiadane przez żonę po śmierci męża'.

Połączeń z rzeczownikami abstrakcyjnymi jest mniej, wymieniamy kilka przykładowo: *biskupia dostojność*, *człowiecza lichota*, *dziewczy gwałt*, *gołębicze wyobrażenie*, *niewieści uczynek*, *służebnicza potwarz*, *wieszczce czary*.

7. Większość odnotowanych w staropolszczyźnie derywatów paradygmatycznych zachowała się do dnia dzisiejszego, zwłaszcza jeśli chodzi o derywaty powstałe na bazie rzeczowników żywotnych. Wprawdzie niektóre zanikły, ale rzadko się zdarza, aby w miejsce derywatu paradygmatycznego wszedł wariant słowotwórczy (jak w przykładach: *chłopi* – *chłopski*, *dziewczy* – *dziewczęcy*, *plebani* – *plebański*, *strzelczy* – *strzelecki*, *świni* – *świński*). Na ogół derywat zanika ze względu na zapomnienie podstawy słowotwórczej (por. *dobyczy*, *jaskóliczy*, *jaszczerczy*, *praśniczy*, *służebniczy*), co potwierdza siłę schematu: rzeczownik żywotny → przymiotnik paradygmatyczny. Niektóre przymiotniki zanikają, gdyż użytkownicy języka polskiego w ogóle zrezygnowali z wyrażania relacji za pomocą przymiotnika, por. *gołębiczy*, *jarzębi*, *papuży*, *parobczy*, *popieliczy*, *soboli*, *turzy*.

We współczesnym języku polskim funkcjonuje 280 przymiotników powstałych w wyniku konwersji⁶. Jeśli porównać tę wartość z liczbą derywatów odnotowanych w staropolszczyźnie (137), można powiedzieć, że omawiana klasa uległa pewnemu uszczupleniu. Ale ważniejsze od ilościowych wydają się zmiany natury jakościowej. Jak wykazała w swych analizach I. Kaproń, jeśli chodzi o podstawy słowotwórcze, paradygmatyczne derywaty przymiotnikowe są dziś dość jednolite – podstawami są rzeczowniki konkretne, z reguły żywotne. Do wyjątków należą przymiotniki motywowane przez abstracta (por. *uroczy*, *ochoczy*, *tajemniczy*, *gruźliczy*, *ploniczy* od *plonica*)⁷. Widać zatem, że konwersja jako środek budowania przymiotników uległa usztywnieniu. Jest to jeden z nielicznych typów słowotwórczych, o którym można powiedzieć, że w historii języka polskiego uległ specjalizacji.

8. *BARANI* 'arietis, agninus'; *BARAŃCZY*⁸ 'arietis, agninus'; *BAWOLI* 'bubalus'; *BISKUPI* 'należący do biskupa'; *BLUŻNY* 'błuźnierczy'; *BOCIANI* 'ciconiae'; *BOJAŻNY*⁹ 'lękliwy'; *BOŻY* 'dei, divinus'; *BURGRABI* ~ *burgrabi sąd* 'sąd prawa niemieckiego, któremu przewodniczył burgrabia'; *CHŁOPI* 'chłopski, należący do chłop'a'; *CIEŁĘCY* 'vituli'; *CZŁĘCZY* 'czło-

⁶ Podaję za: I. Kaproń: *Polskie przymiotniki...*, s. 82.

⁷ Ibidem, s. 81–86.

⁸ Tekstem półgrubym sygnalizowane są te formacje, które można interpretować jako derywaty z formantem *-czy*, *-niczy*, *-iczy* (por. podrozdział 1.17.1).

⁹ Być może jest to derywat od *bojaźń* (+ *-ny*), z uproszczoną grupą spółgłoskową.

wieczy'; **CZŁOWIECZY** 'do człowieka należący', 'człowiekowi właściwy, człowieczeństwu swoisty', 'człowieka dotyczący', 'przez człowieka wykonany'; **DARMY** 'bez nagrody'; **DOBYTCZY** 'bydłęcy, bydłąt dotyczący', 'zwierzęcy' (bohemizem); **DZIECIĘCY** 'do dziecka należący', 'dziecku właściwy'; **DZIEWCZY** 'dotyczący dziewczyny, panny', 'dziewczyny, panny', 'właściwy pannom, paniński'; **DZIEWCZYN**¹⁰ 'należący do córki lub niewolnicy'; **DZIEWICZY** 'przynależny pannom', 'dotyczący panien', 'właściwy pannom'; **DZISI** 'bieżącego dnia lub czasu dotyczący, dzisiejszy, teraźniejszy, współczesny'; **GĘSI** 'anserinus'; **GOŁĘBI** 'właściwy gołębiowi'; **GOŁĘBICZY** 'właściwy gołębiczy'; **GOŁĘBY** (o maści końskiej) 'popielaty, szpakowaty'; **GOŃCZY** 'pozostający w związku z gonieniem'; **JARZĘBI** 'jarząbkowy'; **JASKÓLICZY**, *jaskółiczy* 'jaskółczy, od jaskółki pochodzący'; **JASZCZERZYCZY** 'pochodzący od jaszczurzy, czyli jaszczurki, jaszczurczy'; **JELENI** 'dotyczący jelenia, pozostający w związku z jeleniem'; **JĘCZMIENI** czy też *jęczmienni* 'z jęczmienia zrobiony'; **JUTRZNY** czy *jutrzni* 'poranny'; **KAMIENY**¹¹, *kamiony* 'zrobiony z kamienia'; **KAPŁANI** 'należący do kapłana'; **KĘSY** 'krótki, krótko obcięty'; **KMIECY** 'dotyczący kmiecia, związany z kmieciem'; **KNIAZI** 'należący do kniazia, dotyczący kniazia'; **KOLCZY** 'zrobiony z kolców, czyli kółek lub ogniw metalowych'; **KOMORNICZY** 'będący w związku z komornikiem'; **KOPIJNICZY**, *kopieniczy, kopienniczy, kopinicz, kopinniczy* 'kopijnikowi służący, przez kopijnika używany'; **KOZI** 'kozy dotyczący, z kozą związany'; **KROWI** 'mający związek z krową'; **KSIĄŻĘCY** 'dotyczący księcia, związany z księciem, należący do księcia'; **KSIĘŻY** 'dotyczący księcia, należący do księcia, związany z księciem, książęcy', 'odnoszący się do księdza, należący do księdza'; **KUNI** 'będący w związku z kuną, zrobiony z futra kuny'; **KUPCZY** 'związany z kupcem, handlem'; **KURWI** 'meretricius'; **KURZY** 'qui galli est, gallinaceus'; **LATOSI** 'tegoroczny'; **LICEMIERNICZY** 'związany z licemiernikiem, należący do licemiernika'; **ŁASICZY** 'związany z łasicami, zrobiony z ich skórek'; **ŁOSI** 'należący do łosia'; **ŁZI** (?) 'łzami wypełniony, pełen łez'; **MACIERZY** 'związany z matką, należący do matki, matczyn'; **MACIERZYZNY** 'związany z matką, należący do matki, matczyn'; **MĘCZENNICZY** 'dotyczący męczenia, męczeństwa, z męceniem, męczeństwem związany, dotyczący męczenników'; **MĘŻCZYZNY**¹² 'męski, dotyczący mężczyzn, składający się z mężczyzn'; (**MIŁOSIERDY**) *miłosirdy* 'wypływający z miłosierdzia, litościwy'; (**MYSI**) *myszy* (o koniu) 'maści takiej jak mysz, popielaty, szary, bury'; **NAROCZY** (?) 'uroczysty, świąteczny'; (**NIEDŹWIEDZI**) *miedźwiedzi* 'związany z niedźwiedziem'; **NIEWIEŚCI** 'dotyczący kobiety, z kobietą związany, do kobiety należący,

¹⁰ Derywacja paradygmatyczna, gdy podstawą będzie *dziewczyna*, ale możliwe upatrywanie derywatu z formantem *-ini(/-y)*.

¹¹ Obok formy *kamienny*.

¹² Obok postaci *mężczyzny*.

przeznaczony dla kobiety, z kobiet się składający, niewieści'; **NIEWOLNICZY** 'dotyczący niewolników'; **OBDŁUŻY** 'za długi'; (**OJCZYNY**) *ooczyzny* 'dotyczący ojca, należący do ojca, pochodzący od ojca'; (**OKONI**) *okuni* 'mający związek z okoniem'; **OŚLI** 'pochodzący od osła'; **OWCZARCZY**¹³ 'mający związek z owczarkiem (pasterzem owiec)'; **OWCZY** 'związany z owcą'; **PAPUŻY** 'dotyczący papugi'; **PAROBCZY** 'dotyczący parobka, tj. sługi', 'dotyczący parobka, tj. młodzieńca, syna'; **PIESZY** 'taki, który idzie piechotą, na własnych nogach', 'związany z chodzeniem piechotą'; **PLEBANI** 'należący do plebana, pozostający w związku z plebanem'; **PŁÓTNY**¹⁴ 'płócienny, z płótna zrobiony'; **PODKOMORZNICZY**¹⁵ 'związany z podkomorzym'; **POŁUDNI**, *połudny* 'mający związek z porą dnia zwaną południe, występujący w południe'; **POPIELICZY** 'popielicy przynależny, z futra popielicy zrobiony'; **POTWARCZY** 'związany z potwarzą'; **PRAGNY** 'odczuwający pragnienie', 'suchy, wyschnięty'; **PRAWY** 'prawdziwy, rzeczywisty, niepozorny, nieoszukany', 'zgodny z zasadami moralnymi, sprawiedliwy, uczciwy, szlachetny, szczery', 'należyty, właściwy, taki jak powinien być', 'związany z prawem', 'zgodny z przepisami prawnymi, taki jak prawo wymaga', 'należy z prawa, zgodnie z prawem nabyty, posiadany', 'niewinny, oczyszczony z zarzutów, usprawiedliwiony, uwolniony od posądzania, skargi, uniewinniony', 'dexter'; **PRAŻNICZY** 'związany z prażnikiem'; (**PRZAŚNICZY**) *prześniczy* 'związany z praśnicami'; **PRZEWOŻNICZY** 'dotyczący przewoźnika'; **PRZYSIĘŻNICZY** 'związany z ławą sądową, tj. przysięgłymi zasiadającymi w sądach prawa niemieckiego'; **PSI** 'związany z psem', 'zły, dokuczliwy, szkodliwy'; (**PTASI**) *ptaszy* 'związany z ptakiem, należący do ptaka'; **PTASZNICZY** 'związany z ptasznikiem'; **RANY** 'poranny', 'wczesny, wcześniejszy'; **RANY**¹⁶ 'związany z ranami, dotyczący ran'; **RYBI** 'związany z rybą, dotyczący ryby'; **RYSI** 'związany z rysiem'; **SARDZONY** corruptum pro *studzieni*, ~*sardzony robak* 'pasożyt głowy, który miał powodować migrenę'; (**SARNI**) *siarni* 'z sarnami związany'; **SETNY**, *sotny* 'związany z sotnią, tj. organizacją królewskiej ludności służebnej' (rutenizm); **SIKORZY** 'związany z sikorą'; **SKĄPY** 'odmawiający wszystkiego sobie i innym, zbyt oszczędny'; **SKOCIECY** 'odnoszący się do zwierzęcia', 'nierozumny, głupi'; **SKRZYPI** (?) 'zrobiony ze skrzypu'; (**SŁONI**) *wśluni* 'wykonany z tzw. kości słoniowej'; **SŁUŻEBNICZY** 'związany ze służebnikiem'; **SOBOLI** 'zrobiony z futra sobolowego'; **SO-KOLI** 'związany z sokołem, z miejscem przebywania sokoła'; **SOŚNI** 'z sosną związany, sosnowy'; **SPEŁNY** 'pełny, kompletny, zupełny'; **SPOWIEDNICZY** 'pozostający w związku ze spowiednikami, tj. wyznawcami Chrystu-

¹³ W *SSp* brak leksemu *owczarek* (jest *owczarz*).

¹⁴ Według A. Bańkowskiego (*ESB*) *plótno* to substantywizacja od *płótny*, ale nie wynika to z definicji pomieszczonej w *SSp*, w związku z czym przyjmuję kierunek: *plótno* > *płótny*.

¹⁵ Od *podkomornik* 'pomocnik, zastępca komornika, (...)'.
¹⁶ Obok *ranny*, *renny*.

sa, zwolennikami'; **STRZELCZY** 'służący strzelcowi, przez strzelca używany'; **STUDZIONY**¹⁷ 'mający związek ze studnią'; **SZCZODROB** (?) 'hojny, szczodrobliwy czy dawca hojny'; **ŚLĄSKI** 'związany ze Śląskiem'; **ŚLEZIONY**¹⁸ 'związany ze śledzioną'; (**ŚNIADY**) *śmiady*¹⁹ 'jasnobrązowy, żółto-brązowy'; **ŚWIERZEPI**, *świerzepey*, *świerzopi*, *świerzepey* (o zwierzętach) 'nie oswojony, nie przyuczony do pracy, żyjący w stadzie na swobodzie'; **ŚWINI** 'związany ze świnia, świni służący'; **TATARCZY** 'związany z tatarką, tj. gryką'; (**TEŃSKNY**) *tesny* 'zaniepokojony, strwożony'; **TURZY** 'związany z turem, będący częścią tura'; (**UCZESTNY**) *uczęsny*, *uczęstny* 'biorący udział, uczestniczący w czymś', 'wyróżniony, nadzwyczajny'; **WĄTROB-CZY** 'związany z wątrobą'; **WDOWI** 'związany z wdową', 'złożony z wdów'; **WIELORYBI** 'będący częścią wieloryba, do wieloryba należący'; **WIESZCZY** 'mający dar przepowiadania przyszłości'; **WIEWIERZYCZY** 'zrobiony z wiewiórczych skórek'; **WILCZY** 'związany z wilkiem, dotyczący wilka'; **WŁASTOWICZY** ~*włastowicze korzenie* 'suszony korzeń jaskółczego ziela używany w celach leczniczych'; **WŁODYCZY** 'włodyki dotyczący, do włodyki się odnoszący'; **WŁOSZCZY** 'należący do kogoś, przynależny komuś, stanowiący czyjąś część, własny', 'taki jak należy, zgodny z prawem, zwyczajami, z naturą, właściwy', 'taki, do którego się z prawa przynależy'; **WNĘCZĘCY** 'należący do wnuka'; **WOJEWODZY** 'związany z wojewodą, (...), pochodzący od wojewody, należący do wojewody', 'związany z funkcjonariuszem w kopalni soli, zwanym wojewodą'; **WOŹNICZY** 'przynależny do uprzęży'; **WRONY** (o maści końskiej) 'czarny, kary'; **WRZECIENICZY**²⁰ 'złożony z węży, tu przenośnie o złośliwych ludziach'; **WSTANY** 'mający związek z opłatą, zwaną wstane'; **ZAJĘCZY** 'związany z zajacem'; **ZŁOTY** 'zrobiony ze złota, dotyczący złota', 'zawierający złoto', 'złotej barwy, złocisty'; **ŻARNOWY** 'mający związek z żarnowem, czyli z kamieniem do mielenia ziarna'; **ŻEBRACZY** 'dotyczący żebraka'; (**ŻURAWI**) *żórawi* 'mający związek z ptakiem żurawiem'.

¹⁷ Postać *studzienny* analizowana w klasie derywatów na -ny.

¹⁸ W *SSip* przymiotnik *śleziony* umieszczony jest po postaci (*śledzionny*), ale takie przypisanie derywatu zmienia jego przynależność do typu słowotwórczego.

¹⁹ Píše Brückner (*SB*), że postać *śniady* od XVII w. Wyraz *śmiady* ma u swych źródeł leksem *miedz* pochodny od niem. *Schmied* (nagłosowe s- wypadło).

²⁰ Od *wrzecienica* 'rodzaj węża'.

5. Przymiotniki od wyrażen przyimkowych

W polskiej literaturze historycznojęzykowej istnieje rzetelna monografia E. Wójcikowskiej poświęcona przymiotnikom opartym na wyrażeniach przyimkowych¹. Udokumentowany i opisany został również materiał staropolski, pomieszczone zatem w tym miejscu pracy dane i ich interpretacja w dużej części będą powtórzeniem tego, co napisała E. Wójcikowska. Różnice dotyczą przede wszystkim traktowania substantywizacji. Autorka niniejszej pracy formacje typu *podymne*, *nazimne*, *podworowe* opisywała w pracach poświęconych słowotwórstwu rzeczowników², w związku z czym nie uwzględnia ich w materiale przymiotnikowym. Zdarzają się również inne różnice w interpretowaniu budowy słowotwórczej, drobne zresztą, co za każdym razem będzie sygnalizowane w przypisach.

Jednak nie z powodu różnic w interpretowaniu poszczególnych formacji słowotwórczych uznano za celowe prezentację i omówienie przymiotników powstałych na bazie wyrażen przyimkowych. Po pierwsze, chodziło o umieszczenie tych przymiotników obok innych derywatów przymiotnikowych, po to aby ukazać relacje między różnymi typami słowotwórczymi. Po drugie – to oczywiste w każdej interpretacji humanistycznej – materiał, choć w dużej części powtórzony po Wójcikowskiej (ale nie za Wójcikowską!), pokazany jest inaczej, na inne jego właściwości położony jest nacisk.

Najliczniejszą klasę stanowią przymiotniki powstałe na bazie wyrażenia przyimkowego, składającego się z przyimka *przez* i rzeczownika (26 przykładów). Przyimek *za* wraz z rzeczownikiem stoi u podstaw 17 derywatów, 14 przykładów mamy w klasie z przyimkiem *po*, a 11 – z przyimkiem *z*;

¹ E. Wójcikowska: *Formacje atrybutywne typu podgórski, nadludzki w języku polskim*. Warszawa 1991.

² *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Red. K. Kleszczowa. Katowice 1996; K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998.

9 przymiotników powstało od wyrażenia przyimkowego składającego się z przyimka *na* i rzeczownika, po 8 – od *bez* i *pod*; przyimek *prze(d)* wraz z rzeczownikiem stoi u podstaw 4 przymiotników, przyimek *w* – 3. Jednostkowo prezentowane są formacje powstałe na bazie wyrażen z przyimkami: *o*, *u*, *śró d*, *przy*, *podle*, *nad*.

Jeśli chodzi o charakter semantyczny rzeczowników tworzących wyrażenia przyimkowe, są to najczęściej rzeczowniki konkretne. Spotykamy jednak przyimki, które wiązały się szczególnie często z rzeczownikami abstrakcyjnymi i wraz z nimi stawały się bazą dla przymiotnika. Tak więc wszystkie odnotowane przymiotniki z przyimkowym *bez* to połączenia z abstraktami, por.: *be zmierny*, *be zszkodny*, *be zwinny*. Wiele też takich przykładów w klasie z przyimkiem *przez* (*przez grzeszny*, *przez miłosny*, *przez pieczny* itd.). Dla wskazanych przymiotników znamienna jest wartość semantyczna ‘bez cechy podanej w rzeczowniku’, co sprawia, że można je interpretować jako derywaty prefiksalne z przedrostkami: *bez-* i *przez-* (*grzeszny* – *przez grzeszny*, *miłosciwy* – *be zmiłosciwy*, *wieczny* – *przez wieczny*). Z innych przyimków wiążących się z abstrakcyjnym rzeczownikiem w bazie wymienić można: *z* (*sprawn y*, *spokojny*), *po* (*po śledni*, *po średni*, *powinien*, *powolny*), *na* (*na koniecny*, *nawrzemienny*), *prze(d)* (*przepołudni*), *w* (*wczesny*), *za* (*zatylny*), ale to fakty nieliczne.

Poruszając problematykę charakteru rzeczownika bazowego, wkroczyliśmy na grunt semantyki omawianych przymiotników. Jak pokazują cytowane przykłady, wiele tam nazw cech psychicznych – fakt to znamieny dla bazowych wyrażen przyimkowych z rzeczownikiem abstrakcyjnym. Ale nawet niektóre połączenia przyimka z rzeczownikiem konkretnym dają w efekcie przymiotnik wskazujący na cechę psychiczną, por.: *przez móżgi*, *sprze zbożny*. Jednak bazowe rzeczowniki konkretne wraz z przyimkiem stanowią podstawę relacji przestrzennych i to jest nadrzędnym znaczeniem omawianych w tym miejscu przymiotników, por.: *zagórny*, *porzecki*, *podpierśny*, *przedsobny*, *śró dpolny*.

Pod względem formalnym przymiotniki powstałe od wyrażen przyimkowych są dość jednolite. Dominują formacje z przyrostkiem *-ny*: *be zszkodny*, *nabożny*, *pobrzeżny*, *podniebny*, *podle boczny*, *przedsiołny* itd., w sumie 80 formacji. Liczba ta będzie o 6 wyższa, jeżeli *-ni* uznamy za wariant fonetyczny formantu *-ny* (*nawierzchni*, *po śledni*, *po średni*, *powolni*, *przez apadni*, *zwierzchni*). Na drugim miejscu należy postawić formant paradygmatyczny: *przezdny*, *przezedni*, *przez móżgi*, *przez zęby*, *ubogi*, *zboży*, *sprawy* (może też *zupełny*). Z innych formantów pojawiły się w materiale: *-ski* (*porzecki*, *zadworski*, *zamorski*), *-iwy* (*be zmiłosciwy*, *przez eczciwy*), *-szy* (*zajutrzejszy*, *zajutrzniejszy*), *-owy* (*podworowy*), *-owny* (*zwierz chowny*), *-ony* (*przez wieczony*) oraz *-any* (*zwierz chowany*). Nie było zatem wyspecjalizowanych formantów dla przymiotników powstałych na bazie wyrażen przyimkowych. I być nie mogło, bo przecież są to „w zasadzie po prostu uflexyjnione postaci odpowiednich nieodmiennych wyrażen przyimkowych. Morfem

derywacyjny ma tu bez względu na swą postać zadanie wyłącznie strukturalne, polegające na zaszerzegowaniu danego zwrotu przyimkowego do odpowiedniego paradygmatu deklinacyjnego celem umożliwienia kongruencji. Proces ten jest zewnętrznym wyrazem oderwania się wyrażenia przyimkowego od czasownika i związania go z rzeczownikiem.”³

Wyższą frekwencję tekstową przejawiają przymiotniki o znacznym stopniu leksykalizacji, np. *pośledni*, *powinien*, *przezpieczny*, *ubogi*, *wewnętrzny*, *spokojny*, *zwierzchowany*, *nabożny* i *nadobny* (jedynie w *nadworny* budowa jest tak jasna jak znaczenie). Jeśli chodzi o resztę, to średnią frekwencję (3 i więcej odnotowań) przejawiają leksemy: *beźmierny*, *beźmirny*, *beźprawny*, *nadolny*, *nagórny*, *narożny*, *pobożny*, *podworowy*, *porządny*, *pośredni*, *powolny*, *przedsobny*, *przezeczciwy*, *przezliczny*, *przezmierny*, *przezwinny*, *sprawny*, *zbożny*, *zaduszny*, *zagłówny*, *zajutrzejszy*, *zamorski*, *zwierzchni*.

Niewiele z omawianych przymiotników przetrwało do dziś. Do takich zaliczam: *beźmierny*, *beźpieczny*, *beźprawny*, *nadworny*, *narożny*, *pobożny*, *porządny*, *pośredni*, *podniebny*, *ubogi*, *wczesny*, *spokojny*, *sprawny*, *zupelny*, *zaduszny* oraz *zamorski* (16 przymiotników spośród ponad 100 odnotowanych w staropolszczyźnie). Warto podkreślić, że wiele z podanych przymiotników to formacje w dużym stopniu zleksykalizowane. Można zatem powiedzieć, że mamy do czynienia z żywotną techniką tworzenia przymiotników przez całą historię języka polskiego, ale dającą w efekcie leksemy o niskim stopniu stabilności.

Prezentacja materiału (w układzie alfabetycznym przyimków):

BEZ + rzeczownik⁴:

BEZMIERNY, *beźmiarny* ‘nieźmierny’; *BEZMIŁOŚCIWY* ‘bez miłosierdzia’; (*BEZMIRNY*) *beźmierny* ‘bez praw’; *BEZPIECZNY* ‘tutus’; *BEZPRAWNY* ‘pozbawiony praw’, ‘sprzeczny z prawem’; *BEZPRZEZPIECZNY* ‘beźpieczny’; *BEZSZKODNY* ‘nie ponoszący szkody’; *BEZWINNY* ‘niewinny’.

NA + rzeczownik⁵

NABOŻNY ‘pobożny, zgodny z przepisami religijnymi’, ‘pokorny’; *NADOBNY*⁶ ‘piękny, zgrabny, kształtny, stosowny, taki jak należy’; *NADOLNY* ‘leżący na dole, poniżej (czegoś), dolny, niższy’; *NADWORNY*, *nadworzny*

³ A. Heinz: *Funkcja egzocentryczna rzeczownika*. Wrocław 1957, s. 176–177.

⁴ E. Wójcikowska odnotowała 7 formacji. Eadem: *Formacje atrybutywne...*, s. 37, tu jest 8. Różnica wynika z odmiennego traktowania przymiotnika *beźprzezpieczny*. Przyjmuję za A. Bańkowskim podwojenie części przedrdzennej (*bez* + *przez*); początkowo leksem *beźpieczny* znaczył ‘beźtroski’ (*ESB*). Na temat genezy i historii omawianych tu przymiotników zob.: D. Moszyńska: *Z historii przymiotników typu beźęby, beźębego*. W: „Prace Językoznawcze Uniwersytetu Gdańskiego.” Gdańsk 1993, z. 17–18, s. 153–159.

⁵ W pracy E. Wójcikowskiej 9 formacji, tutaj również, ale zasób derywatów jest trochę inny – uwzględniono przymiotnik *nadobny*, ale *nazimne* traktowane jest jako rzeczownik. Za niejasną uznaje się formację *naczczywy* ‘słaby, chory, zarażony’ (nie liczona).

⁶ Przyjmuję za A. Bańkowskim, że to przymiotnik od praśł. **na době byti* ‘być w pełni sił, urody, nadawać się’ (*ESB*).

‘związany z dworem panującego’, ‘znajdujący się na zewnątrz, zewnętrzny’; *NAGÓRNY* ‘leżący nad czymś, powyżej’; *NAKONIECZNY* ‘znajdujący się na końcu czego’; *NAROŻNY* ‘znajdujący się na rogu’; (*NAWIERZCHNI*) *nawirzchni* ‘znajdujący się na wierzchu, wyżej albo wysoko’; (*NAWRZEMIENNY*) *nabrzenienny* ‘ziemski, doczesny, przemijający’.

NAD + rzeczownik

NADPIWNICZNY (?) ‘położony obok piwnicy’.

O + rzeczownik⁷

OZIMY, *ozimi*⁸ (o zbożu) ‘siany w jesieni’, (o polu) ‘przeznaczony pod jesienny zasiew zboża’; *OZIMNY* (o zbożu) ‘siany w jesieni, ozimy’.

PO + rzeczownik⁹

POBOCZNY ‘znajdujący się na boku, boczny’; *POBOŻNY* ‘żyjący zgodnie z przepisami religijnymi’, ‘pokorny’, ‘zbawienny, korzystny, pożyteczny’; *POBRZEŻNY* ‘przybrzeżny, nadbrzeżny’; *PODWOROWY* ‘mający związek z dworem (gospodarstwem chłopskim)’; *POPASZNY* ‘mający związek z pachami, pod pachami będący’; *POROLNY*¹⁰ ‘stosujący się do roli’; *PORZĄDNY* ‘właściwy, taki jak należy, jak być powinien’, ‘przyzwoity, przystojny’; *PORZECKI* ‘znajdujący się nad rzeką, przy rzece’; *POŚCIENNY* ‘zawieszony na ścianie, ścienny’; *POŚLEDNI* ‘będący na końcu, ostatni, najnowszy, późniejszy’, ‘pozostały, będący resztą jakiejś całości’, ‘tylny’, ‘małowartościowy, lichy, gorszy’; (*POŚREDNI*) *pojrzedni*, *pośrzedni*, *pośrzedny*, *pośrzedni*, *pośrzedny* ‘położony pośrodku, znajdujący się w połowie czegoś’, ‘średni co do wielkości’; *POWINIEN* ‘zobowiązany, zmuszony do czegoś’, ‘należny’; *POWOLNY*, *powolni* ‘stosujący się do czyjejś woli, uległy, posłuszny’, ‘dostosowany do życzenia, pożądaný’; *POŻREBNY* ‘mający związek ze żrebięciem’.

POD + rzeczownik

PODGRODNY ‘położony w pobliżu grodu’; *PODLEŚNY* ‘leżący w pobliżu lasu, pod lasem’; *PODNIEBNY* ‘znajdujący się, unoszący się w powietrzu, pod niebem’; *PODPASZNY* ‘mający związek z pachami, pod pachami będą-

⁷ Brak takiej klasy w książce Wójcikowskiej.

⁸ Według A. Bańkowskiego, od przysłowka *o zimie* ‘jesienią’.

⁹ E. Wójcikowska podaje 36 formacji wypisanych ze *SSłp*. U mnie jest ich tylko 13. Zestawy różnią się przede wszystkim tym, że brak w moim opracowaniu zsubstantywowanych: *podymne*, *pogłównie*, *poradlnie*, *poniewolne*, *polesny* itd. Rację przyznać należy E. Wójcikowskiej, że nie uwzględniła formacji *potrębowy* ‘związany z dźwiękiem trąby lub innego instrumentu dętego’, ale wydaje się, że argumentacja nie jest słuszna (pisze E. Wójcikowska, że objaśnienie w *SSłp* nie jest wystarczające). W moim przekonaniu, jest to raczej derywat odczasownikowy (*po-* jest wtedy prefiksem). Podobny argument podaje E. Wójcikowska, odstępując od interpretacji form: *porolny* i *pożrebny*. Formacje te zostały włączone do naszego zestawu, a to ze względu na wyrazistą strukturę formalną. Nie włączono natomiast przymiotnika *podróżny* oraz *podolny*. Brak z kolei w zestawie Wójcikowskiej formacji: *poboczny*, *pobrzeżny*, *popaszy*, *pościenny*, *powinien* (wyraz odnotowany przez Wójcikowską, ale jako XVI-wieczny); tu znalazły miejsce.

¹⁰ Nie znalazłam takiego derywatu w *SSłp*, podaję go za Wójcikowską.

cy'; *PODPIERŚNY* 'mający związek z piersiami, będący pod piersią'; *PODPOPIELNY* (o chlebie) 'pieczony na węglach'; *PODSTRONNY* 'znajdujący się na stronie, na boku'; *PODSTRZESZNY* 'znajdujący się poniżej dachu'.

PODLE + rzeczownik

(*PODLEBOCZNY*) *poleboczny* 'znajdujący się z boku'.

PRZE(D) + rzeczownik¹¹

PRZEDMIESTNY 'położony poza obrębem murów miejskich'; *PRZEDSIOLNY* 'leżący przed wsią'; *PRZEDSOBNY* 'przedni'; *PRZEPOŁUDNI* 'z południem związany, występujący w południe'.

PRZEZ + rzeczownik¹²

PRZECHWALNY 'niesławny'; *PRZEZBOŻNY* 'nieszczęśliwy'; *PRZEZDENNY* 'bezdenny, niezmierzony, bezgraniczny'; *PRZEZDNY*, *przezadni* 'bezdenny, niezmierzony'; *PRZEZDUSZNY* 'nieuczciwy, bezecny'; *PRZEZDZIĘCZNY* 'konieczny, pilnie potrzebny'¹³; *PRZEDZIĘCZNY*¹⁴ 'uciążliwy'; *PRZEZECZCIWY* 'bez czci, honoru, niesławny'; *PRZEZGRZESZNY* 'grzeszny, występny'; *PRZEZKONIECZNY* 'nieustający, wieczny'; *PRZELICZNY* 'niezliczony'¹⁵; *PRZESIEDELNY* 'przechodzący przez siodło'; *PRZEZLICZNY* 'niezliczony, nieograniczony w liczbie, wielkości'; *PRZEZMIERNY*, *przezmierni* 'niezmierny, niezmierzony, nieskończony'; (*PRZEZMIŁOSNY*) *przezmiłośny* 'bezlitosny'; *PRZEMOŻGI* 'pozbawiony rozumu, obłąkany'; (*PRZEZODPŁATNY*) *przezotpłatny* 'nie pobierający wynagrodzenia czy też nie zobowiązany do świadczeń'; *PRZEZPIECZNY* 'bezpieczny, niezagrożony, wolny od lęku', 'stały, niezmienny, niewzruszony', 'doskonały', 'jasny, zrozumiały'; *PRZEPRAWNY* 'ograniczony w prawach', 'niewłaściwy, nieprawidłowy'; *PRZEZROZUMNY* 'pozbawiony rozumu, niemądry'; *PRZEUUMNY* 'zuchwały'; *PRZEWIECZNY* w błędnym tłumaczeniu czeskiego *bezedný* 'nie mający dna, niezmierzony'; *PRZEWIECZONY* (?) 'istniejący wiecznie'; *PRZEWINNY* 'niewinny, bezgrzeszny'; *PRZEWODNY* 'suchy, pozbawiony wody'; *PRZEZŻĘBY* 'bezzębny'.

*PRZY*¹⁶ + rzeczownik

PRYZAPADNI 'zachodni'.

ŚRÓD + rzeczownik

(*ŚRODOPOLNY*) *śrzdopolny* 'położony w środku pól, otoczony polami'.

¹¹ W przywoływanej książce E. Wójcikowskiej brak *przepołudni*.

¹² W pracy E. Wójcikowskiej brak: *przechwalny*, *przezdzieżczny*, *przezeczciwy*, *przesiedelny* oraz *przezgrzeszny*. Tu można by też umieścić izolowaną formację *sprzezbożny* 'nieszczęśliwy'.

¹³ Od *przez* dzięki 'gwałtem'.

¹⁴ Zob. przypis dla *przezdzieżczny*.

¹⁵ Też w błędnym przekładzie czes. *přelišný*: 'nadmierny, przesadny'. Funkcjonowała też w staropolszczyźnie postać *przeliczny*, którą traktuję jako wariantywną wobec *przezliczny* (można by też myśleć o derywacie od przymiotnika *liczny* z przedrostkiem *prze-*).

¹⁶ Pominięto derywat *przymierny* 'zbyt wielki, nadmierny', traktując *przy-* jako błędny zapis *prze-* (zob. analizę prefiksów przymiotnikowych – podrozdział 3.3.).

U + rzeczownik

UBOGI ‘cierpiący niedostatek, nędzę, niebogaty, biedny’, ‘nieszczęśliwy, utrapiony’.

W + rzeczownik

WCZESNY, *wczasny* ‘dziejący się we właściwym czasie, odpowiednim czasie’, ‘średniej miary, wielkości, umiarkowany’, ‘przypadkowy’; *WNĘTRZNY*, *wnętrny* ‘znajdujący się wewnątrz, w środku czegoś’, ‘zachodzący w psychice człowieka, odnoszący się do przeżyć psychicznych, uczuć, myśli itp., duchowy’, w przekładzie (może błędnym) czes. *jatrný* ‘dotyczący wątroby’; *WTYLNY* (?) ‘wadliwy, nieważny’.

Z + rzeczownik

SPOKOJNY ‘pokojujowy, nienapastliwy, przyjazny, łagodny’, ‘beztroski, bezpieczny’, ‘nie doznający przerwy lub innych przeszkód w posiadaniu nieruchomości’; *SPRAWNY* ‘sprawiedliwy, uczciwy, prawy’, ‘zgodny z przepisami prawnymi, taki jak prawo wymaga’, ‘doskonały, wolny od braków, wad’; *SPRAWY* (?) ‘zgodny z przepisami prawnymi, taki jak prawo wymaga’; *ZBOŻNY* ‘żyjący zgodnie z nakazami religijnymi, pobożny’, ‘szczęśliwy’; *ZBOŻY* ‘szczęśliwy’; *ZDAWNY* (o dokumencie) ‘związany z sądowym przekazaniem czegoś’; *ZEWNĘTRZNY*, *zwnętrzny* ‘widoczny na zewnątrz, na powierzchni’, ‘odnoszący się do spraw materialnych (w przeciwstawieniu do spraw duchowych)’; *ZUPEŁNY*, *zupelni* ‘taki, któremu nic nie brakuje, nie wymagający uzupełnienia, nie uszczuplony, kompletny, cały’, ‘zawierający coś w wielkiej obfitości’; (*ZWIERZCHNI*, *zwierzchny*) *zwirzchni*, *zwirzchny*, *zwirzni* ‘górny, nad czymś leżący, położony w górnej części czegoś’; (*ZWIERZCHOWANY*) *zwirchowany*, *zwirchowany* ‘wolny od wad i braków, pełen zalet, doskonały’, ‘zupełny, całkowity, pełny’, ‘przekraczający zwykłą miarę, największy’, (o interpretacji tekstów biblijnych) ‘ukazujący przenośne, skryte znaczenie tekstu (w odniesieniu do królestwa bożego w niebie)’, (w odniesieniu do miar ciał sypkich) ‘nasypany z czubkiem, z nadwyżką, kopiaty’; (*ZWIERZCHOWNY*) *zwirchowny* ‘przekraczający zwykłą miarę, największy’.

*ZA + rzeczownik*¹⁷

ZADUSZNY (o dniu) ‘przeznaczony na modły o dusze zmarłych’, ‘związany z pogrzebem, żałobny’; *ZADWORSKI* ‘leżący za dworem’; *ZAGŁÓWNY* ‘związany z głową, tj. z zabójstwem’; *ZAGÓRNY* ‘położony, usytuowany za górą, wzniesieniem’; *ZAGUMIENNY* ‘leżący za gumnem, przytykający do niego’; *ZAJUTRZEJSZY* ‘związany z następnym dniem, jutrzejszy’; *ZAJUTRZNIEJSZY* ‘związany z następnym dniem, jutrzejszy’; *ZALAŻNY* czy *załężny* ‘położony za łożem czy położony z łęgiem’; *ZALOŻNY* ‘położony za łożem, czyli zagłębieniem terenu, w którym zbiera się woda’; *ZAMORSKI* ‘pochodzący z krajów leżących za morzem, odległych’, przenośnie:

‘niezwykły, drogocenny, cudowny’; *ZAPŁOTNY* ‘znajdujący się poza ogrodzeniem gospodarstwa kmiecego’; *ZARANNY* ‘właściwy porankowi, poranny’; (*ZASKÓRNY*) *zaskórzny* ‘znajdujący się pod skórą, podskórny’; *ZASOBNY* ‘znajdujący się w tyle, tylny’; *ZATYLNÝ* ‘znajdujący się za czymś, tylny’; *ZAWODNY* ‘położony za wodą, tj. rzeką, stawem itp.’; *ZAZSZY* ‘leżący w tyle za czymś’ (bohemizm).

6. Kompozycje

1. Odnotowano w materiale staropolskim 90 złożeń i 9 zrostów, przy czym granica między złoženiami a zrostami nie jest ostra, w niektórych wypadkach zależy od przyjętej interpretacji. Tak więc jako zrost został potraktowany wyraz *wszechmocny*, człon pierwszy jest bowiem w przypadku zależnym, a jako złozenie zinterpretowano wyraz *wszemocny*, mimo iż można traktować *wszemocny* jako wariant fonetyczny zrostu *wszechmocny*.

Kłopotem jest też oddzielenie złożeń przymiotnikowych od przymiotników powstałych na bazie rzeczowników złożonych. Czasami definicja wyraźnie sygnalizuje, że u podstaw przymiotnika stoi rzeczownik-złozenie, por. *cudzieziemcowy* 'należący do cudzoziemca', *jednorożcowy* 'należący do jednorożca', ale są takie przymiotniki, które można interpretować dwojako, por. *wielikanocny* od *Wielika Noc* albo od *Wielikanoc*. Zdarza się też, że u podstaw derywatu stoi dwusegmentowa nazwa własna, por. *nowomiejski*¹. Interpretację utrudniają procesy neosemantyczne, bo np. właśnie one stoją u podłoża znaczeń 'dotyczący kradzieży' i 'ukradziony' dla złozenia *złodziejski*, choć sam wyraz, na co wskazuje forma, powstał na bazie złożonego rzeczownika *złodziej*².

Nie wydaje się jednak, aby wskazane trudności w istotny sposób wpłynęły na obraz staropolskich kompozycji. Co więcej, nieostrość granic sprawia, że materiał jest bardziej wiarygodny. Skoro w analizie współczesnego materiału językowego niejednokrotnie wahamy się w przyjęciu takiej a nie innej interpretacji słowotwórczej, cóż mówić o analizie wyrazów sprzed wieków. Warto też podkreślić fakt, że procesy nominacyjne mogą wykorzy-

¹ Idę tu za wzorem Z. Kurzowej, która za przymiotniki złożone uznaje m.in. derywaty: *czarnomorski* i *jasnogórski*. Zob. Eadem: *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*. Warszawa-Kraków 1976, s. 93.

² Na pewno za derywat od rzeczownika *złodziej* należy traktować przymiotnik *złodziejski*, w znaczeniu: 'dotyczący złodzieja, złodziejowi służący'.

stywać właśnie ową niejednoznaczność – nieostrość formalno-semantyczna może być „furtką” prowadzącą do obszarów pogranicznych, tam zaś powstają nowe techniki nazwotwórcze.

2. W budowie staropolskich kompozycji wykorzystywane były prawie wszystkie części mowy – najczęściej rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, nieco rzadziej czasowniki i przysłówki, zdarzały się nawet zaimki (*samomarty, samorzeczny*). Nie zawsze mamy pewność w ocenie części mowy. Zdarza się to zwłaszcza wtedy, gdy człon pierwszy można interpretować jako przymiotnik stojący przed interfiksem -o- albo jako przysówek odprzymiotnikowy z formantem -o (wtedy mamy interfiks zerowy, por. *ciemno+siwy*³). Pomocne okazało się przyjęcie hipotezy, że u podstaw złożzeń stoją frazy o większym lub mniejszym stopniu skonwencjonalizowania⁴, czyli w wątpliwych przypadkach przyjmujemy ogólne zasady łączliwości leksemów, co – jak wiadomo – w polszczyźnie nie podlegało zmianom (mam na myśli zasady ogólne). Ale nawet wtedy, gdy przyjmiemy takie zasady, nie zawsze dysponujemy pewnym narzędziem interpretacyjnym. I tak np. w złożeniu *czerwonocisawy* można widzieć u jego podstaw przysówek *czerwono-*, stojący obok przymiotnika *cisawy*, można też widzieć przymiotnik *czerwony* określający rzeczownik *cis*, wtedy -awy byłby współformantem przyrostkowym.

W pierwszym członie omawiane tu złożenia najczęściej mają przymiotnik. Oczywiście w takim wypadku drugim członem jest rzeczownik, np.: *białogrzywny, krzywogłowy, złotousty*.

Leksemy bazowe najczęściej spojone są interfiksem -o-: *białonogi, długowielki, długomyślny, dobrowolny* itd. Na drugim miejscu należy postawić złożenia z zerowym interfiksem. Tu mieści się spora klasa leksemów z pół-: *półflorencki, półgarncowy, półgroszkowy, półlankowy, półstronny, półsztuczkowy, półsztuczny, półwólczkowy*. Z innych złożzeń z bezafikalnym zespoleniem wymienić można: *dwójmowny, oczwistny, trójdzielny, wielmożny, wszedni i wszemogący*. Jeśli przyjmiemy, że *połusztuczkowy* oraz *połusztuczny* to postaci wariantywne (pod względem fonetycznym) interfiks zerowego, tu można również umieścić złożenie *społucielny*. Na marginesie stoją złożenia utworzone za pomocą interfiks -i-/-y-, por. *dziesięcistrunny, oczywistniony, wielkinocny* oraz -a-: *obapólny, staradawny* (obok: *obopólny, starodawny*).

Interfiksom towarzyszy przede wszystkim przyrostek -ny, co jeszcze raz potwierdza wagę tego formantu w derywacji przymiotnikowej, przykłado-

³ Połączenie przysłówka z przymiotnikiem lub imiesłowem I. Klemensiewiczówna traktowała jako zrosty (I. Klemensiewiczówna [Bajerowa]: *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*. Kraków 1951, s. 58–59).

⁴ A. Janowska: *Związki frazeologiczne w funkcji podstaw słowotwórczych*. W: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów*. Katowice 27–29 września 2000 r. Red. K. Kleszczowa, L. Selimski. Katowice 2000, s. 191–196.

wo: *dziwopłodny, krzywogranny, kwiatopłodny, marnotrawny, półstrunny* (ponad 40 przykładów). Z innych przyrostków wymienić można: -owy: *półgarncowy, półgroszkowy, półtankowy, półsztuczkowy, półwłóczkowy*; -ski: *czarnoksięski, półflorencki*; -awy: *czewonocisawy, ciemnocisawy*; -ony: *oczywistniony, pierworodzony, wielowyobrażony, złorzeczony*; -ni: *dobrowolni, trzechletni, czwartoletni, dwuletni*; -ki: *długowielki* (obok *długowielili*); -ły: *samomarły*. Jednak, jak wcześniej była mowa, w wielu wypadkach można mówić o derywacji bezsufiksальной w zależności od tego, jaką przyjmie się bazę słowotwórczą w drugim członie złożenia, rzeczownikową bądź przymiotnikową. Bo np. jako bezprzyrostkowe łatwo dają się zinterpretować złożenia: *bojomocny, czerwonocisawy, gwiazdomocny, kwiatopłodny, staradawny, starodawny, ściemnocisawy, wieloróżny, wieloróżny, wszemogący*.

Stosunkowo dużo złożzeń, w których wykorzystana została derywacja paradygmatyczna: *białonogi, blaskooki, ciemnorydzy, ciemnosiwy, czarnobrewy, długowielki, gębołysy, jednooki, jednoręki, krasomowy, krzywogłowy, krzywousty, łysogęby, szadogrzywy, szarłooki, szestroki, światłogniady, światłosiwy, wszedni*. Tu można też umieścić niejasny derywat *rozoki* ‘zezowaty’, o którym Brückner pisze, że konstytuujący go morfem *roz-* to element złożenia, odpowiednik łac. *dis-*⁵.

Kończąc punkt poświęcony budowie słowotwórczej, warto pokazać seiryjność niektórych wzorców formalno-semantycznych, właściwości tak mocno podkreślanej przez K. Handke, choć dla późniejszych czasów⁶. Oto kilka przykładów na staropolskie struktury analogiczne: *białogrzywy, szadogrzywy; krzywousty, złotousty; blaskooki, jednooki, szarłooki*.

3. Odnotowane w materiale staropolskim przymiotniki-złożenia to najczęściej leksemy opisujące jakąś cechę ludzką – zewnętrzną, por. *blaskooki, krzywousty, białonogi*, też psychiczną, por. *bogomyślny, bojomocny, złotousty*. Wiele w materiale określa na konia, co nie dziwi, jeśli wziąć pod uwagę rolę tego zwierzęcia w ówczesnej kulturze (por. *białogrzywy, ciemnorydzy, ciemnosiwy, czerwonocisawy, łysogęby, jednooki, łysogęby, szadogrzywy, światłogniady, światłosiwy*). Już pokazany materiał ilustruje, że za pomocą złożzeń często precyzowano odcienie kolorów.

4. Mało wśród złożzeń dubletów słowotwórczych, wymienić można jedynie: *czarnoksięski – czarnoksiężny; oczywistniony – oczywistny, pierworodny – pierworodzony*. Szczególną parą jest: *łysogęby* i *gębołysy*, gdzie mamy jedynie zmianę szyku członów złożenia.

5. Pod względem frekwencyjnym mamy do czynienia z klasą słabo obciążoną. Jedynie przymiotniki *dobrowolny, pierworodny, pierworodzony, wielkonocny, wielmożny* i *złodziejski* pojawiały się często w zachowa-

⁵ SB, s. 464. Wyrazu tego nie umieszczono w części prezentującej materiał.

⁶ K. Handke: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław 1976, s. 44–45.

nych tekstach. Średnią frekwencję (3 i więcej przykładów) miały: *białonogi*, *blaskooki*, *bogobojny*, *ciemnosiwy*, *czarnoksięski*, *jednooki*, *jednostajny*, *krzywousty*, *obopólny*, *półbrucki*, *półsztuczkowy*, *półsztuczny*, *staradawny*, *wszemogący*, *złorzeczony* i *złotousty*. Reszta to jedno-, dwukrotne użycia.

6. Złożenia przymiotnikowe to najczęściej określniki przy rzeczownikach konkretnych, np.: *cudzo krajna żona*, *cudzołożne pokolenie*, *cudzoziemcowa ręka*, *czwartoletnie wino*, *dobrowolna wągroda*, *dziwopłodny namiot*, *piwowarne panwie*. O wiele rzadziej omawiane przymiotniki wiążą się z rzeczownikami abstrakcyjnymi, ale i takie przykłady zdarzają się: *czarnoksięska nauka*, *dobrowolna męka*, *dobrowolne słowa*, *jednostajna wola wszech*. Użycia orzecznikowe należą do bardzo rzadkich:

(...) *wino jest latosie*, (...) *a to dwuletnie* (...). (PF III 180)

Nie tako słusze, *otcze*, *boć to jest pierworodzony* (...). (BZ Gen 48,18)

Chwalić cie będę, *bo groźno wielmożny jeś* (...). (Puł 138,13).

7. Z odnotowanych w staropolskich zabytkach złożzeń jedynie 18 zachowało się do dnia dzisiejszego, więc tylko trochę więcej niż 1/4 całości materiału: *bogobojny*, *ciemnosiwy*, *cudzołożny*, *czarnoksięski*, *długowieczny*, *dobrowolny*, *dwuletni*, *jednooki*, *jednoreęki*, *jednostajny*, *krzywousty*, *marnotrawny*, *obopólny*, *pierworodny*, *starodawny*, *wielmożny*, *złodziejski*, *złotousty*. Warto dodać, że znajomość niektórych złożzeń ma dziś charakter bierny, por. (Bolesław) *Krzywousty*, *marnotrawny* (syn), *bogobojny*, *cudzołożny*, *wielmożny*, *złotousty*. Widać zatem, że wzmożona produktywność wzorca słowotwórczego, a o takim można mówić w odniesieniu do złożzeń, zwłaszcza po opublikowaniu książki H. Jadackiej⁷, nie jest skorelowana z żywotnością odnotowanych wcześniej jednostek leksykalnych.

Kończąc, warto wspomnieć o złożeniach, które zastąpiły niektóre z odnotowanych w staropolszczyźnie: *czteroletni* w miejsce *czwartoletni*, *dziesięciostrunny* w miejsce *dziesięcistrunny*, *współczesny* w miejsce *jednoczesny*, *wielkanocny* w miejsce *wielkonocny* czy *wielikonocny*; pokazuje to, że mechanizm nominacji działa bez względu na fakt, czy istnieje już jednostka leksykalna w zasobie słownikowym, czy też jej brakuje⁸.

8. *BIAŁOGRZYWNY* 'mający białą grzywę'; *BIAŁONOGI* 'cum albis pedibus'; *BLASKOOKI* 'zezowaty'; *BŁOGOSŁAWNY* 'pełen chwały'; *BOGOBOJNY* 'timens deum'; *BOGOMYŚLNY* 'kontemplacyjny'; *BOJOMOCNY* 'mężny w boju'; *CIEMNORYDZY* '(koń) kasztanowaty w ciemnym odcieniu'; *CIEMNOSIWY* 'cineraceus, canus'; *CUDZOKRAJNY* 'cudzo-

⁷ H. Jadacka: *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa 2001, s. 60, 64–66.

⁸ K. Kleszczowa: *Metafora SZUFLADY a problem redundancji leksykalnej. Rzecz o nazywaniu zbiorów ludzi*. W: *Język w przestrzeni społecznej*. Red. S. Gajda, K. Rymut, U. Żydek-Bednarczyk. Opole 2002, s. 429–436.

ziemski'; *CUDZOŁOŻNY* 'adulter'; (*CZARNOBREWY*) *czarnobrwy* 'super-cilia fusca habens'; *CZARNOKSIĘSKI* 'magicus'; *CZARNOKSIĘŻNY* 'czarnoksięski, magicus'; (*CZERWONOCISAWY*) *czyrwonocisawy* (tylko o maści końskiej); *CZWARTOLETNI* 'czteroletni'; *CZWORZECZNY* 'czworoboczny'; *DŁUGOMYŚLNY* 'cierpliwy'; (*DŁUGOWIECZNY*) *długowieczni* 'długo żyjący'; *DŁUGOWIELI* (?) 'długo żyjący'; *DŁUGOWIELKI* 'sędziwy, stary'; *DOBROWOLNY*, *dobrowolni* 'dobrowolny, z własnej woli, chęci wynikający, nieprzymuszony', 'wolny, swobodny', 'łaskawy, życzliwy, przychylny'; *DWÓJMOWNY* 'biegły w prowadzeniu dysputy'; *DWULETNI* 'bimus, qui duorum annorum est'; *DZIESIĘCISTRUNNY* 'posiadający dziesięć strun'; *DZIWOPŁODNY* 'dziwny, dziwaczny'; *GĘBOŁYSY* (o koniu) 'mający łysinę, tj. białą plamę na gębie'; *GWIAZDOMOCNY* 'mający władzę nad gwiazdami'; *JEDNOCZESNY* 'współczesny'; *JEDNOOKI* 'altero oculo captus'; *JEDNORĘKI* 'altera manu orbus'; *JEDNOSTAJNY*, *jenostajny* 'jednakowy, jednolity', 'jednomyślny, zgodny', 'tylko jeden, pojedynczy', 'nie dający się rozwiązać, mocny'; *KRASOMOWY* 'wymowny, mówca'; *KRASORZECZNY* 'mający związek ze sztuką wymowy'; *KRZYWOGŁOWY* 'mający głowę pochyloną'; *KRZYWOGRANNY* (o oknie) 'mający framugę z ukośnymi ścianami'; *KRZYWOUSTY* 'mający krzywe, skrzywione usta'; *KWIATOPLODNY* 'sprzyjający kwitnieniu'; *ŁYSOGĘBY* (o koniu) 'mający łysinę, tj. białą plamę na gębie'; *MARNOTRATNY* 'marnotrawny, rozrzutny'; *MARNOTRAWNY* 'marnotrawny, rozrzutny'; *MIŁOŻYWNY* (?) 'pełny miłosierdzia, kierujący się miłosierdziem, litościwy'; *NOCNOBIEGAJĄCY* 'błąkający się, włóczący się po nocy'; (*NOWOMIEJSKI*) *nowomiescki* 'wywodzący się z Nowego Miasta (...)'; *OBOJĘTNY* 'obłudny, udany, podstępny'; *OBOPÓLNY*, *obapólny* 'znajdujący się z dwóch stron czegoś'; *OCZYWISTNION(Y)* 'obecny'; (*OCZYWISTNY*) *oczwistny* 'obecny'; (*PIERWORODNY*) *pirworodny*, *pirzworodny* ~ *pirzworodny* grzech, ~ *pirzworodne* przestąpienie '(w religii chrześcijańskiej) grzech popełniony przez pierwszych rodziców...', 'pierwszy urodzony w rodzinie', 'pierwszy owoc, plon', 'pierwszy'; (*PIERWORODZONY*) *pirworodzony*, *pirzworodzony* 'pierwszy urodzony w rodzinie'; *PIĘCIPIĘDNY* 'mający pięć piędzi, (...)'; *PIWOWARNY* 'służący do warzenia piwa'; *PÓŁBRUCKI*, *półbrucski* 'określenie gorszego gatunku sukna wyrabianego w Bruges (Brugge) we Flandrii (...)'; (*PÓŁFLORENCKI*) *półflorencki* 'określenie gorszego gatunku sukna wyrabianego we Florencji (...)'; *PÓŁGARNCOWY* 'zawierający w sobie pół garnca, o objętości pół garnca'; *PÓŁGROSZKOWY* ~ *grosze półgroszkowe* 'grosze złożone z półgroszków'; *PÓŁŁANKOWY* 'mający powierzchnię pół łału'; *PÓŁSTRONNY* 'obejmujący połowę, jedna stronę czegoś'; *PÓLSZTUCZKOWY*, *połusztuczkowy* (o suknie) 'stanowiący połowę sztuki zwoju, może też o suknie gorszym gatunkowo'; *PÓLSZTUCZNY*, *połusztuczny* (o suknie) 'stanowiący połowę sztuki zwoju, może też o suknie gorszym gatunkowo, również wykonany z tegoż sukna'; *PÓŁWŁÓCZKOWY* 'zawierający w sobie pół

włoki, będący wielkości pół włoki'; *PRZEKOBIAŁY*⁹ 'mający w poprzek białą smugę'; *RĘKOTARŻNY* 'rozrzutny, marnotrawny'; *RÓWNORODNY* 'pochodzący od tych samych rodziców'; *SAMOMARŁY* 'zmarły sam z siebie (nie zabity), zdechły'; *SAMORZECZNY* ~księgi *samorzeczných chwał* 'Księga Psalmów'; *STARADAWNY* 'istniejący od odległej przeszłości, od dawna, bardzo stary'; *STARODAWNY* 'istniejący od dawna, bardzo dawny, bardzo stary'; *SZADOGRZYWY* (o koniu) 'mający siwą, szarą grzywę'; *SZARŁOOKI* 'zezowaty'; *SZESTROKI*¹⁰ 'sześćioletni'; *SZEŚCIPIĘDNY* 'mający sześć piędzi, (...)'; *ŚCIEMNOCISAWY* (o maści końskiej) 'kasztanowy o nieco ciemniejszym odcieniu niż cisawy'; *ŚWIATŁOGNIADY* (o maści końskiej) 'jasnogniady, jasnokasztanowy'; *ŚWIATŁOSIWY* (o maści końskiej) 'jasnopopielaty'; *TRÓJDZIENNY* 'trwający trzy dni, trzydniowy'; (*WIELERÓŻNY*, *wieloróżny*) *wieleróżny*, *wieloróżny* 'występujący w wielu odmianach, różnorodny, rozmaity'; *WIELKINOCNY* 'wielkanocny, związany z Wielkanocą, tu żydowskim świętem Paschy'; *WIELKOCZYNIĄCY* 'godny czci, chwały'; *WIELKONOCNY*, *wielikonocny* 'związany z Wielkanocą, obrzędowym żydowskim posiłkiem paschalnym', 'przeznaczony do zabicia na wieczerzę paschalną', 'związany ze świętem żydowskim obchodzonym na pamiątkę wyjścia z Egiptu', 'wielkanocny, związany z Wielkanocą, chrześcijańskim świętem obchodzonym na pamiątkę zmartwychwstania Chrystusa'; *WIELKOUMYŚLNY* 'wielkoduszny, wspaniałomyślny czy też zarozumiały, wiele o sobie myślący'; *WIELMORZECZNY* 'pyszny, chętny'; *WIELMOŻNY* (o bogu i ludziach) 'godny czci, szacunku, zasługujący na podziw, pochwały', 'sławny, sławetny'; *WIELOWYOBRAŻONY* 'występujący w wielu odmianach, różnorodny'; *WODNO-CIELNY* 'cierpiący na wodną puchlinę' (bohemizm); *WSZEDNI*, *szwedni* 'codzienny, zwykły, zwyczajny', 'ciągły, nieustanny'; *WSZEMOGĄCY* (o bogu) 'mający nieograniczoną moc'; *ZŁODZIEJSKI*, *złodziwski* 'dotyczący kradzieży'; *ZŁORZECZONY* 'zasługujący na karę, potępienie'; *ZŁOTORODNY* 'dający, rodzący złoto, tu przenośnie'; *ZŁOTOUSTY* 'odznaczający się wielkim talentem krasomówczym, tu wyłącznie jako nomen proprium'.

⁹ Złożenie *z przek* (od **perk*), zachowane w leksemach *poprzek*, *poprzeczny*, *sprzeczek*, *sprzeczać się* w połączeniu z przymiotnikiem *biały* (podają za: *SB*).

¹⁰ Podają za: W.R. Rzepka, B. Walczak: „*Jakośm... nie wypławił żrzebca szestroka...*” (*Archaiczna formacja słowotwórcza w poznańskich rotach sądowych*). W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]1. Red. M. Kucała i Z. Krążyńska. Kraków 1994.

7. Zrosty

Skromna liczba przymiotników, które należy traktować jako zrosty, nakazuje wstrzymać się od interpretacji słowotwórczej, ograniczam się zatem do prezentacji materiału:

NIEWCZESNY ‘taki, który wypada, dzieje się w nieodpowiednim, niedogodnym czasie, nie na czasie’; *POWSZEDNI* ‘codzienny, zwykły, zwyczajny’, ‘ciągły, nieustanny’, ‘ogólny, powszechny’; *SOBIEWOLNY* ‘własnowolny, swobodnie sobą rozporządzający’, ‘uparty, zuchwały, nie dający się podporządkować cudzej woli’; *SPOŁUCIELESNY* czy też *spolucielesni* ‘stanowiący jedno ciało, jedność’; (*TRZECHLETNI*) *trzechletny* ‘trwający trzy lata’; *WSZECHMOCNY* (o bogu) ‘mający nieograniczoną moc’; *WSZECHMOGĄCY*, *szwechmogący* (o bogu) ‘mający nieograniczoną moc’; *ZASIĘSTĘPNY* (o ruchu ciał niebieskich) ‘wsteczny, odbywający się do tyłu’; *WNIEBOWZIĘTY* (o Marii) *wniebowzięta* ‘wzięta z ciałem do nieba’.

Część druga

**Derywaty przymiotnikowe
w staropolszczyźnie
(synteza)**

1. Wstęp

Przeprowadzone w części pierwszej zatytułowanej: *Przegląd formacji przymiotnikowych* szczegółowe analizy typów słowotwórczych pozwalają na syntetyczne ujęcie, tym samym na zrekonstruowanie obrazu słowotwórstwa przymiotników pierwszych wieków polszczyzny pisanej. Przy opisie kierować się będziemy przyjętym wcześniej wzorcem, oczywiście pomijając punkt dotyczący prezentacji materiału, mający wartość jedynie materiałową, choć istotną dla tego typu opracowania, umożliwi bowiem weryfikację stwierdzeń zawartych we wcześniejszych punktach opisu.

Pominięty będzie także punkt dotyczący odniesienia do współczesności, gdyż mieszczące się w nim obserwacje będą syntetyzowane w ostatnim, najważniejszym rozdziale monografii, ukazującym zasadnicze kierunki przemian derywacji polskich przymiotników.

2. Relacje ilościowe między formantami

Jak sygnalizowałam we wstępie, dane liczbowe mają wartość orientacyjną, mówią zatem tym więcej, im wyraźniejsze są kontrasty. Zawarty w *SSłp* materiał ukazuje, że dominującym formantem był przyrostek *-ny*. Odnotowano ponad 700 przymiotników z tym sufiksem. Liczba ta będzie sięgać 800, jeśli formant *-ni* traktowany będzie jako wariant podstawowego *-ny*, a są przesłanki do takiego rozwiązania, wiele bowiem derywatów ma temat twardej bądź miękkiej, brak też wyraźnych różnic w funkcji obu sufiksów. Gdy spojrzymy na tabelę obrazującą liczebność formantów sufiksalnych, okaże się, że liczba przymiotników z morfemem *-n-* jest tylko trochę niższa od liczby przymiotników z wszystkimi innymi formantami. Na drugim miejscu pod względem liczebności postawić należy przymiotniki z formantem *-owy/-ewy* (odnotowano 360 formacji), na trzecim miejscu zaś – przyrostek *-ski* (prawie 200 przymiotników). Trzy wskazane formanty odgrywają zasadniczą rolę w derywacji przymiotników w pierwszych wiekach polszczyzny pisanej, dominują też w derywacji przymiotnikowej polszczyzny współczesnej, choć zmieniły się stosunki między tymi klasami formalnymi.

Dużo w materiale staropolskim przymiotników powstałych drogą zmiany paradygmatu (137 derywatów). Klasa ta funkcjonuje także we współczesnej polszczyźnie, ale w węższym zakresie; będzie o tym mowa w dalszej części niniejszej syntezy.

Do przyrostków tworzących klasy o średniej liczbie derywatów (20–70 przykładów) należały: *-liwy*, *-iwy* (*-ywy*), *-any*, *-isty* (*-ysty*), *-awy*, *-aty*, *-owaty*, *-owny*. Jeśli sufiksy *-asty* i *-(ow)ity* (*-yty*) potraktujemy jako warianty *-isty* (*-ysty*) i *-aty* (ze zmienioną samogłoską stojącą na styku z morfemem rdzennym), okaże się, że do formantów o niskiej frekwencji należały tylko *-in(i/y)*, *-ki*, *-oki*, *-szy* oraz *-czy*. Gdy porównać te znamiona formalne z tymi, które charakteryzują słowotwórstwo rzeczowników, powiedzieć można, że zasób sufiksów przymiotnikowych był mały, a przy tym – w ciągu rozwoju polszczyzny – niewiele zmieniło się pod tym względem.

W klasie derywatów powstałych w wyniku adiektywizacji imiesłowów najwięcej odnotowano form na *-ły* (prawie 200), mniej (124 przykłady) o za-

kończeniu *-ny*, *-ony* i *-ty*, najmniej – zadiektywizowanych imiesłówów na *-ący* (odnotowano 70 przykładów), jeszcze mniej – dawnych imiesłówów czasu teraźniejszego biernych (9). Widać wyraźnie, że skłonność do adiektywizacji przejawiały prasłowiańskie imiesłowy czasu przeszłego. Łatwo powiązać powyższe z przewartościowaniami, jakie dokonały się wśród imiesłówów na przejściu od prasłowiańszczyzny do języka polskiego. Dzisiejsze imiesłowy przymiotnikowe bierne są „bezczasowe”. Zachowane znaczenie przeszłości w imiesłowach na *-ły* (jeśli w ogóle mówić w takim wypadku o imiesłowach) ogranicza się do procesu odbywającego się w przeszłości; skutki nie mają już kategorii czasu, por. *zeszłe liście*.

Zdecydowanie odmienna w porównaniu ze współczesną polszczyzną była klasa derywatów przedrostkowych. Jeśli chodzi o formant *nie-*, zmian ilościowych nie ma, jest to formant, za pomocą którego można każdą cechę zaprzeczyć, co niekoniecznie musi rejestrować słownik (mamy do czynienia z kategorią potencjalną). Ale obok tego formantu pojawia się w polszczyźnie pożyczone *a-* (np. *amoralny*, *anormalny*, *apolityczny*, *aspołeczny*).

Przymiotników z *prze-* odnotowano mniej niż tych na *nie-*, ale i tak dużo, gdy porównać je ze współczesnym językiem polskim. Na całkiem marginalny, jeśli wziąć pod uwagę ilość, wygląda typ z przedrostkiem *na-*, ale brak dziś tego formantu jako niezwiązanego z *-(ej)szy*, dlatego jest on ważny, charakterystyczny tylko dla doby staropolskiej. Ubogi repertuar prefiksów staropolskich został we współczesnej polszczyźnie znacznie rozbudowany i to m.in. w zakresie wykładników intensywności cechy (jak *prze-* i *na-*). Będzie o tym mowa później.

Omówione wyżej dane ilościowe obrazują tabele:

Formant	Liczba	Formant	Liczba
<i>-ny</i>	723	<i>-awy</i>	29
<i>-owy</i> / <i>-ewy</i>	360 ¹	<i>-aty</i>	28
<i>-ski</i>	195	<i>-owaty</i>	25
Derywaty paradygmatyczne	137	<i>-owny</i>	25
<i>-ni</i>	89	<i>-in(i / y)</i>	15 ²
<i>-liwy</i>	62	<i>-(ow)ity</i>	15
<i>-iwy</i>	36	<i>-asty</i>	14
<i>-any</i>	39	Inne	około 50
<i>-isty</i> / <i>-ysty</i>	33		

¹ Nie uwzględniono 500 przymiotników od nazw własnych osobowych.

² Nie wzięto pod uwagę 250 przymiotników od nazw własnych osobowych.

Typ zakończenia imiesłowu	Liczba
<i>-ły</i>	195
<i>-ny</i> , <i>-ony</i> , <i>-ty</i>	124
<i>-ący</i>	70
<i>~my</i>	9

Formant	Liczba
<i>nie-</i>	323
<i>prze-</i>	49
<i>na-</i>	7

3. Charakterystyka podstaw słotwórczych

Jedynie dwa sufiksy: *-any* i *-asty*, są jednoznaczne, jeśli chodzi o typ podstaw słotwórczych – tworzyły przymiotniki tylko od podstaw rzeczownikowych, przy czym były to rzeczowniki konkretne. Dla innych formantów wachlarz możliwych podstaw słotwórczych jest szeroki, choć na ogół da się wskazać typ dominujący.

Dość długa jest lista sufiksów, które tworzyły przymiotniki od różnych podstaw, ale liczebnie przeważały podstawy rzeczownikowe i to będące rzeczownikami konkretnymi: *-ny*, *-ni*, *-ski*, *-isty* (*-ysty*), *-aty*, *-awy*, *-owaty*, *-iny*, *-awy*. Szczególnie ciekawe są te klasy, w których formant skorelowany był z określonym typem semantycznym podstaw. I tak, formant *-ski* derywował przymiotniki przede wszystkim od nazw miejsc własnych (np. *limski*, *lerski*), też pospolitych (np. *grodzki*, *katedralski*). Skłonność do derywowania przymiotników od nazw osób miał formant *-in(y)* (*gościny*, *sędzin*), również przyrostek *-ski* (*bracki*, *apostolski*). Także w klasie przymiotników powstałych w wyniku konwersji najwięcej jest derywatów od nazw żywotnych, choć nie tylko, por. *kamieny*, *plótny*.

Charakter odczasownikowy miał przede wszystkim formant *-(ow)ity* (*-yty*)¹. Zwykle jednak werbalne podstawy współfunkcjonowały z podstawami odrzeczownikowymi, chodzi oczywiście o rzeczowniki abstrakcyjne (niekonkretne), typu: *gniew*, *litość*. Formantami, które miały skłonność wiązania podstaw predykatywnych (czasownikowych i rzeczownikowych, ale niesubstancjalnych), były: *-(ow)ity*, (*-yty*), *-iwy*, (*-ywy*), *-liwy*. Dużo też przymiotników odpredykatywnych w klasie na *-ny*, ale to przyrostek najliczniej reprezentowany w materiale staropolskim, także najbogatszy, jeśli chodzi o typy podstaw. Udział innych formantów w tworzeniu nazw odpre-

¹ Z oczywistych powodów pomijam w tym podrozdziale problem podstaw zadiektywizowanych imiesłowów; wszystkie one mają u podstaw czasowniki.

dykatorywnych był o wiele skromniejszy (mam na myśli przyrostki: *-ni*, *-isty* (*-ysty*), *-aty*, *-awy*, *-owaty*, *-owy*, a nawet *-ski*).

Dotychczas pisałam o dominujących typach podstaw w ramach klas naznaczonych konkretnym formantem. Nie znaczy to, że nie pojawiają się podstawy inne, np. przysłówkowe (*daremny* od *darmo*, *łoński* od *łoni*, *pospolity* od *pospołu*), liczebnikowe (np. *jedyny*, *dwoisty*, *pierwny*), a nawet od zaimków (*inaczny*). Ciekawa jest grupa derywatów z formantem *-ni*, u podstaw których można dopatrywać się przyimków, por. *miedzny*, *okolni*, *przedni*. Skromna liczba derywatów na *-szy* nakazuje powściągliwość w wydawaniu sądów ogólnych, jest jednak faktem, że podstawami zachowanych przymiotników były przysłówki (*jutrzejszy*, *wczorajszy*).

4. Znaczenia kategoriałne

Nie da się wskazać w materiale staropolskim jednofunkcyjnego formantu przyrostkowego. Można co najwyżej wymienić sufiksy, które tworzą części te, a nie inne klasy semantyczne. Poruszane tu zagadnienie jest oczywiście skorelowane z problemami rozpatrywanymi w poprzednim podrozdziale, wszak typ podstawy słowotwórczej w dużym stopniu determinuje zakres funkcji formantu.

Jeśli chodzi o klasy derywatów powstałych na bazie rzeczowników konkretnych, możliwe jest wskazanie w materiale staropolskim formantów szczególnie często wnoszących określone znaczenia:

1. **Materiałowe** – tak jest w wypadku sufiksów: *-any* (*gliniany*), *-ny* (*mo siężny*), *-owy* (*alabastrowy*), tak też w przypadku derywacji paradygmatycznej, por. *jęczmienie* (*krupy*).

2. **Posesywne** – tak jest w wypadku sufiksów: *-owy* (*biskupowa puszcza*), *-ski* (*kasztelańska obora*), *-in* (*województin(y) dwór*); tu także mieszczą się derywaty konwersyjne, por. *biskupie jezioro*.

3. **Lokatywne** – tak jest w wypadku derywatów na *-ski* (*augsburski* (o gatunku barchanu) ‘wyrabiany w Augsburgu’, *biecki* (o suknie) ‘wyrabiany w Bieczu’); usytuowanie przestrzenne szczególnie często sygnalizował formant: *-ni* (*przedni słup, okolna granica, zadni plech, średni palec* itd.).

4. **Przeznaczenie** – tak dla *-ny* (*cielne lekarstwo* ‘dla ciała’).

5. **Symilatywne** – takie znaczenie występuje często wśród derywatów z formantami: *-owaty* (*cisowaty*); *-asty* (*popielasty*).

6. **Charakterystyczne** – tak jest w wypadku derywatów na *-asty* (*pie-rzasty*), *-owaty* (*garbowaty*).

Inne znaczenia pojawiają się okazjonalnie i można jedynie podawać przykłady ilustrujące je, co zresztą uczyniono w pierwszej, analitycznej części niniejszej pracy. Widzimy zatem, że nie ma wśród przymiotników pochodnych od rzeczowników konkretnych ani jednej klasy jednofunkcyjnej. Można wskazać formanty, które skłaniają się ku takiej bądź innej funkcji, ale każdy

z nich był zdolny do przewartościowania znaczeniowego. Powyższy przegląd ukazuje też, że tylko niektóre sensory, traktowane w literaturze jako kategoriale dla derywacji przymiotnikowej, były skorelowane ze znamieniem formalnym, co zresztą pozostało do dziś.

Podobna sytuacja występuje wśród przymiotników odpredykatywnych (od czasowników i od semantycznych nazw czynności). Nie ma formantu, który tworzyłby derywaty **tylko** o jednej funkcji, natomiast można wskazać takie, które szczególnie często tworzyły np. znaczenie **skłonności** – tak dzieje się w wypadku przymiotników na *-liwy* (*blekotliwy*), *-iwy* (*-ywy*) (*leniwy*), *-ny* (*chlubny* ‘chełpliwy’), czy znaczenia **bierne** – tak w wypadku *-ny* (*najemny*, *przekupny*). Skłonność do tworzenia przymiotników o wskazanych znaczeniach nie była przeszkodą w tworzeniu innych sensów, np. zdolności (*mowny*), możliwości (*jestny* ‘jadalny’), kausowania zdarzeń (*ucieszny*, *straszywy*) itd.

Warto tu dodać, że były takie formanty, dla których nie można wskazać żadnej dominującej funkcji, tak dla: *-awy*, *-isty* (*-ysty*), *-owity*, *-aty*.

Kończąc omawianie funkcji formantów prawostronnych, warto wspomnieć o znaczeniach leksykalnych, które były szczególnie częste w jednostkach z niektórymi formantami. Tak więc przymiotniki wskazujące na kolor, szczególnie zaś na maść koni, pojawiały się głównie w klasach z formantami: *-aty* i *-owaty* (*srokaty*, *wilczaty*, *cisowaty*, *gorczycowaty*), też *-awy* (*krwawy*, *cisawy*). Nazwy chorób związane były z formantem *-awy* (*kulawy*, *blikawy*, *łzawy* itd.).

Znaczenia wnoszone za pomocą prefiksów były ubogie, wspominano zresztą o tym wcześniej. Tak więc stwierdzono bardzo dużo w materiale derywatów z prefiksem *nie-* wznoszącym zaprzeczenie cechy zawartej w podstawie. Ciekawe, dziś już zleksykalizowane, było znaczenie możliwościowe (necesytywne), na co odnotowano w staropolszczyźnie aż 35 przykładów. Prefiksy *na-* oraz *prze-* intensyfikowały cechę sygnalizowaną w przymiotnikowej podstawie słowotwórczej.

Dla zadiektywizowanych imiesłowów interesujące są przykłady, w których zachwiana zostaje przypisana im w systemie koniugacyjnym kategoria strony. Wiele w materiale przykładów na *-ący*, w których odnajdujemy znaczenie bierne (25 przykładów na ogólną liczbę 70 odnotowań), znaczenie bierne spotyka się też wśród derywatów na *-ły* (32 na 195 odnotowań). Mamy też sytuację odwrotną – dawne imiesłowy bierne funkcjonują jako przymiotniki odczasownikowe o znaczeniu czynnym; tak dla form na *-ony*, *-ny* i *-ty* (32 przykładów na 124). Jeśli chodzi o dawne imiesłowy o zakończeniu *~my*, znaczenie czynne jest częstsze niż bierne.

5. Derywaty paralelne

W literaturze przedmiotu mocno akcentuje się rozchwylenie formalne staropolskich derywatów, co znajduje odzwierciedlenie w dużej liczbie dubletów. W części pierwszej niniejszego opracowania (*Przegląd formacji przymiotnikowych*) problemowi wariacji słowotwórczej poświęcono jeden z punktów opisu. Zsyntetyzowanie przytoczonych tam danych nie jest jednak łatwe. Wynika to przede wszystkim z dużego rozproszenia faktów językowych, trudnych to ogarnięcia bez głębokich studiów osadzonych w całej historii polszczyzny. Zagadnienie wariacji słowotwórczej z pewnością zasługuje na większą uwagę, mam nadzieję, że niniejsze opracowanie będzie pomocne w takich analizach. Tu będą tylko wyakcentowane spostrzeżenia ogólne, które należy traktować jako zaproszenie do prac badawczych.

Są takie formanty, których jednostki słowotwórcze szczególnie często wchodziły w relacje wariacji słowotwórczej; do nich zaliczyć można *-ity* (*-yty*), *-asty*, *-any*. Są formanty, za pomocą których tworzyło się słowoformy mające bardzo mało dubletów. Przykładowo wymienić tu warto: *-awy*, *-isty* (*-ysty*), *-owaty*, *-in*, także przymiotniki powstałe na bazie imiesłówów; wśród kompozycji odnaleźć można jedynie 3 dublety słowotwórcze. Umiarkowany stopień zagęszczenia synonimią słowotwórczą wykazywały formanty: *-owy*, *-ny*, *-ni*.

Ciekawy jest formant *-ski*. Derywaty utworzone za jego pomocą rozpadają się na dwie wyraźne grupy. Tam, gdzie u podstaw derywatów stoi nazwa miejsca, brak synonimii słowotwórczej. Dużo natomiast dubletów w klasie derywatów na *-ski* od nazw osób.

Niektóre formanty współfunkcjonują z pokrewnymi przyrostkami, przy czym brak tu jednolitości, bo np. współfunkcjonowanie *-ni* z *-ny* czy *-aty* z *-asty* było częste, ale już synonimy na *-isty* (*-ysty*) obok *-ity* (*-yty*) czy *-liwy* obok *-iwy* (*-ywy*) należą do rzadkości. Na ogół jednak rywalizują ze sobą formanty nie tyle związane pochodzeniem, ile wnoszące te same znaczenia.

6. Obciążenie frekwencyjne

Zasadniczym pytaniem, na które warto szukać odpowiedzi, jest zależność między frekwencją tekstową a znamieniem formalnym wyrazu pochodnego. Podobnie jak w poprzednim podrozdziale, nie da się odpowiedzieć na to pytanie bez uwzględnienia szerszego tła historycznojęzykowego. Z tego powodu zmuszeni jesteśmy ograniczyć syntezę do spostrzeżeń natury ogólnej.

Najczęściej mamy do czynienia z klasami formalnymi, w których kilka tylko leksemów ma wysoką frekwencję, cała zaś reszta to leksemy albo o słabej dokumentacji, albo odnotowane raz lub dwa razy. W części pierwszej opracowania przytaczano wszystkie leksemy o wysokiej frekwencji; łatwo zauważyć, że ich użycia zespolone są z typem zachowanych zabytków (religijne i prawnicze). Ciekawsze są te formanty, które dają klasy generalnie słabo obciążone frekwencyjnie, do nich należą derywaty na: *-any*, *-asty*. Stwierdzono niewiele wyrazów o wysokiej frekwencji w klasie derywatów na *-awy* (jedynie leksemy *krwawy* i *łaskawy* mają więcej użyć), wśród derywatów na *-isty* (*-ysty*) jedynie *wiekuisty* ma dużo poświadczeń, wśród przymiotników na *-liwy* wysoką frekwencję ma tylko *sprawiedliwy* (lepiej poświadczone są derywaty na *-iwy* (*-ywy*!)), skromna też jest grupa wyrazów licznie poświadczonych wśród nich formantów na *-owy*.

Jeśli chodzi o zadiektywizowane imiesłowy, dokumentacja jest bardzo różna. Niska była frekwencja dla wszystkich form na *~my*. Inaczej wśród derywatów na *-ny*, *-ony*, *-ty*; poza 7 formami o bardzo dużej liczbie odnotowań (na ogólną liczbę 124) frekwencja była niska. W klasie derywatów na *-ący* można tylko mówić o kilku jednostkach „stosunkowo” częstych; reszta ma jedno-, dwukrotne poświadczenie. Podobnie jest w klasie derywatów na *-ły*. Natomiast generalnie niską frekwencją charakteryzowały się twory prefiksalne.

7. Funkcje składniowe

Zagadnienie funkcji składniowych analizowanych przymiotników należy rozpatrywać w dwóch aspektach. Po pierwsze, rozpatrywana była rola przymiotnika w zdaniu (funkcja przydawki, orzecznika bądź możliwość substancywizacji, a co za tym idzie – zdolność funkcjonowania jak rzeczownik). W dalszej kolejności brało się pod uwagę łączliwość przymiotnika z typem semantycznym rzeczownika, przy czym określany był jego substancjalny bądź predykatywny charakter, następnie – pod warunkiem że było to możliwe – starano się bliżej scharakteryzować semantykę rzeczownika.

Wiadomo, iż nieodnotowanie formy czy funkcji w danym okresie historycznym nie jest równoznaczne z brakiem możliwości jego użycia. Nie ulega jednak wątpliwości, że dla niektórych klas formalnych funkcja orzecznikowa była stosunkowo częsta, w niektórych zaś – bardzo rzadka.

Wszystkie analizowane przymiotniki pochodne słowotwórczo wiązały się z rzeczownikami konkretnymi. Były takie, które miały szczególną skłonność wiązania się z klasami wyznaczonymi pod względem semantycznym. Z rzeczownikami osobowymi łączyły się przymiotniki na *-iwy* (*-ywy*) oraz *-liwy*. Przymiotniki na *-iwy* (*-ywy*) miały też skłonność wiązania się z nazwami części ciała, dając te same sensy, co rzeczowniki osobowe (na zasadzie metonimii), por. *łściwy język* w przykładzie: *Gospodnie, zbaw duszę moją (...) ot języka łściwego (...)*. (Fl 119,2); *łżywy język* ‘podstępny, oszukańczy, obłudny, kłamliwy, zdradliwy, fałszywy’ – *Miłował jeś wszytka słowa zdradności językiem łżywym (...)*. (Puł 51,4); *złościwy język* ‘niecny, zepsuty, zły, podstępny’; *prawdziwy język* ‘sprawiedliwy, postępujący zgodnie z zasadami moralnymi’, *łściwe usta, łżywe usta, łściwe wargi, łżywe wargi*, ‘niesprawiedliwe, niegodziwe’. Z innych derywatów wiążących ściśle wyznaczone nazwy konkretne warto wspomnieć o przymiotnikach na *-asty*, które wiązały się z nazwami koni, także z nazwami na *-ski* pojawiającymi się obok nazw sukna.

154 Natomiast mniej jest połączeń z rzeczownikami abstrakcyjnymi, przy tym nie dla wszystkich formantów odnaleziono takie poświadczenia. Odnotowano

je dla przymiotników na: *-liwy* (*płaczliwa skarga*), *-ski* (*ludzkie myślenie*), *-owy* (*kmieciowy początek*), *-awy* (*kwrawa wina*), *-isty* (*-ysty*) (*ognista światłość*), *-in* (*gościne prawo*), też dla przymiotników powstałych przez zmianę paradygmatu (*dziewczy gwałt*). Z rzeczownikami abstrakcyjnymi wiązały się zadiektywizowane imiesłowy (*pracujące życie, omieszkała poczesność*).

Jeśli chodzi o zdolność funkcjonowania w orzeczniku, wskazać można 3 klasy. Są takie formanty, których jednostki szczególnie często występowały w postaci orzecznika; tu należy wymienić derywaty na: *-liwy*, *-ni*, *-ity* (*-yty*), *-ony*, *-any*, *-ty* oraz *~my*. Rzadziej spotykało się funkcję orzecznikową w klasach na *-isty* (*-ysty*), *-owy*, *-any*, *-ski*, *-owaty*, *-aty*, *-in*, wśród derywatów paradygmatycznych, także wśród zadiektywizowanych imiesłowów czynnych (na *-ący* i *-ły*). Nie odnotowano natomiast użyć orzecznikowych wśród derywatów na *-awy* oraz *-asty*.

Nierównomiernie rozkłada się także skłonność do substantywizacji. Szczególnie dużo przykładów znaleziono wśród derywatów na *-iwy* (*-ywy*), *-liwy*, *-ły*, *-ący*, *-ny*, *-ony* oraz *-ty*. Do wyjątków należą substantywizacje przymiotników z formantami: *-ity* (*-yty*), *-ni*, *-aty*, *-owaty*, *-ski*, *-any*, *~my* oraz w klasie derywatów paradygmatycznych. Brak natomiast substantywizacji wśród derywatów z formantami: *-in*, *-asty*, *-owy*, *-awy*, *-isty* (*-ysty*).

W powyższej prezentacji pomijano derywaty z przyrostkiem *-ny* – przymiotniki z tym sufiksem mogły pełnić wszystkie opisywane funkcje, przykładów poświadczających jest bardzo dużo, dlatego zrezygnowano z ich wyszczególnienia.

Część trzecia

Ewolucja perspektywiczna derywacji przymiotników

1. Dziedzictwo staropolskie we współczesnej polszczyźnie

Jak pisałam we wstępie, porównanie stanu staropolskich derywatów przymiotnikowych do współczesnej polszczyzny rozpatrywano w dwóch aspektach. Z jednej strony obserwowano życie staropolskich derywatów, tj. ich ciągłość historyczną. Z drugiej strony, abstrahując od konkretnych jednostek słownikowych, wskazywano na produktywność bądź nieproduktywność typu słowotwórczego, wykazując tym samym kierunki rozwojowe polskiego systemu słowotwórczego. Ponieważ w następnym rozdziale zamierzam pokazać zasadnicze tendencje rozwojowe derywacji przymiotnikowej, w niniejszym zestawieniu pokazana będzie tylko żywotność przytaczanych z materiału staropolskiego przymiotników.

Z grubsza można powiedzieć, że do czasów nam współczesnych przetrwało około 25% odnotowanych w staropolszczyźnie derywatów przymiotnikowych. Jednak w ramach klas naznaczonych danym formantem odsetek jednostek o tradycji ciągłej jest różny, przy tym trudno w sposób jednoznaczny określić zależność między żywotnością jednostek derywacyjnych a produktywnością modelu słowotwórczego.

Zdarza się, że do dziś funkcjonują leksemy, które już w staropolszczyźnie były reliktem i należały do typów rzadkich. Do takich z pewnością zaliczyć można przymiotniki zakończone na *~oki* (*szeroki, głęboki, wysoki*), przymiotniki z przyrostkiem *-ki* (*cienki, prędkie, wartki*), przymiotniki z morfemem *-szy* (typ: *jutrzejszy, dzisiejszy*); tu mieszczą się także efekty adiektywizacji prasłowiańskich imiesłowów czasu teraźniejszego biernych (*niewidomy, świadomy, wiadomy, znajomy*).

Niewiele się też zmieniło, jeśli chodzi o przymiotniki zakończone na *-iwy (-ywy)*; wprawdzie zachowaliśmy ich trochę (1/5), pojawiły się nowe, ale mimo to nie można mówić o rozbudowie klasy, tym bardziej zaś o specjalizacji funkcji. Podobnie jest w klasie derywatów na *-isty (-ysty)*. Prze-

trwało ich około 30%, powstały nowe jednostki, ale nadal jest to klasa, w której brak specjalizacji formantu. Píše H. Kurkowska, że „Ogromna większość przyrostków pojawiających się w przymiotnikach odrzeczownikowych pełni funkcję przede wszystkim strukturalną. Formanty te przetwarzają rzeczowniki na formacje przymiotnikowe, nie określając bliżej znaczenia tych formacji”¹.

Zdarza się, że zakres zmian jest niewielki. Tak było z derywatami z formantem *-liwy*. Zachowało się ich sporo (około 1/3), ale nie ma to dużego związku z krystalizacją funkcji – mamy do czynienia ze wzmocnieniem znaczenia skłonnościowego, a nie z jego pojawieniem się w historii polszczyzny, bo sens ‘skłonność do wykonywania czynności’ może się pojawić w każdej klasie odczasownikowej. Inaczej przedstawia się sprawa żywotności przymiotników na *-ski*. Wiele formacji staropolskich przetrwało do dnia dzisiejszego, współfunkcjonując z coraz to nowymi produktami modelu słowotwórczego, bo formant *-ski* jest żywotny przez całą historię polszczyzny.

Osobną grupę stanowią te spośród derywatów, których zachowało się z czasów staropolskich niewiele, ale które reprezentują wciąż aktywny model nazwotwórczy. Do takiej grupy zaliczyć można imiesłowowy na *-ący* oraz *-ny*, *-ony*, *-ty*, podlegające w historii polszczyzny ciągłym, choć ze zmiennym nasileniem, adiektywizacjom². Tu mieści się też klasa przymiotników na *-asty*; zachowały się tylko przymiotniki: *gliniasty*, *pierzasty*, *żyłasty*, a mimo to *-asty* zalicza się do żywych formantów.

Zdarza się, że zakres jakiejś klasy wyraźnie się kurczy. Zazwyczaj wiąże się z tym „przechowanie” pewnej ilości derywatów, co oczywiście nie świadczy o produktywności. Tu przykładem może być *-ni* – prawie wszystkie znane nam derywaty z tym formantem to relikty przeszłości. W staropolszczyźnie była to licznie o wiele większa klasa. Innym formantem, którego jednostki w dużym stopniu mają tradycję ciągłą, jest *-aty*; klasa ta była skromna (25), zachowało się aż 8, ale dziś jest to typ niezbyt produktywny, choć w historii polszczyzny uległ specjalizacji (dziś są to przymiotniki odrzeczownikowe, charakterystyczne, por. *garbaty*, *piegaty*, *włochaty*).

Może być też tak, że przetrwało dużo staropolskich derywatów, ale żaden z nich nie reprezentuje żywotnego dziś modelu słowotwórczego. Tak zachowała się klasa derywatów na *-awy*. Przejęte z wczesnej fazy derywaty (np. *dziurawy*, *kędzierzawy*, *krwawy*, *kulawy*, *łzawy*, *plugawy*) stoją na marginesie systemu słowotwórczego. Sygnałem przemian są wyrazy o innych znaczeniach, por. *grubawy*, *rdzawy*, *rudawy*. Prawdopodobnie chodzi tu nie tyle o zmiany znaczeń, ile o nowe nominacje, tyle tylko, że dające homonimiczne słowoformy.

¹ H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław 1954, s. 92.

² B. Bartnicka-Dąbkowska: *Adiektywizacja imiesłowów w języku polskim*. Warszawa 1970.

Spotykamy też klasy derywatów licznie reprezentowanych w staropolszczyźnie, licznie reprezentowanych także we współczesnej polszczyźnie, ale procent przejętych jednostek jest mały. Do takich zaliczyć można zadiektywizowane imiesłowy na *-ły*, które przetrwały zaledwie w 20%; dla współczesnej polszczyzny można wskazać aż 300 jednostek z *-ły*. Widać zatem wyraźnie, że w ciągu wieków wystąpiły procesy krystalizujące nową wartość sufiksu.

Najbardziej oczywiste są klasy, które uległy znacznej rozbudowie. Przykładem mogą być przymiotniki na *-owaty*. Mało ich było w staropolszczyźnie, mało też przetrwało ich do dnia dzisiejszego (5 z 25). W ciągu wieków wykształciła się nowa klasa przymiotników sygnalizująca za pomocą morfemu *-owaty* niski stopień nasilenia cechy; wartość ta powstała prawdopodobnie na bazie przymiotników symilatywnych, choć żaden z nich nie przetrwał do dnia dzisiejszego.

Jednak rozbudowa klasy nie świadczy o krystalizowaniu się funkcji. Przykładem może być formant *-any*. Przetrwało do czasów współczesnych dużo jednostek staropolskich, ale mimo to klasa uległa przewartościowaniom funkcjonalnym. Formant *-any* był u progu polszczyzny wykładnikiem znaczenia materiałowego, w ciągu wieków nastąpiła rozbudowa klasy, ale zatarła się specyfika formantu.

Jasną linię rozwojową widzimy w klasie derywatów utworzonych drogą derywacji paradygmatycznej. Zachowały się te, które należą dziś do modelu żywotnego, mianowicie do przymiotników od nazw żywotnych (np. *bociani*, *koguci*).

Żywotne przez całą historię polszczyzny były też formanty *-ny* oraz *-owy*, bardzo dużo jednostek leksykalnych z tymi przyrostkami ma tradycję ciągłą. Rozszerza się jednak zakres możliwości derywacyjnych *-owy*, który zaczął funkcjonować jako środek nazwotwórczy od rzeczowników abstrakcyjnych. Rywalizuje też z *-ny* w zakresie adaptowania pojęć, por. *big-beatowy*, *stripteasowy*, *weekendowy*³.

³ H. Satkiewicz: *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego*. Warszawa 1969, s. 136.

2. Kierunki rozwojowe słowotwórstwa polskich przymiotników

Słowotwórstwo historyczne to dziedzina, w której ogrom szczegółowych opracowań nie jest jednoznaczny z szansą na skonstruowanie całościowego wizerunku¹. Problem w tym, że nakładają się na siebie procesy o różnej wadze z punktu widzenia ewolucji języka i zdarza się, że uderzająca „inność” jest drobnym, nic nie znaczącym incydentem, a zasadnicza odmienność ukryta jest w powodzi pozornie identycznych jednostek leksykalnych. Odróżnić też należy fakty będące rezultatem przemian o charakterze panchronicznym od tego, co specyficzne w rozwoju konkretnego języka. Nie należy się bowiem dziwić, że obserwujemy przeskoki motywacyjne i związane z tym rozszerzenia formantów². To zjawisko normalne, może się zdarzyć na każdym etapie rozwoju języka tego typu, co język polski. Ciągłe są także zjawiska adiektywizowania się imiesłówów. Procesem historycznym może być natomiast nasilenie w danym czasie procesów adiektywizowania się imiesłówów, zwłaszcza zaś związanie przez nie

¹ Już w 1976 r., oceniając stan badań nad słowotwórstwem historycznym, Jadwiga Puzynińska pisała: „Dorobek polskiego słowotwórstwa historycznego jest znaczny, zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Jednakże prace monograficzne, rozproszone pod względem przedmiotów i celów badawczych, przyniosły w sumie wyniki niewspółmierne wobec włożonego trudu badawczego” (*O dorobku i perspektywach badawczych słowotwórstwa historycznego języka polskiego*. „Prace Filologiczne” 1976, R. XXVI, s. 169).

² Por. nieistotne dla ewolucji polszczyzny odnotowane w staropolszczyźnie rozszerzenia: *dzierżętny*, *fraternalny*, *parochinny*, *cielestni*, *dostaczn*. Innym przykładem może być incydentalne pojawianie się w historii polszczyzny formantu -czywy (*naporczywy*, *naparczywy*, *sporczywy*, *obleszczywy*, *łapczywy*, *natarczywy*, *uporczywy*, *zapalczywy*), który jednak nie wyodrębnił się jako samodzielny środek słowotwórczy (inaczej w języku rosyjskim, por. L. Jochym-Kuszykowska: *Przymiotniki z formantem -iv-, -liv-, -čiv- w języku rosyjskim w porównaniu z odpowiednimi formacjami polskimi*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 102–105).

jakiejsz cechy znaczeniowej (por. znaczenie rezultatu procesu we współczesnych przymiotnikach na *-ły*).

Rzecz paradoksalna – trzeba obszernego materiału, mrówczej pracy analitycznej, wielu szczegółowych analiz typów słowotwórczych po to, aby oderwać się od konkretnych przykładów, aby spojrzeć na materiał słowotwórczy z większego oddalenia. Dystans daje szansę na dostrzeżenie kierunków rozwojowych, to zaś jest – w moim przekonaniu – zasadniczym celem, do którego winno zmierzać słowotwórstwo historyczne. Niniejszy fragment monografii to próba zakreslenia najważniejszych zmian, jakie dokonały się w słowotwórstwie polskich przymiotników w ciągu pięciu wieków. Zadanie to będzie realizowane przez zestawienie stanu staropolskiego ze stanem dzisiejszym, sam zaś efekt zastosowania procedury nazywam **ewolucją perspektywiczną** – wskazane ogólne, dokonane już zjawiska wymagają dopełnienia szczegółowymi danymi w konkretnych przedziałach czasowych, wymagają uzupełniających interpretacji.

2.1. Zmiany w zasobie formantów

Jest sprawą oczywistą, że pięciowiekowy dystans dzielący staropolszczyznę od czasów nam współczesnych musiał odcisnąć piętno na zasobie formantów przymiotnikowych.

Jeśli chodzi o **derywację sufiksalną**, obserwuje się zmiany, choć nie modyfikują one w sposób zasadniczy reguł derywacyjnych w klasie przymiotników. Do najbardziej oczywistych należy wykształcenie się nowych sufiksów, takich jak: *-czy*, *-niczy*, *-alny*, *-owny*, *-ły*. Różne są źródła przytoczonych nowych (w stosunku do staropolszczyzny) środków nazewniczych. Dwa pierwsze: *-czy* oraz *-niczy*, częściowo *-owny*, to efekt procesów reinterpretacyjnych (por. 1.4, 1.17.1), źródłem formantów *-alny* i *-owny* są procesy kontaminacji przyrostków przymiotnikowych³, nowy formant *-ły* rodzi się w związku z rozpadem starego i krystalizowaniem się nowego układu imiesłowów w ramach polskiego systemu koniugacyjnego, co było konsekwencją pojawienia się w późnej prasłowiańszczyźnie kategorii aspektu⁴. Innowacyjny charakter mają również derywaty z sufiksem *-owaty* w słownictwie terminologicznym (typ: *bedłkowaty*, bot. *bedłkowate* (rodzina grzy-

³ Na temat genezy *-alny* zob. B. Czopek: *Przymiotniki na -alny, -arny w historii języka polskiego na tle słowiańskim*. „Polonica” 1978, R. IV, s. 203–214.

⁴ Por. uwagi o roli aspektu w derywacji rzeczowników w: K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998, s. 30–35.

bów), *babkowaty*, bot. *babkowane* (rodzina roślin dwuliściennych), *kunowaty*, zool. *kunowate* (rodzina zwierząt)).

Niejasna jest sprawa rozbudowy repertuaru przyrostków ekspresywnych typu *-uški*, *-eňki*, *-usi*. Wprawdzie nie odnotowano w staropolszczyźnie derywatów z tymi formantami, ale są inne przyrostki tego typu: *-utki*, *-uczki*, *-uchny*. Przykładów jest bardzo mało, nie ma jednak pewności co do przyczyn słabej dokumentacji. Być może charakter tekstów sprawił, że tylko niektóre przymiotniki ekspresywne „przemknęły się” z mowy potocznej do stylu wyższego. Mogły zatem istnieć wszystkie znane nam dziś przyrostki intensyfikujące cechę, wykorzystywane na szerszą skalę w dobie renesansu. Problem miałby zatem naturę stylistyczną, a nie systemową.

Warto podkreślić, że w derywacji przymiotnikowej morfemy sufiksalne mają rodzime podłoże, inaczej niż w derywacji prefiksальной⁵, o czym będzie jeszcze mowa. Rodzimość sufiksów jest dodatkowym argumentem na potwierdzenie hipotezy A. Heinza o strukturalnej roli formantów w klasie przymiotników odrzeczownikowych⁶.

Znamienne dla ewolucji polskich przymiotników jest rozbudowanie **derywacji prefiksальной**. Dokonało się to przede wszystkim za sprawą pożyczek. Polszczyzna wzbogaciła się o obce prefiksy, por. *antynarodowy*, *arcybanalny*, *ekstranowoczesny*, *hiperpoprawny*, *irracjonalny*, *inadekwatny*, *postkolonialny*, *preromantyczny*, *superciężki*, *transatlantycki*, *ultranowoczesny*. Status niektórych morfemów występujących przed częścią rdzenną nie jest oczywisty, niektórzy wolą mówić o elementach złożzeń, ale to nie jest istotne dla naszych rozważań. Ważne, że pojawiły się nowe środki tworzące przymiotniki w sposób seryjny – zmorfologizowane, jeśli traktować je jako prefiksy, leksykalne, jeśli przydamy im status elementów złożzeń⁷.

Warto podnieść problem przełamывania barier części mowy w akcie derywacyjnym. Jeśli chodzi o derywację prefiksальną, w staropolszczyźnie tylko prefiks *nie-* był wspólny dla rzeczowników i przymiotników. Za sprawą zapożyczeń pojawiają się jednobrzmiące formanty dla rzeczowników i dla przymiotników, por. *supermocarstwo* – *superekspresowy*; *antypowieść* – *antyrządowy*; *arcyłgarz* – *arcydziwny*; *ekstraklasa* – *ekstranowoczesny*; *atypowy* – *asymetria*; *proenzym* – *prokomunistyczny*⁸.

Choć w mniejszym zakresie pojawiły się także rodzime morfemy prefiksalne, przy czym źródła tych elementów są różne. Na bazie zaprzeczonych

⁵ Por. K. Kowalik: *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*. Wrocław 1977; Idem: *Przedrostki w systemie przymiotnikowym języka polskiego*. „Polonica” 1978, R. IV, s. 175–201.

⁶ A. Heinz: *Funkcja egzocentryczna rzeczownika*. Wrocław 1957, s. 79–84.

⁷ Także dla rodzimych elementów nie zawsze status jest oczywisty, np. *pół-* jest w zasadzie elementem złożzeń, ale czasami funkcjonuje jako morfem o sensie ‘trochę, w małym stopniu’, por. *półsurowe* (mięso), *półpłynna* (substancja).

⁸ Dodać tu można parę *praczlówek* – *pradawny*, ale *pra-* nie należy do obcych morfemów, o czym będzie jeszcze mowa.

czasowników, w wyniku reinterpretacji, narodził się prefiks *niedo-* (*niedomyty, niedorozwinięty*, potem już: *niedokwaśny*); derywaty budowane na bazie wyrażen przyimkowych stały się źródłem dla prefiksu *pod-* (*podgorączkowy, podczerwony, podostry*)⁹; na bazie złożen powstał prefiks *pół-* jako element sygnalizujący słaby stopień cechy (*półpłynny, półjawny, półsurowy*). W wyniku rozwoju pierwotnego sensu ie. **pro* 'na przedzie, przed' wykształcił się prefiks gradacyjny *pra-* (*prastary, pradawny*), odnotowany w polskich przymiotnikach stosunkowo późno, jako innowacja językowa powstała na bazie pierwotnych złożen *pra* + nomen.¹⁰

2.2. Zmiany produktywności formantów

Mimo iż w derywacji sufiksальной nie odnotowano zasadniczych różnic w zasobie formantów, zmieniły się relacje między klasami.

Istotne zmiany dokonały się w zakresie przymiotników dzierżawczych, szczególnie tych, które budowane były na podstawie nazw własnych. Problem został w sposób wnikliwy opracowany przez S. Szlifersztejnową¹¹, wyniki jej analiz potwierdzają dane dostarczone przez innych badaczy¹². Z dwu możliwości sygnalizowania relacji dzierżawczości właściwej – za pomocą przymiotnika lub za pomocą rzeczownika w dopełniaczu – silniejsza okazała się druga możliwość. Chodzi tu przede wszystkim o przymiotniki z sufiksami *-ow-* i *-in-*, zbudowane na nazwach własnych. Przymiotniki dzierżawcze zbudowane na bazie nazw pospolitych dalej funkcjonują w polszczyźnie, obok drugiego środka językowego, tzn. rzeczownika w dopełniaczu (*dom ojca*), choć wskazane wyżej formanty funkcjonują obok innych, por. *ojcowski dom, siostrzana chusta, rodzinne klejnoty*. Tym samym relacja właściwej dzierżawczości, tak znamienita dla wczesnej polszczyzny

⁹ O relacjach między przymiotnikami prefiksальnym a tymi, które powstały na bazie wyrażen przyimkowych zob.: K. Kowalik: *Przedrostki w systemie przymiotnikowym...*, s. 176.

¹⁰ W. Boryś: *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*. Wrocław 1975, s. 76. O intensyfikacyjnym prefiksie *pra-* w języku czeskim zob. Г.П. Нецименко: *История именного словообразования в чешском литературном языке конца XVIII–XX вв. (прилагательное)*. Москва 1968, s. 33–36.

¹¹ S. Szlifersztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*. Wrocław 1960.

¹² Np. M. Zembały-Michalakowa: *Przymiotniki z przyrostkami -ow-, -in w tekstach staropolskich do XVI wieku*. W: „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” T. 4. Wrocław 1963, s. 217–282; A. Sieradzki: *Derywacja przymiotników denominalnych w siedemnastowiecznych księgach miejskich Gniezna*. Poznań 1991.

historycznej, została wprowadzie, ale jako jedna z wielu, nie jest już tak silnie specyfikowana przez system słowotwórczy.

Zacieśnił się zakres formacji z sufiksem *-ny*, choć błędem byłoby traktowanie tego formantu jako wycofującego się z polszczyzny. Jest to ciągle produktywny środek dla budowania przymiotników, o czym najlepiej świadczy adaptacja pożyczek, por. *kompatybilny*, *psychotyczny*, *relewantny*, *kreacyjny*. Formant *-ny* rywalizuje przede wszystkim z *-owy*, sufiksem wprowadzie dwusylabowym, ale nie wywołującym alternacji w wygłosie tematu. Najbardziej uderzające w porównaniu ze stanem staropolskim jest derywowanie przymiotników za pomocą *-owy* od rzeczowników niesubstancjalnych, także od czasowników, np. *dążeniowy*, *napadowy*, *wybuchowy*, *wyjazdowy*. Tym samym zaciera się specyfika wyjściowego sufiksu *-owy*, jego odrzeczownikowy substancjalny charakter.

2.3. Zmiany wartości znaczeniowych niesionych przez formanty

2.3.1. Specjalizacje i zatrata specjalizacji formantów

Porównanie stanu wyjściowego, staropolskiego ze stanem współczesnym pokazuje, że funkcje niektórych modeli słowotwórczych ulegają krystalizacji – dana wartość znaczeniowa wprowadzie była od początków polszczyzny pisanej, ale dziś przeważa. Do takich przypadków zaliczyć należy:

1. Ograniczenie semantycznego rozrzutu sufiksu *-awy* (dziś ma funkcję charakterystyczną bądź symilatywną, tak w derywacji odrzeczownikowej, wnosi znaczenie ‘niski stopień cechy’, gdy wiąże się z bazą przymiotnikową).

2. Skłonnościowy charakter formantu *-liwy*.

3. Zacieśnienie derywacji paradygmatycznej do typów, u podstaw których stoją rzeczowniki żywotne, por. *bociani dziób*, *wilczy apetyt*, *kozi ser*.

4. Specjalizację formantu *-aty*, który dziś jest środkiem budowania derywatów przede wszystkim charakterystycznych (por. *dzieciaty*, *dziobaty*, *garbaty*).

5. Specjalizację formantu *-owaty* (charakteryzuje desygnat poprzez wskazanie podobnego obiektu, por. *aniołkowaty*, *dyniowaty*).

Rzadko się zdarza jednokierunkowość w rozwoju języka. Zjawiskom specjalizacji towarzyszyła utrata jednoznaczności (względnej jednoznaczności!) formantu, czasami jego wartość zostaje przerzucona na inny poziom.

1. Gubi się specyfika formantu *-any* (u progu polszczyzny pisanej dominowała funkcja materiałowa).

2. Wygasa zdolność sygnalizowania sensu ‘możliwość, zdolność czy konieczność’ przez imiesłowy bierne, w wypadku gdy imiesłów wiązał się z *nie-*.

3. Wygasa posesywny charakter formantu *-owy*; inna sprawa, że dzierżawczość generalnie wycofuje się z derywacji przymiotnikowej, wyrażanie jej przejmuje poziom składniowy (*ojcowy kapelusz – kapelusz ojca*)¹³.

2.3.2. Nowe sensy

W przekonaniu autorki niniejszej monografii istota systemu słowotwórczego konkretnego języka leży nie tylko w tym, jakimi formantami tworzone są derywaty, ale w tym, jakie wartości semantyczne specyfikowane są w procesie derywacyjnym. Mniej istotne wydaje się zatem wykorzystywanie np. obcego przedrostka *a-* zamiast rodzimego *nie-* dla zaprzeczenia cechy, a ważne, że np. u progu polszczyzny historycznej nie było morfemu, który zastąpiłby dzisiejsze *quasi-* (np. *quasi-postępowy*). W polskim systemie słowotwórczym dzięki obcym elementom rozszerza się wachlarz sensów wyrażanych formantami.

Wprawdzie mówi się o kategorii czasu w systemie słowotwórczym polszczyzny, ale kategoria ta jest raczej teoretycznym konstruktem wynikającym z zastosowania koncepcji ról semantycznych do słowotwórstwa niż uogólnieniem danych materiałowych. Dla derywacji imiennej jest to kategoria marginalna¹⁴. I rzecz ciekawa – system języka polskiego wchłoniął przedrostki wyrażające właśnie relacje temporalne, czyli: *post-* (*postindustrialny, postkolonialny, postpenitencjarny, postsymboliczny*), *neo-* (*neokolonialny, neodarwinistyczny*). Można tu dodać jeszcze przedrostek *pra-* (por. *pradawny, prastary, praslaviański, pradziejowy*), wprawdzie nie obcy, ale nieodnotowany w derywacji staropolskich przymiotników¹⁵.

Z innych sensów pojawiających się jako nowe w derywacji przymiotników wymienić można: ‘przychylny stosunek do czegoś’ (*proamerykański, prorządowy*), ‘przeciwieństwo, przeciwstawienie’ (*antynikotynowy, antygrypowy, antyimportowy*).

¹³ S. Szlifsztejnowa: *Przymiotniki dzierżawcze...*

¹⁴ R. Grzegorzczkova, B. Szymanek: *Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywistycznej*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993, s. 459–474.

¹⁵ Na temat genezy i funkcjonowania tego formantu w derywacji przymiotników zob.: W. Boryś: *Prefiksacja imienna...*, s. 74–78.

3. Morfemowe wykładniki sygnalizujące osłabienie cechy

Sygnalizowanie zwiększonej bądź osłabionej intensywności cechy oparte jest na procedurze porównywania obiektów albo zjawisk ze względu na jakiś wzorzec, choćby nawet fakt ten był językowo ukryty (mówimy wtedy o stopniowaniu bezwzględnym). Efektem porównania jest stwierdzenie wyższego bądź mniejszego stopnia intensywności cechy w stosunku do normy.

O większym natężeniu cechy, zarówno o środkach morfemowych (*na-*, *-szy / -ejszy*), jak i środkach morfemowych zespolonych ze składniowymi mowa była w części wstępnej niniejszej monografii (zob. 1.2.: *Kategoria stopnia w staropolszczyźnie*). Warto tu także wspomnieć o intensyfikującym natężeniu cechy przyrostku *prze-* (*przedobry*), o ekspresywach na *-utki*, *-uśki*, *-uchny*, *-eńki*, *-usi* (typ. *słodziutki*, *słodziuśki*, *słodziuchny*, *słodziusi* = *bardzo słodki*).

Natomiast o wiele mniej mamy w polszczyźnie środków sygnalizujących słabszy stopień natężenia cechy. Stwierdzenie to odnosi się do klasy przymiotników, bo gdy skierujemy uwagę na derywację rzeczowników, okaże się, że funkcjonuje tam więcej sposobów wyrażania cechy mniejszej niż norma. Wystarczy przywołać rozbudowaną klasę deminutiwów (mówiąc o *małym domku*, przyrównujemy go do domu normalnej wielkości) w relacji do rzadszych i później wykształconych augmentatywów¹, bliską klasie deminutiwów klasę nazw istot młodych (brak słowotwórczych wykładników dla sygnalizowania dorosłości), warto też wspomnieć o rzeczownikach symilatywnych typu *cytrynek* ('motyl o kolorze **zbliżonym** do koloru cytryny'), zasadzających się na porównywaniu i wskazywaniu na częściową

¹ K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998, s. 83.

zbieżność cechy. Można zatem powiedzieć, że pod względem morfologicznym mamy stosunek odwrotnie proporcjonalny między rzeczownikami a przymiotnikami – pierwsze łatwiej wiążą cechą małości, przymiotniki modyfikują się raczej w kierunku przyrastania cechy.

W staropolszczyźnie sygnały o niskim stopniu natężenia cechy płynęły przede wszystkim z poziomu leksykalnego (np. *malutko* (rozdzielon); *maluczko* (równy); *małem* (nieporuszony); *maluszko* (wysiadłe oczy); *nieco* (Dlatego on był krasny, bo był nieco rumion od słońca; Rozm 148), *mało* (Nos miała prosty, mało pochylony; Rozm 21 czy *Mało szyrokie oczy miał* (...); Rozm 149). Z morfemowych środków odnotowano jedynie przymiotnik *naczerwony* ‘czerwonawy, trochę czerwony’, poświadczony jednokrotnie w postaci glosy oraz (*czerniwy*) *czyrniwy* ‘czarniawy, niger’². We współczesnej polszczyźnie obok leksykalnych środków, takich jak: *nieco*, *trochę*, *lekko*, *słabo*, *mało*, funkcjonują morfemy *-awy*³ i *przy-*⁴, dające możliwość zasygnalizowania, że stopień cechy jest słaby (*gorzkawy*, *przygorzki*). Do formacji słowotwórczych dających możliwość zasygnalizowania, że intensywność cechy jest mniejsza niż norma, zaliczyć można również niektóre leksemy z *pół-*, por. *półdzikie* (zwierzę), *półrzadka* (kasza). Bliskie podanym są przymiotniki, w których *pół-* określa stopień kompletności cechy, np. *półumarły*, *półżywy*. Oczywiście w przytoczonych formacjach doszło do zmiany statusu morfemu *pół-* – człon złożenia funkcjonuje jako prefiks.

Można zatem powiedzieć, że polszczyzna w ciągu pięciu wieków wykształciła repertuar morfemowych środków sygnalizujących słaby stopień natężenia cechy⁵.

² M. Zarębina syntetyczne stopniowanie bezwzględne widzi także w derywatach *rusowaty* i *rudawy*, jako mniej pewny traktowany jest derywat *szadawy* (E a d e m: *Leksemy stopniowalne i niestopniowalne w historii języka polskiego*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]3: *Rozwój polskiego systemu językowego*. Red. K. Rymut, W.R. Rzepka. Kraków 2000, s. 132). Warto zauważyć, że wszystkie przykłady są nazwami kolorów.

³ Na temat genezy deminutywnej funkcji formantu *-awy* zob. B. Kreja: *Geneza funkcji przymiotnikowego sufiksu -awy* (typ *białawy*, *gorzkawy*). „Język Polski” 1957, z. 5, s. 351–357.

⁴ Odnotowano wprawdzie *przyłękowaty* (o koniu) ‘mający wklęsły grzbiet’, ale brak **łękowaty*, też *przymierny* (w połączeniu z *groźność*), ale o znaczeniu przeciwnym: ‘zbyt wielki, nadmierny’. W postaci glosy pojawił się też jeden raz przymiotnik z formantem *-awy*, mianowicie: *grubawy* ‘dość gruby, (o szatach) niewyszukany, prosty’: (*Vestium*) *asperitas grubawe a proste* (XV med. R XXIV 359). O formancie *-awy* zob. A. Grochowska: *Przymiotniki z sufiksem -awy we współczesnym języku polskim*. „Język Polski” 1975, z. 5, s. 333–341, o *przy-*: H. Perzowa: *Stopniowanie przymiotników polskich z przedrostkiem przy-*. Wrocław 1969.

⁵ Wśród sporadycznych formantów o funkcji osłabiającej cechę można wskazać również: *-iw-*, *-liw-*, *-kaw-*, *-law-*, *-erlaw-*, *-as* (por. H. Kurkowska: *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław 1954, s. 100).

4. Wartościowanie na poziomie morfologicznym

W staropolszczyźnie procedura wartościowania odbywała się poprzez wykorzystanie nacechowanych aksjologicznie jednostek leksykalnych, np.:

Czsośmy niedostatecznie, niedokonale byli posłuszni (...). (1448 R XXIV 352)
(...) nosił szyję (sc. Jezus) kraśnie podniosłą (...). (Rozm 153)
(...) zwolenicy jego a nie Judasz sam, dobyli sobie sromotnej sławy (...). (Rozm 658).

Jedynie w kilku derywatach można się doszukiwać ekspresywnej funkcji; odnotowano przymiotniki: *malutki, maluczki, tyluchny, zieleniuchny*. Tymczasem polszczyzna współczesna znacznie rozbudowała repertuar formantów mających jednocześnie zdolność sygnalizowania wartościowania cechy¹.

Przed wszystkim wzmocnił się śladowo reprezentowany w staropolszczyźnie repertuar ekspresywnych formantów przymiotnikowych typu: *-utki, -uśki, -uchny, -eńki, -usi* (por. *malutki, maluśki, maluchny, maleńki, malusi*).

W staropolszczyźnie stosunkowo często wykorzystywany był prefiks *prze-*. Łączył się zarówno z podstawami o wartości dodatniej (tych więcej: *przechętny, przeczysty, przedobry* itd.), jak i z tymi, które nacechowane były ujemnie (por. *przecieżki (mór), przegorzki (przegorzkie jagody), przeszarzedny, przeszkarady, przeukrutny, przezły*). Ciągłością historyczną wykazały się formacje dodatnio nacechowane, konsekwencją czego jest dodatnie nacechowanie formantu *prze-* we współczesnej polszczyźnie. Rzecz ciekawa, przejęte za pośrednictwem pożyczek formanty *super-, ekstra-, arcy-* także mają skłonność wiązania się z podstawami o wartości dodatniej, w efekcie one same zaczynają być odczuwane jako nacechowane pozytywnie².

¹ E. Janus: *Z zagadnień ekspresywów przymiotnikowych (na materiale polskim i rosyjskim)*. W: *Teoria tekstu: zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław 1986, s. 99–116.

² K. Waszakowa: *O wartościowaniu w słotwórstwie*. „Poradnik Językowy” 1991, nr 5–6, s. 180–187 (tu 186).

Do niosących wartościowanie formantów zaliczyć można też prefiks *nad-* (por. *nadgorliwy*, *nadopiekuńczy*); sygnalizuje on wartości niepożądane. Szczególny rodzaj nacechowania melioratywnego (charakterystykę eufemistyczną) widzi H. Jadacka w klasie przymiotników na *-awy*³.

³ Chodzi o użycia typu: *Czy mogę włożyć ten sweter? Jest chyba brudnawy* (= 'brudny'). Por. H. Jadacka: *O interpretacji derywatów przymiotnikowych z sufiksem -awy*. „Poradnik Językowy” 1978, nr 4, s. 147.

Zakończenie

Kompozycja monografii w sposób zasadniczy wpłynęła na rozmiary i zawartość zakończenia. Części druga i trzecia mają charakter syntetyzujący dane zawarte w największym rozdziale poświęconym przeglądowi staropolskich derywatów przymiotnikowych. Nie wydaje się konieczne sporządzanie streszczenia rozdziałów syntetyzujących część analityczną, ograniczam się zatem do krótkiej oceny zawartych w nich spostrzeżeń, zwłaszcza że jesteśmy w stanie przyrównać dostrzeżone kierunki rozwojowe z najważniejszymi przemianami, jakie dokonały się w słowotwórstwie rzeczowników.

Łatwo zauważyć, że w słowotwórstwie rzeczowników zmian było więcej, głównie za sprawą sufiksów obcej proveniencji, które w sposób widoczny zmodyfikowały niektóre kategorie, por. nazwy wykonawców czynności czy nazwy czynności¹. Do derywacji przymiotnikowej również przędostały się formanty obce, ale proces ten ogarnął tylko część lewostronną (w derywacji rzeczowników nowe prefiksy pojawiały się zarówno w części lewo-, jak i prawostronnej). Po stronie prawej, sufiksальной, obcych wpływów wśród przymiotników nie było, co oczywiście stanowi konsekwencję kongruentnej funkcji przymiotnikowych morfemów prawostronnych. Warto dodać, że wspomniane wcześniej nowe, powstałe na bazie pożyczek prefiksy nie mają jasno określonego statusu. Elementy typu *anty-*, *ekstra-*, *super-*, *quasi-* równie dobrze można interpretować jako elementy złożzeń, co automatycznie redukuje rolę pożyczek w derywacji przymiotników prawie do zera. Ogólnie zatem można powiedzieć, że słowotwórstwo przymiotników cechowała **mała wrażliwość na wpływy obce**, oczywiście jeśli chodzi o formanty, bo język polski obfituje w nowe przymiotniki budowane na bazie pożyczek, wszak derywacja to jeden ze sposobów adaptacji wyrazów obcych.

172 ¹ K. Waszakowa poświęciła temu problemowi całą książkę (Eadem: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*. Warszawa 1994).

Mało też w derywacji przymiotników nowych formantów powstałych na bazie morfemów rodzimych. Owszem, jako efekt reinterpretacji powstawały nowe przyrostki (por. *-owaty*), ale zdecydowana ich większość to zdarzenia incydentalne, nie mające istotnego znaczenia dla zmian techniki budowania adiektywów.

Nowy formant to nie tylko odmienna postać fonologiczna, ale też odmiennność funkcjonalna. Jeśli tak pojmować innowację słowotwórczą, derywacja przymiotników jawi się jako obszar, w którym dokonało się wiele interesujących przewartościowań. Doszło zatem do specjalizacji niektórych formantów (por. *-awy*, *-aty*, *-owaty*, *-ły*, derywacja paradygmaticzna). Jak zwykle w języku, określonej tendencji towarzyszy druga, przeciwna. Tak więc zaciera się dawna funkcja materiałowa derywatów na *-any*, uszczupleniu ulegają derywaty dzierżawcze na *-owy*. Jeśli chodzi o dzierżawczość, jest to generalnie relacja, która słabnie w systemie słowotwórczym, co widać szczególnie wyraźnie w przymiotnikach budowanych na bazie nazw własnych.

Istotne zmiany w derywacji przymiotników dotyczą relacji ilościowych między poszczególnymi formantami. Niektóre klasy kurczą się wyraźnie (por. *prze-*, *-ni*, *-in-*), niektóre rozszerzają swój zasięg. Do tych ostatnich zalicza się przede wszystkim *-owy*, przy czym chodzi nie tyle o zwycięstwo w rywalizacji z *-ny*, ile o zajmowanie nowych obszarów – budowanie za jego pomocą przymiotników od rzeczowników predykatywnych (semantycznych nazw czynności), w tym także wyrazów zapożyczonych, u progu polszczyzny bowiem dla adiektywizacji zapożyczonych rzeczowników wykorzystywany był głównie przyrostek *-ny*².

Obrazując zasadnicze kierunki ewoluowania słowotwórstwa rzeczowników, wskazywałam na rozrost derywacji odrzeczownikowej, o charakterze mutacyjnym. Konsekwencją tego jest osłabianie roli czynnika strukturalnego w deszyfrowaniu znaczenia derywatów – aby posługiwać się leksemem, trzeba znać jego znaczenie realne³. Jeśli chodzi o ewolucję słowotwórstwa przymiotników, najbardziej uderzające wydają się przemiany klasy przymiotników odprzymiotnikowych. Ginią zatem ostatecznie formacje typu *naszeroki*, *nawieliki*, zacieśnia się użycie intensyfikującego prefiksu *prze-*, pojawiają się nowe przedrostki, obcej proveniencji (*super-*, *hiper-*, *mega-*), powstają nowe prefiksy na bazie rodzimych morfemów: *niedo-*, *przy-*, rozrasta się klasa ekspresywnych formantów *-utki*, *-uśki*, *-uteńki*, *-uczki*, *-uchny*, a przede wszystkim – krystalizuje się funkcja sufiksu *-awy*, który we współczesnej polszczyźnie jest przede wszystkim formantem odprzymiotnikowym.

² Także dziś, por. B. Kreja: *Przymiotniki od rzeczowników zapożyczonych typu gramatyka, egoizm // egoista, biologia w językach słowiańskich*. W: *Idem: Słowotwórstwo polskie na tle słowiańskim. Studia*. Gdańsk 1999, s. 175–185.

³ M. Honowska: *O pojemności znaczeniowej derywatów*. „Język Polski” 1964, z. 4, s. 193–200.

Jeśli dodać wzmocnienie gramatycznego charakteru kategorii stopnia (wykształcenie relacji trójstopniowej, wiążącej środki morfologiczne ze składniowymi), przymiotniki odprzymiotnikowe jawią się jako obszar, w którym doszło do największych przegrupowań, przy czym wszystko szło w kierunku wzmocnienia klasy modyfikacyjnej. Natomiast można zauważyć kurczenie się klasy przymiotników odrzeczownikowych⁴. Wyrażane przez tę klasę relacje niejednokrotnie przejmują poziom syntaktyczny (przymiotnik odrzeczownikowy > rzeczownik + rzeczownik w odpowiednim przypadku bądź wyrażenie przyimkowe). Widzimy zatem, że destrukcyjnym (dla słowotwórstwa) procesom w derywacji odrzeczownikowej towarzyszyły przemiany dające w efekcie morfologicznie silniejsze przymiotniki.

174 ⁴ M. Kucała: *Parę uwag o przymiotnikach odrzeczownikowych w staropolskim*. W: Idem: *Polszczyzna dawna i współczesna. Studia i szkice*. Kraków 2000, s. 105–111.

Wykaz skrótów*

- BZ** – *Biblia szarospatacka*. Podobizna kodeksu Biblioteki Ref. Gimnazjum w Szarospataku. Wyd. Ludwik Bernacki. Kraków 1930. Polska Akademia Umiejętności.
- BZ fragmenty**: **I Reg** tzw. Maciejowskiego: *Biblia królowej Zofii żony Jagiełły. Z kodeksu szarospatackiego...* wyd. Antoni Małecki. Lwów 1871. – **I Esdr** 6,20–6,22, 7,1, 7,7–7,11, 7,14–7,18, 7,22–7,25: *Das neugefundene altpolnische Ezdrasfragment*. E[rdmann] Hanisch **JA XXXV** 1–11. – **Is** 48,6–49,16, **Jer** 13,13–14,18, 29,1–29,32, **Nah** 1,15–3,19, **I Mach** 1,61–2,34: *Neue Fragmente der Sárospataker polnischen < sog. „Sofien-“ > Bibel in der Breslauer Stadtbibliothek*. Erdmann Hanisch **JA XXXVIII** 107–20, ~ Zabytek opracowano na podstawie wydania Małeckiego, uwzględniający poprawki Hanischa **JA XXXV** 179–201, 477–500, **XXXVI** 223–55 i Paulischa **MPKJ VI** 287–328. Fragmenty wydane przez Hanischa poprawiono według fotografii w wydaniu Bernackiego. Zabytek pochodzi z roku 1455. Cytowany według ksiąg, rozdziałów i wersów Wulgaty.
- Dek** – *Dekalog* – Dziesięcioro przykazań bożych – Decem praecepta Dei. ~ Różne teksty rymowane i prozaiczne ugrupowane w redakcje oznaczone cyfrą rzymską: I–VI (rymowane), VII (prozaiczne). W obrębie redakcji ugrupowanie oznaczone cyfrą arabską. Podział rymowanych według Łosia, *Początki piśmiennictwa...*, s. 463–466.
- Dział** – Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Działyńskich I. Wyd. Franciszek Piekosiński. **AKPr III** 173–220. ~ Tekst z lat 1460–70, cytowany według kart rękopisu.
- EwZam** – Janów Jan: *Zespół ewangelijny biblioteki ord. Zamoyskich* nr 1116 <=ZZ>. **PF XIII** 273–307. ~ Rękopis z końca XV w.
- Fl** – *Psalterz floriański łacińsko-polsko-niemiecki*. Rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie. Wyd. Ryszard Ganszyniec, Witold Taszycki, Stefan Kubica... pod red. Ludwika Bernackiego. Lwów 1939. ~ W kodeksie oprócz psalmów są: dwa prologi (skrót **Prol** I, II), wyznanie wiary św. Atanazego, tzw. Symbolum Athanasianum (**Ath**), wplecione w środek psalmu 118, po psalmie 150. kantyki: Izajasza (**Is**), Ezechiasza (**Ez**), Anny (**Ann**), Mojżesza (**Moys**), Habakuka (**Hab**). Zabytek pisany był przez 3 kopiistów. Najstarszy napisał przed rokiem 1400 prologi i psalmy do 101,18; drugi pisał do psalmu 106,1; trzeci – resztę. Drugi i trzeci kopiista pracował już w 1. połowie XV w. Tekst cytowany według psalmistów i wersów.
- Gn** – *Kazania gnieźnieńskie*. Tekst i glosy z rękopisu wydał, uwagami i słownikiem opatrzył Władysław Nehring. **R XXV** 1–114.

* Wykaz skrótów opracowano na podstawie *SSTp*.

- Gngl** – *Głosy polskie w kazaniach łacińskich*, s. 67–94. Kazania i głosy pochodzą z końca XIV w., cytowane według kart rękopisu.
- GórsPiech** – Górski Konstanty: *Historia piechoty polskiej*. Kraków 1893. ~ Tekst poprawiony i uzupełniony na podstawie rękopisu z Archiwum Głównego Akt Dawnych. Uzupełnienia rękopiśmienne sygnowane **GórsPiechRp**.
- JA VI 184–215** – Kalina A[ntoni]: *Anecdota palaeopolonica*. III.
- Kościan** – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV–XV wieku*. T. 3: *Roty poznańskie*. Zebrał i opracował Henryk Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz. Wrocław 1967.
- MacDod** – Maciejowski Wacław Aleksander: *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*. III. Dopełnienia... Dodatki do piśmiennictwa polskiego... Warszawa 1852. ~ Dodatki, s. 31–32, 34, 35, 102, 104–106, 120, 148 proza religijna; s. 43–44, 136–141 wiersze.
- MPKJ V** – 1–172 Łoś Jan: *Mamotrekt z roku 1471*. ~ Mamotrekt kaliski wraz z wariantami mamotrektu lubińskiego; cf. R XXXIII 123–179. Mam. lubiński cytowany bez daty.
- MW** – *Modlitwy Wacława*. Zabytek języka polskiego z wieku XV... z dołączeniem gloss polskich... Powtórnie wydał Lucjan Malinowski. Kraków 1887. Akademia Umiejętności.
- MW** – psalmy, modlitwy... s. 1–60. Cytowane według kart rękopisu.
- Naw** – *Książeczka do nabożeństwa Jadwigi księżniczki polskiej*. Powtórnie wydał Stanisław Motty. Poznań 1875. ~ Tzw. Książeczka Nawojki. Zabytek z końca XV w.
- OrtBr Rp** – Brückner A[leksander]: *Die „Magdeburger Urtheile”. Ein Denkmal deutschen Rechtes in polnischer Sprache aus der Mitte des XV Jahrhunderts*. JA VI 319–92. VII 525–74.
- OrtMac** – wyroki sądów miejskich, czyli ortyle.
- OrtOssol** *Ortyle magdeburskie*. Rękopis Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu nr 50. W t. I–IV cytowany z ogłoszonych dotąd urywków jako OrtBr, OrtKał, OrtVrtel. Od t. VI cytujemy według pełnego odpisu sporządzonego przez Józefa Reczka i Władysława Twardzika. Rękopis powstał około 1480 r.
- OrtVrtel** – *Ortyle magdeburskie*. Vrtel 116–120.
- PF I 199–204** – Przyborowski Józef: *Urywek kazań dla młodzieży szkolnej z głosami polskimi*. Wiek XV.
- PF I 467–540** – Malinowski Lucjan: Zabytki języka polskiego w rękopisie n[r] 2503 Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- PF I 207–31** – Windakiewicz S[tanisław]: *Nie znane szczegóły o rodzinie Kochanowskich*.
- PF III 281–92** – Brückner A[leksander]: *Glossy wrocławskie*.
- PieśniWład** – Wydra Wiesław, Rzepka Wojciech R.: *Pieśni Władysława z Gielniowa nowo odnalezione*. Studia Polonistyczne VII. Poznań 1979, s. 167–201.
- Pozn** – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV–XV wieku*. T. 1: *Roty poznańskie*. Zebrał i opracował Henryk Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz. Poznań 1959. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zabytki Języka i Literatury Polskiej nr 3.
- Puł** – *Psalterz puławski*. Wyd. Stanisław Słoński. Warszawa 1916. Wydawnictwa Tow. Nauk. Warsz. I. ~ Każdy psalm poprzedzony jest jego krótkim wykładem, czyli argumentem – skrót arg. Po psalmach następują kantyki, jak we Fl: Izajasza (skrót **Is**), Ezechiasza (**Ez**), Anny (**Ann**), Mojżesza (**Moys**), Habakuka (**Hab**), Deuteronomii (**Deut**). Kodeks kończy wyznanie wiary św. Atanazego – Symbolum s. Athanasii (**Ath**). Rękopis z drugiej połowy XV w. Cytowany według psalmów i wersetów.
- R** – Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności. Kraków 1874–91. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny. Kraków 1892 i nn. ~ Numeracja tomów bez względu na serie.
- R XXII 230–318** – Malinowski Lucjan: *Ewangelia ś. Mateusza r. V 1–12. Kazanie na dzień Wszech Świętych*. Zabytki języka polskiego z wieku XV, z rękopisu DLII Biblioteki Kapitulnej w Pradze.

- R XXII 319–49** – Malinowski Lucjan: *Glosy polskie w kilku rękopismach łacińskich wieku XV w bibliotekach kapitulnej i uniwersyteckiej w Pradze*. W Pradze.
- R XXII 350–91** – Malinowski Lucjan: *Glosy polskie w rękopiśmie Biblioteki Zakładu Narodowego Ossolińskich z r. 1438 nr 379. ~ S. 382–383 akt łęgonicki*.
- R XXV – 206–91** – Brückner Aleksander: *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy*. [I].
- RKJŁ** – *Rozprawy Komisji Językowej*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Wyd. I. Łódź 1954 i nn.
- Rozm** – *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa*. Z rękopisu grecko-katol. kapituły przemyskiej wyd. Aleksander Brückner. Kraków 1907. Biblioteka Pisarzy Polskich nr 54. ~ Łacińskie teksty, odpowiedniki opracował wraz z ekscerptami śp. Henryk Oesterreicher, doskonały znawca przedmiotu bądź z Biblii, bądź z tekstów średniowiecznych, jak z Petri Comestoris Scholastica historia, i innych źródeł, nigdzie bliżej przez niego nie określonych. Zabytek pochodzi z około 1500 r. Cytowany według kart rękopisu.
- RtGn** – *Wielkopolskie rotty sądowe XIV–XV wieku*. T. V: *Roty gnieźnieńskie*. Zebrał i oprac. Henryk Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz. Poznań 1981. Komitet Językoznawstwa PAN.
- Serm** – Sermones. ~ Rękopiśmienne ekscerpty z kazań z roku 1461–7 z rękopisu kapituły krakowskiej sygnowanego VI 230 (dawna sygnatura 1424/108 Mns.).
- SkargaPłoc** – *Skarga umierającego* (z rękopisu płockiego). **Vrtel** 211–5. ~ Mniej więcej z około 1470 r.
- SprTNW** – V zes. 1, s. 3–21 Pułaski Franciszek. *Pieśni religijne XV w.* Z rękopisów biblioteki ord. hr. Krasieńskich.
- SprTNW** – Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Warszawa 1908 i nn.
- StPPP VIII** – *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis*. Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie. I–II. Editionem curavit Boleslaus Ulanowski.
- Sul** – Tłumaczenie polskie statutów ziemskich... Kodeks Świętosławów. Wyd. Franciszek Piekosiński. **AKPr** III 221–334. ~ Prawa Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły w przekładzie polskim Świętosława z Wojcieszyna z roku 1449; prawa książąt mazowieckich w przekładzie Macieja z Rożana z roku 1450, przepisane przez Mikołaja Sulebę, pisarza i burmistrza wareckiego, w drugiej połowie XV w. Kodeks cytowany według kart rękopisu.
- Vrtel** – Vrtel-Wierczyński Stefan: *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*. Lwów 1930. Lwowska Biblioteka Sławistyczna. T. XII.
- Wisł** – Wisłocki Władysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków 1877–81. Akademia Umiejętności. ~ Nr 301, 305, 562, 836, 1302, 1601, 1723, 1860, 1928, 1942, 1943, 2015, 2030, 2036, 2037, 2049, 2242, 2246, 2251, 2280, 2337, 2340, 2368, 2369, 2377, 2392, 2403, 2416, 2634 glosy; nr 228 słownik łac.-polski; nr 385, 2084, 2251, 2290 proza religijna; nr 2151 proza powieściowa, list Lentulusa; nr 168 zabytki prawne, przysięga ławnika; nr 517, 1860, 1928, 1934, 1942, 1945, 1946, 1947, 2072, 2385, 2620, 2658 pisma ulotne; nr 783, 1928, 2290 zabytki rymowane.
- XIV ex. Pocz** – Łoś Jan: *Początki piśmiennictwa polskiego*. <Przegląd zabytków językowych>. Wyd. 2. popr. Lwów... 1922. ~ S. 231–4 fragment Łopacińskiego, proza dydaktyczna; s. 283 tekst przysięgi z roku 1435 z księgi grodzkiej poznańskiej nr 1378 f. 112 v. z archiwum poznańskiego.
- XV ex. PF** III 176–80 – Przyborowski Józef: *Formulae colloquiorum*.
- XV ex. Zab** – Łoś Jan: *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*. Kraków 1915. Akademia Umiejętności. ~ S. 147–8. 156–7. 209. 512–26. 535–7 glosy; s. 2. 209. 215. 535–7 teksty prozaiczne; s. 537–9. 540–1 zabytki prawne; s. 315. 316. 544–5 pisma ulotne, okolicznościowe; s. 444–5. 447. 451 zabytki wierszowane.

XV med. R XXIII – 268–319 – Brückner Aleksander: *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*. II.

XV p. pr. R XVI 304–72 – Brückner Aleksander: *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*. [I].
ZapWarsz – *Zapiski i rotty polskie XV–XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*.
Wyd. Władysław Kuraszkiewicz i Adam Wolff. Kraków 1950. Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Językowej nr 36.

Bibliografia

Słowniki wraz ze skrótami

- Bańkowski A.: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1–2: A–P. Warszawa 2000 (ESB).
- Brückner A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1927 (SB).
- Indeks a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych*. Red. A. Cieślíkowa i M. Malec. Kraków 1993.
- Linde S.B.: *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1807–1814 (L).
- Sławski F.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5. Kraków 1952–1982 (SSł).
- Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*. Oprac. A. Cieślíkowa przy współudziale J. Szymowej i K. Ry-muta. Kraków 2000.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*. Red. M.R. Mayenowa. T. 1–27. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1999 (SXVI).
- Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. 1–11. Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–2002 (SSłp).
- Słownik staropolskich nazw osobowych*. Red. W. Taszycki. T. 1–7. Wrocław 1965–1987.
- Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Warszawa 1996, wersja komputerowa (SSzym).
- Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda. Wilno 1861 (SWil).

Opracowania

- Bartnicka-Dąbkowska B.: *Adiektywizacja imiesłowów w języku polskim*. Warszawa 1970.
- Basaj M., Siatkowski J.: *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bo-hemizmy (cz. VIII)*. W: „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1971, T. 10, s. 5–34.

- Boryś W.: *Lekcje wybranych wyrazów staropolskich i ich interpretacje etymologiczne*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]1. Red. M. Kucała i Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 121–125.
- Boryś W.: *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*. Wrocław 1975.
- Brodowska-Honowska M.: *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*. Kraków–Wrocław–Warszawa 1960.
- Brodowska-Honowska M.: *Zarys klasyfikacji polskich derywatów*. Wrocław 1967.
- Cieślikowa A.: *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*. Wrocław 1990.
- Cieślikowa A.: *Znaczenie badań onomastycznych dla słowotwórstwa historycznego*. „Poradnik Językowy” 1994, nr 5–6, s. 22–28.
- Cybulski M.: *Z badań nad słowotwórstwem „Psalterza floriańskiego”*. Zagadnienie wpływów czeskich. „Poradnik Językowy” 1994, nr 5–6, s. 35–38.
- Czopek B.: *Przymiotniki na -alny, -arny w historii języka polskiego na tle słowiańskim*. „Polonica” 1978, R. IV, s. 203–214.
- Dick J.H.: *Stopniowanie przymiotników i przysłówków we współczesnej polszczyźnie*. W: *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*. Red. H. Orzechowska. T. 1. Warszawa 1976, s. 43–53.
- Dokulil M.: *Teoria derywacji*. Przeł. A. Bluszcz, J. Stachowski. Wrocław 1979 (oryginał: *Teorie odvozování slov*. Praha 1962).
- Doroszewski W.: *Monografie słowotwórcze*. Cz. 1: *Formacje z podstawowym „-k-” w części sufiksальной*. „Prace Filologiczne” 1928, R. XIII, s. 1–261.
- Doroszewski W.: *Monografie słowotwórcze*. Cz. 2: *Formacje z podstawowym „-l-” w części sufiksальной*. „Prace Filologiczne” 1929, R. XIV, s. 34–85.
- Doroszewski W.: *Monografie słowotwórcze*. Cz. 3: *Formacje z podstawowym „-r-” w części sufiksальной*. „Prace Filologiczne” 1931, R. XV, cz. 2, s. 275–300.
- Doroszewski W.: *Monografie słowotwórcze*. Cz. 4: *Formacje z podstawowym „-n-” w części sufiksальной*. „Prace Filologiczne” 1931, R. XV, cz. 2, s. 423–436.
- Fałowski A.: *Kształtowanie się kategorii superlatywu przymiotników w tekstach staroruskich i starorusyjskich XI–XVII w.* Wrocław 1984.
- Gaertner H.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Cz. 3: *Słowotwórstwo*. Lwów–Warszawa 1934.
- Gawełko M.: *Sufiksy przymiotnikowe w języku polskim, niemieckim i francuskim. Studium z zakresu gramatyki kontrastywnej*. W: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr CDXXI. Prace Językoznawcze 49. Kraków 1976.
- Greszczuk B.: *Konstrukcje porównawcze i ich rozwój w języku polskim*. Rzeszów 1988.
- Grochowska A.: *Przymiotniki z sufiksem -awy we współczesnym języku polskim*. „Język Polski” 1975, z. 5, s. 333–341.
- Grzegorzczkova R.: *Miejsce derywacji przymiotnikowej w semantycznym opisie języka*. „Polonica” 1982, R. VIII, s. 49–55.
- Grzegorzczkova R., Szymanek B.: *Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywistycznej*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993, s. 459–474.
- Grzegorzczkova R.: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa 1979.
- Handke K.: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław 1976.
- Heinz A.: *Funkcja egzocentryczna rzeczownika*. Wrocław 1957.
- Honowska M.: *Ewolucja metod polskiego słowotwórstwa synchronicznego (w dziesięcioleciu 1967–1977)*. Wrocław 1979.
- Honowska M.: *O pojemności znaczeniowej derywatów*. „Język Polski” 1964, z. 4, s. 193–200.
- Jadacka H.: *O interpretacji derywatów odprzymiotnikowych z sufiksem -awy*. „Poradnik Językowy” 1978, nr 4, s. 146–159.

- Jadacka H.: *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa 2001.
- Janowska A.: *Związki frazeologiczne w funkcji podstaw słowotwórczych*. W: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice 27–29 września 2000 r.* Red. K. Kleszczowa, L. Selimski. Katowice 2000, s. 191–196.
- Janus E.: *Z zagadnień ekspresywów przymiotnikowych (na materiale polskim i rosyjskim)*. W: *Teoria tekstu: zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław 1986, s. 99–116.
- Jochym-Kuszlikowa L.: *Przymiotniki z formantem -iv-, -liv-, -čiv- w języku rosyjskim w porównaniu z odpowiednimi formacjami polskimi*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Kallas K.: *Przymiotnik*. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Laskowski, R. Grzegorzczakowa, H. Wróbel. Warszawa 1998, s. 469–523.
- Kallas K.: *Semantyka odrzeczownikowych przymiotników złożonych paratactycznie*. W: *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 5*. Warszawa 1978, s. 383–391.
- Kaproń I.: *Polskie przymiotniki z formantem paradygmatycznym*. W: „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska. T. 50. Toruń 1998, s. 79–93.
- Karpluk M.: *Intensiva przymiotnikowe typu namilosierny*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]3: *Rozwój polskiego systemu językowego*. Red. K. Rymut, W.R. Rzepka. Kraków 2000, s. 137–144.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S.: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1955.
- Klemensiewiczówna [Bajerowa] I.: *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*. Kraków 1951.
- Kleszczowa K.: *Gasnące słowa*. „Prace Filologiczne” 2000, R. XLV, s. 265–274.
- Kleszczowa K.: *Konstrukcje opisujące cechy osobowości*. „Polonica” 1989, R. XIV, s. 9–20.
- Kleszczowa K.: *Metafora SZUFLADY a problem redundancji leksykalnej. Rzecz o nazywaniu zbiorów ludzi*. W: *Język w przestrzeni społecznej*. Red. S. Gajda, K. Rymut, U. Żydek-Bednarczuk. Opole 2002, s. 429–436.
- Kleszczowa K.: *Produktywność modelu słowotwórczego a tendencje rozwojowe słownictwa*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Michałowi Blicharskiemu*. Red. H. Fontański przy współpracy E. Straś. Katowice 2001, s. 46–54.
- Kleszczowa K.: *Rola pożyczek w przekształcaniu polskiego systemu słowotwórczego*. W: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice 27–29 września 2000 r.* Red. K. Kleszczowa, L. Selimski. Katowice 2000, s. 203–208.
- Kleszczowa K.: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998.
- Kleszczowa K.: *Staropolskie nazwy czynności*. „Prace Filologiczne” 1998, R. XLIII, s. 243–249.
- Kleszczowa K.: *Staropolskie pogranicza fleksji i derywacji*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.] 2: *Fleksja historyczna*. Red. M. Kucala, W.R. Rzepka. Kraków 1996, s. 23–30.
- Kleszczowa K.: *Staropolskie wyrażenia przymiotnikowo-rzeczownikowe*. „Prace Filologiczne” 2001, R. XLVI, s. 301–309.
- Kleszczowa K.: *Zanik derywatów a produktywność formantów*. W: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”. Z. 49. Warszawa 1993, s. 69–76.
- Kowalik K.: *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*. Wrocław 1977.
- Kowalik K.: *Przedrostki w systemie przymiotnikowym języka polskiego*. „Polonica” 1978, R. IV, s. 175–201.

- Kowalikówna K.: *Polskie „dziki”, „dziwy” i „dziwoki” na tle ogólnosłowiańskim*. „Język Polski” 1971, z. 4, s. 270–278.
- Krażyńska Z., Rzepka W.R.: *O przymiotnikach z sufiksami: -ity, -isty, -aty, -asty w polszczyźnie XVI i początku XVII wieku*. „Slavia Occidentalis” 1971, T. 28–29, s. 99–129.
- Kreja B.: *Budowa słowotwórcza a budowa fonetyczna wyrazów*. „Język Polski” 1970, z. 1, 2, s. 25–34, 119–131.
- Kreja B.: *Geneza funkcji przymiotnikowego sufiksu -awy (typ białawy, gorzkawy)*. „Język Polski” 1957, z. 5, s. 351–357.
- Kreja B.: *Drobiazgi słowotwórcze*. Cz. 26: *Odczasownikowe przymiotniki na -owy*. „Język Polski” 1992, z. 4–5, s. 154–156.
- Kreja B.: *Przymiotniki od rzeczowników zapożyczonych typu gramatyka, egoizm/egoista, biologia w językach słowiańskich*. W: *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria VII. Warszawa 1988, s. 219–229 (przedruk w: *Idem: Słowotwórstwo polskie na tle słowiańskim*. Studia. Gdańsk 1999, s. 175–185).
- Kreja B.: *Typy słowotwórcze przymiotników derywowanych od rzeczowników na -Tja*. „Prace Filologiczne” 1986, R. XXXIII, s. 263–268.
- Kreja B.: *Z morfologii i morfotaktyki współczesnej polszczyzny*. Wrocław 1989.
- Kucała M.: *Parę uwag o przymiotnikach odrzeczownikowych w staropolskim*. W: *Idem: Polszczyzna dawna i współczesna*. Studia i szkice. Kraków 2000, s. 105–111.
- Kucała M.: *Znaczenie i zasięg przymiotników na -ni (przedni, letni)*. „Język Polski” 1955, z. 1, s. 8–26.
- Kurkowska H.: *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław 1954.
- Kurkowska H.: *Uwagi o żywotnych typach słowotwórczych*. „Poradnik Językowy” 1950, z. 1, s. 3–7; z. 6, s. 4–10.
- Kuryłowicz J.: *O rozwoju kategorii gramatycznych*. W: *Idem: Studia językoznawcze*. Wybór prac opublikowanych w języku polskim. Red. Z. Mieczkowska. Warszawa 1987, s. 116–144.
- Kurzowa Z.: *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*. Warszawa–Kraków 1976.
- Łoś J.: *Gramatyka polska*. Cz. 2: *Słowotwórstwo*. Lwów–Warszawa–Kraków 1925.
- Malec M.: *Początki słowiańskich imion w formie imiesłówów biernych*. W: *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*. Red. J. Rusek, W. Boryś. Warszawa 1998, s. 305–312.
- Moszyńska D.: *Z historii przymiotników typu bezzęby, bezzębego*. W: „Prace Językoznawcze Uniwersytetu Gdańskiego”. Gdańsk 1993, z. 17–18, s. 153–159.
- Moszyński L.: *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa 1984.
- Nagórko A.: *Zagadnienia derywacji przymiotników*. Warszawa 1987.
- Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung*. 2. *Tagung der Internationalen Kommission für slavische Wortbildung*, Magdeburg, 9.–11.10.97. Hrsg. R. Belentschikow. Frankfurt am Main 1999.
- Oesterreicher H.: *Imiesłów bierny w języku polskim*. Kraków 1926.
- Pastuchowa M.: *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych w polszczyźnie*. Katowice 2000.
- Perzowa H.: *Stopniowanie przymiotników polskich z przedrostkiem przy-*. Wrocław 1969.
- Pisarkowa K.: *Historia składni języka polskiego*. Wrocław 1984.
- Puzynina J.: *O dorobku i perspektywach badawczych słowotwórstwa historycznego języka polskiego*. „Prace Filologiczne” 1976, R. XXVI, s. 155–179.
- Puzynina J.: *O modalności w polskich derywatach*. W: *Tekst i język. Problemy semantyczne*. Red. M.R. Mayenowa. Wrocław 1974, s. 225–233.
- Puzynina J.: *Z problematyki opisu słowotwórczego przymiotników dewerbalnych*. W: *Semantyka tekstu i języka*. Red. M.R. Mayenowa. Wrocław 1976, s. 257–268.
- Reczek J.: *Bohemizmy leksykalne w języku polskim końca XV wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

- Rzepka W.R., Walczak B.: „Jakośm... nie wypławił żrzebca szestroka...” (*Archaiczna formacja słowotwórcza w poznańskich rotach sądowych*). W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]1. Red. M. Kucała i Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 93–100.
- Satkiewicz H.: *Formacje przymiotnikowe*. W: D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz: *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej. (Słownictwo rodzime)*. Warszawa 1982, s. 318–382.
- Satkiewicz H.: *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego*. Warszawa 1969.
- Siatkowski J.: *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*. Cz. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Siatkowski J.: *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa 1996.
- Sieczkowski A.: *Struktura słowotwórcza przymiotników czeskich i polskich. Studium porównawcze*. Wrocław 1957.
- Sieradzki A.: *Derywacja przymiotników denominalnych w siedemnastowiecznych księgach miejskich Gniezna*. Poznań 1991.
- Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik. (Materialien der 5. Internationale Konferenz der Kommission für slavische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee. Lutherstand Wittenberg, 20.–25. September 2001). Hrsg. S. Mengel. Münster–Hamburg–Berlin–London 2002.
- Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Katowice 27–29 września 2000 r.* Red. K. Kleszczowa, L. Selimski. Katowice 2000.
- Smółkowa T., Tekiel D.: *Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki*. Wrocław 1977.
- Strutyński J.: *Modele strukturalne przymiotników motywowane przez nazwy miejscowe w języku polskim*. Kraków 1979.
- Szlifersztejnowa S.: *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*. Wrocław 1960.
- Szymanek B.: *English and Polish adjectives. A Study in Lexicalist Word-Formation*. Lublin 1985.
- Taszycki W.: *Imiesłowy czynne: teraźniejszy i przeszły I w języku polskim*. W: Idem: *Rozprawy i studia polonistyczne*. T. 3: *Historia języka polskiego*. Wrocław 1965, s. 114–177.
- Ułaszyn H.: *Słowotwórstwo*. W: *Encyklopedia polska*. T. 3. Dział III: *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*. Cz. 2. Oprac. H. Ułaszyn i inni. Kraków 1915, s. 1–37.
- Ułaszyn H.: *Słowotwórstwo*. W: T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków 1923, s. 207–245.
- Urban M.: *Uwagi na temat typologii formantów wielosegmentowych (na przykładzie przymiotników zakończonych sufiksem -ny)*. W: „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska. T. 50. Toruń 1998, s. 153–158.
- Urbańczyk S.: *Polskie przymiotniki typu przepiękny, przesławny*. „Język Polski” 1945, z. 3, s. 78–82.
- Urbańczyk S.: *Przedrostek gradacyjny na-*. W: *Studia językoznawcze poświęcone Profesorowi Doktorowi Stanisławowi Rospondowi*. Wrocław 1966, s. 79–84.
- Waszakowa K.: *O wartościowaniu w słowotwórstwie*. „Poradnik Językowy” 1991, nr 5–6, s. 180–187.
- Winkler-Leszczyńska I.: *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty, -aty, -asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
- Wortbildung interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand. / Словообразование в его отношениях к другим сферам языка. Materialien der 3. Konferenz der Kommission für slavische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee, Innsbruck, 27.9.–22.10.1999.* Hrsg. I. Ohnheiser. Innsbruck 2000.

- Wójcikowska E.: *Formacje atrybutywne typu podgórski, nadludzki w języku polskim*. Warszawa 1991.
- Wróbel H.: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków 2001.
- Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich. Red. H. Orzechowska. Warszawa 1976.
- Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich. Red. H. Orzechowska. Warszawa 1980.
- Zarębina M.: *Leksemy stopniowalne i niestopniowalne w historii języka polskiego*. W: *Studia historycznojęzykowe*. [T.]3: *Rozwój polskiego systemu językowego*. Red. K. Ry-mut, W.R. Rzepka. Kraków 2000, s. 129–136.
- Zembaty-Michalakowa M.: *Przymiotniki z przyrostkami -ow, -in w tekstach staro-polskich do XVI wieku*. W: „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzy-stwa Naukowego” T. 4. Wrocław 1963, s. 217–282.
- Żwak I.: *Słowotwórstwo przymiotników polskich w jedenastojęzycznym słowniku A. Ka-lepina z 1590 r.* Wrocław 1984.
- Бромлей С.В.: *Образование несогласуемой формы и история членных форм сравнительной степени в русском языке XI–XVII вв.* В: *Матерялы и иссле-дования по истории русского языка*. Москва 1960, s. 177–234.
- Лизунова Е.Ю.: *Семантика транспонированных (относительных) прилагатель-ных в разноструктурных языках (на материале французского и русского языков)*. [Автореферат диссертации на соискание учебной степени кандидата филологи-ческих наук]. Москва 2002.
- Нещименко Г.П.: *История именного словообразования в чешском литературном языке конца XVIII–XX вв. (прилагательное)*. Москва 1968.
- Харитончик З.А.: *Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка*. Минск 1986.

Indeks staropolskich derywatów przymiotnikowych

Indeks zawiera derywaty przymiotnikowe odnotowane w tekstach do roku 1500. Uwzględniono jedynie derywaty powstałe na bazie nazw pospolitych. Ze względów technicznych zrezygnowano z nawiasów sygnalizujących uwspółcześnienie postaci fonetycznej leksemu, choć wariantywność fonetyczna jest sygnalizowana – pod postacią zasadniczą podany jest ciąg (pomniejszoną czcionką), zamknięty numerem strony. Skrót *p.* oznacza, że wyraz pojawił się w przypisie na podanej stronie. Gwiazdka umieszczona po wyrazie sygnalizuje, że w *Sstp* brak derywatu, że to domniemana postać przymiotnika (zob. s. 11). Cyframi rzymskimi wskazywana jest homonimia.

adamaszkowy 76, 77, 79	apotekarski 26	beźmierny
akademski 24, 26	archanielski	beźmierny 130, 131
aksamitny	archanjelski 26	beźmiłościwy 66, 130,
eksamitny 36, 38, 79	atłasowy	131
aksamitowy	hatłasowy 77, 79	beźmirny
aksamientowy 79	augsburski	beźmierny 131
akski 23, 24, 26	hauszperski 24, 26, 150	beźpieczny 131, <i>p.</i> 131
alabastrowy 76, 79, 150	bałwański 25, 26	beźprawny 131
amsterdamski	barani 77, 125	beźprzeźpieczny 131, <i>p.</i>
ostrodamski	baranowy 79	131
ostrodamski 25, 26	barańczy 77, 101, 125	beźszkodny 130, 131
angielski	barłożny 38	beźwinny 130, 131
anjelski 25, 26	bartny 38	będący 105, 106
anielski	baruski 24, 26	białogrzywny 137, 138,
anjelski 25, 26	bawoli 77, 125	139
antychrystowy	bawołowy 76, 79	białogrzywy 138
antykrystowy 79	bazyliżskowy	białonogi 137, 138, 139
apostolski 24, 25, 26, 148	bażyliżżków 79	biecki
aptekarski	bednarski 23, 26	bieczski 24, 26, 150

biedny 38
 bieliznowy 76, 77, 79
 biodraty 86, 87
 biodrowy 38
 biskupi 122, 123, 124, 125, 150
 biskupowy 76, 77, 79, 123, 150
 bisowy 79
 blaskaty 86, 87
 blaskooki 138, 139
 blekotliwy
 blegotliwy 71, 72, 73, 151
 blikawy 64, 65, 151
 bliski 20, 25, 99
 blizi 25
 bliższy 19
 bluszczowy 79
 bluźny 121, 122, 125
 bławatny 38
 błędny 38
 błękitny 38
 błogosławiony 107, 108, 109
 błogosławny 108, 114, 139
 błotny 36, 38
 bobrowy 77, 79
 bociani 122, 125, 161
 bogaty 87
 bogobojny 139
 bogomyślny 138, 139
 bogosławiony 107, 108
 bojaźliwy 37, 70, 71, 72, 73
 bojaźny 37, 38, 71, 121, 125
 bojomocny 138, 139
 bojownikowy 79
 bojowny 57, 58, 59
 bojowy 58, 78, 79
 bokowy 80
 bolesny
 boleśny 38
 boleściwy 66, 68
 borowy 76, 77, 80
 boski

bożski 25, 26
 boży 124, 125
 bracki 148
 bracski 24, 25, 26, 37
 bratni 31, 32, 33, 37, 38
 bratny 36, 37, 38
 bratowy 78, 80
 brodaty 87
 brodowy 80
 bronny 38
 brucki
 brucski 23, 24, 26
 brudny 38
 brukselski
 bruselski 23, 24, 26
 brunatny
 bronatny 38
 brzemienny 38
 brzeźny 38
 brzoskwiniowy
 broskiniowy
 brzoskiniowy 77, 78, 80
 brzozowy 77, 80
 brzydliwy* 70
 bujny 35, 38
 bukowy 80
 bułatowy 80
 burgrabi 125
 bursztynowy 80
 bydgoski
 budgostski 26
 bydlny 36, 38
 bykow 76, 80
 były 111
 bytni 32, 38
 bytny 38
 bżowy
 bezowy 76, 77, 78, 80
 cedrowy 76, 77, 78, 80
 cegielny 37, 38, 60
 ceglany 37, 60, 61
 celny 38, 79
 cerkiewny
 cerekwny
 cyrkiewny
 cyrkwny 36, 38
 cesarski 24, 25, 26, 27, 77

cesarzowy 25, 77, 78, 80
 chąsiebny
 chądziebny
 chąziebny 38
 chełmiński
 chałmieński
 chełmieński 26, 27
 chełpliwy* 70
 chętny 38
 chlebny 36, 38
 chlebowy 76, 80
 chlubny
 chlubny 35, 36, 38, 151
 chłopi 122, 125
 chłopski 125
 chłupaty 87
 chocholaty 87
 chorągiewny 38
 chorążny 38
 chowały 111, 112
 chropawy 64, 65
 chrzestny
 krzesny
 krzestny 38
 chrześcijański
 krześcijański
 krześcijiński 25, 26, 27
 chustny 36, 38
 chutki 98, 99
 chwalebny
 falebny 19, 35, 38, 114
 chwalny 35, 36, 38
 chwatliwy 73
 ciasawy 65, 89
 ciężebny 39
 cielesny
 cielestny 39
 cielestni 31, 32, 39, p. 162
 cielęcy 37, 121, 123, 125
 cielętny 35, 37, 39, 123
 I. cielny 36, 39, 150
 II. cielny 35, 39
 ciemniczny 36, 39
 ciemnocisawy 138
 ciemnorydzy 138, 139

ciemnosiwy 137, 138, 139
 ciemny 39
 cienki 98, 99, 159
 cierniowy
 cirniowy 78, 80
 cierpiący 71, 106
 cierpiętliwy
 cirpiędliwy
 cirzpiędliwy 70, 71, 73, p. 70
 cierpki
 cirpki
 cirzпки 99
 cierpliwy
 cirpliwy 72, 73
 ciesielski 26, 27, 62
 cieślin 62, 63
 ciężki 19, 99
 ciężny 39
 ciotczany
 cietczony
 ciotczony 59, 60, 61, p. 61
 cisawy 64, 65, 151
 cisowaty 64, 88, 89, 90, 150, 151
 cisowy 76, 80, 89
 cłowy 80
 cnotliwy
 czsnotliwy 70, 73
 cudny
 czudny 39
 cudzieziemcowy 136
 cudzokrajny 139
 cudzołożny 139, 140
 cudzoziemcowy 80, 139
 cwikowski 24, 27
 cynderdortowy
 cynderdotowy 80
 cyniany 60, 61, 89
 cynowaty 89, 90
 cynowy
 cenowy 60, 89, 80
 cyprysowy
 cypryszowy 76, 80
 czarnobrewy
 czarnobrwy 121, 138, 140
 czarnoksięski 25, 138, 139, 140
 czarnoksiężny 25, 138, 140
 czarowny 57, 58, 59
 czciwy* 66
 czczywy 68
 czekający 106
 czeladny 36, 35, 39
 czelny 36, 39
 czerniwy
 czyrniwy 66, 68, 161, 169
 czerwcowy
 czyrwcowy
 czyrwcowy
 czyrzwcowy
 czyrzwcowy 80
 czerwiony
 czyrzwiewy 80
 czerwonicisawy
 czyrwonicisawy 137, 138, 140
 czeski 26, 27
 czesni 39
 I. czesny
 czasny
 czaśny
 cześny 39, 114
 II. czesny
 czesny 39
 cześni 32
 częstny 39, p. 39
 człeczy 123, 125
 człowiecki 25, 27, 123, 124
 człowieczeński 23, 27, 123, 124
 człowieczy 25, 122, 123, 124, 125, 126
 czubaty 87
 czujny 35, 36, 39
 czwartkowy
 czwartkowy
 ćwiartkowy 80
 czwartoletni 138, 139, 140
 czworzecznny 140
 czynny 36, 37, 39, 89
 czynowaty 37, 88, 89, 90
 czynszowy 80
 czyrwcowy
 czyrwcewy 75
 czyrzwiewy 75
 czyścowy
 czyscowy 76, 80
 ćwierciowy 80
 ćwikielny 39
 daleki 99
 damaszkowy 80
 daremny 35, 39, 149
 darmy 121, 122, 124, 126
 dąbrowny 39
 deskowy 80
 dębowy 80
 diabelski
 dyjabelski 25, 26, 27
 diabłowy
 dyjabłow(y) 25, 80
 długomyślny 137, 140
 długowieczny
 długowieczni 139, 140
 długowieli 138, 140
 długowielki 121, 137, 138, 140
 dłużników 80
 dłużny
 dłužen 39
 dniowy
 dniewy 75, 80
 dobrotliwy 70, 71, 72, 73
 dobrowolni 138
 dobrowolny
 dobrowolni 137, 138, 139, 140
 dobytczy 122, 123, 125, 126
 dojny 35, 39
 dokonały 111, 112
 doktorowski 23, 27
 dolni 39
 dolny 33, 39, 79
 dołkowaty 89, 90
 dołowy 80

dołożni 34
 domniemany 109
 domowny 57, 58, 59
 domowy 58, 77, 78, 80
 domyślny 39
 doradny 39
 dorosły 112
 doskonały 111, 112
 dostaczeni 31, 34, *p.* 162
 dostateczni 33
 dostateczny 17, 39
 dostatni 33
 dostojny 37, 39
 doszły 111, 112
 dośpiały 112
 dotyczyć 39
 dowodny 39
 drakowy 76, 80
 drapieżliwy 37, *p.* 70, 71, 73
 drapieżny 35, 37, 39, 71
 drewniany 60, 61
 dręchły 111
 drobny 39
 drogostny 38, 39
 drużny 35, 38, 39
 drzewiany 59, 60, 61, 77
 drzewiejszy 100
 drzewny
 drewny 39, 60, 77, 79
 drzewowy 60, 77, 80
 drzwiany 60, 61
 duchowny 57, 58, 59
 dupiasty 93, *p.* 93, 94
 dupniasty 93, *p.* 93, 94
 dupny 93
 duszny 39, 58
 dwoisty 95, 97, 149
 dwoity 91, 92
 dworny 34, 38, 39
 dworowy 76, 80
 dworski 38
 dwójmowny 137, 140
 dwuletni 138, 139, 140
 dymowy 80
 dyrdyndejowy 80
 dziakielny 38, 39

dziarski
 darski 98, 99
 dziecięcy 25, 37, 121, 123, 124, 126
 dziecinni 31, 39
 dziecinny 25, 33, 35, 37, 39, 123, 124
 dzieciński 23, 25, 27, 37, 123, 124
 I. dziecki
 dziecski 25, 27, 123, 124
 II. dziecki
 dziecski 27
 dziedzicki
 dziedzieski 23, 25, 27, 37
 dziedzicowy 25, 37, 80
 dziedziczny 25, 37, 39
 dziedziczny *p.* 25, 39
 dziedziny *p.* 25
 dziedźny 39
 dzielni 31, 32, 33, 39
 dzielny 33, 36, 39
 dzienny 39
 dzierzętny
 dzirzętny 34, 40, *p.* 162
 dziesięcinny 39
 dziesięcistrunny 137, 139, 140
 dziewczęcy 125
 dziewczcy 62, 101, 124, 125, 126, 155
 dziewczyn(y) 62, 63, 126
 dziewczicy 102, 123, 124, 126
 dzisi 122, 124, 126
 dzisiejszy 100, 159
 dziurawy 64, 65, 160
 dziwni 32, 40
 dziwny 40
 dziwoki 99
 dziwopłodny 138, 139, 140
 dźwięczny
 dźwięczny 40
 dżdżowy 80
 eburowy

aburowy 76, 80
 eski 23, 24, 27
 faleszny 37, 40, 58
 fałszowny 37, 57, 58, 59
 fałszywy 37, 58, 66, 67, 68
 faraonow(y) 77, 78, 80
 figowy
 fikowy 76, 77, 80
 figułow(y) 80
 filozofowy 80
 fiołkowy
 fijołkowy 80
 floreński 27
 folwarczny 76
 folwarkowy
 forwarkowy 80
 forsztosowy 80
 fortelny
 fortylny 38, 40
 francki
 francski 23, 27
 fraternalny 34, 35, 40, *p.* 162
 fryjowny
 frejowny 57, 59
 fukawy 64, 65
 gadowy 80
 gagatkowy 80
 gajny 40
 gajowy 80
 gałęzisty 95, 96, 97
 ganiebni 32, 33
 garbarski 26, 27
 garbaty 87, 89, 90
 garbowaty 88, 89, 90, 150
 garncarski
 garnczarski 27
 garncowy 80
 gawronow(y) 80
 gębołysy 121, 138, 140
 gędziebny 40
 gęsi 126
 gierzynkowy
 girzynkowy 80
 gliniany 59, 60, 61, 150
 gliniasty 60, 94, 160

glinny 60
 głoźnowy 80
 gładki 99
 głęboki 99, 159
 głodny 40
 głośny 40
 główny 40
 gniewiwy 37, 66, 67, 68, 71
 gniewliwy 37, 67, 71, 72, 73
 gniewny 35, 37, 40, 67, 71
 gnojny 40
 gnojowy 80
 gnuśny 40
 godliwy 37, 70, 73
 godni 40
 I. godny 33, 37, 40
 II. godny 40
 godziętny 34, 37, 40
 godzinny 40
 gołąbkowy
 gołębkowy 77, 80
 gołębi 77, 121, 123, 126
 gołębiczy 102, 124, 125, 126
 gołębkowy 123
 gołęby 77, 121, 123, 126
 gonny 40
 gontowy 80
 gończy 101, 126
 gorący 106
 gorczycowaty 37, 88, 89, 90, 94, 151
 gorczyczasty 37, 89, 94
 gorczyczny 36, 37, 40, 89
 gorlicki
 gorlicski 27
 gorzki
 gorki
 gorski 99
 gospodarski 26, 27
 gospodnowy 19, *p.* 19, 80
 gospodzinow 80
 gościni
 gościny *p.* 40, 62, 63
 gościnny 40, 62, 63, 148
 gościny *p.* 40, 62, 63, 155
 gościow(y) 63, 80
 gotowny 57, 58, 59
 gotowy 58, 80
 górny 25, 37, 38, 89
 górówaty 37, 89, 90
 górski 24, 25, 27, 37, 38
 grabowy 80
 gradowy 80
 granatowy *p.* 75
 granicznymi 32, 40
 grecki 27
 grobowy 80
 grodzki
 grodzki 23, 24, 25, 26, 27, 148
 gromowy 80
 gronny 36, 40
 gronostajowy 80
 gronowy 80
 groszowy
 groszewy 75, 80
 grozim* 109
 groźni 33, 40
 groźny 40
 grubawy 64, 65, 160, *p.* 169
 gruntowny 57, 58, 59
 grzbietowy
 chrzębtowy
 chrzypowy 81
 grzechowy 37, 76, 81
 grzeszni 40
 grzeszny *p.* 19, 35, 36, 37, 40, 79, 130
 grzybieniów 81
 gumieny 40
 guśny 35, 40
 gwałciwy 37, 58, 66, 67, 68, 77
 gwałtowny 37, 57, 58, 59, 67, 76, 77, *p.* 77, 81
 gwarny
 gwarzny
 gworzny 40
 gweśni 34
 gwiazdny 40
 gwiazdomocny 138, 140
 hadowy *p.* 75
 haftarzowy
 heftarzew(y) 81
 haniebni 40
 haniebny
 ganiebny 40
 harasowy 81
 harnaszowy 81
 hauszperski 27
 hąsiorowy *p.* 75
 hiacyntowy
 jacyntowy 81
 hiszpański
 huspański
 uspański 27
 hlizowy *p.* 75
 hołdowny 57, 58, 59, *p.* 77
 hołdowy 58, *p.* 77, 81
 igrzywy 66, 68
 ilny 37, 40, 89
 iłowaty 37, 89, 90
 inacny 40, 149
 inakszy 100
 iprski 27
 irszany 59, 61
 istni 32, 40
 istny 96
 istny
 isny 40
 iścinnny
 hiścinnny 38, 40, 96
 iścisty 95, 96, 97
 iścowy 96
 iścowy
 iścowy 81
 iścnośćny 40
 jabłczany 37, 60, 61, 91
 jabłeczny 37, 40, 60, 91
 jabłkowity
 jabłkobity 92, 37, 60, 91
 jabłkowy 60, 81, 91
 jabłonowy 81
 jadowity 91, 92

jadowy 81, 91, 92
 jagielny 40
 jajeczny 36, 40
 jałowcowy 81
 jałowy *p.* 78, 81
 jarny
 jerny 40
 jarzany 108
 jarzębi 125, 126
 jarzny 40, 108
 jarzym* 109
 jarzynny 36, 40
 jaskółczy
 jaskółczy 102, 123, 125,
 126
 jaskółczy 11, 63
 jaskółczyn
 jaskółczyn 62, 63
 jaskrzawy 64, 65
 jaszczeryczy 102, 123,
 125, 126
 jaszczowy 81
 jateczny 41
 jawni 32, 33, 41
 jawny
 jewny 37, 41
 jaworowy 81
 jazowy 81
 jednacki 26
 jednacki
 jednacki 23, 27
 jednały 108, 111
 jednany 107
 jednany 108
 jednoczesny 139, 140
 jednooki 121, 138, 139,
 140
 jednoręki 121, 138, 139,
 140
 jednoróżcowy 81, 136
 jednostajny
 jenostajny 139, 140
 jedny 41
 jedwabni 32, 41
 jedwabny
 jedbawny 41
 jedyny
 jedziny 62, 63, 149

jegojski 27
 jeleni 11, 124, 126
 jeleńczy 101
 jemienny 41
 jesienny 41
 jesionowy
 jesioniowy 81
 jestny 36, 41, 151
 jezdecki 27, 111
 jeżdżały 111, 112
 jęczmieni
 jęczmienni 32, 37, 122,
 123, 126, 150
 jęczmieni 32, 33, 34, 41
 jęczmienny 36, 37, 41,
 121, 123
 jędrny 41
 jęczyny 41
 jodłowy
 jedłowy 81
 jrzwały 111
 jrzemy
 żrzemy 109, 110
 juchowy 81
 jutrzejszy
 justrzejszy 100, 149, 159
 jutrzenni 32, 41
 jutrzni 41, 122
 jutrzniejszy 100
 jutrzny
 jutrzni 41, 121, 122,
 124, 126
 kacerny 41
 kadzidlni 31, 32, 41
 kadzidlny 41
 kalanny
 kalenny 38, 41
 kalcerski 27
 kalendowy 81
 kalinowy *p.* 75
 kamchowy 81
 kamieniowy 81, 96, 123,
 124
 kamienisty 123, 124
 kamienisty 95, 96, 97
 kamienny
 kamionny 36, 37, 41, 96,
 123, 124, *p.* 126

kamieny
 kamiony 37, 96, 121,
 122, 123, 124, 125,
 126, 148
 kanclerzow(y)
 kanclerzew(y) 81
 kantorow(y) 81
 kapitulow(y) 76, 81
 kapitulny 36, 41
 kapłani 25, 77, 122, 123,
 124, 126
 kapłanow(y) 25, 77, 81,
 123, 124
 kapłańki 24, 25, 27, 77,
 123, 124
 kapłonny
 kapłunny 35, 41, 81
 kapturowy 81
 kapustny 41
 karczennikow(y) 76, 81
 karczenny 41
 karczmarz 27
 karmni 32, 41
 karmny 41
 kasztelanow(y) 76, 81
 kasztelański 24, 27, 150
 katedralski 23, 24, 27,
 148
 katowski 27
 kaznodziejski 27
 kądziółowy 81
 kątny
 kętny 41
 kątowy 81
 kędzierzawy
 kędzierawy 65, 160
 kępiasty 95, 97
 kęsy 124, 126
 kijowy 81
 kiktawy 64, 65
 kilawy 64, 65
 kisiały 111, 112
 kisowy 81
 kitajczany 59, 60, 61
 kitajkowy 60, 81
 klasztorny 41
 kłatewny 41, 57, 59
 klecawy 64, 65

klejnotny 41
 kleszczny 41
 klonowy 81
 kluzawy 64, 65
 kłobuczkowasty
 kłobuczkowiasty 94
 kłokietliwy 72, 73
 kłokoczkowy 81
 kłopotliwy 71, 73
 kłopotny 41, 71
 kmieciov(y)
 kmieciov(y) 25, 76, *p.*
 77, 78, 81, 123, 124,
 155
 kmieciovski 25, 77, *p.*
 77, 123, 124
 kmiecki
 kmiecki 24, 25, 77, 27,
 123, 124
 kmiecy 25, 77, 123, 124,
 126
 kmociowski 23
 kmotowski 27
 knapski 26, 27
 kniazi 126
 kniaziów 81
 kobylny 35, 36, 41
 koczczy
 koczy
 kotczy 102
 koftyrowy
 kaftyrowy 81
 koguci 161
 kokotowy 81
 kolczy 77, 101, 123, 124,
 126
 kolebczany 61, 61
 kolendrowy
 kolijandrowy 81
 koleński 26, 27
 kolni 33, 34, 77, 123, 124
 kołowrotny 41
 kołowy 77, 81, 123, 124
 kołtryski 26, 27
 komendorow(y) 81
 kominowy 81
 komorniczy 102, 126
 kompletny 41
 komudny 38, 41
 konieczni 32, 41
 konieczny 41
 konikowy *p.* 75
 koniowy 25, 77
 koniowy
 koniewy 81
 konopny 41
 konwencki
 konwenski 23, 24, 27
 kończaty 87
 koński 24, 25, 26, 27
 kopacki
 kopacski 27
 kopieniczy 102
 kopienniczy 102
 kopijniczy
 kopieniczy
 kopienniczy
 kopinicz
 kopinniczy 102, 124, 126
 koralowy 79
 korczakowy
 korczagowy 81
 korzeczný 38, 41
 korzenisty 37, 95, 96, 97
 korzenny 37, 41, 96
 korzystny
 korzysny 41
 kosmaty 86, 87
 kosteczny 41
 kostny 41
 kosztowny 57, 58, 59
 kościelni 31, 41
 kościelniośetni 31
 kościelny 36, 37, 41, 79
 kościołow(y) 37, 81
 kołłowy 81
 kotny 41
 kotowy *p.* 75
 kowalów 25, 81
 kowalski 25, 27
 kozi 11, 124, 126
 koziołkowy
 koziełkowy 81
 kozłowy 81
 kożany 60, 61
 kradziebny 41
 krajny 41
 krakowski 27
 kramarski 27, 37
 kramny 37, 41
 krasny 41
 krasomowy 121, 122, 138,
 140
 krasorzeczný 140
 krawiecki
 krawiecki 27
 kreptuchowy 81
 krewny 41
 krnabrny
 knabrny
 krabrny
 krnabrny 35, 41
 krokiewny 41
 kropierzowy
 kropierzowy 75, 81
 krostawy 64, 65
 krowi 12, 126
 królewski 23, 24, 25,
 26, 27, *p.* 77
 królikow(y) 82
 królow(y) 25, 76, 76, 77,
p. 77, 78, 79, 82
 krótki 99
 kruchki 99
 krukowy 76, 82
 kruszcowy 82
 krwawny 41, 64
 krwawy
 krawy 64, 65, 151, 153,
 155, 160
 krygowy 82
 krzemieny 41
 krzepki 99
 krzywogłowy 122, 137,
 138, 140
 krzywogranny 138, 140
 krzywousty 122, 138, 139,
 140
 krzyżowy 78, 82
 książęcy 25, 121, 123,
 124, 126
 księski 25, 26, 27, 123,
 124

księży 25, 122, 123, 124,
126
kształtowny
kstałtowny 59
kulawy 64, 65, 151,
160
kuni 124, 126
kupcowski 23, 24, 25,
27, 77, *p.* 77, 123, 124
kupcowy 123, 124
kupcowy 25, 77
kupcowy *p.* 77, 82
kupczy 25, 37, 77, 101,
123, 124, 126
kupiecki
kupiecki 25, 27, 123, 124
kupny 25, 41, 58, 77
kupowny 37, 57, 58, 59,
123, 124
kurowy 76, 82, 123
kurwi 124, 126
kurzy 77, 123, 126
kwapliwy* 69
kwapny 35, 42
kwaśny 42
kwiatopłodny 138, 140
kwietny
kwiatny 31, 32, 42
ladrowany 107
laicki 28
landowany 107
laskowy 82
latoroślny
latorośny 42
latosi 122
latosi 124, 126
ledzki 28
legacki 28
legawy 65
lejmprykowany 107
lekarski 28
lekki 98
lemieszowy *p.* 75
leniwy 67, 68, 151
leński
liński 25, 28
lepki
lipki 99

lerski 24, 28, 148
lesny 35, 42
leszczny 42
leśni 31, 32, 42
leśny 42
letni 32, 33, 42
lewicki
lewicki 28
lękawy 64, 65, 71
lękliwy 64, 71, 73
licemiernicki
licemiernicki 25, 28, 123
licemierniczy 25, 102,
123, 126
lichotny 42
lichtarzowy 82
lichwny
lifny 42
licowy 82
liczny 42, *p.* 133
liliowy
lilijowy 82
limski 24, 28, 148
lionński 24, 28
lipowy 82
listowaty 88, 90
listowy 82
litościwy
lutościwy 66, 67, 68
litośny
lutośny 42
lity 107, 109
lniany
ilniany
lnianny
lnieny 61
logiczny
loiczny 42
losowy 82
łściwy
ilściwy
lciwy 67, 68, 71, 154
lubawy 66
lubieżliwy 72, 73
lubieżni 32, 33, 42
lubieżny
libieżny
lubieżny 35, 42

ludzki 24, 25, 26, 28,
155
łuński
lindzki 24, 25, 28
lwowski 23, 24
lwowski 25, 28, *p.* 77
lwowy 25, *p.* 77, 82
łaciński 28
łączący 37
łączny 35, 36, 37, 42,
105, *p.* 122
łagodliwy 71, 74
łagodny 42, 71
łakniący
łączący 37, 105
łakomy 37, 105, 109, 110
łakotny 42
łanowy 82
łasiczny 36, 42, 102,
123
łasiczy 123, 124, 126
łaskawy 153
łaskawy 64, 65, 66
łaskliwy 71, 72, 74
łaszczany 61
łatny 36, 42
ławeczny 42
ławniczny 42
ławny 42
łaziebny 38, 42
łezny
słезny 36, 42
łękowaty* 88, *p.* 169
łodny 42
łokietny 42
łoński 24, 28, 149
łosi 126
łotrowski 23, 28
łowiecki
łowiecki 28
łożny 42
łubowy 82
ługowy 82
łunakowy 82
łupieżowy 82
łużny 42
łysogęby 122, 138, 140
łzawy

sławy 64, 65, 66, 151,
 160
 łązi 122, 126
 łąwy 67, 68, 154
 machelski 24, 28
 maciczny 42
 macierzy 96, 123, 124,
 126
 macierzyn 63
 macierzyny 63, 124
 macierzyny 63, 96
 macierzysty 95, 96, 97,
 123, 124
 macierzynny 96, 121,
 123, 124, 126
 magdeburski
 majdborski
 majdburski
 marborski
 mejdburski 25, 28
 majdborski
 majdburski
 marborski
 mejdburski 24
 majestatowy 82
 majowy 82
 maluczki 102, 170
 małutki 102, 170
 małżeński
 małżeński 25, 26, 28
 małżowy
 małżowy 82
 marcielnny 42
 marnotratny 140
 marnotrawny 138, 139,
 140
 maślny 42
 matczyny 63, 64
 mchowy 37, 77, 82, 87
 I. meszny 36, 42
 II. meszny 37, 42, 77, 87
 męczenniczy 102, 126
 męczyński 25
 męczyznnny 25
 męski 25, 26, 28, 37,
 38, 77
 mętłowy 82
 męzaty 87

męczyński 28
 męczyznnny 35, 42, *p.*
 126
 męczyzyny 121, 126
 męzyny 25, 35, 37, 38,
 42, 77, 79
 męzowy 25, 37, 77, 82
 miałki 99
 miany 111
 miązsy
 miązsy 100
 mieczowy
 mieczowy 76, 82
 mieczykowy *p.* 75
 miedziany 60, 61
 miedzi 31, 32, 42
 miedzny 42, 149
 miejski
 miejscski
 miescki
 miescki
 miescki 24, 25, 26, 28
 mierny
 mierzny 35, 36, 42, 118
 mierziaty
 mirziaty 37, 86, 87
 mierzny
 mirzny 42, 36, 37, 87
 miesiadowy
 miesiadow 82, 75, 37, 60,
 75, 77
 miesiadowany 37, 60, 61,
 77
 miesiadowy 37, 42, 60, 77
 miękki
 mięki 99
 mięsisty 95, 96, 97
 mięsny
 mięsny 36, 42, 96
 mięsopustny 42
 migdałowy 82
 milski
 mylski 28
 miluczki 102
 milutki 102
 miłosierdy
 miłosirdy 37, 121, 122,
 123, 124, 126

miłosierdziwy 37, 68,
 123, 124
 miłosierny
 miłosierdny 37, 42, 114,
 123, 124
 miłosirdy 123
 miłosny
 miłosny 42
 miłościwy 66, 67, 68,
 130
 miłozyny 140
 minęły 112
 ministrowski 23, 28
 miodny
 miedny 38, 42
 miodowy miodowy 38,
 76, 82
 mirny 42
 mirtowy *p.* 75
 misny 43
 mistrowny 25, 57, 58,
 59
 mistrzowny 25, 59
 mistrzowski 23, 25, 26,
 28, 58
 mistrzski 28, 58
 młodziwny 43
 młynny 25, 38, 43
 młyński 25, 28, 38
 mniski 26, 28
 mnogi 35
 mnożny 35, 36, 43
 mocny *p.* 19, 37, 43
 modlacy 104
 modlebny 43
 modlitebny 43
 modrzejowy 82
 modrzewiowy
 modrzewowy 82
 modzelowaty
 modzelewaty 88, 90
 mogacy 106
 momotliwy 72, 74
 moneterowy 82
 morowy 17, 82
 morski 25, 28
 mosiadowy
 mosiadowy 82

mosiężny 36, 43, 79, 150
 motylowy 82
 mowny 36, 43, 151
 mrokowy 82
 mszaty 77, 87
 mściwy 67, 68
 murarski 28
 murny 43
 murowany 108
 murowy 82
 murzyński 25, 28
 muszkatowy 82
 mylny 35, 36, 43
 mysi
 myszy 87, 94, 123, 124,
 126
 myszasty 86, 94, 123,
 124
 myszaty 86, 87, 94,
 123, 124
 myśliwy 67, 68
 mytny 43
 nabożny 130, 131
 naczczywy 115, *p.* 131
 nacerwony
 naczyrzwien 115, 161,
 169
 nadobny 20, 114, *p.* 114,
 131, *p.* 131
 nadolny 131
 nadostojny 119, 115, *p.*
 115
 nadpełny 115
 nadpiwniczny 132
 nadprzyrodzony 108,
 109
 nadworny
 nadworzny 131
 nagórny 131
 najemny 36, 151
 najemny
 najamny 36, 43
 nakładny 36, 43
 nakonieczny 130, 132
 należący 104, 105
 nałożny 43
 nałysion 108
 namacny 43

namłośiorny 115
 namiotni 31, 34
 naporliwy 71, 74
 naporny 43, 71
 naprawny 43
 naprzykry 19, 115
 narodowy 82
 naroczy 92, 123, 124,
 126
 naroczysty 92, 95, 96,
 97, 123, 124
 naroczyty 91, 92, 95,
 123, 124
 narożny 131, 132
 nasilny 19, 43, 115
 naszeroki
 naszyroki 115, *p.* 115,
 173
 naśladowy 109, 110
 natyły 112
 nauczony 108
 nawałny
 nawalny 43
 nawieliki 115, *p.* 115,
 173
 nawierzchni
 nawirzchni 130, 132
 nawrzemienny
 nabrzemienny 130, 132
 nędzny 43
 niebieski 25, 28
 niecierpiący
 niecirpiący 116
 nieczciwy 66
 niedomniemały *p.* 111
 niedomniemany
 niedomnimany 116
 niedostaczony 116
 niedzielny 36, 43
 niedźwiadkowy 82
 niedźwiedzi
 międzwiedzi 124, 126
 niemiecki
 niemiecki 28
 niemniący 116
 nienabytny *p.* 116
 nienasycony 116
 nienazdały *p.* 111

nieobejrzany
 nieobeżrzany 116
 nieobejrzący
 nieobeżrący
 nieobeżrzący 116
 nieobeżrzany 116
 nieodezwany 116
 nieodkładny *p.* 116
 nieodłożliwy 11, *p.* 69
 nieogarniony 116
 nieopatrzny *p.* 116
 nieosiadły *p.* 111
 nieosiągły *p.* 111
 niepłodliwy 11, *p.* 69
 niepodobny *p.* 19, 20
 nieporuszony 107, 161,
 169
 niepowiedny *p.* 116
 niepoznany 116
 nieprawny *p.* 116
 niepróchnisty 95
 nieprzebadany 116
 nieprzebrany 116
 nieprzeliczyty 91
 nieprzemienny *p.* 116
 nieprzemienny *p.* 116
 nieprzemierzony 116
 nieprzemożny *p.* 116
 nieprzenośny *p.* 116
 nieprzepiękły *p.* 111
 nieprześcigniony 117
 nieprzewłoczny *p.* 116
 nieprzewłoczony 117
 nieprzyjacielny 25, 77
 nieprzyjacielow(y) 25,
 77, 78, 82
 nieprzyjacielski 25, 28, 77
 nieprzyrównany 117
 nieprzystępliwy *p.* 69
 nierodny *p.* 116
 nierozdzielny 117
 nierozliczany 117
 nierozłączony 117
 nierozmierzony 117
 nierozwiązany 117
 nieruszający 106
 nieruszający 117
 nieskłonny *p.* 116

nieskonany 115
 nieskrócony
 nieukrocony 117
 niesromieźliwy *p.* 19, *p.*
 69
 nieszporny
 mieszporny 36, 43
 nieścierpięśliwy
 nieścirpiedliwy *p.* 69
 nieścigły *p.* 111, 117
 nieścigniony 117
 nieświadczony
 nieświaczony 107
 nietoperzowy
 nietopyrzowy 82
 nieuczciwy *p.* 69
 nieuczliwy *p.* 69
 nieugoniony 117
 nieukrócony
 nieukrocony 117
 nieuzdrowiony 117
 niewczesny 142
 niewidomy 110, 159
 niewieliczki
 niewieliczki 102
 niewiescki
 niewieski 25, 28, 123
 niewieści 25, 123, 124,
 126, 127
 niewolniczy 102, 123,
 127
 niewybadany 117
 niewybadliwy *p.* 69, *p.*
 116
 niewybadny *p.* 116
 niewymowiący *p.* 116
 niewymowny *p.* 116
 niewymóżony 117
 niewymówiony 117
 niewymyślny *p.* 116
 niewypowiedny *p.* 116
 niewyprawny *p.* 116
 niezagaszony 117
 niezamącony 117
 niezmierny *p.* 116
 niniejszy
 ninieszy
 nyniejszy

nyniejszy 100
 niski 99
 niszczoćny 43
 niżny 43
 nocnobiający 140
 nocny 43
 nogawiczny 43
 nosaty 87
 nowogródkiowy 82
 nowomiejski
 nowomiescki 136, 140
 nożny 43
 obapólny 137
 obartłowy 82
 obdłuży 122, 127
 obejrzały 105, 111
 obejrzący 105, 111
 obelniski 28
 obfitny 35, 43, 92
 obfity
 opłwity 35, 91, 92
 obietny
 obiatny 35, 36, 43
 objawny 36, 43
 obliczni 43
 obliczny
 hobliczny 43
 obłądny 43
 obłoczny 36, 43
 obłokowy 82
 obłudny 43
 obojętny 140
 obopólny
 obapólny 137, 139, 140
 obpłatny 36, 43
 obrosły 112
 obumarły 112
 obwiązny 36, 43
 obyczajny 43, 58
 obyczewny 57, 58, 59
 obykły 58, 112
 obżrzący 106
 ochopny 44
 ochudziały 111
 octowy 76, 82
 oczwistny 137, 138
 oczywistnion(y) 137, 138,
 140

oczywistny
 oczwistny 140
 oćczyzny 121
 odeszły 112
 odezwały 112
 odłożliwy* 69
 odmienisty
 otmienisty 92, 95, 96, 97
 odmienity
 otmienity 92, 93, 95
 odmienny
 otmienny 44, 96
 odmierny 36, 44
 odpadły 112
 odpłatny 44
 odporny 34, 36, 44
 odpowiedni
 otpowiedni 31, 33, 34
 odstawiony 108
 odumarły 111
 odziwny 36, 44
 ofertorzny 44
 ofiarny
 ofierny 44
 ogienny 37, 44, 77, 96
 ogniowy
 ogniewy 37, 77, 82, 96
 ognisty 37, 77, 95, 96,
 97, 155
 ogonowy 82
 ogorzały 112
 ogrodni 44
 ogrodny 36, 38, 44, 77
 ogrodowy 38, 77, 83
 ojcow(y)
 hoćcow(y)
 ocow(y)
 oćcew(y)
 occow(y)
 otcow(y) *p.* 77, 82
 ojcowski
 ocowski
 oćcowski
 otcewski 24, 25, 28, *p.*
 77, 96
 ojcowy 25, 77, 79, 96,
 161
 ojczysty

oóczystry
 oczysty 25, 95, 96, 97,
 96
 ojczyzny
 oóczyzny 25, 96, 121,
 127
 ojrzwały 108, 112
 ojrzany 108, 112
 okoliczny 36, 44
 okolni 31, 32, 44, 149,
 150
 okolny 35, 44
 okoni
 okuni 127
 okragły 111, 112
 okropliwý 71, 74
 okropny
 hokropny 44, 71
 okrutny 44
 olbrzymowy
 obrzymowy 25, 83
 olbrzymiski
 abrzymski
 obrzymski 25, 28
 olejowy 83
 oliwecki 23, 29
 oliwetny 25, 34, 44, 77
 oliwiecki 25, 77
 oliwowy 25, 77, 83
 olszowy
 olszewy 83
 ołowiany 60, 61
 ołowny 44, 60
 ołtarzny 44
 ołtarzowy 83
 omierzły 111
 omieszkwały 111, 112, 155
 omowny 35, 44
 omylny 44
 oniemiały 112
 onychinowy 83
 opatow(y) 77, 79, 83
 opatrny
 opatrny 44
 opiekadly 44
 opiły 112
 opłwity 92
 opoczny 37, 44

opoczysty 95, 97
 opodalny 35, 44
 opokowy 37
 opolny 44
 oprasnkowny
 oprastkowny 58, 59, *p.* 77
 oprasnkowy
 opraskowy 58, 76, *p.* 77,
 83
 opuchły 112
 opuściły 111, 112
 oracki 26, 29
 orłow(y) 83
 ormiański
 ormieński 17, 29
 ortowy 83
 orzechowy 83
 osamiały 111
 osetni 33, 34
 osiągly 111
 osierdny 44
 osikowy 83
 osłowy 83
 osobliwy 73, 74
 osobny 44
 ostateczny 44
 ostatni 32, 33, 44
 ostawny 44
 ostrożnicki
 ostrożniciski 29
 ostrożny 44
 ostrożynowy 83
 oóciasty 96, 97
 oóli 127
 oówiecący 105, 108
 oówiecony 105, 108
 oówiecimski
 oówiecimski 17, 29
 otoczny 44
 otruty 108
 otrzedni 31, 34
 otworzony 96, 102
 otworzysty 95, 108
 otworzysty 95, 96, 97
 owczarczy 101, 127
 owczy 37, 123, 124, 127
 owieczny 37, 44, 123
 owieśni 34

owocny 44
 owocowy 83
 ozimny 132
 ozimy
 ozimi 132
 padły 111
 paleczni 33, 45
 paleczny 44
 palmowy 83
 pałacowy 79, 83
 pamiętliwy 70, 71, 72,
 73, 74
 pamiętny 36, 45, 71
 pancierzowy
 pancierzowy 75, 83
 panieński
 pannieński 17, 25, 29
 panow(y) 25, 77, *p.* 77,
 78, 83
 panowski 25, 29, 77, *p.*
 77
 pański 25, 26, 26, 29,
 77
 papieski 25, 29
 papuzy 125, 127
 paradyżowy 11, *p.* 75
 parchowaty 90
 parciany 60, 61
 parny 35, 45
 parobczy 101, 124
 parobczy 125, 127
 parochinny 34, 45, *p.* 162
 partowy 60, 83
 pasany 107, 108
 paschowy 83
 pasiekowy 83
 pasterski
 pastyrski 23, 25, 29
 pasterzowy 25
 pastyrzowy 83
 pawłoczany 60, 61, 77,
 96
 pawłoczysty 60, 77, 95,
 96, 97
 pawłokowy 60, 77, 83,
 96
 pazroczny 45
 perlany

pierlany 60, 61
 perłowy
 pierłowy 60, 83
 personny 35, 45
 pewny 45
 piaseczni 33, 45
 piaseczny 36, 45, 77
 piaskowy 77, 83
 piątkowy 75, 83
 picny 35, 45
 pieczliwy 74
 piegaty 87
 piekarski 23, 29
 piekielny
 pkielny 45
 piekłowy 83
 pieniężny 45
 pieprzny
 pierzny 45
 pieprzowy 83
 pierśni 34
 pierwny
 pirwny
 pirzwany 36, 45, 149
 pierworodny
 pirworodny
 pirzworodny 138, 139, 140
 pierworodzony
 pirworodzony
 pirzworodzony 138, 139, 140
 pierzasty 93, 94, 150, 160
 pierzchliwy* 69
 pierzony 94, 107
 pierzynny 45
 pieszy 122, 124, 127
 pięcipiędny 140
 piętny 45
 pijany 107, 108, 109
 pilny
 pilen 45
 pilśniany 61
 pisarski 23, 25, 29, 77
 pisarzowy 25, 77, 83
 pitelni 31, 45
 pitelny 36, 45
 piwniczny 45

piwny 45
 piwowarny 139, 140
 piżmowy 83
 plebani 123, 125, 127
 plebański 29, 123, 125
 pleśniwy 66, 67, 68
 plugawy 65, 66, 160
 płaczący 71, 106
 płaczliwy 71, 72, 73, 74, 155
 płaski
 płoski 98, 99
 płasny
 plaśny 45
 płaszczowy 83
 płatny 45
 płatowy 83
 płodliwy* 69
 płodny 45, 96
 płodzisty 95, 96, 97
 płomieniowy 83
 płomienny 45
 płonny 45
 płony *p.* 45
 płosawy
 płozawy 66
 płośniwy 68
 płotny 45
 płócienne 36, 45
 płótny 121, 122, 127, 148
 płucny 36, 45
 pługowy 83
 płuźni 45
 poboczny 132, *p.* 132
 pobożny 131, 132
 pobrzeżny 130, 132, *p.* 132
 pochmurny 45
 pochopny 45
 pochybujący 104
 pochyłony 161, 169
 pochyły 112
 pocieszny 35, 36, 45
 pocziwy
 poćciwy 67, 68, 69, 71
 poczesny 45
 pocześliwy
 pocześliwy 71, 74

poczliwy 67, 74
 poczmurny 45
 poczynadlny 45
 podany 109
 podejrzany 108
 podgrodny 132
 podkadzujący 106
 podkasały 111
 podkładający 105
 podkomorzniczy 102, 127
 podkowny 45
 podleboczny
 poleboczny 130, 133
 podlejszy
 podleszy 100
 podleśny 132
 podłożny 45
 podługowaty 88, 89, 90
 podły *p.* 19
 podniebny 130, 131, 132
 podniosły 111, 112, 170
 podobliwy 71, 74
 podobny
 podowny 37, 45
 podolny 45, *p.* 132
 podpałaty 86, 108, 112
 podpalony 87, 108
 podpaszny 132
 podpierzny 130, 133
 podpołaty 87, 108, 112
 podpołaty 87
 podpopielny 133
 podrosny 45, *p.* 122
 podróżny 45, *p.* 132
 podsędkowy 83
 podstarzały 112
 podstawni 34
 podstawny 45
 podstronny 133
 podstrzeszny 133
 podtulny 36, 45
 podwodowy 76, 83
 podworowy 130, 131, 132
 podworzyczny 45
 podworzyszczy 46
 podzielny 46

pogański 25, 26, 29
 pogrzebny 35, 46
 pogrzebujący 105, 106
 pokalający 104
 pokładający 105
 pokojni 32, 46
 pokojny 46
 pokorny 46
 pokupny 46
 polecony 108, 109
 polny 25, 37, 46
 I. polski 24, 25, 29, 37
 II. polski 29
 połomny 36, 46
 połowiczaty 87
 południ
 połudny 77, 127
 południowy
 południowy 76, 77, 83
 połudny 77, 121
 południenny 46, 77
 połusztuczkowy 137
 połusztuczny 137
 pomienny 35, 36, 46
 pomierny 46
 pomocny 36, 46
 pomścicielowy 83
 poniedziałkow(y) 75, 76, 83
 popasny 132, *p.* 132
 popielasty 93, 94, 150
 popieliczasty 93, 94
 popieliczny 35, 37, 46, 123
 popieliczny 37, 101, 102, 123, 125, 127
 popielny 46
 popow(y) 83
 popowiecki
 popowiecki 25, 29, 77
 popowski 23, 25, 29, 77, *p.* 77
 popowy 25, 77, *p.* 77
 poprzecni 32
 poprzecienny 35, 46, *p.* 141
 poradlny 46
 poroczkowy 76, 83

porolny 132, *p.* 132
 porządny 131, 132
 porzecki 130, 132
 posagowy 83
 posażny 46
 poselny 25, 36, 46
 poselski 24, 25, 29
 posiadły 111
 posłuszny 46, 170
 posłuźebny 46
 posobiony 108
 pospolisty 92, 95, 96, 97
 pospolity 91, 92, 93, 95, 149
 pospólni 31, 32, 46, 96
 pospólny 36, 46, 92, 96
 posromny 46
 postawcowy
 postawcewy 83
 postawny 46
 postrzelczy 102
 poszły 112
 pościelny 46
 pościenny 132, *p.* 132
 pośledni 130, 131, 132
 poślutny 46
 pośredni
 pojrzedni
 pośrzedni
 pośrzedny
 pośrzedni
 pośrzedni 130, 131, 132
 poświętny
 poświętny 36, 46
 potajemny 46, *p.* 109
 potępny 36, 46
 potokowy 83
 potrzebowy 83, *p.* 132
 potrzebizny 46
 potrzebni 32, 33, 46
 potrzebny 35, 46
 potrzebujący 105, 106
 potulny 46
 potwarczy 101, 127
 potwarzliwy* 69
 poważny 46
 powietrzny 46

powinien 130, 131, *p.* 132
 powiodący 104, 105
 powłóczni 33, 34
 powolny
 powolni 130, 131, 132
 powrozowy 83
 powszedni 142
 powyższony 108
 poźrebny 132, *p.* 132
 pożarny 46
 požądający 105
 pożeźny 46
 pożytny 46
 półbrucki półbrucki 139, 140
 półfloreński 138
 półfloreński
 półfloreński 137, 140
 półgarncowy 137, 138, 140
 półgroszkowy 137, 138, 140
 półhankowy 137, 138, 140
 północny
 północny 46
 półstronny 137, 140
 półstrunny 138
 półszluczkowy
 półszluczkowy 137, 138, 139, 140
 półszluczny
 półszluczny 137, 139, 140
 półwłóczkowy 137, 138, 140
 pracliwy 70, 71, 72, 74, 92, 105
 pracowity 71, 91, 92, 93, 105
 pracujący 92, 105, 106, 155
 prały 111, 112
 pragny 112, 122, 127
 prałacki
 prełacki 29
 praski 25, 29
 prawdziwy 67, 68, 69, 123, 124, 154

prawiczy 46, 124
 prawny 37, 46, 123, 124
 prawy 37, 121, 122, 123, 124, 127
 prądniczy 102, 127
 prędky 98, 99, 159
 pręgaty 86, 87
 proboszczowy 83
 prokuratorski 35, 46
 prorocki
 prorocski
 proroczy 25, 29
 prorokow(y) 25, 83
 prosiętny 46
 prostny 47
 prośny 47
 prośowski 23, 29
 próchnisty* 95
 pruski 29
 praśniczy
 prześniczy 37, 47, 123
 praśniczy
 prześniczy 37, 102, 123, 125, 127
 przebiegły 112
 przebyteczny 47
 przecharły 119
 przechętny 119, 170
 przechodzący 105
 przechwalny 118, *p.* 133
 przeciężki 119, 170
 przeciwny 36, 47
 przecni 47
 przecny 47
 przeczysty 119, 170
 przedajny 47
 przedługi 119
 przedłużny* 118
 przedmierny *p.* 118
 przedmiestny 133
 przedni 31, 149, 150
 przedni 31, *p.* 32, 33, 34
 przedobry 119, 168
 przedrogi 119
 przedsiolny 130, 133
 przedsobny 130, 131, 133
 przedzięczny 133

przegęsty 119
 przegorzki 119, 170
 przeklętni 31, 32, 34
 przeklęty 32, 108, 109
 przekobiał 141
 przekonieczny 118
 przekrasny 119
 przekupny 36, 47, 151
 przeliczny 117, 119, *p.* 119, 133, *p.* 133
 przeliczyty* 91
 przeliczny* 118
 przeliczny 119
 przemądry 119
 przemieniający 106
 przemienny 47
 przemilały 118, 119
 przemity
 przemity 19, 119
 przeminęły 112
 przemożny 119
 przenagły 119
 przeorysny 35, 47
 przepaczny 47
 przepadły 112
 przepastny 37, 47
 przepaściwy 67, 69
 przepatrny 47
 przepelniający 105
 przepelżyły 112
 przepilny 119
 przepłodny 119
 przepokojny 119
 przepołudni 130, 133, *p.* 133
 przeprawy 119
 przeraźny 47
 przerodny 47
 przerzekający 105
 przesiedelny 133, *p.* 133
 przesilny 118, 119
 przestawny 120
 przesłodka 118, 119, 120
 przesłony 119, 120
 przesuszony 47, 119, 120
 przespawiedliwy 120
 przestary* 118
 przestarzały 119, 120

przestępnym 47
 przestronny
 przestrony 120
 przestworny 47, 119, 120
 przeszarzedny 118, 119, 120, 170
 przeszcudry 119, 120
 przeszeroki
 przesyroki 118, 119, 120
 przeszkady 119, 120, 170
 przeschachetny
 przeschachetny 119, 120
 przeszyły 112
 przesywany 108
 przesywny 37, 47, 108
 prześliczny 20, 119, 120
 przeświatły 118, 120
 przeświętny 120
 prześwięty 119, 120
 przetłusty 119, 120
 przetwardy 120
 przetyły 119, 120
 przeuczony 119, 120
 preudatny 120
 preukrutny 119
 preukrutny 120, 170
 przeważny* 118
 przewieli* 118
 przewielki
 przewieliki 120
 przewodni 34
 przewoźniczy 102, 127
 przewrotny 72, 73, 74, 108
 przewrotny 47, 108
 przewrócony 108
 przewysoki 120
 przewyższony 108
 przezapadni 130
 przezbożny 133
 przezdenny 133
 przedny
 przedni 121, 122, 130, 133
 przeduszny 133
 przedzięczny 118, 133, *p.* 133

przezecziwy 66, 130,
 131, 133, *p.* 133
 przedni 130
 przezgrzeszny 118, 130,
 133, *p.* 133
 przekonieczny 118, 133
 przezliczny 131, 133, *p.*
 133
 przezliszny 47
 przeżył 120, 170
 przezmierny
 przezmierni 131, 133
 przezmiłośny
 przezmiłośny 130, 133
 przezmózgi 130, 133
 przeznaczany 119, 120
 przezodpłatny
 przeczotpłatny 133
 przezorny 47
 przepieczny 130, 131,
 133
 przezprawny 133
 przezroczysty 95, 96, 97
 przezrozumny 133
 przezumny 133
 przewieczny 130, 133
 przewieczony 130, 133
 przewinny 131, 133
 przewodny 133
 przezzęby 130, 133
 przeżroczy 95
 przeżroczysty 95
 przychodni 32, 34
 przychodniow(y) 32, 83
 przychylny 47
 przyganny 47
 przygodny 47
 przyjacielski 29
 przyjaźniwy 67, 69
 przyjemny 34, 47
 przykładny 47
 przykryły 111
 przyłękowaty 88, *p.* 169
 przymarły 111, 112
 przymierny 47, 118, *p.*
 133, *p.* 169
 przymowny 47
 przyorkowy 84

przypowiestny
 przypowiesny 47
 przyprawny 36, 47
 przyrodny 47, 108
 przyrodzony 108, 109
 przysądni 47
 przysądny 47
 przysięgły 112
 przysiężniczy 102, 124,
 127
 przysiężny 47, 112
 przystępliwy* 69
 przystępny 37, 48
 przystrzeszkowy 84
 przyszyły 112
 przytny 48
 przytulny 48
 przyumarły 111
 przywilejny 48
 przyzapadni 133
 przyzwolony 108
 psalmowy 84
 psi 124, 127
 psotny 48
 pstragow(y) 84
 pstrokaty 86, 87
 pstrzony 87, 107
 pszczelny
 pczelny 48
 pszeniczny 48
 ptasi ptaszy 123, 124,
 125, 127
 ptasznicy 102, 127
 puchowy 84
 pucółowaty 88, 89, 90
 puklerzowy
 puklerzewy 84
 pulchny
 puchlny 48
 puszczy 48
 puszczy 48
 puściły 111
 puściny 48
 pyszny 48
 radny 48
 radosny
 radośny 48
 radzący 106

radziecki 29
 radzki 24, 29
 rajski 24, 25, 29
 rakowy 84
 rakuski 29
 ranny
 renny 48
 I. rany 121, 122, 124,
 127, *p.* 127
 II. rany 121, 122, 124, 127
 ratajski
 ratejski
 retajski 25, 26, 29
 rdzawy 64, 65, 66, 160
 reński
 ryński 29
 ręczny 48
 rękojemny 25, 48
 rękojemski 25, 29
 rękotarżny 141
 robakowy
 chrobakowy 84
 robotliwy 74
 robotny 35, 36, 48
 robotujący 106
 roczni 32, 48
 roczny 48
 rodawy 58
 rodni 48
 rodny 36, 48
 rodzajny 48
 rodziły 111, 112
 rodziwy 67, 69
 rodzony 107, 108, 109
 rogaty 86, 87
 rogowy 84
 rolny 48
 rosochaty 86, 87
 rowowy 84
 rozbójny 48
 rozdęty 108
 rozdzielni 31, 48
 rozdzielny 36, 48, 108
 rozdzielon 108, 161, 169
 rozkoszni 32, 33, 48
 rozkoszny 36, 48
 rozliczny 37, 48, 92, 96,
 108

rozliczony 92, 108
 rozliczysty 37, 92, 95,
 96, 97, 108
 rozliczyty 108
 rozliczyty 37, 91, 92,
 93, 95
 rozmaity 91, 92, 93
 rozmnożny 37, 48
 rozmowny 36, 48
 rozoki 138
 rozpaczny 48
 rozpalony 109
 rozpieszczony 109
 rozporzysty 95, 97
 rozprawny 48
 rozpustny 48, 108
 rozpuszczony 108, 109
 roztrnożny *p.* 48
 roztropny 48
 roztrwożny 48
 rozumny 36, 48
 rozwodny 36, 48
 równorodny 141
 równy *p.* 19, 161, 169
 różgowaty 89, 90
 różany 60, 61
 różdzany 60, 61
 rudawy 64, 65, 66, 160,
 p. 169
 rudny 48, 58
 rudowny 57, 58, 59, 64
 rumiany
 rumieny
 rumiony 59, 60, 61
 rumion 161, 169
 ruski 29
 rusowaty 88, 90, *p.* 169
 ruszający 105, 106
 ruszany 105, 107, 108
 ruszliwy 73, 74, 105
 ruszyczny 48
 rybi 37, 124, 127
 rybny 37, 48
 rycerski
 rycerski 29
 rychły 105, 111, 112
 rynkowy 84
 rysy 127
 rzadki 99
 rządliwy 71, 74
 rządny 48, 71
 rzecznikowy 84
 rzeczny 38, 49
 rzekący 105, 106
 rzemienny 49
 rzemieślnikowy
 rzemieślnikowy 84
 rzepny 49
 rzeszetni
 rzeszotni 31, 34
 rzetelny 49
 rzewliwy 67, 71, 74
 rzewniwy 66, 67, 69, 71
 rzucający 106
 rzymski 25, 29
 rżany 61
 sadlny 49
 sadowy 84
 sadzący 105, 106
 samcowy 84
 samomarły 137, 138,
 141
 samorzeczny 137, 141
 samostrzelnikowy 84
 sardzony 127
 saremski
 seremski 29
 sarni
 siarni 127
 saski 29
 sądecki 29
 sądny 37, 49, 58, 77
 sądowny 37, 49, 58, 59,
 77, *p.* 77
 sądowy 37, 58, 77, *p.*
 77, 84
 sapierzny 49
 saprzow(y) 84
 sąsiedni 31, 32, 33, 34
 sąsiedzki
 sąsiedzki 29, 32
 sedniwy 67, 69
 senacki 24, 29
 sepny 49
 serdeczny
 sierdeczny 49
 serny
 serzny 49
 setny
 sotny 121, 122, 127
 sędzin(y) 62, 63, 148
 sędziwy 69
 sędzki
 sędzki 23, 62, 29
 siarczany 60, 61
 siastrzany 37
 siedliczany 37, 60
 siedliczny 37, 49, 60
 siedliszczany 60, 61
 sienny 49
 sierchlisty
 sirzechlisty 95, 97
 sierdzisty
 sirdzisty 95, 97
 sierocin
 sirocin 63, 64
 sierotny
 sirotny 35, 49, 63
 sierpowy
 sirpowy 84
 sikorzy 127
 silny 49
 siodelny
 siedelny 49
 siodlarzowy 84
 siodłowy 84
 siostrny
 siestny 25, 35, 36, 37,
 49, 60, 63
 siostrzany
 siestrzany 25, 59, 60, 61,
 63
 siostrzyny
 siestrzyn(y) 25, 62, 63,
 64
 siostrzyński 23, 25, 29,
 62
 sitowny 57, 59
 skarbnikow(y) 84
 skarbnny 49, 77
 skarbowy 77, 84
 skargliwy* *p.* 74
 skarliwy 74
 skarny 36, 49

skażliwy 74
 skąpy 122, 124, 127
 sklepowy 84
 składny 49
 skłonny 49
 skocięcy 25, 123, 127
 skocki
 skocski 24, 25, 29, 123
 skolim* 109
 skomroski 24, 25, 30
 skomroszny 25, 49
 skopowy 84
 skotny 35, 49
 skórzany 60, 61
 skrajny 49
 skrobawy 64, 66
 skromliwy 71, 74
 skromny 49, 71
 skronny 49
 skropawy 64, 66
 skrzętny 49
 skrzynny 49
 skrzypi 122, 127
 skuteczny 49
 skwarny 49
 sławetni 31, 32, 49
 sławetny
 sławętny 36, 49
 sławętni 33
 sławętny 34
 sławiony 107
 sławny 36, 49
 słodki 99, 118
 słodowy 84
 słojerzowaty 90
 słoneczny
 słonieczny
 słuneczny
 słuneczny 49
 słoni
 wsluni 123, 127
 słoniowy
 słuniewy
 słun(i)owy
 wslonowy
 wslunowy 84, 123
 słonny 49

słowacki
 słowacki 30
 słowiański
 słowieński 25, 30
 słowny 49
 słupow(y) 84
 słuszny 49
 służebliwy 70, 74
 służebniczy 77, 102, 123,
 124, 125, 127
 służebnikow(y) 77, 84,
 123, 124
 służebny 49, 77, 124
 słyszający 105
 smaczny 49
 smagły 111
 smętliwy *p.* 70, 71, 74
 smętny 36, 49, 71
 smłodowy *p.* 75
 smoleński 30
 smolny 49
 smrodliwy 73, 74
 smugowy 84
 smutny 49
 snadny 49
 snażny 49
 snopowy 84
 snowy 76, 84
 sobiewolny 142
 soboli 123, 125, 127
 sobolowy 84, 123
 sobotny 49
 soczewiczny
 szoczewiczny 36, 50
 soczewny
 szoczewny 50
 sokoli 127
 solny 50
 solony 107, 109
 solony 84
 solowy 84
 sołecki
 sołecki
 szołęcki 30, 77
 sołowy 84
 sołtyski
 szołtyski 25, 30, 77
 sołtysow(y)

sołtys(z)ew(y)
 szołtysow(y)
 szołtys(z)ew(y) 25, 77, 84
 sosnowy 84, 123
 sośni 123, 124, 127
 sotny 121, 122
 sowisty 92, 95, 96, 97
 sowity 91, 92, 93, 95
 spasny 50
 spełny 121, 122, 124, 128
 spleśniały 112
 spodni 31, 32, 34
 spokojny 130, 131, 134
 spolity 93
 spółcielesny
 spółcieleśni 142
 spółcielny 137
 sporny 36, 50
 sposobny 50
 spowiedniczy 102, 127
 spółni 31, 50
 spółny 50
 sprawiedliwy 71, 72, 73,
 74, 153
 sprawiedlniwy 66, 67,
 69
 sprawiedlny
 sprawiedny 50, 71
 sprawny 130, 131, 134
 sprawujący 105, 106
 sprawy 121, 122, 130,
 134
 sprośny
 sprośny
 sprośny 50
 spróchniały 112
 sprzezbożny 130, *p.* 133
 spuchlany 108, 112
 spuchły 112
 spuszczałny 36, 50
 spuściaty 111
 srakasty 93, 94
 srebrny
 siebrny
 strzebrny
 śrebrny
 śrebrny
 śrebrny

śrebrny
 śrebrzny 36, 50
 sredzki 25
 sroczasty 86, 93, 94
 srogi 124
 srogliwy* 69
 srokasty 86
 srokaty 151
 strakaty 86, 87, 88, 94, 151
 sromieźliwy 70, *p.* 70, 72, 73, 74
 sromotny 35, 50, 170
 staciwny 50
 stadny 50
 stajenny 50
 stalny 36, 50
 stalowy 84
 stały 111, 112
 stankowy 84
 stanowy 77, 84
 stany 107
 staradawny 137, 138, 139, 141
 starczny
 staczny 50
 starodawny 137, 138, 139, 141
 staroski
 starości 30, 62
 starościn 62, 64
 stateczny 50
 stawniczny 50
 stawny 50
 stągwiany 61
 stępny 50
 stęporowy 84
 stoczysty 95, 97
 stogowy 84
 stolnikowy 84
 stołeczny 50
 stołowy 79, 84
 storzym* 109
 stradny 50
 straszliwy 37, 67, 71, 72, 73, 74
 strasziwy 66, 69
 straszny 36, 37, 50, 71
 straszwy 37, 66, 67, 68, 69, 71, 151
 strawny 50
 stróżny 50
 stryjeczny
 stryczny 50, 77
 stryjny
 stryny 35, 50, 77
 stryjow(y)
 stryjew(y) 77, 84
 strzegom* 109
 strzelczy 101, 124, 125, 128
 strzelecki 125
 strzeszny 50
 strzępczasty 94
 studniczny 50
 studzienny
 studzionny 50, *p.* 128
 studziony 121, 122, 128
 stydliwy 74
 stypny 50
 sukienny 50
 surowy 84
 swadziebny 50
 swarliwy 74
 sykomorowy 84
 synow(y) 84
 synowcow(y) 84
 synowski 23, 30
 synowy 77
 syrowy 84
 szadawy 64, 66, *p.* 169
 szadogrzywy 122, 138, 138, 141
 szadziwy* 66
 szafirowy
 zafirowy 84
 szafranny 50
 szalony 109
 sząłwin(y) 62, 63, 64
 sząłwiowy
 sząłwijowy 63, 84
 szaradny
 szaredny
 szarzedny
 szerzedny 50
 szarłatny 50
 szarłooki 122, 138, 141
 szatanowy 25, 84
 szatański 25, 30
 szczawikowy *p.* 75
 szczególnie 51
 szczepny 36, 51
 szczepowy 84
 szczęśny
 szczesny
 szczęstny
 szczęśny 51, 71
 szczęśliwy
 szczesliwy 71, 73, 74
 szcudrob 121, 122, 128
 szcudroblivy* 69
 szcudłowaty 90
 szczytny 37, 51, 58, 77
 szczytownikowy 84
 szczytowny 37, 57, 58, 59, 77, *p.* 77
 szczytowy 37, 58, 77, *p.* 77
 szepietliwy 72, 74
 szeroki
 szyroki 99, 118, 159, 161, 169
 szestroki 141
 sześciórny 51
 sześciopędny 141
 szewski
 szwiecki 30
 szkaradny
 skaradny 51
 szklanny
 śklanny 51
 szkodliwy 70, 71, 74
 szkodny 51, 71
 szkolny 51
 szlachcicowy
 ślachcicowy 25, 77, 85
 szlachciwy
 ślachciwy 25, 37, 69, 77
 szlachecki
 ślachacski
 ślachecki
 ślachecki

ślachtetcki 25, 30, 37, 77
 szlachetni 32, 33, 51
 szlachetny
 ślachatny
 ślachetny
 ślechatny
 ślechetny 25, 35, 37, 51,
 77
 szpetny
 szpatny 51
 szpiglarski
 śpiglarski 30
 szpitalny
 śpitalny 51
 szpotawy 64, 66
 szronowaty
 śronowaty
 śrzonowaty 88, 89, 90
 szrotarski 30
 szrotmistrzow 85
 sztuczny 51
 szwabski 30
 szybowy 85
 szypkow(y) 85
 ściemnocisawy 138, 141
 ścienny 51
 ścieńcący 105
 ścierpiętliwy* 69
 ścierpliwy* 69
 ścieżejny 51
 ślachiwy 66, 67
 ślachecki *p.* 67
 ślachetny 67
 śląski 121, 122, 128
 śledziony *p.* 128
 śleziony 128
 ślubiony 107
 ślubny 51
 ślusarski
 śłosarski 30
 śmiały 111, 112
 śmierny 51
 śmiertelny
 śmirtelny 35, 51
 śmiertny
 śmirtny 36, 51
 śmieszny 51
 śniadny 51

śniady
 śmiady 128, *p.* 128
 śniegowy 79, 85
 śnieżny 51, 79
 śpieszny 51
 średni
 strzedni
 śrzedni 31, 32, 33, 34,
 150
 średzki
 średski
 średzski
 śrzedski
 śrzedzki 30
 środny
 śrzodny 51
 środopolny
 śrzodopolny 130, 133
 świadczony 77, 107
 świadeczny
 świadzieczny 51, 77
 świadkow(y) 77, 85
 świadomy 109, 110, 159
 światłogniady 138, 141
 światłosiwy 138, 141
 światły 19, 118
 świąteczny 51
 świebodny 51
 świecki
 świecki
 świecki 25, 26, 30
 świerkowy
 świrkowy 85
 świerzepi
 świerzepy 128
 świerzopi
 świetny
 światny 51
 świętny
 światny 51
 świętostny
 światostny 51
 świni 124, 125, 128
 świński 125
 tafciany
 tawciany
 tawcieny 60, 61
 tający 105, 106

tajemny 35, 36, 51, 105,
p. 109
 tajemny 35
 tajny 36, 52, 105
 taneczny 52
 tarantowaty 88, 89, 90
 tarcicowy 79, 85
 targowy 76, 85
 tarnkowy 85
 tarnowy 85
 tatarczany 60, 61
 tatarczy 122, 128
 tatarski 30
 teleżny 52
 teściowy
 ćciow(y) 85
 tęskliwy
 teskliwy 71, 74
 tęskny
 tesny 71, 121, 122, 128
 tkacki
 tkacski 25, 30
 tkaczow(y) 25, 85
 tłuszczny 52
 toczny 52
 topolni 32, 33, 34
 topolowy 32, 85
 towarzyski 25, 26, 30
 towarzyszy 25, 35, 52
 tragarski 30
 trawny 52
 trąbny 38, 52
 treskliwy* 70
 trędowaty 88, 89, 90
 troskliwy 73, 74
 trójdzielny 137
 trójdzienny 141
 truchlen 35, 52, 112
 truchliwy 71, 72, 74, 112
 truchły 35, 72, 111, 112
 trudny 52
 trwający 105, 106
 trwały 105, 111, 112
 tryceński 23, 24, 30
 trycki
 trycki 23, 24, 25, 30
 trzciany
 trciany

trściany 37, 60, 61
 trzcinnny
 trścienny 36, 37, 52, 60
 trzechletni
 trzechletny 138, 142
 trzeciakowy 85
 trześniowy 85
 trzewny 52
 trzonowy
 czrzonowy 85
 trzymały 111
 tuczny 52
 tułowy 85
 turecki
 turecki 30
 turzowy *p.* 75
 turzy 124, 125, 128
 twarozny 38, 52
 tygodniowy
 tygodniowy 85
 tyinowy 85
 tyluchny 170
 tymowy 85
 ubłudny 52
 ubogi 130, 131
 uchwatliwy 74
 uciążony 109
 uciekliwy 72, 74, 112
 uciekły 72
 ucieszny 36, 52, 151
 uciężny 52
 uczciwy
 ućciwy 67, 68, 69, 71, 108
 uczczony 67, 71, 108
 uczestny
 uczęsny
 uczęstny 52, 67, 71, 108, 121, 122, 124, 128
 uczestni 124
 uczliwy 67, 71, 73, 74, 108
 uczyniacy 105
 uczyniony 108
 uczynkowy 17, 85
 uczynny 52
 uczyszczony 108
 udały 112
 udatny 34, 52, 112
 udospieszny 52
 ufający 105
 ufalisty* 95
 ugorny
 hugorny
 ugorzny 36, 52
 ujrzały 112
 układły 111
 ukojący 104
 ukradły 111
 ukrotły
 ukróty 111
 ukrutny 52
 uliczny 52
 ulny 52
 umarły 112
 umarzający 105
 umęczony 108
 umiały
 umieły 111
 umiejętny 34, 52
 umierny
 humierny 52
 umiękczący
 umięczczący 105
 umowny 52
 umyślny 52
 upewny 52
 upokojny 36, 52
 uporny 36, 52
 uprzedni 33
 uragany 108
 urępny
 urupny 52
 uroczysty 95, 96, 97
 urodny 52
 urodzony *p.* 19, 108, 109
 urządzony 108
 urzędny 52
 uschły 112
 usilny 52, 112
 usłyszany 107
 usłyszony 107
 usmętliwy 74
 ustały 112
 ustawiczny 52
 ustawiony 111
 ustawni 32, 33, 52
 ustawny 52
 ustny 52
 uszny 52
 uśmierny 52
 utrały 108, 111, 112
 utraty 108, 112
 utulny 52
 uwłóczny 53
 uwrotni 34, 36
 uznany 109
 użyteczny 53, 79
 użytkowy 85
 wadny 53
 waleczny 53
 walny 53
 wałkarzewy 75
 wałkarzowy
 wałkarzewy 85
 wapieniczny 53
 wapienny 53
 wardęski 30
 wardężeński 30
 warhelski 30
 wartki 98, 99, 159
 warunkowy 76, 77, 85
 wasężny 35, 53
 ważni 32, 53
 ważny 53
 wągodni 53
 wągrowaty
 wągrowaty 89, 90, 96
 wągrzysty
 wągrzysty 89, 95, 96, 96, 97
 wąty 112
 wąpiący 105
 wątrobczy 101, 122, 128
 wcipny 53
 wczesny
 wczasny 130, 131, 134
 wczorajszy 101, 149
 wdowi 25, 123, 124, 125, 128
 wdowski 25, 30, 123
 wdupniały 111
 wdzięczni 32, 33, 53

wdzięczny 53
 wełniany 60, 61
 wełny 53
 węgielny 53
 węgierski 25, 30
 węzowy
 węzowy 78, 85
 wiadomy 109, 110, 159
 wiadunkowy
 wierdunkowy 85
 wiatrowy 85
 wiązowy
 więzowy 85
 wichrawy 64, 66, 77
 wichrowaty 64, 77, 89,
 90
 wichrowy 64, 77, 85, 89
 widomy 109, 110
 wiecny 53
 wieczni 32, 33, 53
 wieczny 37, 53, 96, 130
 wieczorny
 wieczerny
 wieczerzny 53
 wieczysty 37, 95, 96, 97
 wiedziony 107, 108
 wiejadlny 53
 wiekui 37, 95, 96
 wiekuisty 37, 95, 96,
 97, 153
 wielbłądowy 85
 wielebnny *p.* 19, 33, 53,
 114
 wielerożny
 wieloróżny
 wieloróżny
 wieloróżny 138, 141
 wielki 20
 wielkoczyńniący 141
 wielkonocny
 wielikonocny 136, 137,
 138, 139, 141
 wielkoumyślny 141
 wielmorzecznym 141
 wielmożny 137, 138,
 139, 141
 wieloróżny 138
 wielorybi 123, 128

wielorybowy 79, 85, 123
 wielowyobrażony 138,
 141
 wienny
 wianny 53
 wierdunkowy 76
 wierny 36, 53
 wierszny 36, 53
 wierszowy
 wirszowy 85
 wierzący 105
 wierzbowy
 wirzbowy 85
 wierzchni 31, 32, 33
 wierzchowaty
 wirchowaty
 wirchowaty 90
 wieszczu 122, 124, 125,
 128
 wieśny 53
 wietnicki 24, 30
 wietny 53
 wietrzny
 wietrny 53
 wiewierzyczny 77
 wiewierzyczny 102, 124,
 128
 wiewiórczany 61, 77
 wiewiórczy 123
 wiewiórkowy 77, 85,
 123
 wieżny 36, 53
 wilczasty 86, 94, 123,
 124
 wilczaty 86, 87, 88, 94,
 123, 124, 151
 wilczy 122, 123, 124,
 128
 I. winny 38, 53
 II. winny 53, 89
 winowaty 17, 86, 88,
 89, 90, 92
 winowity 89, 91, 92, 93
 wiotki
 wiotchy 99
 wirowy 85
 wirzchni 32, 33, 54
 wirzchny 53

wirzchowaty 89
 wiśniowy
 wiszniowy 85
 witni 33, 34
 wizerski 30
 władny
 włodny 54
 własny
 włosny
 włostny 54
 włostowiczy 102, 128
 właściwy
 włościwy 67, 68, 69
 włochaty 87, 88, 96
 włodarzów 85
 włodyczy 102, 123, 128
 włosiany 60, 61, 96
 włosieny 35, 54, 60,
 96
 włosisty 95, 96, 97
 włoski 11, 30
 włoszczy 122, 128
 włóczy 54
 wnęczęcy 128
 wnętrny
 wnętrny 131, 134
 wniebowzięty
 wniebowzięty 107, 142
 wodnocielny 141
 wodny 36, 38, 54
 wodzący 105
 wojenny 25, 54
 wojeński 24, 25, 30
 wojewodzin(y) 63, 64,
 150
 wojewodzy 123, 128
 wojewódczyn 63, 64, 123
 wolny 54
 wolowaty 90
 wołoski
 wałaski 30
 wołowy 11, *p.* 75, 85
 wonny 54
 woskowy 60, 85
 woszczany 60, 61
 wozgrzywy 66, 67, 69
 wozowy 85
 woźniczy 102, 128

woźny 54
 wójtow(y) 85
 wójtowski 23, 25, 30,
 p. 77
 wójtowy 25, 77, *p.* 77,
 78
 wpuszczący 105
 wrębny 54
 wrodzony 108, 109
 wrony 123, 124, 128
 wrotny 54
 wrzecieniczny 128
 wrzedny 54
 wrzemienny
 brzemienny 54
 wrzodliwy
 wrzedliwy 71, 72, 75
 wrzodowy 71, 78, 85
 wschodowy 76, 85
 wspaczný 54
 wsporný 54
 wstany 124, 128
 wsteczny 54
 wstępni 54
 wstępny 54
 wstoczony 108
 wszechmocny 136, 142
 wszechmogący
 szwchmogący 106, 142
 wszedni
 szwedni 137, 141
 wszemocny 136
 wszemogący 137, 138,
 139, 141
 wściekliwy* 70
 wściekły 112
 wtorkowy 75, 85
 wtylný 134
 wujczany
 ujcany 59, 60, 61
 wujczony
 ujczoney *p.* 61
 wujeczny
 ujeczny 54
 wwiodły 111
 wybadliwy* 69
 wybiegowy 76, 85
 wyborny 20, 34, 54
 wybrany 108, 109
 wychodowy 85
 wychopny 54
 wycięski
 wicięski 30
 wyciężny
 wicieżny 54
 wyderkowy
 wederkowy 85
 wyłożny 54
 wymowny 54
 wymówiony 108, 109
 wynikiły 113
 wypisny 36, 54
 wypleciony 109
 wypowiedny 36, 54
 wyprawny 54
 wypukły 113
 wyrodzony 108, 109
 wyrządny 55
 wysiadły 161, 169
 wystowny 55
 wysoki 19, 99, 159
 występny 55
 wytrzasnęły 111
 wyżni 32, 33, 55
 wyżny
 wyszny
 wyszni 55
 wzajemny 55
 wzbudowający 104, 105
 wzdawny 55
 wzdzięczny 55
 wznętrzny 55
 wzniedoszły 111
 zabobonny 55
 zachodni 33, 55
 zachodny 55
 zaciekły 113
 zadni 31, 32, 34, 150
 zaduszny 131, 134
 zadworski 130, 134
 zagajny 55
 zaginący 104
 zagłówny 131, 134
 zagórny 130, 134
 zagubny 55
 zagumienny 134
 zajemny 55
 zajęczy 128
 zajutrzejszy 100, 101,
 130, 131, 134
 zajutrzniejszy 100, 101,
 130, 134, *p.* 134
 zakamieniały 112
 zakładny 55
 zakonny 55
 zakonowy 86
 zakupny 55
 załażny
 załężny 134
 założny 55, 134
 zamczysty 95, 97
 zamętny 34, 55
 zamienny
 zamianny 36, 55
 zamorski 130, 131, 134
 zamszow(y) 76, 86
 zamszyty 91, 93
 zamyślny 55
 zapadni 33, 55
 zapadny 55
 zapalni 32, 33, 55
 zapalny 55
 zapamiętały 111, 112
 zapamiętliwy* 70
 zapiekły 112
 zapisni 32, 55
 zapłacony 108
 zapłotny 135
 zapowiedny
 zapowiadny 36, 55
 zapustny 36, 55
 zaranny 36, 55, 135
 zarażony 108
 zasięstepny 142
 zaskórny
 zaskórny 135
 zasłużny 55, 108
 zasłużony 108
 zasobny 135
 zastanęły 111
 zastarzały 112
 zastawny 55
 zaszkodni 55
 zaszkodny 55

zaszłapiony 108
 zatruty 108
 zatwardziały 112
 zatylny 130, 135
 zawieszisty 95, 97
 zawistny
 zawisny 36, 55
 zawitny 55
 zawodny 135
 zawodowy 86
 zawrotny 36, 55
 zazdrościwy 67
 zazdrościwy
 zazrościwy 67, 69
 zazszy 100, 101, 135
 zbawicielowy 86
 zbawienny
 zbawieny 55, 108
 zbawiony 108
 zbawny 55, 108
 zbiegły 112
 zbieżny 55
 zbladły 112
 zborny 55
 zbożny 131, 134
 zboży 121, 130, 134
 zbójny 35, 36, 55
 zbrojny 55
 zbytlni 31, 56
 zbytlny 55
 zbytni 56
 zbytny 56
 zdawny 56, 121, 134
 zdradliwy 70, 72, 73, 75
 zradny 36, 56
 zdumiały 112
 zdunowy 86
 zeschęły 112
 zestarzały 112
 zeszyły 113
 zewnętrzny
 zwnętrzny 35, 56, 134
 zgineły 112
 zgłobiwy 67, 69
 zgłobiwy 67, 73, 75
 zgniły 112
 zgodliwy 71, 75
 zgodny 36, 56, 71

zgonny 56
 zgromadny
 zgromadny 56, 108
 zgromadzony 108, 109
 zgryzły 111
 zgubły 112
 zgubny 56, 112
 zieleniuchny 102, 170
 ziemiański 30
 ziemny 25, 56
 ziemski 25, 30
 ziernaty
 zarnaty 88
 zimni 32, 33, 56
 zimny 56
 zjadliwy* 69
 zjawny 56
 zliwościwy
 złutościwy 58, 67, 69, 105
 zlitowny
 złutowny 57, 58, 59, 67, 105
 zlitujący 67, 105
 złodziejski
 złodziejski 30, 136, *p.* 136, 141
 złorzeczony 138, 139, 141
 złosny
 złostny 56
 złośliwy
 złostliwy 73, 75, 154
 złotorodny 141
 złotousty 137, 138, 139, 141
 złoty 123, 122, 124, 128
 zmarły 112
 zmacony 109
 zmiłowny 57, 59
 zmowny 36, 56
 zmyślny 36, 56
 zmywający 105
 znajomy
 znajemy 109, 110, 159
 znamieniaty 86, 88, 92, 96, *p.* 109
 znamienisty 92, 95, 96, 97, *p.* 109

znamienity 87, 91, 92, 93, 95, *p.* 109
 znamy 91, 92, 95, 109, 110
 zragły 111
 zsiadły 113
 zsiniały 112
 zuchwały 112
 zupełni 32, 56
 zupełny
 zupełni 56, 130, 131, 134
 zwadliwy 71, 72, 75
 zwadny 36, 56
 zwidomy 109, 110
 zwierzchni
 zwierzchny
 zwirchni
 zwirchny
 zwirzni 130, 131, 134
 zwierzchny
 zwirchny 56
 zwierzchowany
 zwirchowany
 zwirchowany
 zwirchowany 109, 130, 131, 134
 zwierzchowny
 zwirchowny 134
 zwiędły 113
 zwjutrniejszy 101
 zwyczajny 56
 zyskały 112
 zzółkły 112
 żadliwy 75
 żałobliwy 72, 75
 żałobny 35, 56
 żałosny
 żałostny 56
 żałościwy 67, 69
 żałowny 35, 59
 żarłoczny 36, 56
 żarnowowy 86
 żarnowy 86
 żądliwy 37, 71, 72, 75
 żądni 32, 37, 56, 71
 żądny 37, 71
 żebraczy 101, 128
 żelazny

zielazny 56
żeńczyński 31
żeński 25, 26, 31
żerdziany
żyrdzienny 61
żerowy
żyrowy 86
żmijowy
żmijowy
żmijewy 77, 86
żmudliwy 37, 71, 75

żmudny
zmudny 37, 56, 71
żołdny 56
żołędny 56
żołędziowy
żołędziowy 75, 86
żonaty 87, 88
żonin
żenin 64
żoniny 63

żurawi
żórawi 128
żydowski
żydoski 23, 25, 26, 31
żylasty 94, 160
żytny 56
żywiolny 56
żywny 56
żywotny 56
żyzny 56

Old Polish adjectival derivatives and their prospective evolution

Summary

The aim of the present work has been to describe the derivational morphology of adjectives in the earliest written Polish texts (12th-15th c.). Starting from affixes the following pattern of description has been adopted: quantitative data; characteristics of derivative bases; categorial meanings of derivatives; co-functioning with other affixes; frequency; syntactic functions; reference to Modern Polish.

The historical data have been compared with the Modern Polish adjectival derivation – hence the term ‘prospective evolution’ in the title of this monograph. No significant changes have occurred in suffixation, though quantitative relationships between classes may be different. There are few new suffixes, whereas prefixation has become more important mainly due to borrowing (*anty-*, *arcy-*, *ir-*, *in-*, *pre-* etc.). Some functions of suffixes become fixed (e.g. *-awy*, *-aty*, *-owaty*, *-ły*) while other morphemes lose their semantic contents. The old material function of *-any* derivatives is lost and the class of *-owy* possessive derivatives becomes smaller, together with the weakening of morphological ways of expressing possessive relationships, especially with proper nouns. Owing to the borrowing processes the range of senses expressed by affixes becomes wider (e.g. temporal relationships *post-*, *neo-*, *pra-* and the attitudinal affixes *pro-*, *anti-*).

Within these five centuries the Polish language shaped the repertoire of morphemic ways of expressing weak intensity of a feature and also the ability to signal its evaluation (*-utki*, *-uški*, *-uchny*, *-eński*, *-usi*). Both native (*prze-*) and foreign (*super-*, *ekstra-*, *arcy-*) prefixes tend to occur in positive contexts. Other prefixes of evaluation are *nad-* (as in *nadgorliwy*, *nadopiekuńczy*) and euphemistic *-awy*.

Most striking are the changes in the class of deadjectival adjectives. Derivations such as *naszeroki*, *nawieliki* are lost completely. The function of intensifying *prze-* is narrowed down while new prefixes of foreign origin appear derived on the basis of native morphemes *niedo-*, *prze-*. The class of expressive suffixes (*-utki*, *-uški*, *-utenki*, *-uczki*, *-uchny*) grows bigger and – most significantly – the deadjectival function of the suffix *-awy* is fixed. If we add here the grammaticalization of the category of degree (shaping the three-degree relationship by combining morphological and syntactic means), the class of deadjectival adjectives appears to be the one which was most strongly affected by the changes that led to the strengthening of the modifying class.

Старопольские прилагательные дериваты и их перспективная эволюция

Резюме

Цель работы состояла в описании словообразовательной системы прилагательных ранних веков польской письменности (от XII по XV в.). Автор статьи, исходя из формантов, реализует образец описания по определенным пунктам: количественные данные; характеристика словообразовательных основ; категориальное значение дериватов; взаимофункционирование с другими формантами; фреквентивность; синтаксические функции; соотнесенность с современностью.

Полученные данные сравниваются с деривацией прилагательных в современном польском языке. Таким образом представляется эволюция старопольских дериватов в перспективе современного польского языка (отсюда термин «перспективная эволюция» в заглавии монографии).

По отношению к суффиксальной деривации не наблюдаются существенные изменения, хотя меняются количественные соотношения между классами. Сравнительно немного новых суффиксов, они не образуют многочисленных классов. В свою очередь расширилась префиксальная деривация, прежде всего благодаря заимствованиям (*anty-*, *arcy-*, *ir-*, *in-*, *pre-* и т.д.).

Конкретизируются некоторые функции формантов (напр. *-awu*, *-aty*, *-owaty*, *-ły* парадигматическая деривация), но одновременно другие морфемные показатели утрачивают смысловую отчетливость.

В течение последних пяти веков польский язык образовал совокупность формантов, сигнализирующих изменение признака по шкале интенсивности (*-utki*, *-uški*, *-uchny*, *-eńki*, *-usi*).

Морфемы *prze-*, а также иноязычного происхождения *super-*, *ekstra-*, *arcy-* проявляют predisposedность связываться с сновыми, выражающими положительную черту. В результате они сами начинают восприниматься как положительно насыщенные. К формантам, выражающим оценку, можно причислить и префикс *nad-* (ср.: *nadgorliwy*, *nadopiekuńczy*), а также суффикс *-awu* (эвфемистическое качество).

Наиболее поразительными кажутся изменения в классе прилагательных, образованных от прилагательных. Итак, исчезают формации типа *naszeroki*, *nawieliki*; суживается употребление интенсифицирующего префикса *prze-*, появляются новые префиксы чужого происхождения, возникшие на основе родных морфем: *niedo-*, *przy-*, расширяется класс экспрессивных формантов *-utki*, *-uški*, *-uteńki*, *-uczki*, *-uchny*. Прежде всего конкретизируется функция суффикса *-awu*, который в современном польском языке выступает прежде всего в качестве прилагательного форманта. Если добавить укрепление грамматического характера категории степени (образование соотношения трех степеней, связывающего морфологические средства с синтаксическими), то прилагательные, образованные от прилагательных, представляют собой класс, в котором произошли самые крупные изменения, причем эволюция пошла по направлению укрепления модифицирующего класса.

nr inw.: BG - 322675

BG N 286/2176

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-1284-2